De Nieuwe Taalgids.
Jaargang 22

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 22. J.B. Wolters, Groningen / Den Haag 1928

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008192801_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

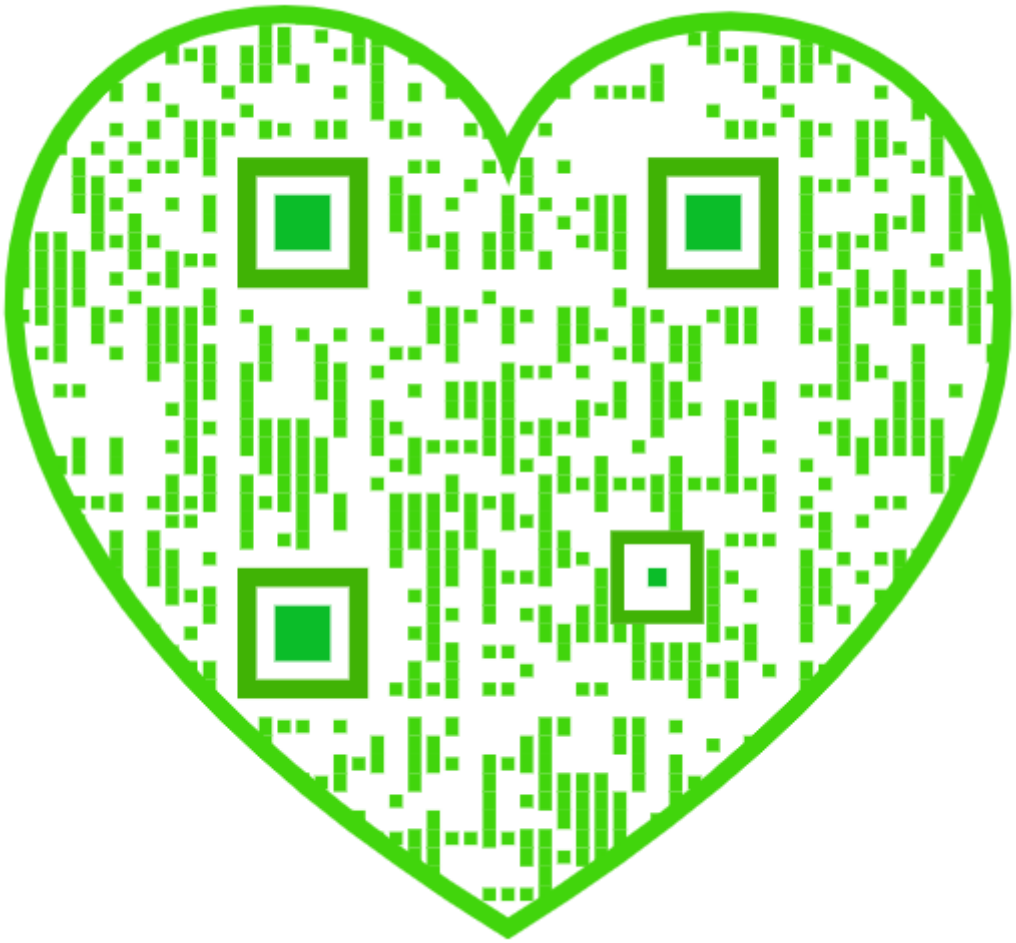

Het epitheton als stijlwaarde.

> Eine wirklich moderne Stilistik müsste vor allem eine Technik des Epithetons geben.
> R.M. MEYER.

> Les épitkètes significatives sont le talent qui distingue le grand écrivain et surtout le grand poète.
> DE MAISTRE.

Richard M. Meyer, die in zijn 'Deutsche Stilistik'[1], een belangrijk hoofdstuk wijdt aan het Epitheton, beklaagt zich over het ontbreken van grondige voorstudiën, waarop een bredere beschouwing van 'dieser licht- und lebensprühende Beggriff' zou kunnen steunen. In nog sterker mate kan die klacht gelden voor ons Nederlands, waar de gehele stilistiek een nog schaars betreden terrein is.

Wanneer hier dan ook sprake is van de expressie-waarde van het epitheton, dan moet al dadelik een beperking gesteld worden, waardoor slechts een klein gedeelte van het veld van onderzoek dat zich voor ons opent wordt aangewezen: het epitheton in de literatuurtaal na 1880.

De grens mag met alle recht scherp getrokken worden: zowel als in de geschiedenis onzer literatuur tekent 1880 in die van onze taalontwikkeling een nieuw begin. Als elke nieuwe richting in de literatuur werkte de beweging van tachtig revolutionair en individualisties hervormend in het taalmateriaal. Het nieuwe leven heeft behoefte aan nieuwe vormen, de oude vaten zijn te murw en te eng voor de jonge, bruisende wijn: 'de taal der voorgangers stuk slaan tot een berg van gruis en er dan het nieuwe, het eigen werk van bouwen', noemde Van Deyssel de wellust van de door nieuwe idealen gedreven geest.

't Is de strijd om de 'allerindividueelste expressie', de immer belangwekkende worsteling van de innerlike visie met de beperkte stof waarin zij gestalte moet verkrijgen, waarin soms organies

1) München 1913, S. 50 f

gegroeide vormen werden verwrongen tot onverstaanbaarheid, maar ook latente krachten in ons taalvermogen gewekt en tot rijke ontwikkeling gebracht. Sterk treft ons die ontwikkeling, ook bij de latere kunstenaars, in de school der tachtigers gevormd, als wij onze waarneming instellen op de stilistiese categorie der epithese. Het begrip 'epithese' dan genomen in zijn ruimste zin, omvattende dus al die toevoegingen tot het appellatieve hoofdwoord, die, in welke grammatiese vorm ook, dat in zijn algemeenheid vage hoofdwoord belichten en de suggestieve aesthetiese atmosfeer scheppen: niet alleen het karakteriserende afjectief, ook het participium, ook het bijwoord, ook de bijstelling, ook de explicatieve bijzin[1)].

Meyer toonde aan, hoe 'jede neuere literarische Richtung insetzt mit einer frischen Pflege des Epithetons, die nach einiger Zeit wieder einem gewissen Erstarren weichen muss. Denn jede neue Richtung beginnt individualistisch, weil sie von selbstbewussten Männern gemacht wird, und realistisch, weil die neue Erfassung der Wirklichkeit eine neue Freude an der bunten Fülle der Dinge bringt[2)]. De dichters der Pleiade eisten 'épithètes significatifs et non oisifs', bij de Franse en Duitse romantici, bij Byron, in naturalisme en neo-romantiek, treft steeds weer het epitheton als exponent van het nieuwe leven.

Een verschijnsel dat zeer verklaarbaar is. Elk woord, koele, klare aanduiding van zaak of werking of eigenschap, is omweven van een web van associaties. De kunstenaar, met zijn gevoelig orgaan voor de suggestieve werking van klank, van beweging en verbinding, weet in dat fijnvervlochten net de meest verscheiden harmonieën te wekken. Zijn geoefende hand treft de juiste knooppunten, waardoor de draden gaan trillen in zíjn gevoelstoon, waardoor in de geest van de hoorder zíjn visie wordt opgetoverd.

Ligt in dat wekken van een rijk associatief leven niet de bekoring van het literaire kunstwerk?[3)] Hoe breder en dieper

1) Op de voet van Elster's Stilistik: Die epitlietische Apperzeption.
2) t.a.p. S. 56.
3) Das besondere Formsoliöne der Poesie liegt in einer Sprach behandlung und Redegestaltung, in der der Inhalt einer Dichtung so niedergelegt ist, dass damit zugleich unsere Vorstellungsthätigkeit intensiviert, beflügelt und in kraftigen mühelosen Schwung gesetzt wird (*T.A. Meyer, Das Stilgesetz der Poesie* S. 202).

het perapectief, dat de kunstenaar door zijn sterk geconcentreerde uitdrukking (die immers de taal der poëzie is) weet te openen, hoe rijker en verrassender de synthese, - hoe sterker zijn aesthetiese, dat is ontroerende kracht.

En het epitheton is een synthetiserend procédé bij uitnemendheid. Het geeft ontdekkend relief aan het afgesleten substantief, door de karakteristieke trekken rut te heffen. Waar het hoofdwoord te snel in de gedachtestroom voorbij zou glippen om zijn gehele inhoud te doen doorvoelen, dwingen de begeleidende epitheta ons langer er bij stil te staan, diepen zij het uit in al zijn verborgen kracht. In het samentreffen van de begrips- en gevoelswaarden van het substantief en het ter plaatse juist gekozen adjectief ontspringt verrassend nieuw licht. In de epitheta speelt het originele zien en denken en gevoelen, de energie van de kunstenaar, zijn innigst leven door de neutrale taal ichés.

Meyer constateert in de ontwikkeling van het epitheton een gang van het ‘epitheton ornans’ naar het ‘épithète rare’, van het algemeen typerende, dat spoedig zijn trefkracht verliest, naar het individuele, ‘Einmalige’, dat door zijn nieuwbeid en stoute associatie verrast, maar ook licht door gezochtheid dissoneert. (Hier geldt bovenal de eerste eis van het kunstwerk: geestvolle beperking en gedempte pracht).

Het meer typerende dan karakteriserende epitheton ornans, waarvan de epiek van Homerus de klassieke voorbeelden geeft: de immer ‘snelvoetige’ Achilles, de ‘speerschachtdrillende’, de ‘rostemmende’ Trojanen, de ‘snelle’, ‘donkere’ of ‘gewelfde’ schepen, - ‘die ein für allemal festgesetzt, dadurch eine Teil ihrer Bedeutsamkeit verlieren, dass sie ohne nëhere Beziehung auf den jedesmaligen Zusammenhang der Stelle wiederkehren’[1]. Het epitheton ornans, dat spoedig tot stereotiepe tautologiese gemeenplaats verbleekt: de ‘duistere’ nacht, de ‘zilveren’ maan, de ‘edele’ held, de ‘lachende’ natuur, ... al dat tot op de draad versleten stijlgemeengoed, in de bekende stijlboekjes bijgezet ten gebruike van zwakzinnige dichters en minnaars vaa een bloemrijke taal.

Iedere periode heeft zijn cliché-epitheta: de middeleeuwse

1) *Wilh. Schlegel*, aangeli. bij *O. Waleel, Das Wortkunstwerk*, S. 166.

romance zijn ‘schone’ maagden ‘bruin oogen klaar’, zijn vingerling ‘rood van goud’, zijn ‘groene’ boomen; de Renaissance zijn kennelik van Italië geboogde ‘bruine’ nacht met hare bruine paerden, de ‘bruine’ grijnsen van des hemels vrolijck aenschijn (Hooft), ‘brunissantes’ soirées (Ganier), zelfs de tachtigers in hun strijd om het nieuwe, spontane beeld ontkwamen er niet aan.

Het nieuw leven wekkende, ontdekkend belichtende epitheton ontspringt slechts aan de originele visie, aan de ontroerde aanschouwing, is het merk van het vernuft: ‘vooral aan het epitheton herkent men de grote schrijver’, zegt Edmond de Goncourt. Proeven uit de rijke cultuur van het epitheton bij onze schrijvers na tachtig mogen dit aan tonen.

De literatuur der tachtigers is genoemd ‘de taal der gretige zinnen, de uiting van nieuwe menschen, die zichzelf plotseling in een nieuwe wereld vinden te staan, een wereld, vlammend van kleuren, zwellend van geluiden’, (Dirk Coster). Dit nieuw verstaan van de taal der dingen en het pogen die te vatten in het woord, het was reeds in de natuur- en liefdesonnetten van Perk, daarin geleid door de congeniale poëzie van Shelley en Keats. Het sprak in volle kracht in het epos der natuur, Gorter's Mei. Hier geen substantief haast zonder z'n genotfonkelend epitheton, hetzij als attributief, hetzij als gesubstantiveerd adjectief (‘uit *grauw* van plassen welde gloor’) of als bredere explicatieve bijzin (‘Een nachtegaal, streelend de lucht met zang’; ‘een vogelpoel, die 'n zomerdag niets doet dan spiegelen het kleine vee dat de lucht afweidt . . . .’).

Want in deze impressionistiese stijl, die de zinnelike gewaarwording wil registreren, is het epitheton, en vooral het adjectief, drager van het beeld bij uitstek. Nog sterker wordt dat in zijn sensitivistiese ‘Verzen’, waar het gewone woordgebruik niet meer toereikend is: de adjectieven stapelen zich op: ‘het allerhooghooge het hoogheilige luchtige goudluchtere licht’, of opgenomen in het compositumverband: ‘de hooge trilboomen, de tintellichtluchten, de blauw en witluchten’. Hier treft dat andere verschijnsel van de sensueel-impressiomstiese stijl: het sterk klankschilderende, een pogen de klank te stemmen in de toonaard der visuele impressie. Het is hier niet meer de begripsassociatie die het doen moet, maar de klank. Een sensitivist als Gorter gevoelt, wat Bacon noemde, de identiteit van de muzikale toon en het trillende licht op een watervlak, beide voetsporen van hetzelfde wezen, de natuur.

Typies impressionisties is ook het proza van Arij Prins, met zijn rijkdom van sensitieve epitheta, wier plastiek te sterker spreekt door de elliptiese zinsbouw. Van Deyssel's proza, waar de taal der kleuren verdiept tot de lyriese spraak van het gemoed: ‘de ruige, zwarte nachten van mijn haat, het vlammende purper mijner bewondering, mijn gouden geestdrift, de groene koperen klank van mijn spot, mijn stil-zilver gemijmer....’; waar de adjectieven hun heftige accenten zetten: ‘krakende geraamten van grijze verveling, - de bijtende kussen van een hooge smart’; - of in het fel ontleden van zijn walging of spot: ‘de ratten, de schuwe rappe, de grauwe, veel besmette, de doorstoofd-innig duffe, worden op het dek gezien’; ‘Man van den Gulden Winckel, oud-Hollandsch-oubollige, maar daarbij netbeschaafde, antimakassar-horretjes-staalgravure-en-chromolithografie-salonfähige kwast’.

Kalmer, maar dan ook van een stille pracht, is het leven in het proza van Van Looy. Ook hij kent de veelzijdige kracht der epitheta ter vertolking van zijn genietende schildersvisie, toetsen sprekender van coloriet dan hij weet te mengen op zijn palet, daar zij vrijer spel laten aan de associatieve fantasie. Een fantasie, in zijn eerste werk nog gebonden in het streven naar zuiver picturale notering, maar rijker en geestiger spelend in het werk van zijn volgroeide leven, vooral in de ‘Wonderlijke avonturen van Zebedeus’. Hij ziet ‘*de sabel- en bloed-striemen* der gladiolussen en *het koninklijk hangen* der lelies over *den zwarlpurperen ernst* der voletten’, - ‘de *stille* vrouwen in *het al-parelend warm blank* van hun *bezonde* gewaden’. Door omzetting van het adjectief verhoogt hij het effect: ‘de vuurpijl opgesnord, stierend zijn *gouden* vaart statiger’. De bijstelling of de beknopte bijzin zet de felle kleur of de fijne lichttinteling in de tekening: ‘de kroeg, *een gat rood walmend leren hier in het nach-toveral*’; - (De nachtelike tocht met de lantaarn door de plas): ‘Zalaïschi tastende met hooge naakte beenen en telkens tot over 't witte onderbroekje in den afgrond weggezonken, *omkringd can kringeling en schilfers*, zocht er de ondiepte op’. Eén adjectief schept atmosfeer: ‘Vaag brokkelden de *zon-oude* muren der kanteelen’, ‘de *vogelende* morgen’. Het stoffelike leeft mee in de stemming van de waarnemer: ‘de *vreezige* vlam der kaars’, ‘het *schrikkerige* splijten van de lucht’ (door geweerschoten). Het abstracte wordt concreet in het gebaar: ‘het *schuwe* onbegrepenheidsgevoel’.

't Is dat rijk zien der dingen in het milde licht, uitschijnend van het innerlik van de dichter-schilder, waarin het meest alledaagse belangwekkend wordt en z'n geheime schoonheid openbaart, dat ook de epitheta van R.N. Roland Holst doorspeelt: (De met smaak geëtaleerde groenten en fruitwinkels in Parijs): ‘daar liggen de doffe peinzende aardappelen naast de opgewonden tomaten, de clown-achtige wortelbossen naast de deftiggekraagde cardons en de welopgevoede preutsche perziken naast de in avondtoilet getooide aubergines’. Epitheta, die als sappige verven de gevoelswaarde accentueren: ‘In trossen hangen de bramen, *de vol-rijpe de glanzend prachtige* vlak boven het water’; - die de waarneming verdiepen: ‘Het zijn de uilen geweest, *de schuwe, de licht-blinde, de gendschloos-vliegende* uilen, die den klop der zoete driften reeds voelden, toen bij alle winterslapers het bloed nog onnnoozel stroomde op en neer’; - die in het rythme der beschrijving hun suggestieve accenten zetten: (Winter): ‘Hard als graniet zijn vaak uw nachten, bannend *zoete* geuren en lokkend geluid; geen *woelende* donder doordreunt uw *hooge* koepels, geen bliksemlicht doorflitst ooit uw *duister* rijk’.

Tekenend voor zijn schildersvisie is, hoe elke gewaarwording wordt getransponeerd in lijn en kleur: ‘Haar zacht beeld bleef mij voorgaan *tot onder de donkere pijlers van den slaup*. - Nu kraait ver weg een jonge haan, schor nog *en zonder stridenten eindwimpel*. - De uilen die met het donker fluweel van hun lokroep de dorre bosschen tooiden en purperkleurige arabesken vlochten over het doffe veld van nachtelijk zwijgen. - Het orkest heeft de vlam van het koper doen laaien om onze hoofden’.

Maar ver staat deze in de plastiese kunsten naar monumentaliteit strevende kunstenaar reeds van het naïeve realisme en naturalisme. Hoe vertrouwd ook met de natuur, hij beeldt niet angstvallig haar uiterlike verschijning, de ‘nature morte’. Maar de synthetiserende werkzaamheid der schouwende idee weeft uit haar schatten de schone verschijning zijner meditatie, 't Is de evolutie van het aestheties sensualisme naar de heerschappij der idee.

‘Le véritable problème du style est une question de physiologie’, zegt Remy de Gourmont in zijn studie ‘Le problème du style’, en wijst dan op de wezenlik diep verscheiden uitingen

der visuele en der emotieve kunstenaars[1]. Van die verdeling uitgaande, kan men Van Looy als liet typies voorbeeld van de visuele, de picturale kunstenaar zien. Bij hem de plastiese verbeelding der statiese aanschowing. Boutens als liet sprekend type van de emotioneel bewogene, de muzikale. Zijn vers is de bewogen zielsmuziek, waarin het werkelikheidsbeeld, dat het leven van het ik weerspiegelt, vluchtig voorbijschimt, m.a.w. zijn beeldspraak is niet plasties, maar suggererend. 'De werkelikheid duikt onder in de zielsbewogenheid des harten', als Van Ginneken het uitdrukte. Wat door de poorten der zinnen binnenkwam, is tot het ijle gond der stemming 'verzield'. Wie zijn vers wil genieten, moet zich in de dynamiek van dat stemmingsleven laten meevoeren. Dan proeft men de tere bekoring van verpuurde beelden als:

> Mijn zalige oogen wasschen
> Zich weer na langen tijd
> In de doorzonde plassen
> Van Gods oneindigheid.
>
> 'k Kan niet zijn als een die liegt
> Voor het somber gloeddoortogen
> Nachtewater uwer oogen,
> Dat door 't ijle donker schreit
> Mijner ontrouw vocht verwijt.

De evocatieve kracht van zijn adjectieven: 'de kristallijne schrik van onzichtbre leeuwerik; de vonken sikkel snerpt door 't droge graan'; in suggestieve verplaatsing: 'daar steekt de nacht op en de *zwarte* wind'. In de fijngevoelige samenstellingen: 'het gloedgedempt juweel, mijn dagloome oogen, wolk-overweende maan, de zon-doorwenkte schaûw; -vaak in het schijnbaar grilligst verband, maar die juist door hun wijde spanruimte te sterker synthese wekken: '*nachtstaal* water; onder zomerboomen staat de volgewassen vloed van *zwart-geronnen* nacht; buiten kleurt door lichte gaarden 't korte wonder van de Mei zijn *blosvluchtige* vermoeden van een eeuwger lentetij'. Kenmerkend

1) Schiller onderscheidde reeds 'musikalische und plastische Dichter'. Een onderscheiding die met voorzichtigheid gehanteerd moet worden. Vgl. O. Walzel, *Gehalt und Gestalt, Handbunch der Literaturwissenschaft* S. 10-11.

voor deze stijl zijn de talrijke synaesthesieën, die appelleren op de subtielste vermogens van het associatieve leven[1)]: 'het koele klikken langs de kiel; de adem van het licht brak siddrend aan de ruit; waar de dag de middaguren op gouden gong der zon slaat'.

Sterker accent nog dan in het adjectief krijgt het epitheton in de substantief-vorm, begeleid door het bepaalde hoofdwoord in de genitief, een constructie waardoor de zin van het abstracte begrip breder uitligt in de gevoelsanaloge werkelikheidsvisie: 'wanhoops windestilten, slaaps koele watertochten, tijds felle polsslag'. Zoo verdiept, ook de *van*-verbinding het relief: in plaats van 'prachtige uitgekozen kleuren': 'de pracht van uitgekeurde verven'; zoo ook het concrete beeld naast de abstractie: 'de koele gestalige regen van het onafgebroken geluk'.

De bijstelling doortrilt de concrete voorstelling van zijn gevoelstoon: '*Donkere schrik* gaan vogels van zeilen over ons hoofden in ruischenden gang' (In een roeiboot); 'Boven der gasten ijle kring, *een tuil verwelkte rozen*, hing de luchter van de zoldering' (In de nachtkroeg).

Het verschil met de plastiese stijl treft, als men hiernaast eenzelfde grammatiese constructie bij Van Looy plaatst: '*Gepulver van goudstof*, zakte de zon in de straatgeul naar. *Een keiige vloer*, baande de straat op'.

Want tal van deze syntactiese constructies zijn gemeengoed in de literatuurtaal na tachtig, alleen hun gevoelslading verschilt met de intieme persoonlikheid van de dichter, door het rythme der ontroering dat ze samenvoegt en drijft.

Zo treffen bij Geerten Gossaert telkens weer de constructies, die wij wezen bij Boutens, maar zij zijn zwaarder van gang en van klank: hier is niet de lichte schoonheidsdroom die de werkelik-

1) Hans Larsson gaf in *Poesiens logik, Lund* 1899 (Fr. vert. La logique de la Poésie, Paris 1919) p. 167 vlg., een heldere uiteenzetting van het wezen der synaesthesieën. Volgens Wundt berusten de overdrachten uit het eene zinsgebied in het andere op de gelijkheid in gevoel dat zij wekken. Dat gemeenschappelike gevoel, waarin de zinsindrukken langs verschillende wegen samentreffen, is de verbinding. Larsson zoekt de verklaring in een onmiddellike verwantschap der zinsindrukken, dus van kleur en klank, door hun gelijkheid in wat hij noemt hun trillingsrythme. Hoe ook kwalitatief verscheiden, zijn zij kwantitatief verwant en wekken dezelfde resonans.

heid ontstijgt, maar de donkere stem van de verloren zoon in het vreemde land.

Op één overeenkomst met de taal van Boutens zij hier nog in het biezonder gelezen: de trek naar het vreemde of het archaïstiese woord, hetzij om z'n klankwaarde, hetzij om de door zijn ongewoonheid meer ongerepte gevoelswaarde. Boutens spreekt van: ‘de hare cijns, uw baar gewicht, het zerp geluk van ons kuischen bond, de aionenouden luister, in slaaps zooren poel’.

Gossaert: ‘'t deluw duindal, balsemijnen woorden, een herder teer en teen, de matte mauve gloor van 't rijzend morgenlicht, uit purprig avondgoud een malve schaduw schift’.

Tussen de twee polen, het melodies emotief bewogene, waarin de werkelikheidsverschijning vluchtig zijn stemmingswaarde spiegelt, en het rustig mijmerend beschouwende, dat plasties beeldt, beweegt zich alle stijlonderscheid. ‘Doser la proportion e'est analyser les styles’[1].

In het zacht voor zich heen sprekende vers van Leopold hoort men vaak de weerklank van Gorter's Mei[2]: ook hier die genietende observatie der natuur en van de levensverschijningen, maar dieper geestelik doorlicht. Ook hier is het epitheton van rijke expressiewaarde. Het de gevoelswaarde accentuerende adjectief: ‘de ellende van mijn schoon jonge leven, vergaan in leeg verlangen; wrang verdriet; krimpende angst; looden nevels . . . .’, maar vooral het schilderende, dat de weeldegloed doet fonkelen in ‘*Cheops*’ en het weelderig kleurenspel wekt in ‘*Albumblad*’ (Verzen II); - of in de bredere ontplooiing van het substantief: ‘*de gloed* van somber starende pioenen; in *luwte* der ravijnen; *gewieg* van pluimen en *het wuiven* van struisge-vederte’. Maar het meest werkt de stijl van Leopold met het epitheton, dat na het noemende hoofdwoord in bepaling of bijzin zijn verdiepend licht spreidt: ‘een hemel *stil van licht en mildheid*; zijden vanen, *rozeroode kreukbehangen in rimpelingen en met gangen van blije bewegingen*; en om de knie het sleepend kleed, *dat vaagt ruischend hen achterna*; de roode rozen, *triomf en lof en opperst blozen van het voldongen zomerjaar*; de loode nevels stonden, *kil en pal noodzakelijk, in een trage verzonkenheid en tartend stil gehangen*’.

1) Remy de Gourmont t.a.p. 47.
2) o.a. in ‘Kinderpartij’, V.I.

De explicatieve bijzin vooral is hier drager van de intellectuele plastiek van zijn peinzend doorschouwen: zo in de '*Christusverzen*':

> en oogen waren in dit bleek aanschijn
> van zoo een blinkend wezen, dat zij geleken
> op donker water, op twee verre beken
> twee zomerbeken, *waarin overvloed*,
> *een diepe weelde opwellen doet*;
> *uit het donker onder is vol opbloeien*
> *van vocht en dan een uitgaan, een lang vervloeien*
> *in een strak gebogen glans vlietend uit*
> *en daar is geen windbewegen, geen geluid*.-
> Zoo dit oogleven, het stille, vele
> in rond liet doode, het eene, geheele
> denkleven, *eêle rijkdom van een ziel gouden*
> *in blanken arbeid, Hein ingehouden*
> *een streelend peinsbegeeren op één ding gericht*
> *een trillend willen*, dat huivert achter dit aangezicht.

Direct, sterk atmosferies, werkt het epitheton bij een modern dichter als Bloem. Zie welk een verbeelding hij oproept door enkele adjectieven:

> **De Bedelaar**
>
> Heet mij niet zitten aan uw *blanke* tafel,
> Bij 't *ongewende* zilver en kristal;
> Laat niet verkwijnen 't schoon van vuil en rafel
> Naast uwer pronkgewaden *purpren val*.
>
> Geef mij geen wildbraad, dat in *duizelschijnen*
> *Van spiegelende luchters* dampend praalt;
> Laaf mij niet met uw *koelgestoopie* wijnen.
> Uit rag en vocht van kelders opgehaald.

Of in deze strofe uit 'De zanger':

> En vóór de stralen van het morgenkrieken,
> Stort hem de slaap in 't *galmende* ravijn,
> Nog even drijft zijn toorts *op vuurge wieken*,
> Dan bluscht de duisternis die *veege* schijn.

Ook hier is de plastiek sterk visueel (luistrend naar den val der *slingrende* seconden), maar nimmer staat het beeld er om

zichzelf, het is de dichter suggestieve vertolking van zijn stemmingsleven. De scherp geziene realiteit wordt bezield tot symbool, doorlicht van de weemoed van ‘het verlangen’. Het meest treft in deze stijl de evocatieve kracht van het adjectief, procédé, waarvan Bloem een ruim en meesterlik gebruik maakt. Daarnaast het substantief met de genitief- of *van*-verbinding, waarin de stemmingswaarde der verschijning wordt betoond: ‘Ik vind geen rust meer bij *den vreê* der lampen; *de weemoed* van het voorjaar; maar als gij worstelt in *den greep* der nachten; *de leege schal* van 't rinklend feest’. De explicatieve bijzin, die de tere gevoelstoon zet: ‘En toen de maan haar lichtweg' had volstegen in reinen schijn, die droom is en ontroert’, - of de felle visie op het antecedent werpt: ‘de brand der steden, die de levens slorpen en bannen in de kilte van hun schijn’.

Slechts enkele trekken uit de rijke cultuur van het erpitheton in onze literatuurtaal na tachtig, functie, waarin de krachten die baar ontwikkeling beheersten misschien het sterkst tot openbaring komen.

W. KRAMER

Hyperkorrekte taalvormen in het verleden.

Op de aard en de betekenis van hyperkorrekte taalvormen en hun talrijkheid in hedendaagse dialekten heeft Kloeke terecht de aandacht gevestigd. Dat dit verschijnsel van alle tijden zal zijn, volgt uit zijn betoog. Ter aanvulling laten wij enige voorbeelden volgen uit het Middelnederlands, die wij terloops aantekenden. Oud is reeds *kade* naast *caeye, oae*; minder bekend zijn: *uden* (= uyen), *iede* (= ooi), *ader* (= korenaar), *seede* (= see), *sweeder* (= sweer = schoonzoon), *valeyde* en de werkwoorden: *saden* (= saeyen), *roeden* (= roeyen), *scoeden* (= scoeyon) en waarschijnlik ook *gadelen* (= galen; zie *Mul. Wdb.* II, 861).

Uit Vondel's vroege taal: *dwaden* (= dwaen) en *vlijden* (= vlijen) (Vondel's *Werken* I, 472, 611). Merkwaardig is ook *marteladeren* = martelaren, in *Maria Stuart*, vs. 1414.

Hyperkorrekt kan ook *is* uit *ss* zijn in splitsen, ophitsen (waarop ook Hd. *hetsen* gewerkt kan hebben) en *schots* = 17de-eeuws *schos*, als dit uit *schors* af te leiden is.

C.D.V.

Uit de geschiedenis van de Nederlandse taalkunde: van Ten Kate tot Siegenbeek.

Een in biezonderheden afdalende, vergelijkende studie van al wat in de achttiende eeuw, sedert Lambert ten Kate, over spraak kunst en spelkunst geschreven is, zou onverkwikkelike lektuur opleveren. Het is inderdaad een ‘schrale weide’. Met de grootste gewichtigheid worden de onbelangrijkste kwesties uitgeplozen. Toch is deze periode als geheel voor de geschiedenis van onze taal volstrekt niet onbelangrijk, want de kenmerkende verschijnselen hebben een langdurige invoed geoefend: de vestiging van een ‘schrijftaal’-grammatica met een onbestreden gezag en de uitbreiding van een daaraan beantwoordend schrijfgebruik. Het eerste zullen wij in hoofdtrekken nagaan.

Bevreemdend lijkt het, dat in onze achttiende-eeuwse spraak kunsten zo weinig rechtstreekse Franse invloed te bespeuren valt, maar de taalbeschouwing van *Nil Volentibus Arduum*, van Moonen, Vollenhove, Hoogstraten en hun medestanders was zozeer van Frans-klassicistiese geest doortrokken, dat men slechts op Hollandse voorbeelden behoefde terug te gaan om een richting te volgen, geheel evenwijdig met de ontwikkeling van de Franse taaltheorieën.

In rankrijk[1)] concentreerde zich het streven naar taalzuivering en taalvolmaking in de *Académie française*, die door de steun van het hof en van de belangrijkste letterkundigen een toenemend gezag verwierf. In de vorige eeuw was de Dictionaire tot stand gekomen; nu zou eigenlik een grammatica het werk moeten voltooien, maar tot een afgerond ‘traité de la grammaire française’ heeft de *Académie* het nooit gebracht. De meeste leden waren dan ook geen grammatici, maar litteratoren. Zij wilden geen tyranniek gezag uitoefenen, maar een verlicht despotisme; niet door dwang, maar door voorlichting, door ‘observations critiques’,moest

1) Het volgende ontleende ik aan de degelike studie van Alexis Français: *La grammaire du purisme et l'Académie française au XVIII siècle* (Paris 1905). In het standaardwerk van F. Brunot is deze periode nog niet behandeld

uniformiteit in het taalgebruik bereikt worden. De Académie was geen ‘atelier grammatical’, maar een observatiepost. Daar had men te zorgen voor codificatie van het gebruik, en te waken tegen vernieuwingen, die de eenheid bedreigden. Het doel treffendste middel daartoe was, modellen van taalzuiverheid te geven, in de klassieke schrijvers der zeventiende eeuw, maar dan van onvolkomenheden gezuiverd. Sedert het begin van de achttiende eeuw werden levendige gedachten wisselingen gehouden over dit onderwerp, allerlei plannen ontworpen en verschillende auteurs o.a. Corneille en Racine, onder handen genomen, maar in breder kring vond dat streven ingang, toen de abbé D'Olivet in 1738 zijn *Remarques de grammaire sur Racine* uitgaf. Wel protesteerde Desfontaines in zijn *Racine vengé* (1739) tegen de schending van de goede naam van een groot dichter, maar dit was vooral een uiting van persoonlike rancune; zelfs Louis Racine betuigde zijn instemming met het zuivering-streven en voerde als verontschuldiging aan, dat zijn vader de laatste hand niet had kunnen leggen aan zijn werk. In 1761 zette Duclos, permanent secretaris van de Académie dit werk voort, toen hij Voltaire te hulp riep voor een verzameling van klassieke schrijvers met noten ‘qui fixeront la langue et le goût.’ Immers, Corneille en Molière waren vol fouten tegen de taal, La Fontaine wemelde er van! Voltaire zelf toonde zich een volbloed purist in zijn *Commentaire sur Corneille*. Bij hen gold ook een praïetiese overweging : het buitenland zoekt het beste Frans - de internationale taal van de beschaving - bij onze klassieke auteurs: laten wij zorgen voor teksten, herzien naar de voor ons geldende normen. De grondgedachte van al deze commentaren, ‘l'oeuvre essentielle du purisme au XVIIIe siècle’, was, dat het klassieke Frans van de 17de eeuw een schier onovertrefbare helderheid en sier-likheid bereikt had, die na kritiese herziening en afronding voor alle volgende tijden moest in stand gehouden worden. Hoewel hot verzet niet geheel uitbleef - de abbé Galiani b.v. toonde een juister inzicht[1)] - dit werd overstemd door de gezaghebbende dichters en de grammatici; geleerden en schoolmeesters, die

1) Zie A. François, t.a.p. Blz. 119-120: ‘Il est absurde de vouloir apprécier, à plus de cent ans de distanoe, la langue de Corneille’; ‘Tous les siècles et tous les pays ont leur langue vivante et toutes sont également bonnes. Chacun éerit la sienne’ (Lettre à Madame d'Epinay 23 avril 1774).

hun spoor volgden en hun werk opdroegen of onder de bescherming stelden van de *Académie*. De geleerden begonnen wel te begrijpen dat Bégnier-Desmarais (1706) en P. Buffier (1714) hun *Grammaire* ten onrechte geheel op Latijnse leest hadden geschoeid. D'Olivet protesteerde reeds, en de abbé Girard betoogde met klem in zijn *Vrais principes de la langue française* (1747), dat al die Latijnse naamvallen niets waren dan ‘des barbares intrus pour renserver les lois fondamentales de notre grammaire et pour être les instruments odieux de son esclavage’,[1)] maar het schoolonderwijs hield krampachtig vast aan de oude schema's, en wist geen raad met de nieuwe verfijnde onderscheidingen en definities der geleerden. En de geleerden, op hun beurt, steunden met hun grammaticale beschouwingen de opvatting der litteratoren, dat het klassieke Frans ongerept gehandhaafd moest worden. Naast de rationalistiese neiging van een vorig geslacht van grammatici kwam nu een conservatieve stroming. De maatschappelike ontwikkeling leidde er toe, dat de norm voor ‘le bon Usage’ steeds meer in de geschreven taal gezocht werd. Toen indertijd ‘le bon usage’ als maatstaf gold, dacht Vaugelas aan de meest gekuiste taal van het Hof, die samenviel met die van de gelijktijdige auteurs, maar sedert de afronding van een klassieke taal tot stand gekomen was en in het spreken de taal van de Parijse burgerij begon mee te tellen, werd het wisselvallige gebruik een gevaar. Steeds meer werd het zwaartepunt gelegd in die litteraire taal, waarin de meesterwerken van de Franse letterkunde geschreven waren, die voor verouderen behoed moest worden. Vaugelas sprak nog van ‘les bons auteurs du temps’; dit werd ingeperkt tot ‘les bons auteurs du temps où la langue est arrivée à sa perfection’; dat waren immers de eigenlike scheppers van de Franse taal? Hiermee was de tijd genaderd, toen d'Alembert kon spreken van ‘ce caprice national qu'on appelle Usage’, waaraan men zo min mogelik moest toegeven. De grammatici begonnen nu hun macht te gevoelen. Steeds meer ontdekte hun scherpziend oog dat ook de klassieke auteurs niet vlekkeloos waren en door onwetendheid of achteloosheid gezondigd hadden tegen de taalregels. ‘Désormais ils trouvent tout naturel de travailler à leur guise sans se soucier des écrivains.’ Heeft de schrijver zelf grammaties inzicht, des te beter. Zo ontstaat niet alleen een gefixeerde letterkundige

1) Zie A. François, a.w. blz. 66-70.

taal, maar ook een grammatikaal wetboek. De grammatici werpen zich op als rechters over de taal, ‘mais trop souvent sans autre référence que leur sentiment personnel, leur propre maniere d' interpréter la grammaire et l'usage’.

De parallel met de Franse ontwikkeling is treffend: ook wij hadden immers onze zeventiende-eeuwse klassieken, Hooft en Vondel, reeds door twee volgende dichtergeslachten als modellen vereerd. Maar toen de klassieke taal verfijnd, gekeurd en geschift werd, zocht men juist bij de grote schrijvers de fouten, om er zien aan te spiegelen. De dichter Broekhuizen leverde reeds ‘aanmerkingen’ op Hooft's *Gecraert van Velsen* en *Baeto*, en op Vondol's *Palamedes*[2)]. Van Hoogstraten, die Vondel's taal bestudeerde en excerpeerde voor zijn geslachtslijst, acht dit ‘het rechte middel om toe te nemen in de wetenschappen’. De rol van D'Olivet werd hier te lande voornamelik gespeeld door Balthasar Huydecoper, dichter-geleerde, verdienstelik als ontginner van de studie der Middeleeuwse taal, die in zijn ‘Proeve’ van 1730 de taalkundige tekortkomingen van Vondel ondër het vergrootglas bekeek[2)]. Als taalkundige onderscheidde hij zich echter van zijn Franse tijdgenoten, doordat hij over de zeventiende eeuw heen teruggreep naar de Middeleeuwen. Daartussen ligt wel een ‘duistere tijd’, de tijd van de Boergondiese taalverbastering, maar niettemin geldt de stelling: ‘Hoe nader aan den oorsprong, hoe verder van het bederf’, al is ‘de meeste sierelijkheid te vinden bij de Nieuwen’. De ‘ontelbare misbruiken, die de Nieuweren ingevoerd hebben’, dienden dus uitgeroeid te worden. Een deugdelik middel daartoe was: ‘elkanders schriften onderzoeken’. Geen dichter stond daarvoor te hoog, want - zegt hij ter verontschuldiging van zijn Vondel-kritiek -. ‘eene fout ontdekt in het gedrag eens dooluchtigen Persoons, heeft dieper indruk op ons gemoed, dan honderd die ons in den gemeenen hoop worden aangeweezen’.

Dat middel werd ijverig toegepast, vooral in de tweede helft van de 18de eeuw. Een typerend voorbeeld levert Bernardus

2) Zie Hoogstraten's *Leven van Broekhuizen, vóór zijn Gedichten* (1712), geciteerd in Wille's proefschrift, blz. 85.

2) Vgl. hot bekende artikel van Dr. R.A. Kollewijn: *Een taaldespoot uit de pruikelijd*, in *Taal en Letteren* 1900, herdrukt in de *Opstellen over spelling en verbuiging*[3], blz. 159 vlg.

de Bosch, die zijn eigen *Dichtlievende Verlustigingen* aan taalkundige kritiek onderwerpt[1].

De achttiende-eeuwse poëten blijven er een eer in stellen, hun spraakkunstige kennis te tonen, ook al brengen ze op dit gebied niets nieuws. Een curiosum is de berijmde spraakkunst van de Haarlemse dichter-schoolmeester Jan van Belle[2]: *Korte Wegwyzer, ter Spel- Spraak- en Dichtkunde*. Tot gemak voor 't geheugen van Ouden en Jongen, in Neederduitse Dichtmaate, op 100 Bladzijden gesteld' (Haarlem 1748). Behalve deze 'lessen aan teêre Jeugd òf Heeren van fatzoen', gaf dezelfde schrijver, kort voor zijn dood in proza een *Korte schets der Néderduitse Spraakkonst* (Haarlem - C.H. Bohn - 1755), onbeduidend van inhoud. Evenmin loont het de moeite, lang stil te staan bij de Proef *van een nieuwe Nederduitsche Spraekkonst*, die de dichter Kornelis Elzevier liet drukken achter *Drie Dichtproeven* (Haerlem, 1761). Uit één aanhaling blijkt voldoende dat hij een discipel van Huydecoper is. Het lidwoord moet als vrouwelik Datief *der* hebben. Vondel schreef: 'Ze ontweldigen de maegt den jaghtprijs', en het 'is wel klaer uit den zamenhang' - (let op die komma om de Datief aan te duiden!) - te zien wat de dichter meint', maar 'deze dubbelzinnigheid' (!) ware gemyd geweest, indien Vondel geschreven hadde: '*der* maegt'[3]. Onbelangrijk is ook de *Spraakkunst* van Frans de Haes, achterkleinzoon van Gerard Brandt, als 'keurig dichter' in zijn Rotterdamse kring gezaghebbend: met Dirk Smits was hij namelik de leider van het Genootschap *Natura et Arte*. Dit werk verscheen achter de *Nagelaten Gedichten*, in een statige kwartijn op zwaar papier gedrukt (1764). Onvolledig bleef de Spraakkunst van het gehet genootschap *Kunst wordt door Arbeid verkregen*, in 1770 verschenen. Daarin werd de spellingonderscheiding van homoniemen op de spits gedreven, b.v. *regt* (niet scheef) - *recht*, *digt* (niet wijdaf) - *dicht, vogl* (nat) - *vocht* (van vechten),

1) In de *Werken van de Maatsch. der Ned. Lett.* II (1774) blz. l5. Vgl. ook de *Dichtlievende Uitspanningen* van J. Macquet (*Nieuwe Bijdraqen tot opbouw der vaderlandsche letterkunde* I (1763).
2) Zie over deze dichter, die o.a. een psalmberijming uitgaf, L. Knappert in het *Biographsch Woordenboek*.
3) a.w. blz. 59. Op blz. 100 vindt men de voegwoorden die de aanvoegende wijs regeren; op blz. 118 de voorzetselen met de 4de, 6de en 3de naamval, enz. In de *Taal- en Dichtk. Bijdr.* (1759-60) wordt deze spraakkunst, als compilatie, scherp veroordeeld.

dagen (subst.) - *daegen* (w.), *wegen* (subst.) - *weegen* (w.), *beteeren* - *beteren*, *looten* (van loot) - *loten* (van lot). Dat alles gold als verfijnde ‘taalkunde’!

Een echte ‘liefhebber’ en rechtzinnig volgeling van Moonen en Huydecoper is ook Hendrik Pieterson, de schrijver van een *Rhapsodia van Nederduitsche Taalkunde, benevens een geslachtlijst der zelfstandige naamwoorden* (Amsterdam, 1776). Hij verzorgde vooral de beide troetelkinderen van de achttiende-eeuwse taalkunde, de geslachtsregeling en de spelling. Hij bewondert A. Kluit, die Hoogstraten's Geslachtslijst herzag[1)], en wiens ‘lof zal duren zo lang er Nederduitsch gesproken wordt’, maar hij heeft alle schrijvers en spraakkunsten doorsnuffeld om nieuw licht te krijgen omtrent ‘naamwoorden, welker Geslacht twyffel-achtig, of nog niet bepaald is’. In 22 gevallen weet hij het beter dan Kluit! Dat kan hij staven met ‘naar volgens waardige Schryveren. Kluit had geen recht om af te dingen op ‘den onsterfe-lyken lof des grooten Moonens’. Anders - voegt hij er naief bij - ‘zou een groot gedeelte mijner lijst van geene waarde zijn’. Pieterson's lijst werd gewaardeerd: nog in 1830 verscheen een vermeerderde herdruk. Eén enkel staaltje van 's mans taalkunde: hij maakt zich ongerust of het wel goed is, te schrijven. de *eene* man, het *eene* boek, want ‘dus doende onderscheidt men het vrouwelijk geslacht niet! Helaas, het gebruik, ‘die groote dwingeland’, wil het. Gelukkig vindt hij uitkomst: *een* is hier een bijvoegelik naamwoord, en dan is de verbogen vorm juist[2)].

Opmerkelik is, dat in de tweede helft der achttiende eeuw op het gebied van taalkunde de dichters, predikanten en liefhebbers steeds meer mededinging ondervinden van mannen die krachtens hun beroep de spraakkunst beoefenen: de schoolmeesters. Séwel en de reeds genoemde Jan van Belle waren hun voorlopers. Dit feit is van betekenis, omdat zij niet alleen eigen taalgebruik of dat van kunstgenoten regelden, maar in breder volkskringen

1) Zie Kollewijin's *Opstallen over spelling in verbuiging*^{3}, blz. 62.

2) Van dezelfde auteur verschenen in 1782 nog *Vier verhaudelingen over eenige gedeelten van de Nederduitsche Taale* o.a. *Over het woordeken* UE, een ‘gebreklijk woord’, uit beleefdheid meest altijd voor *gij* gebezigd. Gebrekkig is hiet, omdat *U* eigenlik *Uwe* moest zijn. Nu is *UE* geworden tot ‘eene laffe eerbewijzing; men vindt *u* en *gij* te.‘boersch’. Een moeielike vraag is nu, of op *Uwe E* moet volgen *zijn* of *haar*.

de achttiende-eeuwse taalwijsheid verbreidden. Als werk van een ervaren schoolmeester verscheen in 1709 de '*Nederduitsche Spraekkunst voor de Jeugilt*, Uit verscheidene onzer voornaemste Spraekkunstschryveren opgesteld door Kornelis van der Palm, Fransch en Duitsch Kostschoolhouder te Rotterdam'[1]. Een *Voorrede* verkondigt de lof van Ten Kate, Huydecoper, Moonen, Nyloe, en 'Natura et Arte'. De schrijver zegt, ter inleiding van zijn boekje: 'Ons oogmerk is alleen der jeugd dienstig te zyn: voor haer is het dat wy deze Spraekkunst opgesteld hebben; moetende men, naar onze gedachten, met de jeugd beginnen, indien men immer gegronde hoop kan opvatten, dat onze Nederlandsche spraek, by de Nederlanders, op haren regten prys gesteld zal worden.' Hij wil geen nieuwe spraakkunst of nieuwe regels geven. 'Zoo ik my ergens op beroem, is 't op de eenvoudigheid, die ik in alles, zoo veel my immer mogelyk geweest is, in dit werkje betracht hebbe.' De regels zijn 'uit de beste schryvers getrokken', met 'bulp van goede taelkenneren'. Een 'werkje van dien aert', verzekert Van der Palm, is nog nimmer verschenen.

'Ten dienste der Schooljeugd' schreef ook Klaas Stijl, schoolmeester te Midwolda zijn *Aanleiding tot de kennis van de Nederduitsche Schrijftaal*, die na zijn dood (1774) door de predikant Lambertus van Bolhuis uitgegeven werd (1776)[2], 'voor de helft vermeerderd met bijgevoegde Aanmerkingen, die den weg openen tot dieper, en uitgestrekter, onderzoek'. Kenschetsend voor de positie van de toenmalige schoolmeester is de verontschuldiging van de predikant in zijn aanprijzende *Voorrede*: 'Verwondert zich iemand, dat ik het werkje van enen schoolmeester te voorschijn brenge; hij bedenke, dat men in de wetenschappen genen rang eerbiedigt, dan van kundigen; en dat kunde, met goeden smaak, in den kring dezer bediening nog niet geheel is uitgesloten'. Ook dit boekje moet, blijkens de vele herdrukken, in ruime lering invloed gehad hebben.

Een ijverig en veel-schrijvend schoolmeester was Ernst Zeydelaar, 'Fransch kostschoolhouder'. Zijn belangstelling gold eerst de spelling: in 1769 gaf hij, in een lijvig boekdeel (402 blz.) een *Régelmaatige Néderduitsche Spélkonst, gegrond op hét gebruik dér beste Schrijv'ren én dér beroemdste Dicht'ren* (Amsterdam), waarop

1) De 2de druk, die ik raadpleegde, verscheen in 1774, de 3de in 1791.
2) Ik raadpleegde een derde druk, (Groningen, 1787).

in 1772 een *Vervolg* verscheen (210 blz.). In 1781, toen hij te Tiel een kostschool hield, schreef hij een *Grammaire générale raisormée hollandoise* (Utrecht), voortgekomen uit zijn onderwijs aan Fransen en 'fondé sur l'autorité de nos meilleurs Anteurs et de nos plus celebres Poëtes, dont je cite souvent les noms'[1]. Hij acht zijn boek ook geschikt voor de Hollandse jeugd die reeds vorderingen in het Frans gemaakt heeft, om tegelijk de moedertaal beter te leren: 'un article tres nécessaire mais fort négligé de nos jours'. Immers, ook de schoolmeesters zjjn er vaak slecht van op de hoogte!

Nadat hij , in 1786, ook nog een Hoogduitsche spraakmeester, naar Gottsched bewerkt, had uitgegeven, schreef hij in 1791, als 'kostschoolhouder der Stad Weesp' zijn 'Néderduitsche Spraakkunst, ten dienste der Néderlandsche taalbeminnaars', waarin zijn vroegere Spelkonst versmolten werd. Evenmin als de vroegere Spelkonst is dit breed uitgesponnen werk voor scholieren bestemd geweest: een herdruk heeft het niet beleefd. Al vindt men soms verstandige opmerkingen - b.v. over punctuatie - het blijft in hoofdzaak compilatiewerk, geheel in de lijn van de achttiende-eeuwse taalkunde. Typies is b.v. zijn redenering bij de vraag of in 'de Lof van den man' een 2de of een 6de naamval schuilt. Is de man eigenaar van de lof? vraagt hij. Zo ja, dan is het 2de naamval! Bovendien, was het 6de naamval, dan moest het zijn: van den mann*e* (blz. 163). Naar nieuwe gedachten behoeven we in zulk werk niet te zoeken[2].

Terwijl door het verbeterende taalonderwijs de taalkunde van de achttiende eeuw, in theorie en praktijk, meer gemeengoed van de ontwikkelden werd, nam het gezag van de vaderlandse taalkunde toe door de belangstelling van de universiteiten. Onder de 'dichtkundige' genootschappen onderscheidden zich het Utrechtse *Dulces ante omnia Musae* en het Leidse *Minima crescunt* door hun 'klassiek-philologisch-wetenschappelijk karakter' en door het feit dat ze door studenten gesticht werden, die weldra toongevers zouden worden[3]. In Utrecht speelde

1) Behalve Vondel zijn dit grotendeels achttiende-eemwers, o.a. Hoogvlict, Elzevier, Trip, Frans de Haes.
2) Het artikeltje over doze auteur in het Biogr. Wdb. III is zeer onvolledig.
3) Grondig is de ontwikkeling van deze genootschappen en van de hoofdpersonen behandeld in het degelike proefschrift van J. Wille:.*De literator R.M. van Goens en zijn kring* (1024), blz. 84 vlg.

Meinard Tydeman de hoofdrol: ‘zijn invloed strekte zich ook uit naar Leiden en Harderwijk’[1]. Bij hem sloot zich Adriaan Kluit aan, die later te Leiden hoogleraar werd. Tydeman droeg zijn professoraat te Harderwijk (1765) over aan zijn jongere vriend Herman Tollius. Tussen de Utrechtenaren en de Leidenaren werd vriendschap en samenwerking aangekweekt. De aankomende Leidse geleerden, o.a. Hendrik van Wijn zochten samenwerking met de jonge geleerde koopman en taal-liefhebber Frans van Lelyveld, de vriend van Van Goens, en de eigenlike leider van *Minima crescunt*, de organisator van de *Bijdragen tol opbouw der vaderlandsche letterkunde* en de voornaamste stichter van de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* (1766)[2], waarin de verwante kringen van taal- en letterkundigen samensmolten tot één invloedrijk lichaam.

Het merkwaardige in het streven van al deze jongeren is, dat zij in een tijd toen de Latijnse taalkunde oppermachtig heerste, toen juist de Latijnse poëzie een nieuwe opbloei beleefde, ‘hetgeen bij uitstek nationaal is, de eigen taal en literatuur, nader tot de Universiteit, en meer in de sfeer der wetenschap gebracht hebben, naast de geschiedenis en de ‘oudheden’ des lands’[3]. Dat daarbij ‘de Nederlandsche taalkunde geheel op klassieken grondslag werd opgetrokken’ valt niet te verwonderen. Huydecoper bleef hun grote leermeester; aan zijn taalwijsheid werd nog zelden getwijfeld. Terwijl in deze periode de letterkunde zich kenmerkt door een - niet altijd harmoniese - mengeling van oud en nieuw, blijft het taalinzicht op het oude peil. Een geniaal man als Van Goens zou wellicht, als hij zich met taalkunde ingelaten had, tot beter inzicht gekomen zijn. De enige vingerwijzing in nieuwe richting vond ik in een opmerkelike verhandeling van Mr. Zacharias Alewijn, die ook tot de kring van *Dulces* behoorde[4]: *Verdediging van de voornaamst e Dichterlijke Vrijheden*[5]. Ten minste voor de dichtertaal wil hij het onbeperkte gezag van de gereglementeerde grammatica niet erkennen. ‘Een groote hinderpaal is het ontzag, dat men allerwegen voor onze Aristarchen ziet toonen, welker lessen meermaals verder getrokken worden,

1) Wille, a.w. blz. 80.
2) Zie over deze merkwaardige man Wille, blz. 135 vlg.
3) Wille, a.w. blz. 114; vgl. blz. 96-98.
4) Zie over hem de voordracht van Dr, Joh. C. Breen in de *Handelingen* van het achtste Nederlandsche Philologen-congres (1916), blz. 168.
5) *Werken van de Maatsch, d.N.L.* II (1774).

dan zij zelf immer gedroomd hebben. Velen bidden de grammatici als halve goden aan, en kunnen over eene enkele letter redenkavelen, als of 'er het welzijn van gantsch Euroop aan hinge' (blz. 95). Elders spreekt hij over 'die kinderachtige en gantsch willekeurige onderscheidingen, die zo haast verworpen worden als uitgedacht' (blz. 122 vlg.). Toch beroept ook hij zich op 'de groote Balthazar Huydecoper'.

Het bleef intussen niet bij taalbeoefening ten eigen nutte: door hoogleraren in de klassieke talen werd de Nederlandse spraakkunst behandeld. Meinard Tydeman gaf te Harderwijk college over de *Idea* van Verwer[1)]; zijn opvolger Tollius zette dit onderwijs voort. 'Zijn plan, een Aanleiding tot de Nederlandsche taal' daarvoor uit te geven, kwam niet tot uitvoering',[2)] maar een Schets ener Nederduitsche Spraakkunst is in een handschrift van 1773, waarschijnlik als diktaat, bewaard gebleven[3)]. Veel nieuws is daaruit niet te leren: bijna al wat over spraakkunst geschreven is, van Spieghel tot Kluit, heeft hij doorgewerkt, maar wat hij geeft - met gematigdheid en soms met kritiek[4)] - is de algemeen aanvaarde schrijftaal-spraakkunst van de 18de eeuw, zonder enig nieuw gezichtspunt. In eerbied voor de 'oudheid' staat hij bij zijn tijdgenoten niet achter: 'Voor den jaare 1300 hadden onze voorouders een veel beter verbuiging, welke door verloop van tijd ongelukkig is in onbruik geraakt.' Als bewijs - tevens een bewijs van zijn tweede-handse kennis - beweert hij, op gezag van de *Idea*, dat de 'Ouden' zeiden *gi gevest*, naast *du geves*! (blz. 69).

1) Wille, a.w. blz. 179.
2) Wille, a.w. blz. 09, noot 9.
3) Dit manuscript was aanwezig op ten tentoonstelling voor onderwijs in 1860. Zie de beschrijving bij H.W. Bloem en J. ter Gouw: *Ten-toonstelling voor onderwijs te Amsterdam*, in 1860 (Amsterdam 1861), blz. 93. Blijkens de aangehaalde plaatsen is de inhoud gelijk aan die van ecu handschrift in mijn bezit, voor enige jaren aangekocht bij de firma Nijhoff. In mijn exemplaar ontbroken de woorden 'zijnen toehoorders voorgelezen door Hermannus Tollius, Professor op de Hoogeschool te Harderwijk 1773'. Wille (t.a.p.) vermeldt nog een volledig dictaat van R. Bondam, in de Bibl, van de Maatsch. d.N.L. bewaard.
4) b.v.: de scheiding van *vaders* (Nom.) en *vaderen* (Gen.) is een 'willekeurige wet' (blz. 173). We en *ze* komen bij onze beste schrijvers voor, het laatste ook als Accusatief (blz. 193); *je* is een tonnloos 'verzag!.' *gij.*

Evenmin behoeft men bij de ijverige Frans van Lelyveld uit te zien naar vernieuwing van de taalkunde. Als overtuigd discipel van Huydecoper, vult hij zijn *Proeve* aan met nieuw opgedolven plaatsen, hij brengt materiaal bijeen voor een toekomstig woordenboek, hij acht de spelling een 'ding van veel gewicht', en verzucht: 'het zou er na verloop van tijd noch wel toe kunnen komen, dat wij alle eenerlei spelling hadden - en ach, dat dit zoo ware!'[1] Maar bovenal is zijn ideaal, de vestiging van een algemeen erkend gezag op taalkundig gebied: een Nederlandse Akademie, waarbij hem 'steeds de Académie française voor den geest staat'[2]. Dat zou de *Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde* moeten worden! Verbetering der Nederlandse taal zal het best gediend zijn door 'het gezag der Taalgeleerden, gestaafd met dat der Overheden'. Hij vraagt aan Van Goens, hem de geschiedenis van de Franse en Engelse Academies te verschaffen; hij wil kennismaken met de *Remarques* van Vaugelas op *Le Cid*, met andere *Observations* en *Sentiments* der Académie. De grootse plannen van Lelyveld zijn slechts ten dele verwezenlikt, maar zijn streven blijft typerend voor de achttiende-eouwse taalbeschouwing.

Duurzamer invloed had het werk van Adriaan Kluit, die als taalkundige meer op de voorgrond gekomen zou zijn, als de geschiedenis hem niet méér had aangetrokken. Ook hij was in de taalkunde volbloed-achttiende-eeuwer; dat blijkt uit het werk, waaraan hij zijn nachtelike uren offerde: de herzieningvan David van Hoogstraten's *Geslachtstijst*, die in 1758 tot stand kwam. In zijn Voorrede getuigt hij, dat Huydecoper hem smaak gegeven had in taalkunde: de toekomstige historicus voelde zich allereerst door de taaloudheid aangetrokken. Dat ontwikkelde Nederlanders, zodra ze hun moedertaal schreven, 'hunne onbedrevenheid schandelijk ten toon stellen en verraden', ergerde hem: de schoolmeesters, 'meest plomp volk', droegen door hun onkunde de voornaamste schuld. De spelkunde blijft voor hem 'de grond waarop de gansche taalkunde berust'. Eenheid van spelling was dus nodig, want geen Dedalus zou zich uit die doolhof kunnen redden. 'Indien ooit, het is hier, zo veel hoofden, zo veel zinnen. Ja zo weinig er twee grasscheutkens

1) Wille, a.w. blz. 140.
2) Wille, a.w. blz. 107.

elkander gelijk zijn, zo weinig vindt men er thaus twee‘ wier spelling met den anderen overeenkome’[1].

Om tot een ‘geregelde spelkunde’ te geraken heeft Kluit tweemaal een regeling ontworpen. De eerste, van 1763[2], sloot zich radikaal bij het Middelnederlands aan, door de spelling van de slot-*t* in *velt, hooft, gront, gebetert* enz., en spellingen als *zo, een, y* voor *ij*. Tegenover Moonen kiest hij partij voor de dubbele *aa*; met Ten Kate onderscheidde hij *e* en *ee*, *o* en *oo*, want de zacht-lange *ee* in *geef* mag niet verward worden met de scherp-lange *ee* in *béén*; anders zondigen we tegen de ‘gemeenlands Dialeet’, die ook Ten Kate, zelf Amstellandererkende. Hierbij moet men in het oog houden, dat Kluit, als geboren Dordtenaar[3] die klanken inderdaad verschillend gesproken zal hebben[4]. De tweede voorgestelde regeling, van 1777[5], is minder radikaal in de consonantspelling. Wel heeft de *d* of *dt* aan het slot ‘in de oudheid geenen grond’, maar het is ‘thans het meest achtbare gebruik’, en daartegen te worstelen is vergeefse moeite. Te weinig is nog opgemerkt, dat deze spellingregeling op geen enkel belangrijk punt afwijkt van de Siegenbeekse, waarin Te Winkel op zijn beurt weer weinig ingrijpende wijzigingen bracht. De beslissende kenze, die het negentiende-eeuwse spellinggebruik zou beheersen, is feitelik reeds door Kluit gedaan. Eigenlik zou men eer van een spelling-Kluit dan van een spelling-Siegenbeek moeten spreken. Maar toen het Staatsbestuur de spelling officieel wilde doen regelen liet de historicus Kluit de eer aan zijn ambtgenoot Siegenbeek, sedert 1797 - door toedoen van de Latinist Laurens van Santen! - aangesteld als de eerste hoogleraar in de Nederlandse taal.

C.G.N. DE VOOYS

1) *Voorrede*, blz. XI
2) *Verloog over de spelling der Nederduitsche taal in Nieuwe Bijdragen tot opbouw der vaderlandsche letterkunde* I, 282 vlg.
3) Zie voor zijn levensloop het Leidse proefschrift van G.A. Boutelje: *Bijdrage tot de kennis van A. Kluit's opvallingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis* (Groningen, 1920).
4) In de genoemde *Voorrede* wijst hij or op, dat ‘zijn vaderlijke tongval’ van die der Amstellanderen verschilt. Daarom kan hij instemmen met Hoogstraten, die ‘*ga naar de bakker op de hoek*’ onwelluidend acht. In beide, gevallen zal hij inderdaad *den* gezégd hebben.
5) *Verloog over de legenwoordige spelling der Nederdutsche taal*, in de Werken van de Maatsch. der Ned. Letterk.

Het probleem van de ‘inwendige taalvorm’.

I. Teoreties gedeelte[1)]

De taal is, zo leert de moderne wijsbegeerte, een der grondfunkties van de menselike geest. Doordat de mens bij het benoemen der verschijnselen orde schept in de chaos der omringende onmiddellike indrukken, doordringt hij die chaos met de funktie van het taalkundig denken en de taaluitdrukking. Taalkundig scheppen is een geestelike artikulatie, evenzeer als een artikulatie in klanken. De blote empieriese, d.i. waargenomen wereld wordt door de werkzaamheid der taal tot een wereld der aanschouwing en voorstelling. Het is een proces van scheiden en verbinden, dat z'n hoogste uitdrukking vindt in de analyse en synthese van het wetenschappelik denken.

Een soortgelijk proces wordt voltrokken op andere gebieden, als de mythologie en de kunst. De taak die aan de filosofiese kennis-kritiek is gesteld, bestaat hierin, dat moet worden nagegaan of de intellektuele symbolen, waaronder de afzonderlike gebieden de werkelikheid beschouwen, zich laten begrijpen als verschillende uitingen van een en dezelfde funktie van de geest.

1) Literatuuropgave.
W. vou Humboldt, *Die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihr Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts*, 1836.
W. Wundt, *Völkerpsychologie II, Die Sprache*, 2 teil[4] (1922), blz. 438-450.
A. Marty, *Gesammelte Schriften II*, 1918, vooral Abteil. 1 blz. 62-101 en 217-277.
A. Marty, *Satz und Wort*, hrsg. von O. Funke, 1925.
O. Funke, *Innere Sprachform*, eine Einführung in A. Martys Sprachphilosopie, 1924.
B. Delbrück, *Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen*[6], 1919, blz. 45-61.
W. Porzig, *Der Begriff der inneren Sprachform*, I.F. 41 (1923), 150-169.
E. Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen I, Die Sprache*, 1923.
L. Weisgerber, *Das Problem der inneren Sprachform, und seine Redeutung für die deutsche Sprache*, G.R.M. 14 (1926), 241-256.
H. Delacroix, *I' Analyse psychologique de la fonction linguistique*, 1926.

Elke echte grondfunktie van de geest bezit een beslissende karaktertrek, dat namelik in haar een o o r s p r o n k e l i k v o r m e n d e , niet slechts een nabootsende kracht woont. Ze drukt niet slechts passief iets gegevens uit, maar ze bevat een zelfstandige energie in zich, waardoor het simpele bestaan van een verschijnsel een bepaalde ‘betekenis’, een eigenaardige ideéle gedaante ontvangt. De taal leeft in haar eigen beeldenwereld, waarin zich niet een empieries gegeven eenvoudig weerspiegelt, maar welke ze veeleer volgens een zelfstandig principe voortbrengt. De taal is dus een der lichtbronnen, een voorwaarde van het zien en een oorsprong van alle vormgeving.

Alle s y m b o l e n of t e k e n s treden van 't begin af aan met een bepaalde objektieve waarde-eis op. Het scheppen van systemen dezer symbolen is een zuivere aktiviteit van de geest, die steeds uitgaat boven de individuele bewustzijns-verschijnsels. Hoewel in het naïeve, primitieve begin der taalschepping naam en zaak nog in elkaar opgaan, het woord dus magiese kracht bezit, zijn toch de tekens het eerste stadium der objektiviteit, omdat ze rustpunten scheppen. Het teken heeft ipso facto iets algemeens en blijvends. In de s y m b o l i e s e f u n k t i e komen uit de stroom van het bewustzijn bepaalde gelijkblijvende grondgestalten naar boven. De v o r m treedt in de plaats van de stroom die vervliet, de vorm is een blijvende eenheid. De beeldenwereld draagt nog de stempel van het zinnelike, maar ze is een gevormde en dus geestelik beheerste zinnelikheid. Vorm en inhoud, element en betrekking, zijn niet van elkaar onafhankelike bepalingen, maar met elkaar gegeven en in o n d e r l i n g e d e t e r m i n a t i e te denken. [Cassirer].

Ons diskursieve denken is het symbolies denken. Naarmate wij de voorstellingen denken, konstrueren wij de tekens. Naarmate wij de tekens konstrueren, splitsen en onderscheiden wij de dingen, en scheppen er een orde in. Het symbolies denken is het diskursieve denken. De taal is dus d e e e r s t e w e t e n s c h a p , aangezien ze 't instrument is waarvan onze geest zich bedient om de dingen te konstitueren, om een geestelik universum op te bouwen. [Delacroix].

Men moet echter de grenzen van dit symbolies denken niet te ruim afpalen, en in het oog houden dat, wanneer men ook alles in aanmerking neemt wat de tekens kunnen doen voor het denken, er altijd een gewichtig restant overblijft, dat de tekens niet op hun rekening kunnen nemen; dat de tekens dus wel een

steun zijn, maar niet onontbeerlik kunnen wezen voor elke verovering van begrippen. Het symbolies denken tot algemeenheid verheffen staat gelijk met het op te heffen. [Marty].

Wanneer men eenmaal de opbouwende waarde van de taal voor onze wereld-aanschouwing beseft, zal men erkennen dat ze, om met Weisgerber te spreken, ‘voor ons denkt’, wanneer ze eenmaal in haar ontwikkeling een zeker systeem heeft bereikt, dat dooi de ouders op de kinderen wordt overgedragen. De enkeling vormt z'n intellektuele wereldbeschouwing niet op grond van zelfstandige verwerking van eigen ervaringen, maar in de ban van de ervaringen van zijn voorouders, zoals die neergelegd zijn in de begrippen der taal. Of, zoals Henri Bergson het uitdrukt: ‘Het is waarschijnlik, dat zonder de taal het verstand gekluisterd zou zijn geraakt aan zulke stoffelike voorwerpen, als waaraan het nuttig was zijn aandacht te wijden. Het verstand zou in een toestand van slaapwandel hebben verkeerd, buiten zichzelf gekeerd zijn gebleven, en gehypnotiseerd door zijn arbeid. De taal heeft veel bijgedragen tot zijn bevrijding.’ [‘De scheppende evolutie,’ vert. De Marez Oyens, 1925, blz. 217.] Reeds Schiller heeft gedicht: ‘Weil ein vers dir gelingt in einer gebildeten sprache, die für dich dichtet und denkt, glaubst du schon dichter zu sein.’

***

De denkbeelden van de moderne geleerden vertonen treffende overeenkomst met die van de grote grondlegger der algemene linguistiek, Wilhelm von Humboldt, op wiens hoofdwerk ze herhaaldelik steunen.

Hetzelfde voor geldt het begrip van de ‘inwendige taalvorm’, en als Cassirer zegt dat de moderne taalfilosofie, om het eigenlike beginpunt voor een iïlosofiese beschouwing der taal te vinden, dit begrip heeft opgesteld, dan is ook hier W. von Humboldt de eerste moderne taalfilosoof. Porzig noemt zijn formulering van het begrip van de inwendige taalvorm het geboorteuur der taalwetenschap als een zelfstandige geesteswetenschap.

We willen in het onderstaande nagaan hoe de verschillende geleerden dit probleem formuleren, hoe het met verloop van tijd is gewijzigd, en welke plaats het inneemt in de tegenwoordige taalwetenschap en waarschijnlik in die der toekomst.

Het begrip i n w e n d i g e v o r m , dat reeds Kant en Goethe zich gevormd hadden, is door Wilhelm von Humboldt in de

linguistiek binnengevoerd; de term i n w e n d i g e t a a l v o r m verschijnt voor 't eerst in zijn beroemde inleiding voor het werk over de Kawi-taal, hier boven genoemd.

De draagwijdte van dit begrip, als grondslag voor de algemene taalwetenschap, is gedurende de negentiende eeuw zeer weinig beseft; karakteristiek is bv. dat in H. Paul's Prinzipien der Sprachgeschichte, voor 't eerst verschenen in 1880, het begrip zowel als de naam inw. taalvorm geheel niet vermeld worden [Porzig]. Eerst tegen het eind van die eeuw is het tot nieuw leven gewekt, om in de laatste tijd meer en meer als het centrale probleem van alle taalonderzoek op de voorgrond te treden. Toch is het opmerkelik dat in een samenvattend werk als Jespersen's Language (1923) opnieuw de term inw. taalvorm ontbreekt, zelfs in Boek I hoofdstuk II § 8, waar Von Humboldt wordt besproken, ‘one of the profoundest thinkers in the domain of linguistics’, en waarin Delbrück's Einleitung bijna op de voet is gevolgd.

Wilhelm von Humboldt onderscheidt op het gebied der taal de begrippen s t o f en v o r m . Stof is ten eerste, fysiologïes gezien: het ongevormde taalmateriaal, en ten tweede, psychies beschouwd: het totaal van de zinnelike indrukken en zelfstandige geestesbewegingen, die aan de vorming van het begrip met behulp der taal voorafgaan. V o r m in d y n a m i e s e zin is de werking van de geest, die de uitdrukking der gedachten voortbrengt, een vormend principe dus, dat in het individu werkzaam is en waarmee ook een natie uiting geeft aan haar gedachten en gevoelens. In s t a t i e s e zin is vorm: het gevormde, de klankvorm, d.i. wortel, woordvorming, buiging en grammatiese vormen in 't algemeen, enerzijds, en de inwendige, intellektuele vorm of i n w e n d i g e t a a l v o r m , d.i. begripsvorming, kategoriën-indeling, anderzijds. Onder n o r m a t i e v e of ideale vorm verstaat Humboldt een aestheties ideaal van een volmaakte taal. [Funke]. De inw. taalvorm is dus bij hem het intellektuele deel der taal; men kan spreken van de door de spraakwerkzaamheid gevormde gedachtenwereld.

Aangezien volgens Humboldt de inw. taalvorm tot de oorspronkelike aanleg van de mens behoort, en de wetten van het denken bij alle naties streng dezelfde zijn, kunnen de grammatiese taalvormen die van deze wetten afhankelik zijn, slechts binnen een bepaalde omvang verschillen. Wanneer er nu toch een zekere verscheidenheid onder de talen heerst, is dit in laatste

instantie daaraan te wijten, dat de in ieder mens gelegde kracht der rede, begunstigd of gehinderd door de geesteskracht die de volken eigen is, meer of minder gelukkig te voorschijn treedt. [Delbrück].

Op het gebied der namen noemt Humboldt de inw. vorm een ‘opvatting van een begrip’, in haar totaliteit: een w e r e l d b e s c h o u w i n g . Aangezien de taal nooit voorwerpen beschrijft, maar altijd de begrippen ervan, welke door de geest bij de taalschepping zelfstandig worden gevormd, noemt Humboldt de diverse namen voor de olifant in 't Sanskrit, zoals: ‘de tweemaal drinkende’, ‘de tweetandige’, ‘de van een hand voorziene’ evenzoveel afzonderlike begrippen.

Het zal uit deze zeer korte karakteristiek duidelik zijn dat Humboldt een logies-filosofiese beschouwingswijze huldigt. Hiervoor heeft hij zeer veel te danken aan Kant's wijsbegeerte, over wiens invloed op hem Streitberg I.F. 26, 405 e. v. heeft gehandeld.

Hoewel het begrip door latere geleerden sterk is gewijzigd, beseft men toch de genialiteit van Von Humboldt, wanneer men sommige van zijn uitspraken met instemming vindt aangehaald tot in de allerlaatste tijd toe. Zo valt Jespersen in zijn laatste boekje: Mankind, nation and individual from a linguistic point of view (1925) hem bij: taal is niet slechts *das sprechen*, maar ook: *das gesprochen haben*; Jespersen's aanvulling: ook *das gehört haben* is niet diep ingrijpend. Porzig zegt in een principiéle passage, waarin hij het ‘positivisties’ standpunt vooral van Delbrück ten opzichte van de inw. taalvorm kritiseert, maar Van Humboldt niet noemt: ‘stets ist sein (d.i. het individu) spreohen abhängig vom sprechen und verstehen derer, mit denen er in sprachgemeinschaft lebt, und vom gesprochenhaben aller derjenigen, die vor ihm die sprache gebraucht haben.’ En zo vindt men meer echo's van uitspraken van de grondlegger der algemene linguistiek.

Marty heeft opgemerkt dat Humboldt, wiens uiteenzettingen moeilik in hun kern raak weer te geven zijn, niet helder en konstant zijn begrip ‘inwendige taalvorm’ scheidde van ‘betekenis’, en dus feitelik in 't vage bleef met zijn bespiegeling.

Het lag voor de hand dat na hem komende en door hem beïnvloede taalvorsers de weg door Humboldt aangewezen verder konden bewandelen, en dat ze op 't gebied der namen konden spreken van apperceptie of ‘begriffliche erfassung’ der dingen. Deze weg is ingeslagen door Steinthal en Wundt. Volgens Steinthal is het etymon van een woord oorspronkelik een nag-

ebootste klank, die voor het bewustzijn de plaats van het begrip inneemt; daarna gaat dit nabootsend karakter verloren en vertegenwoordigt het etymon het begrip van het hele daardoor aangeduide voorwerp. De kritiekop deze opvatting viel gemakkelik.

Voor Wundt is de inwendige taalvorm ‘de som van de werkelik voorhanden psychologiese eigenschappen en betrekkingen, die een bepaalde uitwendige vorm als hun uitwerking voortbrengen’. De iniw. taalvorm verraadt zich in de uitwendige volgens drie gezichtspunten: *a.* in de zinsvormen verraadt zich de samenhang van het taalkundig denken; *b.* in de woord-èn zinsvormen de richting van het denken; *c.* in de woordvormen de inhoud van het denken. Wanneer de taal der Boesmans zekere grammatiese rededelen, als bv. partikels, mist, is zijn denken fragmentaries. Bij naamgeving gaat het volgens Wundt om substitutie van een kenmerk voor het begrip.

Wundt's nativisties standpunt doet hem menen dat taal en denken primair innig zijn verbonden, en dat dus de uitdrukking der taal een adaequate afbeelding is van de geest.

Marty's kritick tegen Wundt op dit punt voert o.m. aan dat hij slechts het standpunt van de sprekende in aanmerking neemt, waarbij dus de taal oorspronkelik onwillekeurige uiting van affekt en uitdrukkingsbeweging is. Verder wijst Marty er op dat bij Wundt de dynamiese en statiese vormbegrippen van Von Humboldt ten onrechte zijn vermengd.

Porzig voert tegen Wundt een gelijkgeaard bezwaar aan: wanneer we van de psychiese toestand die tot een bepaalde spreekwerkzaamheid voerde, nog verder teruggaan, komen we weer op taalkundig gebied; want als oorzaak van deze psychiese toestand zien we de gesamenlike taalgewoonten, die op het individu zijn overgeërfd door z'n voorvaders, en mee worden bepaald door de taalgemeenschap waartoe hij behoort. [Men merke op dat evenals bij de bestrijding van Delbrück ook hier gebruik gemaakt wordt van Humboldt's denkbeelden]. Terecht zegt Porzig verder dat werkelik spreken, d.i. een menselike taal, eigenlik nog niet bestaat onder de eerste mensen, dat het begrip der inw. taalvorm gekoncipieerd is voor dié toestanden, waarin de taal zich als een objectieve macht laat gelden tegenover hen die zich ervan bedienen.

Ook is Wundt zo overwegend psycholoog, dat zijn inzichten en probleemstellingen als zodanig gemakkelik de zuiver taalkundige kwesties overschaduwen, al zegt hij in zijn antwoord

aan Delbrück (Spracbgesohichte und Sprachpsyohologie; 1901) uitdrukkelik dat psychologiese kennis gewonnen moet worden uit de feiten der taal en vooral der taalgeschiedenis.

Porzig's eigen definitie van de inw. taalvorm is een modificerende aanvulling van die van Wundt, die hij beschouwt als degeen die het meest bijgedragen heeft om het begrip zuiver te bepalen. Hij voegt bij diens begripsbepaling de eigen macht der taal met haar vormensysteem, waardoor hij het idee ‘wisselwerking’ bereikt. Uit onze inleidende opmerkingen, waarbij we vooral Cassirer hebben aangehaald, en uit de denkbeelden van anderen, als Bergson, is het duidelik dat Porzig hierin op de juiste weg is. Zijn bewoording luidt: ‘onder inw. taalvorm is te verstaan de met de uitwendige taalvorm in wisselwerking staande eigendommelike apperceptievormen van een taalgemeenschap.’ Vooral het nadruk leggen op de apperceptie, die door verschillende volken telkens op een bizondere wijze zou worden voltrokken, is geheel verkeerd, en berust op een verwisseling van betekenis en inw. taalvorm, en een overschatting van de betekenis van de inw. en uitw. taalvorm voor het denken. [Marty, Ges. Schr. II 1 abt. 85.] Uit het vervolg van ons opstel zal dit nader blijken, en ook dat wij aan Marty's leer de voorkeur geven boven die van Wundt.

In zijn bestrijding van Wundt's leer gaat Delbrück zo ver om te zeggen dat het begrip inw. taalvorm wetenschappelik absoluut onbruikbaar is; op blz. 61 der Einleitung heet het dat dit begrip ‘beiseite gelegt’ is. Voor de ontwikkeling van het begrip en zijn toepassing is de houding van deze grote geleerde dus geheel onvruchtbaar. Zoals we zullen zien behoeft zelfs scherpe kritiek op Wundt's opvatting niet tot dergelijk negatief resultaat te voeren.

Men merkt op dat bij Wundt, zowel als bij Steinthal en Humboldt, een duidelik parallelisme tussen denken en spreken wordt gepostuleerd. En verder dat Humboldt's bekende denkbeeld dat reeds in de titel van zijn werk wordt uitgedrukt, in vrijwel dezelfde gedaante ook bij Wundt terugkeert. Het is dan ook geen wonder dat zowel Paul in zijn inleiding der Prinzipien, als Jespersen in Mankind, evenals trouwens Delbrück in zijn Grundfragen der Sprachforschung, kritiek uitoefenen op Wundt's begrip volkenpsychologie, dat in zijn systeem verbonden is met de opvatting van de inw. taalvorm.

Een korte, maar overtuigende bestrijding van de aangenomen paralleliteit tussen denken en spreken geeft Brandenstein in

zijn opstel in G.R.M. XII 321-237, waarin sterk gebruik gemaakt is van het begrip van de inw. taalvorm zoals dat door Marty is uitgewerkt.

Kort moeten we stilstaan bij Finck's definitie van de inw. taalvorm, gegeven in Der deutsche Siprachban (1899) blz. 10: ‘de in de etymologiese en synonymiese groepering zowel als in de taalbouw tot uitdrukking komende wereldaanschouwing van een geestelike gemeenschap.’ Hierin wordt de mening uitgesproken dat een min of meer bewust systeem van gedachten aangaande de omringende wereld van verschijnselen zich baanbreekt en openbaart in de som van taalvormen. Van etymologiese en syntaktiese groeperingen van een bepaalde taal uitgaand kan men dus gevolgtrekkingen maken over de algemene denkbeelden van het volk dat die taal bezigt. Dit is een simplistiese redenering over gevolg of symptoom en oorzaak; Finck's denkbeelden zijn blijkbaar een uitvloeisel van die van Humboldt, wiens term Weltanschauung ook te vaag is om veel helderheid te verschaffen over afzonderlike taalkundige vraagstukken.

Eveneens te vaag is de korte bespreking door A. Walter, G.R.M. XIV 108-110, van 't verband tussen taal en volksaard. Men kan niet zonder meer inzien dat het verschil tussen het Duitse *ich höre* en het Groenlandse *tusa Rpunga* = ‘meinem Ertönen’ een verschil in wereldaanschouwing openbaart.

***

Tot zijn meest uitgewerkte en naar mijn mening meestbelovende vorm is het begrip verheven door A. Marty, wiens geschriften volgens de uitgevers zowel zakelik als formeel onder de klassieke filosofiese literatuur mogen gerekend worden.

Wat verstaat Marty onder inwendige taalvorm? Om deze vraag te beantwoorden zou men liefst verschillende uitspraken van de filosoof moeten kombineren, en daarbij de ontwikkeling van het begrip moeten nagaan zoals dat uit de kritiese uiteenzettingen van Marty over de denkbeelden van anderen blijkt. Wij zullen ons echter zeer moeten beperken, en verwijzen eens en vooral naar Marty's werken en Funke's boek.

De i n w e n d i g e t a a l v o r m staat tegenover de u i t w e n d i g e, d.i. uitwendig waarneembare vorm, als iets dat ook tot de uitdrukkingsmetode, tot de vorm van het uitdrukkingsmiddel der taal behoort, en n i e t tot de b e t e k e n i s, maar dat slechts voor de innerlike ervaring toegankelik is. Ze is een

begripsvoorstelling, die op de eerste plaats door de uiterlike vorm der taal als uitdrukkingsmiddel in de hoorder gewekt wordt, maar niet de eigenlike betekenis uitmaakt; ze heeft slechts de taak om tot deze betekenis in te leiden. Wanneer de latijn-sprekende om het begrip ‘verstaan’ of ‘inzien’ aan te duiden het woord *apprehendere*, eigenlik: met de handen aanvatten, gebruikt heeft, dan staat vast dat in de tijd, toen dit overdrachtelik gebruik opkwam, de voorstelling van het met de hand omvatten, het ‘be(om-)grijpen’ in de geest was van degeen die de uitdrukking met verstand bezigde. Zelfs heden is deze voorstelling nog aanwezig, wanneer de zogenaamde beeldende kracht van het woord niet is verbleekt. Maar de uitdrukking heeft óf slechts de taak om te versieren, óf - en dit was het meest oorspronkelike - de funktie van een middel, om het begrip van dié psychiese toestand te wekken, die de eigenlike betekenis van de naam vormt. En met de betekenis mag deze voorstelling geenszins geïdentificeerd worden. Het is niet meer dan een metafoor, wanneer men zegt dat de taal het ‘verstaan’ heeft ‘opgevat’ als een met de hand omvatten; een feit is slechts dit, dat de sprekende die zocht naar een aanwijzer voor een nieuw begrip dié zinnelike voorstelling, die de fantasie hem aanbood, benut heeft als bemiddelaar voor het verstaan. Het ‘verstaan’ is niet geappercipieerd of geklassificeerd als een omvatten met de hand; dit laatste, de i n w e n d i g e t a a l v o r m van de benaming, is ook volstrekt niet alles wat het bewustzijn opgenomen heeft van de aangeduide zaak. [Marty, Ges. Schr. II, 1 Abt., 217-218; daarop volgt een scherpe kritiek op Steinthal en Wundt's opvatting omtrent het ‘heersende element’ of de ‘representant’.] Funke behandelt het door Paul, Prinzipien § 73 besproken voorbeeld ‘hand’, dat in een aantal verbindingen nog slechts in oneigenlike betekenis, als beeld, gebruikt wordt, bv. in ‘aan de hand van dit boek’, ‘aan de hand geven’. De wending ‘aan de hand van Funke’ in de zin: aan de hand van Funke kan men de studie van Marty's denkbeelden beginnen, is dus gevormd op het voorbeeld van andere wendingen, waarin *hand* gebruikt wordt in zijn eigen konkrete betekenis; niemand zal echter bij het lezen van deze zin zich een peripateties onderwijs voorstellen, waarbij de leerling hand in hand met professor Funke rondwandelt in de omgeving van Bern, luisterend naar zijn uiteenzettingen over Marty's leer. Wanneer men dit wel zou doen, zou deze voor-

stelling fungeren als inwendige taalvorm, die de associatie tot stand bracht tussen het werkelik, dat is volgens onze maatstaf van werkelikheid uitgedrukte, en het eigenlik bedoelde, de betekenis. Voor ons spraakgebruik echter is hier geen inw. taalvorm aanwezig; als ze ooit bestaan heeft - wat twijfelachtig is, aangezien immers de wending ‘aan de hand van Funke’ op haar beurt zeer mogelik ontstaan is op het voorbeeld van andere wendingen, als: ‘aan de hand van Funke's boek’, die zelf reeds geen inw. taalvorm meer bezit - dan is ze verbleekt. Er vindt een direkte associatie plaats tussen de uitwendige taalvorm en de betekenis.

De inw. taalvorm is dus niet het aangeduide, maar zelf een teken, zo goed als de klank.

Uit het tot hiertoe gezegde volgt dat men het etymon, de ten grondslag liggende aanschouwelike voorstelling, kan en moet nasporen niet slechts van woorden maar ook van woordverbindingen, waaronder bv. de spreekwoorden vallen.

Een belangrijk gebied waar de inw. taalvorm zich werkzaam toont is dat van de m e t a f o o r . Deze immers veronderstelt een sterke associatiekracht, die een eenmaal gegeven, vast symbool kan gebruiken voor een nieuw denkbeeld. De overgang zal dikwels, misschien altijd, plotseling en met sprongen plaats grijpen, maar is tooh slechts mogelik op de basis van voorradige associaties. Door de metafoor is de bruikbaarheid der taal als voertuig der gedachte zeer verhoogd. Ze heeft daardoor dié elasticiteit ontwikkeld, die haar in staat stelt om de vooruitgang, of altans voortgang in de ontwikkeling der ideeë-nschat op de voet te volgen.

Hier raken we aan de g e n e t i e s e zijde van het probleem, aan het ontstaan van de inw. taalvorm. Vooral tegen Wundt's zienswijze is Marty's leer dikwels gericht. Wundt's nativistiese leer houdt o.a. in dat het ontstaan en de groei der taal onttrokken zijn aan de menselike bedoelingen, dat de taalelementen ontwikkeld zijn zonder het doel der mededeling in acht te nemen, als onwillekeurige uiting van affekt of als noodzakelike, aan de psychiese gebeurtenissen vastgeknoopte korrelaatverschijnselen. Marty echter hondt steeds de e m p i e r i e s - t e l e o l o g i e s e zienswijze vast: de taal is een werktuig, gevormd door doelbewuste psychiese arbeid, om te dienen voor de uiting van het zieleleven. Geen nadenken volgens een vast plan heeft echter deze arbeid beheerst, maar wel zijn alle afzonderlike stappen

op het pad der taalvorming bewuste wilshandelingen. ‘De oorspronkelike aanleiding en het hoofddoel van de inw. taalvorm is: te dienen als assooiatie-band tussen klank en betekenis, en om het voor de taalschat mogelik te maken door een relatief beperkt aantal tekens, die opzichzelf verstaanbaar zijn, of die door ongezochte gewoonte verstaanbaar zijn geworden, een veel grotere hoeveelheid van inhouden te omspannen.’ Deze uiteenzetting houdt in dat elke ‘nieuwe betekenis’ tot stand komt of kan komen door het denken, en dat de taal al de nieuwe eenheden vastlegt, hetzij in nieuwe, hetzij in reeds voorhanden vormen. Hier ontmoet Marty weer die andere filosoof, Bergson, die van de tekens der menselike taal zegt: ‘Wat ook kan het teken zijn voor wat ook’, dit is het latente beginsel van de kindertaal. Men had ongelijk door deze neiging te verwarren met het vermogen tot generaliseren. De dieren zelve generaliseren en een teken, al ware het instinktief, is trouwens toch steeds min of meer een aanduiding van een soort. Wat nu de tekens van de taal der mensen kenmerkt, is niet zozeer hun algemeenheid, als wel hun beweegtikheid. Het instinktieve teken is vast verbonden, het verstandelik teken is beweeglik.’ En even vroeger: ‘Er is een taal nodig, wier tekens - waarvan het aantal onmogelik onbeperkt kan zijn - toepasselik moeten kunnen worden gemaakt op een onbeperkt aantal dingen. Deze neiging van het teken en van het ene objekt op het andere over te gaan, is karakteristiek voor de taal der mensen.’ [a.h.w., blz. 217 en 216].

Het is te begrijpen dat de voorstellingen van de inw. taalvorm dikwels nader staan bij de zintuiglike aanschouwing dan hetgeen ze eigenlik moeten beduiden. [Marty, Ges. Schr. II 1 abt. 70-71]. De verovering geschiedt van onder af aan. [Vergelijk het in de inleiding gezegde over de symbolen, en Marthy, Satz und Wort 49.] De keus der diverse inw. taalvormen wordt beheerst door twee hoofdwetten: die der g e l i j k h e i d of g e l i j k e n i s , en die der k o n t i g u i t e i t . [Funke 40-41.]

De genetiese behandeling van het vraagstuk houdt zich dus over 't algemeen steeds bezig met o v e r d r a c h t van betekenis. Niet de begrippen worden gewijzigd, maar voor een nieuw begrip gebruikt men, met behulp van de inw. taalvorm, een reeds voorhanden uitdrukkingsmiddel. De s a k e u z e is de alles beheersende faktor, zij geschiedt op de basis van de inw. taalvorm, en schept van stap tot stap nieuwe rustpunten, die worden vastgelegd in de uitwendige taalvorm.

Marty zelf maakt er opmerkzaam op dat men eigenlijk spreken moet van inwendige taalvormen, waarvan er evenzoveel zijn als er veroveringen van nieuwe betekenis plaatsgrijpen. Toch is het gewenst om ook en juist hier naar wetten te zoeken, naar de faktoren en motieven, die de keus bepaald hebben, en nog bepalen, van de bemiddelende voorstellingen. Men zal zó richtlijnen kunnen vinden, die de, ideeënassociaties beheersen, welke, zoals boven uiteengezet, plaats vinden met het doel om de rijkdom van verschijnsels uit ons innerlik leven te vangen in een totaal van uitdrukkingsmiddelen.

Een allerbelangrijkste onderscheiding voor de betekenisleer, en vooral ook voor de genesis der syntaxis, heeft Marty konsekwent gemaakt: die tussen a u t o s e m a n t i k a en s y n s e m a n t i k a . Deze benamingen vloeien voort uit een ingrijpende splitsing der taalelementen, en kunnen met recht een aantal meer vage termen vervangen. Een autosemantikon is een uitdrukkingsmiddel, dat opzichzelf genomen een psychies fenomeen openbaart dat zelfstandig mededeelbaar is; van een synsemantikon geldt dit niet. In de werkelike, levende taal zijn als autosemantika bij uitstek te beschouwen die uitdrukkingen welke oordeels- of interessefenomenen beduiden: uitspraken dus en emotieven, door de grammatikus gewoonlik zinnen, liefst hoofdzinnen genoemd. Deze onderscheiding in auto- en synsemantika wordt door Marty o.a. als grondslag genomen voor zijn diep-ingrijpende kritiek der rededelen. Om een voorbeeld te noemen: als generiese eigenschap van het substantief beschouwt men dat het een naam, nomen substantivum, is, dus dat het iets noemt, en wel een ding, terwijl het adjektief eigenschappen aanduidt. De easus obliqui van 't substantief nu rekent men als ‘vormen’ ervan, d.w.z. bizondere klassen. Maar men vergist zich, als men meent dat ze opzichzelf iets noemen. De vokatief doet meer: hij is de uitdrukking voor een fenomeen van gevoel of begeerte. De andere casus obliqui fungeren slechts als synsemantiese bestanddelen van namen, m.a.w. ze zijn andere rededelen. [Satz und Wort 53-55].

Bij de ontwikkeling der zinsvormen zien we eerst na de autosemantika ook synsemantika ontstaan, en wei door bemiddeling van de inw. taalvorm. De eerste tekens der taal waren emotieven; daaruit konden, al naar de situatie en de samenhang het toeliet of eiste, ook oordelen ontstaan. Daaruit weer kwam de voorstellingsuitdrukking voort. Dit alles doordat oorspronkelik

autosemantiese tekens gebruikt werden als modificerende, en zich door middel van de inw. taalvorm als zodanig vast inburgerden. Volgens Marty dus is ook voor de ontwikkeling en opbouw der syntaxis de inw. taalvorm het centrale probleem, aangezien de syntaktiese gewoonten, waarbij door ‘metafories’ gebruik synsemantika ontstonden, slechts door haar toedoen hebben kunnen optreden.

Ook op dit punt bereikt Marty vanuit zijn centraal gezichtspunt hetzelfde als anderen langs diverse wegen. Ik noem slechts de namen van Voszler en Lerch, die de syntaxis als het enige gebied der grammatika noemen, en Walter t.a.p., die zegt dat voor de bestudering der wereldaanschouwing klank- en vormleer, als abstracties der grammatici, niet in aanmerking komen, maar wel de syntaxis, zo ruim mogelik genomen. Deze openbaart de inwendige vorm, de inhoud der taal. Weisgerber, in zijn reeds genoemde opstel, stelt twee grote problemen: *a.* hoe vindt in elke taal de verdeling van de wereld volgens begrippen plaats? *b.* hoe zijn de syntaktiese schemata? Séchehaye zegt aan 't slot van zijn boek: Essai sur la structure logique de la phrase, dat de uitwendige vorm der taal, met name de klankleer, eerst in laatste instantie moet behandeld worden: Nous avons dit aussi que l'étude des sons - de la matière dans laquelle l a f o r m e s'imprime - doit venir en tout dernier lieu. Cet élément passif, bien loin de commander à la langue et à la parole, se plie à leurs lois.’

***

Uit hetgeen we totnutoe vooral over Marty's leer geschreven hebben, blijkt reeds hoeveel vraagstukken der taalwetenschap bij een filosofiese behandeling onder het probleem van de inwendige taalvorm vallen. Om dit probleem als het centrum van alle taalfilosofie in zijn volle helderheid te laten uitkomen zouden vele onderzoekingen die het als basis hebben genomen, moeten kunnen worden aangevoerd. Dit nu is nog niet, altans zeer onvoldoende mogelik. Het probleem is bij uitstek modern, en Marty's denkbeelden, anders als die van Wundt, zijn nog te weinig getoetst en doorgedrongen bij de taalkundigen.

Zeer zeker vertonen verscheidene werken of opstellen. met Marty's denkbeelden overeenkomende metode en resultaten. Ik noem slechts Séchehaye's ‘problème grammatical’ uit zijn boek Linguistique théorique, waarin hij Wundt bestrijdt;

Meillet's uiteenzettingen over het ontstaan van nieuwe grammatiese vormen en kategorieën. Verder de proeven van Thumb en Marbe over de associatiebases der taal. Zo zijn er andere werken, waarvan Marty zelf gebruik gemaakt heeft niet slechts als materiaalverzamelingen; zó Bechtel's boek: Die bezeichnungen der sinnlichen wahrnehmungen in den indogermanischen sprachen [Ges. Schr. II, 2 abt. 76].

Wij stellen ons voor om in een volgend opstel enige gevallen te behandelen speciaal vanuit hot gezichtspunt van de inwendige taalvorm. Wij hopen en geloven met Funke dat Marty's denkbeelden in de toekomst steeds meer veld zullen winnen, en de taalwetenschap nog meer dan ze nu reeds is, zullen verheffen tot ‘de eerste wetenschap’.

Stellenbosch
A.C. BOUMAN.

Ontlening en relikten in Afrikaans

De titel stelt de relikten tegenover de ontlening, als losse gevallen die ontsnapt zijn aan een groot proces. Deze ontlening op grote schaal, die tot een nieuw systeem leidt, is vooral mogelik op 't gebied van grammatikale vormen en van klanken. Wordt bv. de diftongiese uitspraak *ij* door *ie*-sprekers ontleend, dan treft die ontlening weliswaar eerst afzonderlike woorden, maar in korte tijd toch zoveel *ie*'s, dat eenvormigheid van uitspraak spoedig genoeg hersteld is. In een sociaal sterk gedifferentieerde maatschappij zullen verschillen in uitspraak langer blijven dan in een homogene samenleving. Bij zogenaamde ‘spontane’ ontwikkeling, of liever: ‘spontaan’ optredende wijzigingen, moet hetzelfde proces van ontlening doorlopen worden om tot een nieuw systeem te geraken. D.w.z.: er moeten talrijke individuele ontleningen plaats hebben om het taalbeeld blijvend te wijzigen. Het onderscheid tussen z.g.n. spontane ontwikkeling en ontlening is van veel minder principieel belang in de taalkunde als dikwels wordt gemeend; vooral als men bedenkt dat het gebruik van de term ‘spontaan’ veelal niet meer is dan een bekentenis van onvermogen om iets positiefs over de oorsprong van een taalverschijnsel te zeggen.

Ik vertaal hier een paar zinsneden uit Van Ginneken's opstel: ‘Die Erblichkeit der Lautgesetze’ in de Indogermanische

Forschungen XLV. Op blz. 22 worden de woorden van de bioloog Erwin Baur aangehaald: ‘de grote meerderheid van alle waargenomen mutaties is ‘spontaan’ geschied, dat wil met andere woorden natuurlik slechts zeggen: wij weten niet waarom en hoe.’ Van Ginneken vervolgt dan: ‘men ziet, aan de andere kant gaat het precies als bij ons: waar het probleem interessant wordt en de eigenlike moeilikheid steekt, redt men zich eruit met het woord ‘spontaan’.

***

In een tweetal geschriften: ‘Reflexen van Hollandsche expansie in de huidige Nederlandsche dialecten’ (1926) en: ‘De Hollandsche Expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten’ (1927) heeft Kloeke de uitbreiding van het Hollands over de andere Nedl. dialektgebieden behandeld. Hij heeft aangetoond dat tot in de 18de eeuw de monoftongiese uitspraak der *uu* en der *ie*, tussen welke een voortdurende korrelatie heeft bestaan, nog leefde in de provincie Holland. Dat wil zeggen dat de monoflongen en de diftongen naast elkaar bestonden. In sommige streken heeft de ene, in sommige de andere uitspraak overwogen. Vooral in Zuid-Holland, meer bepaald Rotterdam en omstreken, was de monoftongiese uitspraak overheersend. We moeten ons dit zo voorstellen, dat de onderste taallagen, boeren, zeelui, kleine burgers, nog vrijwel algemeen de monoftongen gebruikten, en dat in meer deftige kringen de neiging bestond om ze te diftongéren. In dit verband komt Kloeke over 't Afrikaans te spreken; hij stelt in het eerste stuk op blz. 26-27, en eveneens in het tweede op blz. 134, de vraag of men de rol, die de Nederlandse dialekten bij de vorming van het Afrikaans hebben gespeeld, niet heeft overschat, en vervolgt: ‘aan het beschaafde Nederlandsch (door kerk en school o.a.) zal dunkt me heel wat grooter invloed moeten worden toegekend.’ In de lijst van zijn uiteenzetting zal hij hiermee doelen op de mogelikheid, dat men de *ij*- en de *ui*-uitspraak in het Afrikaans zou willen verklaren door invloed van dialekten die deze diftongen reeds vroeg bezeten hebben.

We bezien de zaak nader.

In Zuid-Afrika is de *uu*- en de *ie*-uitspraak behoudens in enige geïsoleerde woorden verdwenen, vervangen door *ui* en *ij*. In het licht van de bovengenoemde feiten en van onze gegevens

omtrent de samenstelling der eerste kolonisten-bevolking aan de Kaap zal wel niemand dit eindresultaat willen bestempelen als 't gevolg van een ‘spontane’ ontwikkeling. Integendeel: we hebben te doen met een ontlening op grote schaal, waarbij de kolonisten, die uitsluitend of overwegend *uu ie*-sprekers waren, de diftongen hebben overgenomen van anderen. Van wie? De mogelikheid moet worden aanvaard dat sommige van de kolonisten de diftongen hebben meegebracht, geen kolonisten uit andere dialektprovincies, want Brabanders en Oost-Vlamingen waren te zeldzaam, maar mensen uit geavanceerde standen, die 't peil van de diftong hadden bereikt. Bij de ontlening zouden in dit geval de toonaangevende aristoi zijn nagevolgd[1)].

Ongetwijfeld echter mogen we verwachten, dat de later komenden, die steeds meer de diftongen meegebracht hebben[2)], ook als navolgenswaardig voorbeeld zijn gesteld. Op het ogenblik doet het tijdperk waarin de algehele diftongering zich heeft voltrokken hier niet ter zake. Vooral het normalizerend onderwijs van kerk en school zal een sterke invloed hebben uitgeoefend. Het schoolonderwijs nu was tot in de 19de eeuw toe veelal in handen van matrozen, lieden dus die wel zeer lang de monoftongen hebben bewaard.

Nu zijn er uitzonderingen. De eigennamen zijn minder belangrijk, omdat ze steeds en overal konservatief zijn als gevolg van hun geïsoleerde positie; de naam Van Niekerk bv. treft men in Nederland zo goed aan als hier. Hoogstens kunnen ze helpen bewijzen dat de monoftong in de 17de eeuw geheerst heeft, maar ook daarvoor zijn ze van twijfelachtig nut; immers: ze kunnen reeds relikten zijn uit ouder tijd, en dus met de komst van de kolonisten als verstarde eenheden zijn binnengevoerd[3)].

1) Over het beschavingspeil der vrijburgers in de zeventieude eeuw vindt raou aardige biezonderheden in liet opstel: ‘Die taal van die slawekinders on fornikasie met slavinne’ door Dr. J.L.M. Franken, in het Tydskrif vir Wetenskap en Kuns VI, 21-40.
2) We moeten onthouden dat het Indiese element, de blanken die enige tijd op Java hadden doorgebracht, het getal der *uu*- en *ie*-sprekers hier heeft versterkt (verg. Kloeke, eerste a.h.w. blz. 23).
3) Dat de uitspraak van de *uy* ook in Zuid-Afrika in de 17de eeuw nog *uu* was, wordt bewezen door de naam van de uit Hamburg afkomstige vrijburger Hüsing, die door hemzelf met *ü* gespeld wordt, door Hollandse tijdgonoten met *uy* (zie Dr. J.L.M. Franken, in ‘Die Huisgenoot’ van 24 Sept. 1920).

Anders staat het met vandaag nog algemeen gebruikelike en uitsluitend monoftongies uitgesproken woorden. Daar is vooreerst het woord *miet* of *mied*, met de mv. vormen *miede*, *miedens* en *miete*, die tonen dat het woord veelvuldig voorkomt. Het Hollands heeft *mijt*. Dan is daar de *tier*, bij Louis Trigardt (1836-'38) nog *tieger* gespeld. Dit dier is een soort luipaard, nu nog ver van zeldzaam in de bergen van de Westelike Kaapprovincie, maar ongetwijfeld is zijn naam dezelfde als die van de *tijger*. Verder *stiebeuel*, Holl. *stijgbeugel*, en *stiegriem*. Interessant is ook *olienhout*, bijvorm *oliewenhout*, en volgens Von Wieligh ook *olynhout* en *ouleunhout*. De *uu* wordt nog gehoord in *Duusvolk* naast *Duisvolk* en *Diesvolk*. Waarschijnlik is er door beter kenners van de volkstaal meer te vinden.

Hoe zijn die uitzonderingen nu te beschouwen? Men zou kunnen menen: het zijn ontleningen uit een monoftongen-dialekt, waaronder 't Zeeuws. Dan volgt de vraag: waarom zou een dergelijke ontlening zich hebben aangeboden, daar geen van deze woorden iets tiepies Zeeuws heeft of ontbroken heeft in 't Hollands? Afgezien van 't geringe aantal Zeeuwen onder de kolonisten. Een dergelijke mening heeft niets voor zich, alles tegen zich. Bij *tier* zou men z'n redmiddel kunnen zoeken in 't Duitse *tiger*, maar daartegen geldt hetzelfde bezwaar. Rest ons aan te nemen dat ze relikten zijn uit de monoftongiese tijd der 17de en een deel der 18de eeuw.

Deze aanname vindt sterke steun in een biezonder geval, namelik *luiters* in de uitdrukking: *hy hou hom doodluiters* (of *leuters*), die betekent: ‘hom onskuldig hou’. Natuurlik is *luiters* ontstaan uit *Luthers* (verg. D.F. Malherbe: Afrikaanse Spreekwoorde en Verwante Vorme s.v.), dat met de betekenis: ‘tot het Luthers geloof behorend’ evengoed bekend is. In de spreekwoordelike uitdrukking is al vroeg het semanties verband met *Luthers* verloren geraakt, en daarmee was de weg gebaand voor fonetiese verandering. De *ui* zal m.i. toe te schrijven zijn aan hypercorrectie: de *uu* is immers plat gaan klinken en liep daardoor grote kans vervangen te worden door de beschaafdere *ui*, evenals men de naam *Hüsing* wegens de gelijkenis met *huushuis*, èn wegens de spelling met *uy*, naderhand als *Huizing* is gaan uitspreken. De vorm *luiters* heeft dus bewijskracht dat ook Zuid-Afrika een periode van monoftongiese en diftongiese uitspraak tegelijk heeft doorgemaakt.

Hoe zijn de relikten te verklaren? Mij dunkt op grond van

sociale motieven. Immers: de *tier* is een plaag geweest voor de kolonisten, zijn naam werd veelvuldig genoemd, hij kreeg al vroeg burgerrecht. Hij zou ook gekorrigeerd zijn doordat z'n dubbelganger *tijger* uit het Nederlands zou zijn ontleend, wanneer de Nederlandse matrozen en nieuw-komende ambtenaren en boeren slechts evenveel reden hadden gehad om het dier te noemen als de kolonisten hier. Dit nu was niet het geval. Integendeel: de nieuw-komenden hebben, als ze hier bleven tenminste, hun *tijger* prijsgegeven, en van de 'inboorlingen' de *tier* ontleend, die zijn taalgebied zodanig heeft uitgebreid dat hij de alleenheerschappij heeft veroverd. De nuance in betekenis heeft waarschijnlik meegeholpen om de isolering van het woord te begunstigen. Dezelfde verklaring geldt m.i. voor alle andere woorden, die hier een veel groter frequentie van gebruik ontwikkeld hebben dan ze voorheen ooit hadden bezeten. Hoogstwaarschijnlik zijn er wel andere woorden die, hoewel onder dezelfde omstandigheden verkerend, toch door hun dubbelgangers zijn vervangen. Het is bezwaarlik daaromtrent iets positiefs in het midden te brengen, en het zon bovendien aan het principe weinig af of toe doen.

***

Deze weinige feiten uit de Afrikaanse taalgeschiedenis staven de resultaten, welke Kloeke met overwegend autochtoon Nederlands materiaal heeft weten te bereiken.

Het geval van de diftongering door ontlening is bovendien van principiële waarde voor de hele beoordeling van de wijze waarop het Afrikaans is ontstaan en door het Nederlands opnieuw in zijn banen is geleid, Hesseling's woorden 'dat het Afrikaans halverwege is blijven staan op de weg om Kreools te worden' treden erdoor in een nieuw helder licht. En evenals Kloeke meent dat verder en vervolmaakt dialektonderzoek het geloof aan klankwetten zal ondermijnen, zo niet zal doen verdwijnen, zo zal men ook op het terrein van de Afrikaanse taalgeschiedenis de term 'spontane ontwikkeling' meer en meer met reserve, die grenst aan wantrouwen, moeten bezien.

Stellenbosch
A.C. BOUMAN.

Van Deysel en wij over schone plastiek in de woordvorming[1)]

Van Deyssel heeft ons in de spellingvraag een taalkwestie aangewezen; een die de schoonheid raakt.

> (De Vereenvoudiging) is de terzijdestelling van schoonheid en geschiedenis ten bate eener grove gemakkelijkheid[2)].

Ja, dat Van Deyssel c.s. ijverige schoonheidsdienaars zijn, dat taalkundigen grofheid en gemakzucht in het gevlij komen, aan die waarderingen zijn we gewend, zo gewend dat het ons misschien een enkele maal zal lukken met eenzelfde beminnelikheid ons hart te openbaren. Maar nu eerst die ‘schoonheid’!

> Het geschreven woord houdt in de geschiedenis van dat woord, met daarin de werking der plastiese voorstellingen en andere bestanddeelen der woordvorming. Daarom juist heeft de geschreven taal hare schoonheid[2)].

Net iets voor ons! Sinds '80 doen we niets liever dan lelike schoolsheid mijden om plaats en tijd te sparen voor schoonheidsgenieting; als ooit de taalkundigen de letterkundigen van hun tijd hebben geëerd - door woord en daad - dan was het wel sinds we Kloos en Van Deyssel, Verwey en Van Eeden, Gorter en Prins[3)] mochten proeven; onze geest genoot hun kritiek,

1) Vervolg op *Oude en Nieuwe Namen in Leven en Wetenschap*, Jaargang XX. Daar bespraken we de plastiek in de woordvorming uit het oogpunt van duidelikheid. Over de *Plastiek* in de Wetenschap schreven we in Jaargang XVIII, en over *Het Beeld* als visie en als emotie in Jaargang. XIII.
2) *De Telegraaf* 2-12-'27, antwoord van Lod. v. Deyssel op de rondvraag over de spellingkwestie.
2) *De Telegraaf* 2-12-'27, antwoord van Lod. v. Deyssel op de rondvraag over de spellingkwestie.
3) Jan Prins. Ary Prins vind ik een exces, een woekering van het pittoreske dat vanuit de Haagse s c h i l d e r school de t a a l kunst beving en die z'n plastiek roofde. Met ‘plastiek’ is hier bedoeld wat drie afmetingen heeft. Dit dankt in onze taal z'n eigen vorm aan 't hoogsubstantiegehalte, o.a. merkbaar aan de persoonsvorm van het werkwoord en bovenal aan het lidwoord '*n*; beide taalvormen mist men vaak bij Ary Prins. (Ik uitte hier mijn persoonlike waardering; in een objektieve kunsttheorie of bloemlezing zou ik Ary Prins evenzeer een plaats gunnen als Jan Prins.)

ons oor hun klanken, ons gezicht hun beelden: de paarden van Van Deyssel, de late vogel van Kloos .... O! wat vonden we toen geijkte beelden flauw, gemeenplaatsen laf. Ook in de taalkunde. Wat was daar niet van alles ‘schoon’! Precies als in het gezin van Ali Vreekous. Men spreekt daar van ‘mooi’ zo dikwels het iets geldt dat prettig aandoet: 'n mooie theekop (die zien ze), 'n mooie melodie (die h o r e n ze), 'n mooi raadseltje (dat v e r r a s t hun), 'n mooie daad (die r a n g s c h i k k e n ze bij het moreel g o e d e). Zeker, dat taalgebruik is ons allen eigen, zo dikwels het de vagere plekken in ons gedachtetafereel betreft, en dan is het zelfs te prijzen, geen gemeenplaats, niet laf of flauw, maar teer, bescheiden, zoals het past aan al wat niet op de voorgrond staat; maar wat daar wèl staat, wat we bij de onderscheiding een ogenblik vlak voor het voetlicht brengen, dat moet gespecificeerd worden, men moet dan min of meer vakkundig spreken; Ali's theekop blijkt dan misschien ‘elegant gevormd’ of ‘smaakvol getint’, haar melodie ‘smeltend’ of ‘hups’, haar raadseltje ‘ingewikkeld’ of ‘verrassend’, ja ‘paradoxaal’, haar daad ‘vorstelik’ of ‘zachtmoedig’ of ‘dapper’. Al die adjektieven variëren het b e g r i p ; zeker, er zit ook g e v o e l aan vast, nl. steeds dat éne gevoel dat Ali in haar éne woord ‘mooi’ uit; maar terwijl dan bij haar dat éne gevoel tegelijk de b e g r i p s inhoud (dus hoofdinhoud) van het woord (‘mooi’) uitmaakt, blijft het boven, in de gevariëerde begrippenreeks, steeds bijzaak, geen gevoel dat in die woordenzelf is uitgedrukt, maar onbewust gebleven gevoel, gevoelsw a a r d e . Die ondergrondse gevoelswaarde is het die ook het meest scherp onderscheidende betoog z'n menselikheid doet, behouden; datzelfde menselikheidsgehalte is het dat zelfs de domste mens iets van zo'n betoog mee naar huis doet nemen, vooral als de begaafde spreker de gevoelswaarden nog wat aandikte met vuistbewegingen of ogengebliksem. Sinds op die praktiese manier ons volk steeds meer ontwikkeld werd, zijn nu zelfs akademiese woorden als oekonomie gemeengoed geworden, gemeenplaats of hoe men het verder variëren mag; in elk geval blijft het iets gemeens zo dikwels men in een onderscheidend woord de begripsinhoud voorbijziet en alleen naar de onbedoelde gevoelswaarde grijpt. Het ligt voor de hand dat hetzelfde volk, als het zelf zal moeten redevoeren, heel dikwels zal grijpen naar die woorden waar niet veel scherpe begripsinhoud hoeft te worden voorbijgezien omdat er die niet

veel is bv. in woorden als ‘lelik’ of ‘mooi’, woorden met tamelik algemene begripsinhoud maar des te meer zwaargewicht. Zo grof gemakkelik doen ook weleens de aristokraten naar de geest; ook zij, de intellektuelen, praten weleens, ieder in hun eigen vak, met termen, op dat ogenblik even verwerpelik als de gemeenplaats of het geijkte beeld in de belletrie. Dat doen ze als ze haast hebben, of als ze moe zijn of als ze, mannen van gezag geworden, met de schepter inplaats van met de ontledende hand mogen wijzen en het dan ook kort mogen maken. Steeds kort. Ik zou letterkundigen van naam, die historie en plastiek in de woordvorming steeds kortweg ‘mooi’ vinden, dat weleens willen zien v e r k l a r e n , ten minste als zij dat woord ‘mooi’ dan niet geven als lyriek (‘schoon’ zou dan nog gewensterzijn!)maar als didaktiek. Want dan dienen we te weten in welke zin dat gevoelswoord is bedoeld, door de letterkundige die dan spreekt als stijlkundige, als prakties aesthetikus, als theoretikus dus, d.i. iemand die o n d e r s c h e i d t . Is het ‘mooie’ dan iets van de klank of van 't begrip of van 't beeld? en is dat mooie, beeld dan ‘mooi’ omdat het zo'n duidelik silhouet heeft? of zo'n elegante vorm? of zo'n harmoniese kompositie? of omdat 't zo'n prachtig aandeel heeft in de kompositie van het groter geheel? bv. aan een gebouw of aan de bouw van een gedachte of betoog? Een taalkundige die niet als stijlkundige spreekt, kan in zo'n geval gemoedeliker zijn en in de trant van Ali Vreekous zekere woordvorming ‘mooi’ vinden d.w.z. aardig of verrassend of frappant of leerrijk of kurieus. Ik herinner me uit de taalkunde die de 80-ers op school genoten, veel van dat huishoudelik ‘schoon’, waarbij de naïeve verwondering meer bewondering dan beschouwing werd. De ogen waren ook al zo lang vermoeid door Herder's ‘schoonheden’ uit de volkstaal. Ook hadden ze al lang genoeg gekeken in Van Vloten's Kluchtspelen. Zo mooi Brouwer eens de boeren had geschilderd en zo mooi Breero eens het klootjesvolk had bezongen, zo ‘mooi’ waren wij nu dat vieze volkje[1)] zelf gaan vinden en bovenal hun taal. We waren met die blinde liefde ook in nog meer oude taal terecht gekomen en wat we dààr al niet voor ‘moois’ vonden! Ons *dikw'ls*, hier en daar al *dikk'ls* of *dukk'ls* ja *duk*, stond in oude boeken als *dikwijls*. Prachtig, dat *wijl*! = *tijd*, *duur*. *Dikwels* betekent

1) Datzelfde volk waardeerden we ten zeerate in *Taalevolutie en Patriotismo*.

weliswaar *vaak*, maar die verwarring van frekwentie en duur is juist mooi, sohoon! 't heet metonymia = begripsverwarring, pardon! naamsverwisseling; datis niet dom, maar dichterlik[1)] want dichters doen het ook; Brill's Stijlleer staat vol van die dichterlike dwaasheden; ter navolging door de jeugd! Zoals iemand die óók lange haren draagt, ook een schilder is, zoals iemand die het idioom van de 8O-ers blíjft schrijven, een echte 80-er blijft, zo is iemand die óók allerlei dwaasheden bedrijft, een dichter. Nuttig dus die tropen! d.w.z. schoon, ook in woordvormingen als *dikwijls*, vooral ook als die woordvorming dwaas en .... plasties is. Daar heb je bv. ons *tans* in een oudere vorm *thands* of *tehand(s)*. Keurig die plastiek! Voor ons is *tans* de naam voor iets onzichtbaars, iets louter temporeels, zonder enige ruimtelikheid laat staan stoffelikheid. Maar *te hand s!* Wat is er stoffeliker dan een hand ? Wat vorméchter? Lichamelik kontakt, de meest menselike vormaktie, tussen man en vrouw, vriend en vriend, vijand en vijand.., neem de handen er bij weg en heel die zinnelike wereld staat stil. Ontzeg onze 'schone poëzie' de plastiek .... en de poëzie is er zelf niet meer: 'dus,' zegt een leerling van Brill, 'laten we erg plasties zijn en we doen aan belletrie' .... 'daarom juist heeft de geschreven taal hare schoonheid,' 'bv. *thans*, dat, in tegenstelling tot het gesproken *tans*, nog aan de hand herinnert'. Hebben De Vries en Te Winkel, die die spelling *thans* vaststelden, zo poëties willen doen? Zeker vonden ze het 'mooi' in de zin van belangwekkend, en ook zo kurieus vindt het nog steeds het volk en de jeugd; wel vindt hun onverlette gehoorzin de vorm *tans* de enig goede; maar als men hun eenmaal op dat *tehands* heeft gewezen en op (dik)*wijl(s*), dan vinden ze om wille van dat 'mooie' een omslachtiger en onredeliker spelling volstrekt niet onaardig, ja zelfs knap, histories of .... poëties. In zo hoge mate vonden dat De Vries en Te Winkel misschien niet; schoonheidsgevoeliger waren hun letterkundige tijdgenoten; o.a. Gorter[2)] nam de taalles van hen over en schreef zulke treffende essay's over beeldspraak in de woordvorming dat ze naast Vondel's reien en Breeroo's sonnet een plaats kregen in de bloemlezingen voor de jeugd. En zo zogen op de schoolbanken de Keesjes en de Mesjes,

1) De dichter Dr. Bastiaanse wil het oude *wijl* in de spelling 'dikwijls' eeuwig jong honden.
2) Natuurlik niet die van *Mei*.

de Van Deysseltjes en Boutensjes, de fraaiigheden in[1)]. Ten Kate met z'n rethorika hebben ze gegeseld, maar de taal- en letterkundigen die ‘op het voorhoofd’ van allerlei oude woorden ‘nog de uchtenddauw van het paradijs zagen gloren’, die schoonheidslakeien lieten ze met vree. Zij, letterkundigen, konden ook moeilik tegelijk taalkundigen zijn.

Voor zo'n moeilike taak staat wel de taalkundige, die, als ie een ambt bekleedt, licht ook ‘stijl’ moet onderwijzen. Wat wordt dat woord ‘mooi’ uit het idioom van Ali, dan een gevaarlik ding! Is een ‘mooie woordvorming’ dan mooi om de kuriositeit, om de leerzaamheid, of om de stilistiese waarde? Wie houdt dat in het dubbel ambt steeds uiteen? En als de l e r a a r het doet, zal dan de l e e r l i n g steeds taal en stijl onderscheiden, verstand en smaak, begrip en gevoel, wetenschap en waardeleer? De leraar, ja die staat tegenover die wereldantithesen tegenwoordig tamelik helderziend. Al roept ie in de praktijk nog weleens over ‘mooie’ plastiese woordvorming, in de theorie heeft ie de roes uitgeleefd; ook na zìjn romantiek is realisme gekomen, weer niet als een roes zoals in belletristen, maar als een wakkerheid die realiteit en fiktie doet onderscheiden en daarmee alle verwante tegenstellingen zoals verstand en geestdrift, werkelikheid en ideaal, taal- en taalstudie, ook waar die studie tot waardering, tot stijlkunde, leidt. Bij die studie brengen ze woordvorming niet alleen in verband

1) Dat Boutens later zelf taalleraar werd pleit zeker wel voor zijn verbeterde en uitgebreider taalkennis, daarom niet voor zijn taalverstand. Wat hij o.a. in zijn antwoord op de rondvraag schreef over een maatpak (zijn spelling *thans*) en over een konfektiepak (onze spelling *tans*) ja die snijersplastiek moet ie eens nader belichten! Als spelling een kostuum is voor de taal, is dan de spelling ‘tans’ een pak dat als konfektie over allerlei taallichamen kan worden gegooid? is het integendeel niet voor slechts één woord bestemd'? en past het dan niet precies? En vindt Bouteus dan het kostuum *thans* met z'n histories vulsel zo mooi? Een dichter kon z'n beeldend vermogen aan andere taalkwesties wijden en dan met meer recht. Zijn ‘schrijftaal’, ook zìn proza, zit vol uitheems grammatikale fraaiigheden, een ratjetoe van Grieks-Latijn-Frans, dat op de scholen als het kostuumpje dient waarmee iedereen z'n gedachten ‘onberispelik’ leert aankleden, zodat ie na volbrachte leertijd ‘voor den dag kan komen’, bij de minister met een rekwest, bij verkiezingen met een strooibiljet. Als ie zich dan niet precies meer zou herinneren of een vergadering een ‘haar’ of een ‘hem’ is (allebei even idioot!), dan kan ie het opnieuw leren bij .... h.v. hij Boutens.

met de woordirihoud (bv. ‘*tehands* kan betekenen *wat nabij de hand is*’) maar ook met de hele zinstruktuur en de hele gedachte; ze zagen begrip en klank en beeld als deel van een groter geheel. Dat zullen vooral de 80-ers begrijpen. Zij zagen als reaktie op hun individualisme enkelen van de hunnen extreem sociaal worden en zo werd ook in de taalkunde de blinde liefde voor het losse woord gevolgd door de leus: ‘een woord dankt z'n zin alleen aan het verband, 't zinsverband en 't milieu van wie spreekt!’ Voor de helft is dat zeker waar, want woorden kunnen ten dele een eigen, vaste inhoud hebben en ten dele een inhoud die zich wijzigt met het wisselend verband. Wat het laatste betreft, betekent ons *paard* iets anders dan vroeger, omdat het milieu anders is. Bat het woord paard vroeger *paraveredus* was (een bijpaard, vooral dienstig in de strijd) dat raakt óns niet. Zo min als het de mensen van toen aanging dat in 1928 een paard voor een wagen van de Zuid hollandse Bierbrouwerij loopt of, in het Haagse Bos, het broekje van freule C. draagt. Ja, wat al niet mèèr kan in onze tijd het woord *paard* in zeker verband betekenen! Hier zou de romantiese taalkundige weer kunnen uitroepen: ‘Hoe rijk geschakeerd is onze tijd! Wij spreken van *rijpaard*, van *trekpaard*, van *legerpaard, renpaard, mijnpaard* en *molenpaard*! Hoe schoon is toch onze moedertaal!’ Zulke retorika laten we nu over aan mensen die het liever in de oude tijd zoeken en nu in de stijl van die romantiek beweren: ‘O hoe prachtig was toch dat beeld van dat bijpaard in de strijd! het had een fragment kunnen zijn in het heldendicht van Troje! Hoe schoon was toch dat *paraveredus*! hoe verbasterde dat jammerlik tot *paard!*’ Wij, realisten, zouden daarentegen willen waarschuwen: ‘Bind ‘in een rijk geschakeerde tijd toch niemand, aan één, vaste voorstelling; dwing daarom niemand alleenmaar te spreken van ‘bijpaard-in-de-strijd’ of alleenmaar van ‘trekpaard’ of ‘renpaard’; is het milieu niet nader bepaald en ook van minder belang, laat dan ieder vrij, het algemeen begrip ‘paard’ naar zijn behoefte te verbiezonderen; dat gaat het beste als we in hoofdzaak het woord ‘paard’ gebruiken.’

Is nu dat woord geen gelukkige samentrekking van het vroegere *paraveredus*, dat door z'n vorming noodzakelik aan elke fantasiesterke een stukje oorlog opdringt? Enigzins zou dàt nog te plaatsen zijn, nu klassenverschil ons via de klassenstrijd al dichter tot de aanstaande ‘wereldbrand’ brengt (hoe

vuistmooi is toch onze plastiese taal!); helemaal niet te plaatsen is de mooie vorming *tehands*, zoveel mogelik gehandhaafd in de historiese spelling *thans*, om z'n plasties schoon bezongen door Van Deyssel c.s. Wat hebben we aan die plastiek die de taal onbruikbaar maakt! Wat doet op een stoel het fraaie beeldhouwwerk tegen de rug als mij er het zitten onmogelik door wordt? Kan schoonheid, gesteld dat die er ìs, op den duur onredeük zijn? Vraag dat ook de architekten maar eens. Voor hun huidige excessen voelen we niets, voor hun princiep veel! Onder redelike mensen zij schoonheid niet in hoofdzaak irrationeel! In de natuur kan het onlogies schone - dat is daar het ondoelmatige - eeuwenlang woekeren vóór het doodgroeit (denk aan het hertegewei!), in onze kultuur kan antilogiese schoonheid niet duurzaam zijn, altans de zichtbare niet. Toch zijn er voorbeelden van genoeg te vinden bij zeer begaafde kunstenaars en nog wel als vrucht van weloverwogen arbeid (bv. in de vervaltijd van elke stijlperiode hetzij de gotiese of de barok); wat zal het zijn als de alledaagse mens in de haast van het ogenblik plasties gaat doen, druk plasties, om toch maar heel duidelik te zijn! o.a. met z'n taal! Wat zal de man die de wijding van z'n persoonlikheid elke Zondag opnieuw uitspreekt in een onberispelik konfektiepak, ook in de plastiek van z'n taal een schoonheid ten beste geven! wat zal die algemene omgangstaal, - de taal ook van de letterkundige wat het merendeel van de woorden betreft -, overlopen niet alleen van ongerijmde gedachtestruktuur maar ook van ongerijmde plastiek! Als Charivarius er in geslaagd is, de eerste op te ruimen, moet ie eens met de tweede beginnen! Een prachtig geval is dan *thans*, logies en aestheties. Immers waar gaat het eigenlik om? Natuurlik om de t i j d , net als bij *dikwels* iets onruimteliks, en dus zeker beeldloos. Dat kinderen, imbecilen of - zoals de historici zeggen - mensen uit een ver verleden zich de tijd niet stoffeloos kunnen denken, dat raakt ons niet. In ons heeft zich nu eenmaal de scheiding stof en geest tamelik konsekwent voltrokken[1)] de grote afstand tussen die uitersten - in onze geest altans - heeft die geest zelf elastieser gemaakt,ons denken ruimer,ons oordeel breder. Als nu ons gesproken woord *tans* heel geen

1) Dat die scheiding in de huidige natuurkunde weer wordt te met gedaan, betreft die wetenschap, neit die gemiddelde mentaliteit die aan de algemene taal z'n inhoud geeft.

gedachte aan ruimtelikheid of stoffelikheid meer wekt, is dat dan niet zeer juist, ja zeer beschaafd? En als de taal daar zelf voor zorgde door ongemerkt de vorm *tehands* samen te smelten tot *tans*, was dat dan verbastering of veredeling? En m o e t e n we dan mee gaan schelden 'O hoe lelik!' Zeker, ook wij zijn niet onwillig na te gaan, hoè een mens tòch op de vorm *tehands* kon komen; wij, beschaafde mensen, zijn immers ook graag 'psychologies', vooral als het kinderen geldt of wilden of soezenden en dromers. Wie maar half wakker is, kan bij iets dat liet heden betreft ook licht denken aan iets dat a.h.w. nabij de hand ligt, 'te hand', want het is ons t i j d e l i k even na als de hand ons dat p l a a t s e l i k is. Of die verwarring van tijd en plaats nu - zoals historici beweren[1)] - alleen een kinderliker tijd eigen is òf - zoals ik het graag zie - in alle tijden onder de sonvereiniteit van het Ogenblik kan gebeuren d.i. van het Voorbijgaande Aksent, - dat is een kwestie voor historici; ik kan alleen dat laatste bespreken. Wie een gedachtedeel sterk betoont, brengt noodzakelik de normale logika enigermate uit z'n evenwicht, wordt zelf gedeeltelik blind en kan dan o.a. ook wat helemaal niet plasties is toch als een stof behandelen, vooral omdat het juist de stof is die zo goed mèè kan aksentueren. De maan betoont de zonnestralen, die anders in die aetherruimte onze aandacht zonden ontgaan, en *te hand* doet het begrip dat het hier iets zeer nabijs betreft, al zeer duidelik voor ons geestesoog oplichten. Zeer duidelik? neen zeer g e v o e l i g ; het aksentueert; duideliker in de zin van i n t e l l e k t u e l e r wordt het niet, want wat 'abstrakt' is, mag nooit 'konkreet' worden.

1) Er is een theorie die zegt dat het abstrakte moest gekonkretiseerd worden zolang de mens voor abstrakta nog geen namen bad, en zo kwamen we dan o.a. ook aan die mooie plastiek in *begrijpen* e.d. Maar wie bewijst mij, dat die 'schone noodzaak' er in elk oud woord wàs? Ook hier is de waarschuwing van Prof. Hesseling te behartigen (- al gaat het nu niet over het geslacht in het oer-Indogermaans -), nl. dat ook de oudste ons bekende taal een mengeling was van toenmalig oud en nieuw. Zien we ook niet in onze tijd, nu we wèl namen voor abstrakta hebben on wel zeer echte (zoals *begrijpen* waarin de plastiek gelukkig is verbleekt!) niet o p n i e u w de plastiek benutten: 'Snap je 't?' 'Voelt u wel?' En is dat nu zoo mooi? Zeker, ook wij prijzen 't om 't temperament, de levendigheid, en voor lovensblijen is ten slotte alles 'mooi', het volkswoord en de wilde plant, en onder de dieren het rasdier en het mormel; maar is dat 'mooi' een dogma voor de a e s t h e t i k u s ?

Als alles konkreet is, ìs er geen ‘konkreetheid’ meer, want een begrip leeft voor de helft in z'n eigen tegenstelling en als men die ene helft amputeert, gaat de andere helft ook dood. Weliswaar, in de vaste verhouding van wat wij abstrakt en wat wij konkreet noemen, brengt de poëzie gelukkig nu en dan een verandering; maar alle verandering - hoe ook te prijzen om de variatie - is daarom weer geen schone poëzie, integendeel, het kan lelik hinderen, ja de schrik op het lijf jagen. Et woonde eens, in het jaar 2000, toen Nederland een sovjetregering had, een vergadering van de spellingraad[1)] bij. Toen de voorzitter zei: ‘tans, mijne heren, gaan we over tot de bespreking van de *e* in open lettergrepen’, zag een van de leden plotseling voor z'n ogen, op de groene tafel gericht, een hand!.... heel duidelik!.... plasties!.... zoals alleen een letterkundige dat zien kan .... alsof het werkelik was! Chopin zag eens, toen*ie*voor de piano zat en een dodenmars speelde, over de piano heen, een rij doden passeren, steeds duideliker, steeds plastieser, en.... hij stoof de kamer uit! Zeker, dat was schoon, altans zeer emotioneel en die emotie was werkelik ook de grond waaruit de schoonheid van zijn marche funèbre opbloeide. Maar toen was die dodenmars en die dodenplastiek ook één, naar sentiment en naar samenstelling, sensueel en logies één, t e r e c h t één. Maar die hand, op die groene tafel, zo'n wit ding zonder enig verband, 't. is luguber! Laat zelfs het lugubere schoon kunnen zijn als direkt kunstobjekt nl., of als indirekt kunstmiddel; laat Rodin zo'n hand in was of marmer op een groene grond ten toon stellen; maar hièr is die hand noch direkt noch indirekt bij de zaak betrokken, 't is geheel iets op zij af, iets tegenstrijdigs, ja iets onbehoorliks aan het begrippenkomplex: ‘tans gaan we bespreken enz.’. Wie die woorden van de voorzitter in verband brengt met een hand en dat om plasties aesthetiese redenen, is visionair misschien ‘niet goed’ en intellektueel ‘niet snik’. Maar als*ie*dan zò verrukt is dat*ie*anderen die niets van een hand zien of willen zien, voor lelikheidkwekers en gemakzuchtigen houdt, dan weten we heus niet meer met welke naam hem te noemen.

Haastige plastiek is niet altijd ongerijmd, zelfs niet in de taal van het volk. In de bouwvakken bestaat tans het woord *duizendpoter*, een naam voor iemand die van alles tegelijk aan-

1) Dat was, uit liefde tot ‘de sohoone Moedertaal’, louter een erepost; zelfs reis- en verblijfkosten werden niet vergoed.

neemt. Zeer plasties! en toch niet zo onlogies. Want al is een ‘duizendpoter’ eigenlik een dier met een o n t e l b a a r aantal p o t e n , de naam is toch ook ad rem voor wie ontelbare dingen tegelijk aan n e e m t . Toch kan nu juist die logiese plastiek weer zeer onlogies worden en dus zeer vergankelik schoon, ja onschoon. En dat gebeurt dan juist door die fameuse Historie, die dé Schoonheid (naar de mening van romantiese taal- en letterkundigen) steeds zo ijverig diende. Immers een duizendpoter is een knap man net als ook een tausendkünstler een bolleboos is. En zoals ik nu weleens in 't Duits een bolleboos (die toon maar één stukje had uitgehaald) een tausendkünstler hoorde noemen, zou men ook weleens buiten de bouwvakken iemand die iets knaps had verricht, kunnen toeroepen: ‘Je bent een duizendpoter!’, ook al had ie maar één meubel gemaakt, of één .... novelle of gedicht. Zo iets is zo min te voorspellen als te lochenen. Wie had ooit gedacht dat de naam *hofmeester* eens zou gaan dienen om een bootrestauratenr te noemen en alleen hem. Wie hier de historiese plastiek - gesteld dat die niet meer uit de latere, vorm was op te maken - in een antikwariese spelling zou willen reïncarneren, die zou al zeer onnozel doen; en als het woord *duizendpoter* - gesteld dat men het eens op de knappe schrijver van de Adriaantjes zou toepassen - in de loop der tijden een samengetrokken vorm was geworden als *paard*, dan zou men met de historiese spelling ‘duizendpoter’ en de kriebelige plastiek van die woordvorming de bedoelde kunstenaar al weinig eer bewijzen.

Het geeft voor de zoveelste maal te denken, dat het wanbegrip van de gemiddelde Nederlander, gekweekt in de tijd van de romantiese, geestdriftige taalkunde, in de huidige letterkundigen z'n krachtigste verdedigers vindt. Inderdaad, een letterkundige moet al een buitengewone geestkracht of veel vrije tijd hebben als ie z'n gedachten o v e r taal logies wil zuiveren of verwerken tot een logies geheel. Aan aanstaande leraren dus de taak, behalve beter taalkennis en taalverstand in zich zelf, beide ook, in de toekomst altans, in aanstaande letterkundigen te kweken! Maar dan niet te veel en te opzettelik en te hartstochtelik paradigma's uit allerlei oude en vreemde talen gememoriseerd! tenzij steeds opgewogen door toepassingen op het heden, op de hedendaagse taal en.... de hedendaagse taalbegrippen, van ons zelf en van .... Van Deyssel en de zijnen.

PH. J. SIMONS.

Aankondingen en mededelingen.

Uit de nalatenschap van de Kopenhaagse hoogleraar Chr. S a r a u w , die op germanisties gebied vooral door zijn *Niederdeutsche Forschungen* naam heeft gemaakt, heeft zijn kollega H a m m e r i c h een klein boekje persklaar gemaakt: *Nedertysk, En Inledning til Sprogets Historie* (Studier fra Sprog-og Oldtidsforskning no. 142, Køfbenhavn - 1926. Pr. Kr. 1.50). Het begint met een overzicht van de met het Nederduits het naast verwante dialekten (ook Nederfrankies en Nederlands), om dan de ontwikkeling van Oudsaksies tot Middelnederduits te bespreken (*ander, uns* enz. indringers uit 't Frankies; moderne dialektvormen als *us, usse* berusten op jongere uitval van *n*). Verder wordt de Nederduitse kolonisatie besproken, de invloed op het Noordgermaans, in 't biezonder op het Deens; de verdringing van het Fries in Oost-Friesland, en de Friese relikten, waartoe de schr. vormen als *kijnt* rekent. Ten slotte de Hoogduitse invloed op 't Nederduits, waarbij S. er op wijst, dat de hgd. invloed veel sterker is in de mnd. poëzie dan in het proza; vooral de rijmwoorden zijn vaak hgd. van vorm. In een merkwaardig, zij het ook niet in alle opzichten overtuigend betoog zet hij uiteen, dat dit komt door de aard van de ndd. taal: een rij van de onontbeerlikste woorden heeft zulk een vorm aangenomen in 't ndd., dat het moeilik is, er rijmen op te vinden; vgl. b.v. *hebben* (: *ebben, nebbe, webbe*: woorden die in verzen weinig te pas komen) tegenover haven (: *graven, erhaven, schaven, laven, snaven, staven, raven*). Grote kunst zou in 't ndd. een verstechniek zonder rijmen ontwikkeld hebben, maar na de Heliand-dichter had Noord-Duitsland geen groot poëet vóór Klopstock, en die - schafte de rijmen af! Voor 't mnl. geldt dit alles volgens S. niet in die mate, maar ook daar zijn toch de sporen van rijmdwang sterk genoeg (*wel: wale, bet: bat, des: das*), wat dan nader aan de Ferguut gedemonstreerd wordt.

M.S.

Experimentele phonetiek[1].

De experimentele phonetiek ligt grotendeels buiten het gezichtsveld der linguisten. En dat is niet te verwonderen. Wie zich met taalstudie bezighoudt, kan meestal volstaan met een algemeen inzicht in de vormingswijze der klanken. Die algemene phonetiese begrippen zijn te verwerven zonder instrument, of liever met de onnavolgbaar gevoelige instrumenten der zintuigen. De experimentele phonetiek heeft dan ook de resultaten der zintuig-phonetiek hoogst zelden gewijzigd, alleen ze gepreciseerd en in concrete meetbaarheid vastgelegd.

In exacte resultaten moge de proefondervindelike phonetiek de ‘gewone’ phonetiek overtreffen - de beoefenaar van deze laatste heeft het onschatbare voordeel van zonder enige moeite of opzettelikhieid voortdurend waarnemingen te kunnen doen op allerlei individuen en op zichzelf, zonder dat nauw-luisterende toestellen moeten worden uitgedacht, voor elke zitting opnieuw proefpersonen gezocht, en voor elke proefpersoon opnieuw het apparaat moet worden ingesteld. Juist deze laatste moeilikheden verleiden de experimentalisten weleens hun conclusies te bouwen op waarnemingen bij één of zeer enkele individuen verricht. En ieder zintuig-phoneticus weet, hoe oneindig de persoonlike en dialectiese variaties kunnen zijn van één en dezelfde klank. Daarom kan het een onjuiste indruk wekken, wanneer men, zoals de experimentele phonetici gaarne doen, de zintuig-phonetiek aanduidt als ‘theoretiese phonetiek’. Zonder de termen geweld aan te doen, zou men in veel gevallen de instrumenten-phonetiek met meer recht de ‘theoretiese’ kunnen noemen, en de ‘gewone’ phonetiek als de ‘practiese’ phonetiek daarnaast plaatsen.

Om deze redenen is het toe te juichen, wanneer linguist en experimenteel phoneticus samenwerken op de wijze van wijlen Gallée en Zwaardemaker. De naam Zwaardemaker herinnert ons aan waarnemingen, in verbinding met dialectkenners gedaan op sprekers uit verschillende landsdelen, waardoor het belangrijke werk van de utrechtse hoogleraar ook in taalkundige kring

1) *Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale*, rédigées par F.J.J. Buytendijk, W. Einthoven, G. Grijns, W.E. Kinger, G. van Rijnberk et H. Zwaardemaker et publiées par la Société hollandaise des Sciences à Harlem. Tome I. (Den Haag, Martinus Nijhoff. 1927). 120 bldzz. Prijs ƒ 5.-.

is bekend geworden. Verleden jaar is te Amsterdam een lectoraat in experimentele phonetiek ingesteld: alweer een bewijs van levendige belangstelling in Nederland voor deze tak van wetenschap.

Zo is het dan niet te verwonderen, dat er *Archives Néerlandaises* voor experimentele phonetiek gaan verschijnen. Tome I begint met de franse vertaling van de interessante 'openbare les', waarmee Mej. Kaiser haar lectoraat aan de amsterdamse universiteit heeft aanvaard: *Proefondervindelijk onderzoek van betrekkingsklanken*. - Verder bestaat de inhoud voor een groot deel uit beschrijving van toestellen en betogen voor de bruikbaarheid daarvan. Niettegenstaande de verduidelikende tekeningen blijft het moeilik voor wie niet gewend is om met dergelijke instrumenten om te gaan, zich een oordeel te vormen omtrent de bruikbaarheid alleen van het papier. W. Einthoven en S. Hoogerwerf tonen, hoe de 'phonographe à corde' kan dienen ter registratie van menselike stemklanken. - H. Zwaardemaker beschrijft de vernuftige apparaten, waarmee hij de bewegingen van elk der door Jespersen in zijn 'analphabeties' schrift[1)] aangeduide articulatieorganen (α = lippen; β = punt, en γ = rug van de tong, enz.) kan registreren. Merendeels zijn het verbeteringen van toestellen die Rousselot ook al gebruikte. Zwaardemaker gelooft door zijn verbeteringen het bezwaar van Jespersen tegen Rousselot's 'folterkamer', nl. dat de natuurlike articulatie te zeer werd belemmerd, te hebben ondervangen. - Thea van Geldorp publiceert de resultaten van een onderzoek naar het verloop van het expiratories accent over een syllabe. - A. van Harreveld en Mej. Kaiser geven een artikel getiteld: 'Détermination de la durée de la réaction dans l'émission préparée ou improvisée de sons'. - Laatstgenoemde deelt ook mede 'quelques expériences relatives aux moments où les diverses composantes de l'émission d'un son entrent en action' en beschrijft daarin proeven met de nederlandse ʃ, *v* en *w*, waaruit opnieuw is gebleken, dat het drietal goed onderscheiden is. - Met een bespreking van Prof. de Groot's studie over *La Syllabe* (*Bull. Soc. Lingu.* Tome XXVII, Fasc. 1.), eveneens van de hand van Mej. Kaiser, besluit het eerste deel, dat blijken geeft van een levendige en ernstige werk-

1) Zie Hfdst. V van Jespersen's *Phonetische Grundjragen*.

zaamheid, die de neerlandici goed zullen doen met belangstelling, zij het uit de verte, te volgen. Want aan de phonetiese beschrijving van het Nederlands hebben de practiese phonetici nog wel het een en ander te doen overgelaten.

C.B. VAN HAERINGEN.

Bollands taal.

In een bundel opstellen, ter nagedachtenis van deze wijsgeer uitgegeven (*Bolland*, bij H.J. Paris; Amsterdam, 1927) schreef Dr. H.G. ten Bruggencate een opmerkelike studie over Bollands taal, waarin zijn sterke individualiteit tot uiting komt. Zijn met voorliefde gebruikte 'moedertaal' was 'volstrektelijk doordacht en met de uiterste nauwkeurigheid gehanteerd'. Tot in spellingkleinigheden komt dat uit: de etymologie had voor hem een biezondere betekenis. Door gehechtheid aan de overlevering doet deze taal vaak ouderwets aan, maar tevens drijft de behoefte hem tot nieuwe schepping. De gewoonte om 'door te dringen tot de grondbeteekenis der woorden' leidt tot geestige tegenstellingen, tot onuitputtelik woordenspel. Tevens was Bolland 'de man van het klinkende woord,' of beter: de man der 'opgeheven woordkunst'. Naar haar uiterlike zijde onderscheidt zich dus zijn taal door klankenspel en ritme. Dit alles wordt in deze studie toegelicht met tal van voorbeelden, die ook voor de taalkundige leerzaam zijn.

Is 'uu' voor 'oc' Holland in- en uitgevoerde?

De bekende studie van Kloeke over de geschiedenis van de *oe>uu>ui* in het Nederlands vond bestrijding bij Dr. W. de Vries. Onder bovenstaande titel is zijn tegenbetoog opgenomen in de *Mededeelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterk.* (Amsterdam, 1927). Deze uitvoerige uiteenzetting leent zich niet voor korte samenvatting. De bestudering van het pro en contra kan slechts leiden tot verheldering van inzicht. Daarom vermelden wij, dat deze verhandeling ook afzonderlik verkrijgbaar is (prijs ƒ 0.60).

Maurits Sabbe's De Filosoof van 't Sashuis.

Het artikel van T. Schuyt over dit boek, verschenen in *De Vlaamsche Gids*, werd onlangs door de firma C.A.J. van Dishoeck als afzonderlike uitgave in de handel gebracht.

Mozaiek.

Van de firma W.E.J. Tjeenk Willink (Zwolle) ontvingen wij een vijftal delen van de keurig uitgevoerde reeks bloemlezingen, onder de titel *Mozaiek* (Serie B). Dr. J.A. Roetert Frederikse verzamelde *Kritiek en Essay* (No. 1 en 2), J. Greshoff en A.F. Mirande deden een ruime keuze uit de *Lyriek* van de voorlopers van de Nieuwe Gids, de tachtigers en de jongere dichtergeneraties (No. 5 en 6); Dr. J.L. Walch verzamelde *Epiek*, van Hendrik van Veldeke tot J.H. Leopold (No. 7). Voor onderwijs en studie is hier veel goeds bijeengebracht.

C.D.V.

Boekbeoordelingen.

P. Sipma, Oudfriesche oorkonden. Eerste deel (= Oudfriesche Taal- en Rechtsbronnen, uitgegeven door P. Sipma. Eerste deel). 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1927. XV en 392 bldzz. Prijs ƒ 16.-, gebonden ƒ 18.-.

Op het zo lang verwaarloosde terrein van het Oudfries begint zich de laatste jaren enige levendigheid te vertonen. Holthausen, die reeds verschillende tijdschriftartikelen over Fries het licht had doen zien, gaf in 1925 zijn beknopte *Altfricsisches Wörterbuch*, dat meer berekend is voor de germanist, die eens een oudfries woord wil naslaan, dan wel als hulpmiddel bij gezette studie van het Oudfries zelf. Nauta's *Oudfriesche Woordenlijst* (1926), nog bescheidener van omvang en opzet, richt zich niet in de eerste plaats tot de linguist, maar moge, als n e d e r l a n d s e bijdrage tot de oudfriese studieën, hier genoemd worden. Te Breslau maakt Siebs, de 'Altmeister' van het Fries, school blijkens de uitgave van *Das Altwestfriesische Schulzenrecht* (1926) door Steller, die ook vroeger (o.a. door een artikel in de als 'Festschrift' aan Siebs opgedragen *Beiträge zur Deutschkunde* van 1922) zich als beoefenaar van het Fries had doen kennen.

Tans sluit een groots nederlands werk zich waardig aan de rij der genoemde publicaties aan. Bij het honderdjarig bestaan van het Friesch Genootschap heeft de heer Sipma de uitgave op touw gezet - met steun van dat genootschap - van misschien alle oudfriese, in ieder geval van de westerlauwerse taal- en rechtsbronnen. De eerste drie delen zullen in beslag worden genomen

door de *Oudfriesche Oorkonden*, met inleiding en registers. Hiervan ligt tans het eerste deel voor ons, terwijl we uit het voorbericht mogen opmaken, dat de beide andere spoedig zullen volgen. De overige westerlauwerse bronnen liggen blijkbaar nog in een verder verschiet.

Het tans verschenen deel brengt oorkonden van 1329 tot 160S, waarbij zeer veel, die nog nooit te voren waren gepubliceerd. En ook die welke reeds vroeger gedrukt waren, zijn opnieuw met de originelen of copieën vergeleken. Voor de taalgeschiedenis zijn deze gedateerde en gelocaliseerde teksten van het hoogste belang. Om slechts te wijzen op één punt, dat ook voor de neerlandicus, die aan het Fries geen biezondere aandacht wijdt, van belang is: een onderzoek als Mej. Tille heeft ingesteld in gelderse oorkonden, zal bij deze friese stukken stellig een aardige kijk geven op de langzaam voortgaande invloed van het Hollands. Ik bedoel hier niet in de eerste plaats de uiterlik zeer zichtbare invloed van het Hollands, die zich openbaart in de verdwijning van het Fries als administratieve taal in de loop der 16e eeuw, waarop Kloeke, *Holl. Exp.* 78 vlgg. wijst. Ook hiervan zien we trouwens in deze verzameling, waarin uit de aard der zaak geen niet-friese stukken zijn opgenomen, de symptomen in niet-friese toevoegsels (van de hand van overheidspersonen) bij copieën van oudere friese stukken, zoals bij no. 320 en no. 463. Dieper en gedétailleerder onderzoek kan ons echter een beeld geven van de hollandse invloed ook in friese teksten. Inhoeverre dit akten-Fries de ontwikkeling van het werkelik gesproken Fries weerspiegelt, inhoeverre het latere ‘Stadfries’ erin tot uiting komt, zal de onderzoeker door vergelijking met jongere taalstadia moeten uitmaken.

Dit is slechts één zijde aan de geschiedenis van het westerlauwerse Fries, die met behulp van Sipma's teksten kan worden belicht. Het is te hopen dat weldra taalkundig geschoolde Friezen - want van hen in de eerste plaats mogen we in dezen iets verwachten - zich opgewekt zullen gevoelen om ook op andere zijden van de belangwekkende en ingewikkelde geschiedenis van het Fries in Friesland licht te doen vallen.

Voorlopig verdient de heer Sipma de oprechte hulde en dank, niet alleen van de nog te kleine schaar frisisten, maar ook van de germanisten in het algemeen, voor het bij uitstek nuttige, maar veel tijd en geduld eisende werk, dat hij op zich heeft genomen om de weg voor de friese taalstudieën te effenen. Want

het grootste bezwaar bij die studiëen was totnogtoe het ontbreken van betrouwbare tekstuitgaven.

De bewerking draagt alle kentekenen van zorgvuldigheid en nauwkeurigheid. Met belangstelling zien wij de volgende delen tegemoet, niet het minst het derde deel, dat o.a. de inleiding zal brengen, waarin wij wellicht nadere biezonderheden zullen vernemen omtrent de wijze waarop de bewerker zijn taak heeft opgevat en omtrent de waarde van de verschillende bronnen als getuigenissen van het Fries ten tijde en ter plaatse van teboek-stelling. Of wij van de hand van de heer Sipma ook een commentaar of glossarium mogen verwachten, blijkt uit het voorbericht niet. Dit spreekt alleen van ‘de noodige registers’. Misschien ware het van S.'s werkkracht niet te veel gevergd, wanneer hij alvast in dat derde deel een lijst gaf van de woorden, die in de door hem gepubliceerde oorkonden voor het eerst of in totnogtoe onbekende betekenis zijn aangetroffen.

De firma Mjhoff heeft van deze uitgave een statig, maar dan ook nogal prijzig, boek gemaakt.

Den Haag, Dec. 1927.

C.B. VAN HAERINGEN.

Dr. B.H. van 't Hooft, *Das holländische Volksbuch vom Doktor Faust* (Den Haag - Mart. Nijhoff - 1926). (Prijs ƒ 6.- geb. ƒ 7.50).

Deze degelike Amsterdamse dissertatie geeft meer dan de titel belooft, al blijft het histories-bibliografies onderzoek van de volksboeken de hoofdschotel. De eerste hoofdstukken handelen over ‘Der historische Faust’ en ‘Die dentschen Volksbücher vom Doktor Faust.’ Dan komt de oudste Hollandse vertaling ter sprake, die in 1592 te Dordrecht verscheen. De bewerker is niet een of andere volksschrijver of boekhandelaar, maar een geleerde van naam, de medicus Garolus Battus (Baten), een geboren Gentenaar, die te Rostock studeerde, te Hamburg en te Antwerpen woonde, en zich als uitgeweken Lutheraan in 1586 te Dordrecht, later te Amsterdam vestigde. Hij is de auteur van een Medicijnboek (1589) een chirurgies Handboek (1590) en andere, ook vertaalde geschriften, die zeer bekend werden. Ook de drukker, Jan Canin, was een geboren Gentenaar. De taal van de over het algemeen vlotte, goed gestileerde vertaling

is dan ook duidelik Zuid-Nederlands, waarin de latere nadrukken slechts geringe wijzigingen brengen. Eerst in de 19de eeuw wordt de tekst ingrijpend gemoderniseerd (blz. 81). Voor de taalgeschiedenis verdient de Zuid-Nederlandse invloed op dergelijke volkslektuur onze aandacht.

Met grote zorg heeft de Schr. de latere drukken, die alle op Baten's vertaling blijken terug te gaan; beschreven en vergeleken. Daarna wijdt hij een folkloristies hoofdstuk aan *Die lokalisierungen der Faustsage in Holland*, nl. in Waardenburg en in Leeuwarden, en een kunsthistories hoofdstuk *Zur Faustikonographie*, waarin de afzonderlike etsen, de boekillustraties en de volksprenten behandeld worden.

De firma Nijhoff zorgde voor mooie druk en rijke, voortreffelike illustratie.

C.D.V.

***Stichtelyck ende vermakelyck proces tusschen dry edellieden, den eersten eenen dronckaert, den tweeden eenen hoereerder, ende den derden eenen speelder* (1658), met een voorwoord en enkele woordverklaringen van Prof. Dr. Maurits Sabbe (Voor de Seven Sinjoren uitgegeven door 'De Sikkel' te Antwerpen - 1926).**

Van dit zeldzame en merkwaardige boekje hebben de Seven Sinjoren een keurige nieuwe uitgave bezorgd. Maurits Sabbe vertelt ons de voorgeschiedenis van dit *Proces*, waarvan 'het zwaartepunt minder ligt in de stichtelijkheid dan in de vermakelijkheid'. De geestelike vader is de beroemde humanist Philippus Beroaldus, die het reeds in 1499 in het Latijn schreef, met de titel: *Declamatio ebriosi scorlatoris, alcatoris de vitiositate disceptantium*. Het is een formeel proces tussen drie broeders om de erfenis van hun vader, die al zijn goed naliet bij testament aan de minst slechte. Elk vergoelikt voor de rechter zijn gebrek en verwerpt dat van zijn broeders. Het boekje werd verduitst door Sebastiaan Brandt (1539) en tweemaal in het Frans, met uitbreidingen, vertaald. Sabbe toont nu aan, dat de Brusselaar Jan Mommaert (1611-1669) een zelfstandige bewerking gaf, veel uitgebreider dan het origineel en ook onafhankelik van de Duitse en Franse voorbeelden. Voor negen tienden kan het oorspronkelik genoemd worden: hij brengt zijn onderwerp in

verband met de zeventiende-eeuwse zeden en gewoonten, vooral in Braband. Zijn beschrijvingen zijn geestig-pittig. Daardoor ‘verdient zijn werk een plaats naast de spelen van W. Ogier en de kluchten van J. de Grieck’. Uit wat Sabbe ons meedeelt over zijn ander werk, het *Brabands Nachtegaelken* naast *Den Christelycken Dagh* blijkt dat de dubbel-natuur van deze epicurist enige overeenkomst vertoont met onze Bredero. Aan het slot staan enkele, sober gehouden, maar nuttige zakelike verklaringen van de uitgever. Het uiterlik, de versiering met enkele oude houtsneden bij de inleiding, werden zo verzorgd als wij dat van ‘De Sikkel’ gewoon zijn.

C.D.V.

Lode Monteyne: *Kritische Bijdragen over Tooneel*, met een inleidend woord van Dr. Maurits Sabbe. (Antwerpen - Ruqouy, Delagarde en Van Uffelen - 1926).

Deze bundel bevat een lange reeks, meestal korte, levendig geschreven artikels over het hedendaagse toneel. Voorop gaan *Vlaamsche tooneelschrijvers van dezen tijd*; dan volgen *Een paar oudere auteurs, Noord-Nederlandsche auteurs* en *Schrijvers van over de grenzen*. Vooral de eerste rubriek (blz. 1-164), waarin het streven van de Vlaamse jongeren op toneelgebied behandeld en gewaardeerd wordt, en ook auteurs besproken worden die in Noord-Nederland nog vrijwel onbekend zijn, zal belangstelling kunnen wekken. Sabbe prijst deze criticus om zijn ‘grondige technische ontleding van het besproken werk’ en zijn ‘gevoelig meeleven in het dramatisch gebeuren’.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.

De Gids. Nov.

J. Huizinga bespreekt *De nieuwe uitgave van Vondel*, maar bepaalt zich tot het uiterlik: de typografiese verzorging, die hij prijst en de spelling en stijl van Dr. Moller, die hij afkeurt. - A. Cornette beoordeelt het eerste deel van J. Persijn's *Gedenkdagen*.

Des.

N(ijhoff) beoordeelt A.M. de Jong's roman *Onnozele kinderen*, die hem na de vorige delen van deze cyclus teleurstelt.

De Nieuwe Gids. Nov.

J.B. Schepers handhaaft zijn mening dat *Bredero toch waarschijnlik Carel van Mander's Levensbeschrijver* is, tegenover de bestrijding door L. Koch (in *Oud-Holland*, XLIV).

Des.

S. Kalff geeft een opstel over *Abraham Capadose*, de medestander van Da Costa.

Groot Nederland. Nov.

F. Schmidt Degener geeft zijn met veel piëteit geschreven *Herinneringen aan Leopold*, de bekende dichter. - J. Saks vervolgt zijn Multatuli-studie met een hoofdstuk over *Lebak: De Conferentie en het Verraad*, waarin het verhaal van Havelaar getoetst wordt aan historiese dokumenten en feiten.

Des.

J. Saks besluit het bovengenoemde artikel. - F. van der Goes vervolgt zijn *Litteraire Herinneringen* aan de crisis in De Nieuwe Gids en publiceert daarop betrekking hebbende brieven. - Frans Coenen laat een lezing *Over Romantiek* afdrukken, en beoordeelt o.a. een roman van J.P. Zoomers-Vermeer (*Janna*), *De Vader* van A. Thiry en *Werkmenschen* van Stijn Streuvels.

De Stem. Nov.

J. Welders bespreekt in een opstel *Gorter de socialist*, hoe de dichter tot het socialisme kwam. - Een opstel van Urb. van de Voorde: *Het Mysterie der Poëzie*,

is gewijd aan Marsman's verzen. - Onder *Boekbespreking* beoordeelt Anth. Donker de verzen van de ‘Protestantse’ dichter W.A.P. Smit (*Feesten van 't Jaar*) en *Intermezzo* van Henrik Scholte.

Des.

Dirk Coster schrijft, in afkeurende zin, over *Het Boek van dit Jaar: De Zondaar*. - Enige bladzijden over *Dirk Raf. Camphuyzen* geven een proeve van Dirk Coster's onlangs verschenen werk *De Nederlandsche Poëzie in Honderd Verzen*.

Elseviers Maandschrift. Des.

Jo de Wit beoordeelt o.a. A.M. de Jong's roman *Onnozele Kinderen* en H. Robbers de jongste bundel van Albert Verwey: *De getilde last*.

Nu. Des.

A.M. de Jong, de auteur van *Merijntje Gijsen*, bestrijdt in een artikel *Schrijvers en spelling* op overtuigende wijze de ‘domheden’ van Cornelis Veth, die namens de Vereniging van letterkundigen onlangs als autoriteit in het spellingvraagstuk meende te kunnen optreden.

Tijdschrift voor Taal on Letteren. Nov.

Deze aflevering is bijna geheel gevuld door een opstel van J. Moormann over *Bargoensch uit het midden der achttiende eeuw*. De schrijver onderzocht namelik twee handschriften, op het Rijksarchief bewaard, en vergeleek de daarin opgenomen woordvoorraad met de van elders bekende gegevens. - De *Kleine mededeelingen* van L.C. Michels betreffen het woord *fasol* en de uitdrukking: *Veel geschreeuw en weinig wol*.

Stemmen des Tijds. Nov.

P.J. Molenaar bespreekt *Een nieuw tijdschrift*, namelik *Nu*, opgericht door Is. Querido en A.M. de Jong. De recensent stelt zijn christelik beginsel tegenover het hunne.

Des.

In de *Literaire Kroniek* behandelt C. Tazelaar o.a. de studie van J. Saks over *Busken Huet* en *Potgieter* en de felle aanval van J.L. Boender: *Is. Querido en het begrip literatuur*, en onder de romans *Het wassende water* van Herman de Man.

Opwaartsche Wegen. Nov.

De poëzie uit de stilte noemt W. ten Kate Jzn. de poëzie van Jacqueline van der Waals. Tegenover de poëzie van het ‘innerlik conflict’ bij zovele jongeren,stelt hij haar ‘lied der verstilling’. - P. Minderaa schrijft over *De laatste bundels van P.N. van Eyck*, nl. *Inkeer* (1922) en *Voorbereiding* (1926). - In de rubriek Boekbespreking beoordeelt Van Teylingen Kalff's studie over *P.H. van Moerkerken in zijn werk*. - Een uitvoerige *Bibliografie* wijdt P.H. Muller aan het werk van *Dr. P.C. Boutens*.

Des

Het schoone symbool, een studie van W. Kramer, geeft ‘een literatuur- en stijlbeschouwing’: -. M.J. Leendertse bespreekt de *Jeugd-Verzen* van Frederik van Eeden. - Een aanvulling van Boutens' bibliographie besluit de aflevering.

Den Gulden Winckel. Des.

De folklore in het werk van Charles de Coster heet een artikel van Karel Leroux, waarin hij betoogt dat deze schrijver ‘met volle grepen uit de folklore heeft geput’. - Herm. van Gendt bespreekt *Vondels vers* van Albert Verwey. - De *Kroniek van het proza*, door Gerard van Eekeren, gaat over Aart van der Leeuw (*Ik en mijn Speelman*); die der Poëzie, van B. Herreman, bevat een lofrede op Henriëtte Roland Holst, naar aanleiding van haar laatste gedichten (*Heldensage en Verworvenheden*). T. Schuyt beoordeelt gunstig de roman *De andere weg* van G. Sevensma-Themmen.

Dietsche Warande en Belfort. Nov.

Joris Eeckhout schrijft, naar aanleiding van Dambre's monografie, een opstel over *Een zeventiende-eeuwsch Vlaamsch Priester-dichter: Justus de Harduijn*, z.i. terecht in ere hersteld. - J. van Mierlo meent dat de naam *Beata Hadewigis de Antwerpia* niet berust op een verwerpelike late overlevering, maar dat zij inderdaad uit een adellik Antwerps geslacht afkomstig zou kunnen zijn. In haar werk zijn allerlei gegevens, die naar Antwerpen wijzen. - In de toneelkroniek is het eerste gedeelte afgedrukt van een lezing van C. Godelaine: *De duivel op de planken*. Naar aanleiding van G. Walschap moderne *Maskaroen*-bewerking gaat hij de behandeling van dit onderwerp na in onze Mnl. letterkunde.

Des.

J. van Mierlo besluit zijn bovengenoemd onderzoek. Zekerheid heeft hij nog niet kunnen verkrijgen, dat Antwerpen Hadewijch's geboortestad is, maar hij blijft het waarschijnlik achten. Verder bevat deze aflevering het slot van O. Godelaine's lezing en een betoog over ‘de functie en de begrenzing der letterkundige kritiek’ (*Een aloude kwestie weer opgeworpen*), naar aanleiding van zeer uiteenlopende houding van toongevende critici tegenover Alie Smeding's roman *De Zondaar*. In de zogenaamde botsing tussen kunst en zedelikheid is het Katholieke standpunt ‘dat kunst zedelijk is’.

De Vlaamsche Gids. Nov.

Lode Monteyne schrijft in de *Vlaamsche Kroniek* o.a. over de dichtbundel *De dwaze Rondschouw* van Victor J. Brunclair.

Studiën, tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en kunst. Nov.

F.A. Vercammen bevestigt in *Poirteriana*, op grond van onderzochte dokumenten, dat Poirters in het Noord-Nederlandse Oisterwijk geboren is in 1605, en dat hij stierf op 4 Julie 1674.

Roeping. Nov.

Anton van Duinkerken bespreekt het tijdschrift *Nu*, waarin hij alleen het streven en het werk van Querido waardeert. - Dezelfde beoordelaar karakteriseert Couperus *Antiek Toerisme*, waarin hij meent dat de helden 'het gewone soort bourgeois zijn, dat Couperus kòn tekenen', maar dan overgebracht naar Egypte. - Gerard Knuvelder verwelkomt het eerste deel van *De Werken van Vondel* met veel lof.

Des.

Gerard Knuvelder wijdt, onder het opschrift *De hymniese zanger*, een uitvoerige beschouwing aan de bundel *Onder Gods ogen* van Anton van Duinkerken.

Indogermanisches Jahrbuch XI (Jg. 1926/27)

:bevat, behalve de bibliografie over de jaren 1924 en 1925 ('Allgemeine Sprachwissenschaft: Van Ginneken; Germanisch: Karg) een artikel van Ipsen, *Besinnung der Sprachwissenschaft (Karl Vossler und seine Schule*): zijn sympathie voor de 'idealistiese' richting brengt hem tot een kritiek, waarin hij tracht 'durch philosophische Besinnung vorwärtszukommen'. Onder de personalia bevindt zich een nekrologie van Kluge door Sütterlin.

Englische Studiën LXI, Heft 2.

In een artikel van G. Langenfelt: *Die Literatur des britischen Kolonialreiches* is ook een gedeelte gewijd aan de letterkunde, in het Afrikaans.

C.D.V.

Over de diftongering van i en u.

Het onlangs verschenen werk van dr. G.G. Kloeke, *De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw en haar weerspiegeling in de hedendaagsche Nederlandsche dialecten*[1], verdient de aandacht van allen die zich bezighouden met de geschiedenis onzer taal, ook van hen die, zoals schrijver dezes, het vaderlandse studieterrein slechts een enkele maal aan één zijde, daar waar het aan Frans grondgebied paalt, betreden. Het is de vrucht van jarenlange onderzoekingen en heeft tegelijk iets zeer fris, omdat het met jeugdig vuur en overtuiging is geschreven; het brengt allerlei nieuws, en vandaar dat het met ingenomenheid is ontvangen. Ik deel die ingenomenheid, omdat alles wat ons kan beletten vast te roesten in oude theorieën ons welkom is, al ware het alleen hierom dat wij ertoe komen om dat oude te herzien en opnieuw te beproeven.

Het probleem waar het om gaat, en dat door dr. Kloeke in zijn 'Mededeeling' aan de Akademie van Wetenschappen in 1926[2] ook is behandeld, is de vraag hoe de uitbreiding van de uitspraak *uu* voor *oe* in haar werk is gegaan; in zijn boek wordt tevens behandeld de overgang van *uu* tot *ui* (oe$\acute{i}$), en dit vraagstuk wordt vastgehecht aan beschouwingen van zeer verre strekking over taalontwikkeling in het algemeen.

De dialektstudies van Gilliéron en zijn aanhangers in Frankrijk, en van dr. Kloeke ten onzent, hebben ertoe geleid de historiese taalbeoefening van haar alleenheerschappij te beroven ten gunste van een 'synchronistiese' taalbeschouwing; volgens Terracher mag zelfs het verleden ener taal alleen op synchronistiese wijze worden bestudeerd, dus niet door het nagaan der evolutie in chronologiese volgorde, maar door het samenhangende onderzoek van bepaalde perioden van een bepaalde taal of dialekt, gedurende welke deze betrekkelik stabiel zijn. De mogelikheid van zulk een behandeling heeft Terracher evenwel nog niet

1) Den Haag, M. Nijhoff, 1927. Vgl. *Nieuwe Taalgids*, XXI (1927), 262.
2) *Reflexen van Hollandsche expansie in de huidige Nederlandsche dialecten*.

bewezen door een voorbeeld ervan te geven, en voorlopig zou ik mij willen aansluiten bij wat Maurice Grammont onlangs schreef over deze theoretiese beschouwing[1]: ‘Al heeft de historiese taalvergelijking te lang alleen geheerst, toch zou het verderfelik zijn dat de geografiese taalvergelijking, na haar te hebben onttroond, op haar beurt alleen zou heersen; men kan alleen nuttig en stevig werk doen door de inlichtingen te combineren die beide ons geven, en bovendien alle andere die men maar krijgen kan.’ Het komt mij inderdaad voor dat de beoefenaars der Amerikaanse talen er heel wat voor zouden geven om, uit vroeger tijd, wat te weten te komen over het object hunner studie. De heer Kloeke verzuimt dan ook niet de geschiedkundige gegevens die zijn opvattingen kunnen staven te benutten, ook al kiest hij zijn uitgangspunt in de tegenwoordige streektalen; die gegevens dienen hem, niet als grondslag, maar als controlemiddel.

De nieuwe school van taalgeleerden heeft niet alleen de waardering der methode van onderzoek naar de taalfeiten gewijzigd, zij heeft ook over de oorzaken dier taalfeiten veel nieuws gebracht. Wat vóór Gilliéron als bijkomstig werd beschouwd heeft zij voorop gesteld; aan de ontlening kent zij een veel gewichtiger rol toe dan men het voorheen deed; het bestaan van ‘hypercorrecte vormen’ was ook vroeger bekend, en ik mag er misschien aan herinneren dat ik evenals vele anderen vóór vele jaren reeds het belang der wat ik noemde ‘mooispreekvormen’ heb ingezien[2]; evenwel, in de jongste tijd wordt aan deze veel meer plaats in de taal ingeruimd dan vroeger. Ook de invloed der beschaafde klassen op taalwijziging wordt hoger aangeslagen, en men hoopt daarmede de laatste sporen van de romantiek uit de taalwetenschap te hebben verwijderd. In dit alles is dr. Kloeke geheel ‘up to date’ en men mag zeggen dat hij tot de voorhoede behoort; in zijn werk kondigt hij, zonder voorlopig te preciseren, een nog radicalere opvatting aan, volgens welke, als ik mij niet bedrieg, alle taalontwikkeling uitsluitend op ontlening zou berusten.

Ik zal hier niet veel over zeggen, omdat de schrijver op dit punt geen bewijzen levert en er zich toe bepaalt een geloofs-

1) *Revue des langues romanes*, mai-juillet 1926, p. 319.
2) Zie mijn. *Franse Woorden*, p. 259, en de *Handelingen ran het tweede Philologen-congres*, p. 94.

belijdenis[1)] uit te spreken; trouwens, een studie over één taalverschijnsel, locaal begrensd, zon weinig geschikt zijn zulk een vèrdragende conclusie te rechtvaardigen, en men vraagt zich af of het niet wenselik zou zijn geweest dat de schrijver zijn overtuiging eerst later zou hebben bekend gemaakt, als de 'Noorden Zuidnederlandsche Bibliotheek' verder zou zijn voortgeschreden. Zonder twijfel berust, bij een zo ernstig onderzoeker, die overtuiging op nog andere door hem waargenomen feiten, maar waarom ons die niet medegedeeld als hij nu eenmaal zijn denkbeelden openbaar wilde maken? Of is het dat deze denkbeelden nog niet definitief zijn? Men zon dit kunnen opmaken uit zinnen als deze (p. 15): 'Zonder v o o r l o o p i g nog in de alleruiterste consequentie - de negatie van alle 'phonetische' ontwikkeling - te willen vervallen', en elders (p. 93), 'dat hij v o o r a l s n o g weinig in kan brengen tegen Franck's redeneering betreffende de 'oude diphtongeeringshaarden'.' Trouwens, op verscheidene plaatsen van zijn boek opereert de schrijver met 'autochthone *uu*-variëteiten' (p. 114), met een 'Veluwsche klankwet' (p. 110), met 'de klankwettige vorm *eel* uit *adel*' (p. 31), met 'tendenties in de taalontwikkeling' (p. 39); hij neemt zelfs invloed van bepaalde consonanten op klinkers aan (p. 84) en verklaart dat hij 'den invloed van klankwettige 'systemzwang' volstrekt niet wil wegcijferen, al houdt hij dien voor een 'psychologisch verschijnsel' (p. 85). Men ziet, de verklaring van ontlening als uitsluitende oorzaak van taalverandering is ook voor dr. Kloeke nog geen uitgemaakte zaak, en het blijkt dus dat het weinig zin heeft nu reeds een andere opvatting daartegenover te stellen en te verdedigen. Ook over de daarmede nauw samenhangende vraag of onvolkomen navolging van de uitspraak van hogergeplaatsten of hogerontwikkelden door hen die zich, bewust of onbewust, hun minderen gevoelen, de enige aanleiding' is tot klankwijziging; op dit punt staan dr. Kloeke's denkbeelden evenmin geheel vast: op p. 92 vernemen wij dat, volgens zijn overtuiging, 'alle taalverandering van de toppen, der massa uitgaat en dan afzakt', terwijl deze apodictiese uiting in verzwakte vorm is neergeschreven op p. 21, 'de aanleiding tot een verandering der lagere milieus is dus m.i. m e e s t a l in de taal der hoogere milieus te zoeken', en op p. 38 zelfs wordt gesproken van 'het streven naar het

1) Men lette op de talrijke 'ik geloof', 'm.i.', 'mijn overtuiging is'.

superieure dat ik boven als een der voornaamste oorzaken van de taaldifferentieering beschouwde'.

Het zou moeielik zijn, ik herhaal het, over zulke vèrdragende vraagpunten van gedachten te wisselen, op zó losse grondslag. Trouwens, daar wat mij in het werk van dr. Kloeke vooral interesseerde, zijn mening was over de diftongering van *i* en *u*, zou er voor mij toch geen aanleiding zijn geweest, zijn inzichten omtrent klankwijziging in het algemeen te bespreken; immers, volgens hem berust die diftongering op navolging door Amsterdammers van vreemdelingen die zich in Amsterdam hebben gevestigd; wij hebben hier dus te doen met een, van linguïsties standpunt, accidenteel feit, dat een gevolg is van een op zichzelf staande gebeurtenis van geschiedkundige aard, en dat dus niets te maken heeft met algemene kwesties als de doorlopende, normale aanraking tussen de verschillende kringen ener bevolking. Het behoeft geen betoog dat, ook al aanvaardde men dr. Kloeke's mening omtrent onvolmaakte ontlening van de lagere standen aan de hogere, deze iets geheel anders zou zijn, en anders zou moeten worden beoordeeld, dan ontlening aan immigranten, die het volk als vreemdelingen beschouwt en met wie het eerst na enige tijd in nauwer contact komt; in zulk een geval ligt ontlening ener uitspraak veel minder voor de hand en, om haar aannemelik te maken, zullen wel heel krachtige argumenten moeten worden aangevoerd. Het is, dunkt mij, een woordenspel als men de term van 'superieur' zowel toepast op deze vreemdelingen als op landgenoten van hogere stand, en een redenering die op de laatste slaat zo maar laat gelden voor de eerste. Ik bepaal mij dus tot het speciale geval der overneming van de diftongering uit de mond der Antwerpse kooplieden, die blijkens de parodieën die Brederoo gaf, werden beschouwd als een andere taal te spreken, en roer algemene kwesties van taalwijziging alleen aan voor zover zij daarmede in verband staan[1)].

1) Terloops wijs ik erop dat, mocht dr. Kloeke werkelik van mening zijn dat taalverandering uitsluitend van boven komt - ik leg de nadruk op 'uitsluitend', want hoe zou ik, die heb nagegaan hoe de Franse woorden in het Nederlands zijn overgenomen, kunnen ontkennen dat het door middel van de beschaafden is dat deze algemeen goed zijn geworden? - men gaarne zou vernemen hoe de syntactiese veranderingen in het Frans (onveranderlikheid van het participium met *aroir*, gedeeltelik samenvallen van het Latijnse Gerundium met het tegenwoordig deelwoord, enz.), waartegen de letterkundigen en de toongevende klassen, uitteraard conservatief, zich hebben verzet, te verklaren zijn indien niet 'van onderen op', hoe een populaire uitspraak als *è* (*ai*) voor *oi* zich heeft weten te handhaven (vgl. hierboven), hoe *oie*, dat gedurende eeuwen naast *oue* heeft bestaan, heeft getriomfeerd, terwijl *pou* (*peu*) het heeft gewonnen van *poi*; één van die beide moet dan toch wel door de 'inferieure' stand hij voorkeur zijn gebruikt. En ook deze bedenking moge in het voorbijgaan worden geuit: aangenomen dat de taalwijzigiug een gevolg is van het verkeerd nadoen door minderen van superieuren; indien die taalverandering algemeen wordt, dan moet men toch onderstellen dat tenslotte die 'verkeerde uitspraak' ook door de superieuren is overgenomen van de minderen. Maar ik herhaal dat deze objecties alleen zouden geldon voor het geval de heer Kloeke helemaal niet gelooft aan de invloed van taaltendenties, een punt waaromtrent wij, naar wij zagen, nog geen zekerheid hebben.

Als men de Franse grammatici der XVIe eeuw leest, dan stuit men telkens op meningen, analoog aan die door de heer Kloeke toegepast op *i* en *u.* Volgens Maupas is de uitspraak *è* voor *wè*, *wa* (*oi*), een gevolg van ‘une folle imitation des erreurs des étrangers qui, ne sechant bien prononcer notre langue, la corrompent, et les courtisans, singes des nouveautés, ont quitté la vraie et ancienne, potir contrefaire le baragouin étranger’; tegenwoordig weten vrij wel beter; *è* is een uitspraak die eeuwen lang naast *oi* (*wà*) heeft bestaan. Een vraag die men niet kan ontgaan, is hoe het eigenlik staat met de ontlening van een klank aan vreemden. Ik zal mij wel wachten te zeggen dat die onmogelik is; wèl zal ieder met mij eens zijn dat zij veel ingrijpender is dan overneming van woorden. Toen de Germaanse heersers bun macht in Frankrijk vestigden, hebben zich enige hunner termen aan de Gallo-romaanse bevolking opgedrongen, maar geen klanken; de aspiratie *h* is niet als uitspraak in het algemeen, maar als deel van de overgenomen Germaanse woorden in Frankrijk gekomen; treft men haar in niet-Germaanse Franse woorden aan, zoals in *haut, hérisson*, dan constateert Meyer-Lübke[1)] dat de aanleiding van de aspiratie voor deze gevallen nog niet is gevonden; hij zoekt dus voor elk niet-Germaans woord een verklaring van *h*, dat wil zeggen dat dus ook voor hem wél woorden met *h*, maar niet de klank *h* is ontleend. Dit lijkt mij de natuurlike

1) *Historische franz. Grammatik*, p. 125.

gang van zaken. Toen het Frans zich in de XIe eeuw in Engeland inburgerde en het Engels zulk een enorme hoeveelheid Franse woorden overnam, bleven de. Franse klanken beperkt tot deze woorden; in de Oud-Engelse grammatica worden de Romaanse klinkers in Franse woorden afgescheiden van de inheemse behandeld, en toch indien ooit condities gunstig waren voor een diepgaande invloed van 'superieure' vreemdelingen, dan was het in Engeland, waar gedurende twee eeuwen het Frans de beschaafde hogere taal was. De beer O. Bloch[1)] schrijft, naar aanleiding der betrekkingen tussen Franse dialekten en de Parijse taal - een geval dus veel eenvoudiger dan relaties tussen een eigen taal en een vreemde taal, en daardoor des te bewijzender voor de moeielikheid van het overnemen van een klank: 'Le système phonétique est peu atteint: sans doute les patois, du fait du bilinguisme des patoisants, deviennent aptes à recevoir des sons ou des groupes de sons qui leur étaient étrangers. Mais plus généralement, au contraire, ils adaptent les sons du français à leur propre prononciation, et c'est même cette prononciation qui donne au français régional quelques-uns de ses traits. En sommie, c'est surtout le lexique des patois qui est envahi par le français. Mais cette concurrence excite en même temps dans la conscience des patoisants le sentiment des correspondances phonétiques, et, en accueillant le lexique frnçais en masse, ils en modifient les mots suivant le traitement qu'ont subi en patois les sons qui leur correspondent en français.' Indien fonetiese invloed zó beperkt is waar het betreft twee varianten van de taal van hetzelfde volk, en een verband zó diep als dat van het algemene Frans tot de Franse dialekten, dan is enige aarzeling wel gewettigd, alvorens men aan de Antwerpse kooplieden, die op één ogenblik in Holland zijn gekomen en toen Hollanders zijn geworden en die lang niet allen zulk een 'superieure' positie in de maatschappij innamen, de verandering van een klank durft toe te schrijven.

Over het verschil tussen klankverandering en 'lexicologische verrijking' zegt de heer Kloeke (p. 16) alleen dat men er z.i. ten onrechte zulk een belangrijk principieel verschil tussen maakt; gaarne zou men ook op dit punt enige nadere documentatie hebben gewenst naast de mening van de schrijver. Voor zover

1) *La pénétration du français dans les patois des Vosges méridionales* (Bibl. de l'Ecole des Hautes-Etudes), 1921, p. 135.

ik zie, maakt men tussen beide niet een principieel, maar een gradueel verschil: als wij een klank van niet-landgenoten, van hen die men als vreemden beschouwt (in casu, de Antwerpse kooplieden in Amsterdam), overnemen, moeten wij altans tussen hun taal en de onze een zó nauw verband gevoelen dat wij ze eigenlijk als één en dezelfde taal beschouwen, en de vraag is of dat ooit met het Vlaams-Brabants het geval is geweest; Prof. Muller ontkent het[1)] en het is wel curieus dat Vlaamse woorden als *arduin*, enz., bij ons altijd een niet-populaire betekenis hebben gehouden, en nooit zijn doorgedrongen tot het volk, laat staan het inheemse woord hebben verdreven.

Indien wij dan tans meer speciaal het probleem van de diftongering van *i* en *u* onder de ogen zien, dan stuiten wij ook hier op de moeielikheid die wij aanwezen naar aanleiding van de algemene taaltheorieën van de heer Kloeke; immers, terwijl hij aan de ene kant met de meeste stelligheid beweert dat zijn '*muis*-kaart en de interpretatie daarvan als het ware één doorloopende staving is van de ontleeningstheorie' (p. 92), zodat men geneigd zou zijn te menen dat, volgens hem, als Alessandro Farnese Antwerpen niet had ingenomen, *i* en *u* bij ons nog monoftongen zouden zijn, wordt deze stellige uiting in de loop zijner uiteenzettingen niet weinig beperkt; op p. 110 noemt hij enige woorden waarin de diftongering van *uu* ook Amsterdams kan zijn en suggereert hij zelfs een fonetiese invloed van 'de tegenwoordig sterk gepalataliseerde *t* der Amsterdammers, waarmede een lichte diphtongeering zoo gemakkelijk gepaard kan gaan'; op p. 135 zou hij 'eenig gewicht willen hechten aan de omstandigheid dat de *î*'s en *û*'s, reeds vóór den invloed van Zuid-Nederland, sterk genuanceerd waren en onder bepaalde omstandigheden reeds diphtongisch gekleurd konden zijn'. Men zal toegeven dat deze restricties het probleem wel wat vertroebelen, en de positie der 'ontleeningstheorie' wordt er niet door versterkt. Ook de discussie wordt er moeielik door. Indien de heer Kloeke voor de diftongering werkelik de invloed van Antwerpen als het 'primum movens' beschouwt, dan zou men hem mogen vragen of de diftongering van *i* en *u* in het Hoogduits en het Engels dus een verschijnsel is dat niets te maken heeft met het onze. Is zij ook hier een toeval, afhankelik van een

1) *Spreektaal en schrijftaal in het Nederlandsch*, in *Taal en Letteren, I*.

histories feit, d.i. van ontlening, en zijn er dus ook daarbij vreemde *ei*-sprekers in het spel? Franck is van een geheel andere mening; ik haal zijn woorden aan uit een artikel[1] waarop ik straks terugkom: ‘Die diphtongierung von *ī, ū, ǖ* zu *ei, äu* . . . ist eine so eigenartige erscheinung, neben der keine andere sprache, so weit mir bekannt ist, etwas entsprechendes bietet[2], dass man unbedingt einen innerlichen zusammenhang nicht nur der nl. sondern auch der engl. mit der deutschen annehmen muss . . . Es kann nicht zweifelhaft sein dass Wrede mit allem recht aufs nachdrücklichste betont, dass der vorgang seinem hauptsächlichsten verbreitungsgebiet nach als autochthoner lautprozess auf zu fassen ist, und übertragung bei demselben nur in zweiter linie und für bestimmte gegenden, die uns hier nicht berühren, in betracht kommt. Dann müssen aber die keime sehr weit in der zeit zurückliegen’. Aan de heer Kloeke is deze plaats niet ontgaan en hij getuigt eerlik (p. 93) - ik haalde deze woorden reeds aan - ‘ik moet erkennen, dat er tegen Franck's redeneering - ten minste voorzoover het de oude diphtongeeringshaarden betreft - vooralsnog weinig valt in te brengen’, en men vraagt opnieuw, niet zonder verwondering, hoe dezelfde geleerde elders in zijn werk zich zo stellig ten gunste der plotselinge diftongering in Noord-Nederland na 1585 uitspreekt. Heeft hij dan zulke alles overheersende argumenten?

Want wel moeten ze sterk zijn. Immers, ook dit heeft men het recht aan de heer Kloeke te vragen, indien hij ons wil overtuigen dat buitenlandse invloed de diftongering hier heeft ingeburgerd: hoe komt het dat niet alleen *i*, maar ook *u* is gediftongeerd? Hij zelf legt verband tussen die twee feiten (p.. 109)[3], maar dit verband kan toch alleen foneties zijn; indien de nieuwe klanken ontleend waren, dan zou het een onbegrijpelik toeval wezen dat deze beide klinkers waren gediftongeerd. En als hij dit parallelisme verklaart

1) *Tijdschrift voor Nederl. Taal- en letterkunde*, XXIX, 281.
2) De overgang van *i* tot *ei, ai, oi* komt ook in sommige Zuid-Italiaanse dialekten voor (zie Bertoni, *Italia dialettale*, p. 161) en tevens een enkele maal in het Retoromaans (zie Gartner, *Raetoromanische Grammatik*, p. 48).
3) Hij drukt zich zelfs zeer sterk uit: ‘beide moeten in een kerngebied als Amsterdam steeds samen zijn gegaan’, ‘dezelfde ontwikkelingstendenties hebben gehad’.

door een soort praedispositie dezer klinkers, dan hebben vrij hier toch te maken met een foneties verschijnsel, en dan ligt het toch zoveel meer voor de hand de eindelike overheersing van die klank toe te schrijven aan inheemse krachten: Wijst ook niet op een fonetiese oorzaak het feit dat, vóór *r*, zowel *i* als ongediftongeerd blijven'?

Trouwens, dat de diftongering ergens altans foneties moet zijn, staat toch wel vast. Laten wij eens aannemen dat *ui* bij ons uit Zuid-Nederland komt, hoe is die klank dan in Antwerpen ontstaan? Hier betreden wij met dr. Kloeke (p. 174) het gebied der hypothese en der algemene theorie, volgens welke in steden met een gemengde bevolking de bakermat aller klankwijziging moet worden gezocht; en de schrijver vraagt: 'Zou Brussel, de zetel der Bourgondische regeering, hier den toon hebben aangegeven?' Ik voeg hieraan deze vraag toe: 'Doch, moet er ook in dat geval in Brussel niet een groep van mensen zijn geweest van wie de diftong is overgenomen, en die deze dus reeds zonder ontlening hebben bezeten?' En is dit iets anders dan een verplaatsing der moeielikheid van het probleem der 'ontleeningstheorie'? Want, hoog of laaggeplaatst, die groep heeft de klank veranderd. Opdat lagergeplaatste Brusselaars de *i* tot *ij* konden veranderen, zelfs al was hun navolging onvolmaakt, moeten zij toch een diftong hebben gehoord. In Brussel werd veel Frans gesproken en het Frans diftongeert *i* en *u* niet. Het is jammer dat dr. Kloeke dit deel van zijn betoog in een enkele zin afmaakt.

Wat hiervan zij, nemen wij aan dat, volgens de heer Kloeke, niet de neiging tot diftongeren van *i* en *u*, maar alleen de uitbreiding ervan op rekening der Antwerpenaars zou zijn te stellen, en laten wij, in het vervolg, zijn al te stellige uitingen vergeten ten gunste van wat hij op p. 113 zeide, nl. dat de twee Zuid-Nederlandse diftongen hier 'in vruchtbare aarde' vielen.

Doch is, zelfs aldus verdund, de ontlening waarschijnlik?

De heer Kloeke steunt zijn bewering op historiese en taalgeografiese gronden. Ik kan hierover kort zijn, daar ik mij gaarne beroep op de uiteenzettingen van een taalgeleerde die, veel beter dan ik, in staat is de details van het betoog van dr. Kloeke te toetsen aan dialektiese verschillen in het Nederlands en aan Nederlandse taalhistorie; ik waag het immers hier alleen, gelijk tot nu toe, bij de opvattingen van de schrijver, zoals zijn boek ons die weergeeft, enige kanttekeningen te maken en zal slechts

zo straks een en ander naar voren brengen dat de Franse woorden in het Nederlands mij leerden. Ik verwijs dan naar de woorden van dr. W. de Vries[1] 'dat, omstreeks 1600, een groot deel van Holland diftong had; in Amsterdam hoorde men stellig diftong en monoftong; de berichten doen gissen dat men in de ene kring overwegend dit bezigde, in de andere dat'. Ziedaar een conclusie wel zeer verschillend van die van de heer Kloeke, en die toch streng uit de gegevens waarover zowel dr. Kloeke als dr. de Vries beschikken, is getrokken. De heer de Vries heeft door een aardig voorbeeld (p. 36) aangetoond hoe men dezelfde historiese gegevens zowel ten gunste als tegen een taalkundige stelling kan aanvoeren, en zo is het ook met de inlichtingen der taalmeesters. Ik heb vroeger, naar aanleiding van Spieghel's *Twe-spraack* gezegd dat 'men zeer voorzichtig moet zijn met de getuigenissen der grammatici'; de heer Kloeke haalt deze woorden aan tegelijk met die van dr. Schönfeld: 'Voor Holland hechte men niet te veel waarde aan de *Twe-spraack*', en hij tracht de tegenstrijdigheid tussen de door Spieghel voorgestane uitspraak *ui* voor *u* en die van *i* als *i* minder stuitend te maken; zijn conclusie is dat het niet is uitgesloten dat hij een licht gediftongeerde *u* sprak en in sommige woorden ook een gediftongeerde *ij*. Juist hetzelfde heb ik bedoeld: Spieghel kende twee uitspraken van *i*, nl. als monoftong en als diftong, en hij beval de monoftong aan. Hieruit blijkt inderdaad hoe 'voorzichtig men moet zijn met de uitspraken van grammatici, in tegenstelling tot de inlichtingen die rijmen ons geven': een Hollandse orthoëpist die onze *é* of *ó* gaat beschrijven, zal zich wel hoeden een Amśterdamse jongen met zijn *bein* of *gra°t* (*groot*) te vermelden. Trouwens, de heer Kloeke haalt zelf deze woorden van Montanus aan (p. 101): 'Voorts mach, en moet men int verhandelen van de Gemene Spreeckonst enige bijzondere uitspraec, met naemen de volmaecste onder die, wel aenwijzen; of iet uit dezelve, tot een regel en voorbeelt van alle andere int gemeen'; Montanus geeft zich dus rekenschap dat, in de taal die hij om zich heen hoort, verschillende uitspraken bestaan.

Wat de conclusies betreft die, volgens de taalkaart, uit de verspreiding der klanken voor Germ. *u* over de Nederlandse dialekten zonden zijn te trekken, deze hebben slechts belang voor

1) *Is* uu *voor* oe *Holland in - en uitgevoerd*? (Mededeelingen der Kon. Akad. van Wetenschappen, 1927), p. 25.

de verandering van *oe* in *uu*, en ik laat ze dus hier buiten bespreking, alleen constaterende dat dr. de Vries, dank zij zijn grondige kennis der Noordelike dialekten,heeft aangetoond dat 'Friesland vóór de 80-jarige oorlog *uu* heeft gekend'. Slechts vermeld ik, voor de curiositeit, een artikel van O. Bloch[1] waaruit blijkt dat de zo typiese overgang van *z* in *r*, die men lang heeft beschouwd als een Parijse geaffecteerde uitspraak, waarvan *besicles, chaise, nasiller* zouden zijn overgebleven[2], op verschillende, vèr uiteenliggende. punten van Frankrijk, onafhankelik is ontstaan, zonder onderling contact.

Ik wil tans nog eens de nadruk leggen op wat de Franse woorden ons leren omtrent liet vroege bestaan van de diftongen *ij* en *ui*, en ik behoef wel niet uitdrukkelik te zeggen dat ik er geenszins tegen op zou zien mijn vroegere mening daaromtrent te wijzigen als daartoe zelfs maar de geringste aanleiding bestond. Dat is evenwel niet het geval.

Onder de woorden met wat Prof. Muller[3] genoemd heeft *ui*^{2}, d.i. een diftongiose uitspraak die reeds in de Middeleeuwen bestond, treffen wij enige Franse aan, met, in het Frans, een *u* of een *ui*. Daar wij mogen aannemen, naar analogie van *oi*, dat, o.a. vóór een *t*, fr. *ui* bij ons tot *u* werd, kunnen wij ook een woord als fr. *fruit* gebruiken als bewijs voor de uitspraak van *u*[4]. Men weet dat, van de oudste tijden der letterkundige overlevering af, naast *flute, fruut, lute*, de schrijfwijzen *froit* en *floit* en andere varianten voorkomen. Ziehier de biezonderheden: *froyt (Lsp.), froeyt (Oorl. Albr.), fruut* (1302, *Rek. van Brab.*), *froyten (Con. Somme); flute*, var. *fleute (Ro.), floite (Pass. W.* 1480, *Rein.* II), *fluten (Rein.* II), *fleuiten (M. Loep); lute*, var. *leute (Ro.), luyten (Profijt. Lied.), loiten* var. *loeyten, louyten* (*Rein.* II). Deze overgenomen woorden, benevens enkele andere waarvan de oorsprong duister is, hebben de diftong ook tans nog in streken die *uu* niet diftongeren[5]. De vraag is hoe, juist in deze

1) *Revue de linguistigue romano*, III, 92: *L'assibilation d'r dans les parlers gallo-romans*.
2) Nyrop, *Grammaire historique du français*, 1, § 360.
3) *Tijdschrift*, XL, 140.
4) Met opzet laat ik *pui, glui* buiten bespreking, omdat aan het eind van het woord de Franse diftong is gebleven.
5) Kloeke, p. 95.

woorden, de Franse *u* zo vroeg geworden is tot een klank, uitgedrukt door *oi, eui*, en waarin men dus in elk geval een nauwe verwante van onze *ui* mag zien. Deze uitspraak van fr. *u* als *ui* kan alleen worden verklaard door aan te nemen dat, in het Nederlands, de klank *u* een variant *ui* had, die in de gemeenzame taal voorkwam; de vreemde woorden, aan geen traditie verbonden, konden naast de deftiger uitspraak *uu* die gemeenzame uitspraak *ui* gemakkeliker aannemen, ook in de algemene taal, dan de eigen woorden, en in het schrift kon, ook wegens de afwezigheid ener overlevering, die *ui* vaker aan het licht komen. Zo is de inlassing van een nasaal veel sneller algemeen geworden in vreemde woorden als *kombuis, kamperfoelie, rantsoen* (fr. *ration*)[1] dan in Nederlandse, waarin dit Nederlandse verschijnsel ook voorkomt[2], en zo dringt *t* aan het eind van woorden na een medeklinker in Franse woorden als *rijst, dubbelt* (naast *dubbel*), *fielt*[3] dadelik in de gewone spreektaal, terwijl hij in Nederlandse woorden tans nog plat is (*de wast*).

In *harpois, kamois, ordois* hebben wij ook een *ui*^{2} te zien; *kamois* is overgenomen in twee vormen, nl. met monoftong *kamoos* en met de diftong, de beide andere alleen met de diftong, waarin de *o* door de *i* bij ons is gepalataliseerd tot oe Met *fornuis* en *wambuis* ligt het geval nog anders, want de tweeklank beantwoordt er aan fr. *ai*; de oudste vormen hebben *ei: forneise, wambeis*. Nu vindt men als variant van *ui*^{2} ook *ei*, reeds vroeg in *glei* (fr. *glui*), *pei* (fr. *pui*), waarin de fr. *ui* bij ons diftong was g e b l e v e n , maar ook in andere woorden met *ui*^{2} als *heike*, later in *fleiten, freit*. Het is waarschijnlik dat, naar analogie van deze vormen die zowel *ui* als *ei* hadden, naast *forneis, wambeis*, hypercorrecte vormen met *ui* zijn gevormd; reeds in de *Rekeningen der Grafelijkheid* treffen wij *wambues, wambeus* aan.

En dit zal ook wel de verklaring zijn van *fruiten* voor *frijten*, *kwansuis* van *kwasijs*, die dus eerst kunnen zijn gevormd nadat *friten* tot *frè*^{i}*ten, kwasiis* tot *kwasè*^{i}*s* is geworden. Daar nu *fruten* reeds bij Maerlant en *froyten* reeds in de *Con. Somme* is te vinden, hebben wij hierin het bewijs dat *i* reeds vroeg tot *è*^{i} is geworden, en hiermede komen wij tot deze diftong.

Wat deze overgang van *i* tot *è*^{i} aangaat, alvorens hem met de

1) *Franse Woorden*, p. 290.
2) Van Heiten, *Middelnederlandsche Spraakkunst*, p. 211.
3) *Franse Woorden*, p. 296.

heer Kloeke op rekening der Antwerpse kooplieden te zetten, wil ik afwachten dat hij de bewijzen die ik vroeger[1] heb gegeven vóór een hoge ouderdom daarvan en die door dr. J. Jacobs[2] sterk zijn vermeerderd, heeft ontzenuwd. Zeker heeft dat niet gedaan het artikel van Franck[3], waarover de heer Kloeke met grote ingenomenheid spreekt; ik kan die mening niet delen, ondanks mijn eerbied voor de voortreffelike geleerde aan wie onze Nederlandse filologie zoveel is verplicht.

Hoewel hij, naar wij zagen, de diftongering van *i* en *u* in het Germaans voor zeer oud verklaart, acht Franck de Nederlandse diftong zeer jong. Hij geeft toe dat de oude diftong *ie* reeds als *i* werd uitgesproken en is dus verplicht met mij aan te nemen dat de schrijfwijze *prieme, -ier* bewijst dat er verschil in de uitspraak van deze Franse *i* en die van dezelfde klank in *fijn, spijt*, enz., moet hebben bestaan. ‘Het eenvoudigste zou zijn hieruit te concluderen dat in het laatste geval reeds *èi* werd gezegd’, erkent hij, doch de bewijzen voor een zó vroege diftongering vindt hij zwak. Zijn artikel bedoelt dus: 1. die bewijzen als niet-bewijzend te brandmerken, 2. een andere verklaring voor het genoemde verschil in orthografie tussen *ie* on *ij* te zoeken.

Het eerste punt. Dat de aangevoerde vormen die de uitspraak *èi* moeten garanderen, geïsoleerd zijn en zeldzaam, wil hij niet zo zwaar laten wegen, hoewel hij voor de middeleeuwse taal, die zo foneties werd geschreven, niet sterk aan rijmtraditie gelooft; tenslotte moet ook ‘aan een opzichzelfstaande afwijkende vorm een biezondere waarde worden gehecht.’ Hij zal het dus zeker ook eens zijn geweest met Foerster die, naar aanleiding van zeldzame schrijfwijzen, aan Wilmotte schreef[4]: ‘Als bewijs weegt één enkele dialektale schrijfwijze op tegen twintig Franse’. Zijn betoog moet dus gericht zijn tegen de bewijskracht der vormen als zodanig en daarbij blijft hij niet altijd trouw aan zijn oordeel over het gewicht van geïsoleerde schrijfwijzen; zo wordt *laewijt* voor *laeuwheit* gewraakt ‘omdat het in zulk een uitvoerig

1) *Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterk.*, XXI, 38; *Franse Woorden*, p. 157.
2) *Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie*, 1919, p. 235.
3) *Tijdschrift*, XXIX, 263.
4) *Romania*, XVII, 314.

handschrift als de *Spiegel Historiael* staat', en dat zelfde bezwaar heeft hij tegen *fein* in het 'ontzaglik grote' manuscript van de *Lancelot*[1]. Uitvoerig bespreekt hij de reeds door Van Heiten aangehaalde verzen van Willem van Hildegaersberch, waaraan Te Winkel bewijskracht had ontzegd en die aldus luiden:

> Hoe sal dit Kerstenheit genesen,
> Die vander waerheit niet en gleit?
> Wapen over die Gierioheit! (LXXIII, 142)
> Men wart mit ghelde der heren vrient,
> Daer die gemeente zeer om creyt:
> Wapen over die Gieriche it! (*ibid.*, 58)

Volgens Te Winkel zijn *gleit* en *crcyt* praeterita; Franck geeft toe dat deze opvatting gewrongen is, en toch neemt hij Te Winkel's mening over: ik begrijp niet hoe men er iets anders dan praesentia in kan zien. Naar aanleiding van het rijm *Agrauine: pine* (naast *Agrawein: plein*), merkt hij op dat het vreemde namen zijn, doch, in een noot, wijst hijzelf erop dat juist vreemde woorden, doordat zij niet aan een traditie waren gebonden, zich 'gemakkeliker hebben bewogen' (vergelijk hierboven)[2]. Voor de vorm *prijsteren* voor *peisteren* beroept Franck zich op het *Mnl. Wk.* s.v. *prijsten*, maar wij lezen daar dat 'waarschijnlijk *prijsteren* een verkeerde lezing is voor *peysteren*, zich voeden', hetgeen ik juist noodig had. De door mij aangehaalde plaats bij Stoke (III, 497, cf. 307), ook al heeft Huydecoper gelijk in zijn bewering dat *Allijn* de oorspronkelike vorm van die naam is, heeft bewijskracht door de variant *Alein* in het hs. A.

1) Ook dr. Kloeke beroept zich op de schaarsheid der gegevens van dr. Jacobs (p. 89); wat hij wil zeggen met 'heterogeen' begrijp ik niet.
2) Niet duidelik is wat Franck in de tekst zijner verhandeling bedoelt met 'dat men onbewust of met bewuste willekeur de vreemde woorden naar zijn hand zette (sich zurecht legte)'; hij kan toch niet menen dat men die op een of andere fantastiese wijze uitsprak? Een vreemde klank past zich aan een bestaande klank aan, als in de ontlenende taal geen volkomen gelijke bestaat, maar het Mnl. had toch een *ei*; waarom zou *Gawein* dan *Gawien* zijn geworden? Dat Velthem ook *Cristofles vander valeyen* met *partijen* rijmt, vindt Franck wel ernstiger, maar ook hier is het, volgens hem, 'ten slotte een als eigennaam gebruikt vreemd woord, dat ook aan de willekeur ten offer kan vallen'.

Indien Franck de talrijke voorbeelden van dr. Jacobs ook nog stuk voor stuk zou hebben moeten critiseren, ten einde ze te verwerpen, dan zou hij waarschijnlik niet gelukkiger zijn geweest. Ik noem, mij bepalende tot Noord-Nederland: *screynmaker* (1484), *exceiscenaers* (1464), en haal dr. Jacobs' woorden aan: ‘De ontwikkeling van Noord-Nederlandsch *ij* uit Westgermaans *î* is dus niet te verklaren door een soort overgang van dien klank naar een naburig dialect; het is een phonetisch verschijnsel dat ziek omtrent tegelijkertijd in Holland, Noord-Brabant, in de provincie Antwerpen, in Zuid-Brabant en elders in de volkstaal al zeer vroeg heeft voorgedaan, en dat hier vroeger, daar later in de geschreven taal is opgetreden’.

Als nu echter *i* in het Mnl. nog als *ie* werd uitgesproken, hoe zijn dan - en hiermede komen wij tot het tweede punt dat Franck moest behandelen - de schrijfwijze *ie* in -*ier, prieme* te verklaren? Hij neemt zijn toevlucht tot deze hypothese, dat de *i* uit *ie* langer dan de *i* uit *î* zou zijn geweest, en steunt haar op hedendaagse gegevens uit De Bo en uit het dialekt van West-Voorne; dat dit onderscheid vroeger zou hebben bestaan, zou blijken uit rijmen van *ie* met *i* gevolgd door ə. Beter bevoegden dan ik zullen deze onderstelling juister kunnen beoordelen; Franck zelf oppert een bezwaar, nl. dat de verlenging van *i* vóór ə, die hij verklaart door de ontwikkeling van een *j* na *i* (dus *ije*), slechts kan zijn gebeurd na de syncope van ə, die dan ‘onverwacht vroeg zou hebben plaats gehad’; hij onderstelt dan subsidiair dat *i* in *ije* spontaan een ‘verandering van uitspraak zou hebben ondergaan die de syncope zou hebben verhaast’. Op mij maakt deze redenering een indruk van vaagheid, en dat ik haar niet kan aanvaarden, berust hierop dat zij niet verklaart hoe ‘geleerde’ woorden die uit het Frans of het Latijn werden overgenomen *ie* en niet *i* hebben; welke aanleiding was er om *prieme, mattiene, Sisiele (Ro.), Margriet, mielge (mille*) met een ‘hyperlange’ *i* uit te spreken? En ook omdat de diftongering die, op welk tijdstip dan ook, *i* heeft getroffen, bewijst dat deze altijd lang was.

Het belangrijke en leerzame werk van dr. Kloeke, ik stel er prijs op dit tenslotte uit te spreken, is in hoge mate stimulerend, ook voor hen die zich met veel zijner conclusies niet kunnen verenigen.

J.J. SALVERDA DE GRAVE.

De Musset, Feuillet, Turgenjef en Busken Huet's Lidewyde.

Over Busken Huet's *Lidewyde* is heel veel geschreven, over de kunstwaarde van den roman, over het moreele - of immoreele - van het boek, en ook - en alleen hierover zal in dit artikel gehandeld worden - over de al- of niet-oorspronkelijkheid van het onderwerp.

Een paar jaar geleden, bijna tegelijkertijd, onafhankelijk van elkander, hebben twee personen gewezen op de overeenkomst van een passage in *Lidewyde* met een passage in Alfred de Musset's novelle *Les deux Maîtresses*.

In het werk van Dr. J.B. Tielrooy, *Conrad Busken Huet et la Littérature française*, een geschrift waarop Dr. Tielrooy promoveerde, eerst te Parijs op 11 Juni 1923, daarna te Amsterdam aan de Gemeentelijke Universiteit den 30sten Juni van dat jaar, staat op bladz. 109: ‘Une particularité de l'intrigue rappelle la pièce de Feuillet *La Crise*, tandis qu'une des scènes finales fait penser à la pièce du même auteur intitulée *Le cheveu blanc*’ en hij voegt er in een noot bij: ‘Voir un épisode analogue dans *Les deux Maîtresses* de Musset’.

En in een artikel *Busken Huet en Musset* van Mejuffrouw Jo van de Poll, opgenomen in *Neophilologus* jaargang IX, afl. 1, dus in de Ootober-aflevering van 1923, en welk artikel allicht zal geschreven zijn voor de schrijfster kennis had kunnen nemen van het proefschrift van Dr. Tielrooy (het artikel is gedateerd Maart 1922) worden uitvoerig die ‘épisodes analogues’ in Busken Huet's roman en de Musset's novelle met elkander vergeleken (bl. 8-151).

Ook andere werken zijn als, laten we zeggen, bronnen voor Huet's roman aangewezen. Dr. Tielrooy weer schrijft: ‘Qui plus est, Si rien ne prouve, que Huet ait connu ces trois pièces, il est hors de doute, en revanche, que c'est dans ‘le Musset des familles’, selon un mot spirituel, dans Octave Feuillet, mais en une autre oeuvre de cet écrivain, qu'il a trouvé l'idée première de son intrigue essentielle et de quelques-uns de ses personnages. Cette oeuvre, c'est *Dalila*, texte de 1854. *Dalila*, comme *Lidewyde*,

est l'histoire d'un jeune fiancé que débauche une ‘femme fatale’ et cela selon les désirs et grâce au machiavélisme d'un homme du monde qui, on le sait, trouve le mariage désastreux pour les jeunes gens de talent et croit que l'amour libre leur est plus profitable.’ Hierbij staat in een noot: ‘Le regretté H.L. Berckenhoff, le premier, a comparé *Lidewyde à Dalila*. Voir *Nederland*, 1886, II, 353-359.’

Berckenhoff had de ontdekking echter niet gedaan. Hij had zijn kennis aan Mr. H.P.G. Quack te danken. In het door Dr. Tielrooy bedoelde artikel toch schrijft Berckenhoff (*Nederland*, 1886, II, 369): ‘De heer Quack, in zijne *Persoonlijke Herinneringen*[1)] over het ontstaan van *Lidewyde* sprekende, noemt den naam van Octave Feuillet. En het is inderdaad opmerkelijk’, gaat Berckenhoff dan voort, ‘hoeveel overeenkomst tusschen *Lidewyde* en Feuillet's *Dalila* bestaat. Is André Kortenaer - nomen est omen - niet de copie, eene zwakke copie, van André Roswein; Ruardi niet de dubbelganger van Carnioli; de oude heer Visser niet als twee droppelen de oude Sertorius; zijne dochter Emma niet eigenlijk de Marthe des laatstgenoemden; eindelijk Lidewyde niet de zoogzuster van Leonore? En het verhaal zelf. Het eerste bedrijf van *Dalila* is een idylle gelijk het eerste boek van *Lidewyde*; het tweede bedrijf, de zegepraal van den jongen componist André met zijne opera in het San-Carlo, loopt evenwijdig met de beproeving van den spoorbrug, een triomf voor André, den ingenieur; het derde bedrijf, Carnioli

1) Berokenkoff bedoelde het opstel dat Prof. Quack schreef bij Huet's dood in *De Gids* van Juni 1886. Het opstel is herdrukt in Quack's bundel *Studiën on Schelsen*, Amsterdam, 1886, bl. 234-261. Op bl. 252-253 leest men: ‘Het was hem (Busken Huet) een ergernis steeds geweest, dat onze beschaafde kringen eigenlijk geen Hollandschen roman lezen. Zij grijpen naar elken Franschen roman, die uit Parijs aan onze uitgevers wordt toegezonden; zij verorberen regelmatig alle Engelsche deeltjes van Tauchnitz; maar elk Hollandsch verdicht verhaal wordt met blijkbaren tegenzin uitgelezen. Er moesten daarvoor redenen bestaan, afgescheiden van het talent der schrijvers. Waarom weet Octave Feuillet in weerwil van alles onze Hollandsche lezers en lezeressen te boeien? Zou het niet wezen, omdat zijn onderwerpen behoorden tot den kring der ‘vie mondaine’, en voorts omdat elk zijner romans een studie van hartstocht is? Huet wilde beproeven in het Hollandsch hetzelfde te doen als een Feuillet. Hij schreef zijn *Lidewyde*, die in April 1868 gereed was.’

die André's hart van Marthe Sertorius wil aftrekken en hem in de verleidende omgeving van Leonore brengt, herleeft bij Huet in den oom, die André van Belvédère wegtroont, hopende zijne kalverliefde door Lidewyde's hartstocht te doen verteren. Het bezwijken van André voor Lidewyde, zijn dood, zelfs de zweep waarmede Van Dijk zijne overspelige vrouw afrost, alles geschiedt in navolging van Feuillet of is bij hem geborgd. Carnioli echter koelt met de karwats zijne woede voorloopig alleen op de meubelen, André toeroepende: 'Sang de mes veines! à quoi te sert donc cette cravache que voilà?' (Il saisit une cravache oubliée sur im canapé et fouette les meubles). (*Dalila*, III, scène III). En Ruardi's ontboezeming over de koelheid der Hollandsche vrouwen, wat is zij anders dan een variant op hetgeen Carnioli André toevoegt als antwoord op de liefdesbekentenis van dezen laatste voor Martha? (*Dalila*, I, scène VIII).'[1)]

Prof. Quack was echter niet de eerste, die op de overeenkomst gewezen heeft. Hij kan de ontdekking gedaan hebben, doch hij kan haar ook hebben gelezen in *De Nederlandsche Spectator* van 1877. In dit weekblad schreef namelijk Prof. W.L. van Helten in het nummer van 1 December (bl. 378), na over navolgingen in de zeventiende eeuw gerept te hebben: 'Of voorts onze negentiende-eeuwsche letterkunde vrij is van soortgelijk plagiaat? Nu, men vergelijke eens den hoofdinhoud van zekeren

1) 'Je te brûlerai la cervelle avant de partir! Non, ma parole, tu es fou! Si encore je te voyais épouser quelque torche italienne . . . ce serait de la vie au moins! Mais non! La fille de Sertorius . . . une fille rose . . . une espèce de Hollandaise qui cultivera des tulipes dans ton coeur, et qui te fera flegmatiquement des légions d'enfants comme on fait des bulles de savon.' Hiermee is te vergelijken Ruardi's ontboezeming in het veertiende hoofdstuk van het Tweede Boek: 'Mij is in Nederland geene enkele vrouw bekend, die voegzaam de heldin van een roman zou kunnen zijn; en men moet tot Jacoba van Beijeren opklimmen - van Beijeren, hoort gij wel? - om in onze vaderlandsche geschiedenis een persoon te ontmoeten, die eenigszins (en dan nog!) tot draagster zon kunnen dienen van de edelste aandoeningen van het vrouwelijk gemoed. Ik zeg u, de Hollandsche vrouwenwereld is eene wereld van bakers en kindermeisjes, gelijk onze mannenwereld er eene van katechiseermeesters is.' (*Lidewijde*, 1ste druk, 1868, II, bl. 37-38). Of Huet echter voor zijn laagneerzien op alles wat Holland betreft wel bij Feuillet in de leermoest, is de vraag nog.

Nederlandschen roman *Lidewyde* met een paar vertellingen van den Russischen novellist Turgeniew, namelijk met diens *Moja perwaja Ljubowi* (in het Duitsch vertaald onder den titel *Meine erste Liebe*) en vooral met één der *Tri Raszkazy* (in het Duitsch *Drei Novellen*). Niet alleen moet ons dan een vrij sterke gelijkenis tusschen het Nederlandsche product en de genoemde Russische opvallen, maar ook zal ons de sleutel gegeven worden voor de verklaring, hoe een Nederlandsch auteur zulke onnederlandsche toestanden op Nederlandschen bodem voorgesteld heeft.'

Tegen deze uitlating kwam Prof. van Vloten in het nummer van 8 December (bl. 386) op in de volgende bewoordingen: ''t Komt mij voor dat de heer Van Helten, in ons laatste nummer, de bronnen voor Huet's *Lidewyde* wel wat verafgezocht heeft, en zij in Feullet's *Dalila* vrij wat meer voor de hand liggen. Zelfs de naam van het slachtoffer - André - is daar dezelfde; alleen heeft Huet van dezen Dalmatischen 'compositieur' en 'poète' een Hollandsch ingenieur gemaakt.'

Hierop antwoordde Prof. van Helten in het nummer van 15 December (bl. 393): 'Het oordeel over de meerdere of mindere waarschijnlijkheid van Dr. van Vloten's of van mijne meening over den oorsprong der *Lidewyde* moet ik in bescheidenheid overlaten aan het publiek, dat de door mij aangehaalde vertellingen van Turgenjef gelezen heeft': waarop Prof. van Vloten in *De Nederlandsche Spectator* van 22 December (bl. 403) schreef, 'dat het minder de vraag was wat Busken Huet in zijn *Lidewyde* hier en daar wellicht als herinnering uit Turgenieff en zijn *Fumée* mag geschreven hebben, maar wat aan het geheel ten grondslag lag'; 'dat was', volgens Prof. van Vloten, 'ontegenzeggelijk genoemde *Dalilah*'.

Zooals men uit bovenstaande citaten ziet, had Prof. van Helten aan overeenkomst met werk van Turgenjef[1)] gedacht, o.a. aan diens *Fumée*. En hij was niet de eenige alweer, en ook

1) Wij houden ons aan deze, naar wij meenen meest gebruikelijke, schrijfwijze van dezen naam, te meer daar de geleerden het over de schrijfwijze niet eens zijn: Prof. Dr. N. van Wijk (*De Transskriptie van Russiese eigennamen* in *Maandblad voor Bibliotheekwezen*, jaargang I, 1913, bl. 33-42, en afzonderlijk uitgegeven) beveelt de schrijfwijze 'Toergenew' aan; de heer J.C. van Wageningen daarentegen (*Over de weergave in het Nederlandsch van Russische woorden* in *Vragen van den Dag*, jaargang XXXV, 1920, bl. 365-380): 'Toergjenjef'.

alweer niet de eerste. Een ander had bij het lezen van *Lidewyde* ook aan Turgenjef's *Fumée* gedacht en dit was alweer Prof. Quack; en beiden, Prof. Quack en Prof. van Helten, waren onafhankelijk van elkaar tot hun meening gekomen, evenals Dr. Tielrooy en Mejuffrouw van de Poll tot de hunne betrekkelijk Huet en De Musset gekomen zijn. Want Prof. Quack had er al dadelijk bij het verschijnen van de *Lidewyde*, dus in 1868, over gesproken tegen Potgieter. In de brieven van Potgieter aan Busken Huet, uitgekomen in drie deelen in 1901-1902 en welke Prof. van Helten dus in 1877 niet kende, leest men in een brief van 2 Juli 1868 (I, bl. 252): 'Hoe gaarne zou ik Quacks oordeel over *Lidewyde* vernemen! En waarom juist dat van Quack? Veertien dagen geleden beval hij mij *Fumée*, van Iwan Tourguenief, aan. Ik bestelde het boekske en las het in eenen adem uit.[1)] O, overeenkomst en verscheidenheid! het is of hetzelfde feit U beiden ter bewerking ware gegeven. Tourguenief is, vergelijkenderwijze gesproken, een oud-gediende; zijn held Litrin of - André is door zijne heldin Irene - Lidewyde in zijn jeugd gefopt, nichtje Tatiana, waarmede hij zich later verlooft, is dus niet als Emma, de eerste liefde, maar de wijze op welke hij in de strikken van Irene verward raakt, is opmerkelijk, ook wanneer men die waarop Lidewyde beetneemt, waardeert. Slechts heeft Tourguenief zijn André beter bedacht dan Gij den Uwen, en loopt het, tot genoegen aller zedelijke dames met Litrinof en Tatiana ten slotte goed af. Irene wordt in den ban gedaan als *un esprit fantasque*.'

Op deze uitlating van Potgieter heeft Busken Huet nooit geantwoord, niet tenminste direct - dit woord in twee beteekenissen op te vatten - wel, later, indirect. In een brief van 12 September 1869, dus ruim een jaar na Potgieter's brief, schrijft hij, (Cd. Busken Huet, *Brieven aan E.J. Potgieter, uitgegeven door Albert Verwey*; Haarlem, 1926, (3 dln.), II, bl. 142): 'Van fijn werk gesproken, dezer dagen las ik, voor het eerst iets van Tourguénieff, en wel zijn *Nouvelles Moscovites*, een half dozijn kleine verhalen in een bundel. Ik vond ze verrassend

1) Dit exemplaar bevindt zich thans in de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam, in de 'Verzameling E.J. Potgieter'. We hadden gehoopt nog eenige aanteekeningen van Potgieter's hand er in te zullen vinden, doch dat is ons tegengevallen. Potgieter heeft al zijn boeken keurig netjes gelezen, ook dit.

fraai en begrijp volkomen dat gij met Tourguénieff ingenomen zijt.' Hoewel het wel wonderlijk is, dat Huet Potgieter niet geantwoord heeft in zake de bewering van Prof. Quack, moet Huet toch geloofd worden, wanneer hij in September 1869 schrijft 'dezer dagen voor het eerst iets van Tourguénieff gelezen te hebben'. Tegenbewijzen zijn er niet. Huet heeft wel over Turgenjef geschreven, of liever hem nu en dan genoemd (*Litterarische Fantasiën en Kritieken*, X, 107, 111, 112; XVII, 176; XXII, 157; XXIII, 47, 48, 54, 55, 56; XXIII, 141, 155; en XXIII, 166), hem ook een paar keer zeer geprezen (o.a. X, 111; in een artikel *Het internationaal letterkundig Congres van Parijs*)[1] doch dat gebeurt steeds in opstellen, die dateeren van na 1869 (nl. in opstellen van 1878, 1881, 1885, 1885, 1886 en 1886). Ook in zijn brieven noemt Huet Turgenjef een enkelen keer, doch ook al weer in brieven van na 1869, in brieven namelijk van 15 October 1883[2], 31 Augustus 1884[3], 4 November 1884[4] en 9-10 Februari 1885[5] aan Mejuffrouw Francisca Gallé, die hij verzoekt eenige novellen (*La caille*; *Het Horloge*; en *Pounine en Babourine*) van Tourguénef voor hem te vertalen.

Huet heeft Feuillet echter gekend vóór hij zijn *Lidewyde* schreef. In 1862 schrijft hij een opstel *George Sand en Octave Feuillet*[6], waarin hij Feuillet's *Sibylle* bespreekt en o.a. schrijft: 'Octave Feuillet is het sieraad der Fransche novellisten van het jonger geslacht en zijn roman van 1863 [*Sibylle*] in weerwil van al zijn gebreken eene parel aan den kroon des auteurs .... Clotilde is misschien te zeer eene herhaling van Dalila, uit Feuillet's eigen novelle van dien naam'; doch wat meer zegt: Huet heeft reeds in 1860 een vertaling van Feuillet's *Dalila* gegeven. In een brief van Huet aan Potgieter, geschreven 7 Augustus 1868 (*Brieven van Huet aan Potgieter*, Haarlem, 1925, II, 20), schrijft hij, wanneer hij Potgieter verzocht heeft hem enkele boeken te zenden: 'Kunt gij, voeg er dan die aflevering van het

1) 'Even kwalijk was het letterkundig buitenland vertegenwoordigd. Met uitzondering van Tourguénieff waren al de vreemdelingen die het bureau zamenstelden, bekwame auteurs van den tweeden rang.'
2) *Brieven van C. Busken Huet, uitgegeven door zijne vrouw en zijn zoon*. Haarlem, 1890 (2 dln.), II, bl. 270.
3) *Brieven* (uitgave 1890), II, bl. 291.
4) *Brieven* (uitgave 1890), II, bl. 298.
5) *Brieven* (uitgave 1890), II, bl. 305-306.
6) *Litterarische Fantasiën en Kritieken*, VIII, bl. 135-159.

door Kruseman weleer (gebrocheerd) uitgegeven *Zondagsblad*[1] bij, waarin mijne vertaling van Feuillet's *Dalila* voorkomt. Men is hier [dat is: te Batavia] met die vertalingen volkomen onbekend, en ik zou er partij van kunnen trekken voor mijn feuilleton.'[2]

Deze vertaling verscheen in Kruseman's *Zondagsblad* in 1860, dus zeven à acht jaar voor *Lidewyde* geschreven werd en invloed van Feuillet's *Dalila* op *Lidewyde* kan, waar door zoovelen zooveel overeenkomst wordt gezien, niet ontkend worden. Na het bekend worden van Huet's bewering van 1869 moet invloed van Turgenjef's *Fumée* worden geschrapt, zooals ook Prof. Quack reeds deed bij het schrijven van zijn artikel voor *De Gids* bij Huet's dood. Prof. Quack heeft wellicht van Potgieter gehoord, dat Huet dezen geschreven had nimmer iets van Turgenjef vóór 1869 gelezen te hebben en dus zal Prof. Quack niet meer aan *Fumée* hebben durven denken en Turgenjef niet meer hebben willen noemen. Feuillet heeft hij echter niet losgelaten en Feuillet dient dan ook wel als de invloedrijkste persoon bij Busken Huet ten opzichte van *Lidewyde* te worden aangewezen. Wijlen Prof. Dr. A.G. van Hamel - in zijn levensschets van Huet in *Mannen van Beteekenis in onze Dagen*, Haarlem, 1887, bl. 1-68 - dacht ook nog even aan invloed van Flaubert (*Madame Bovary*). Op bl. 40-41 schreef Prof. van Hamel bij de bespreking van *Lidewyde*: 'Het publiek had lof kunnen toezwaaien aan den denker, den teekenaar, den schrijver, die hier, in navolging van Octave Feuillet, met herinneringen aan Flaubert, zijne 'étude de la vie mondaine' in het licht gaf. Doch ook ditmaal verkoos het publiek ergernis boven bewondering. Huet had in zijn voorrede de lezers wel gewaarschuwd, dat hij hier niet als de 'lampiste' der deugd, dat hij geen Vestaalsche-maagdendienst had willen verrichten, doch als kunstenaar een hartstocht had willen teekenen, die ook in het koele en brave Nederland wel niet onbekend zou zijn. Maar het Nederlandsche publiek bekommerde zich

1) Dit *Zondagsblad* verscheen eerst onder redactie van Mr. J.T. Buys, en toen die naar Leiden vertrok als secretaris van het Hoogheemraadschap Rijnland, onder redactie van Mr. H.P.G. Quack. Medewerkers waren o.a., behalve Huet: Mr. P.A.S. van Limburg Brouwer, Zimmerman, Alberdingk Thijm, Allard Pierson, De Génestet.

2) Huet bedoelt het feuilleton van de *Java Bode*, van welk blad hij de redactie voerde. Zooals men weet is *Dalila* als novelle en als tooneelstuk verschenen. Berckenhoff vergeleek *Lidewyde* met het tooneelstuk.

niet om die verklaring. Het scheen van oordeel, dat de hartstocht van den wellust evenmin in een Hollandschen roman thuis behoort als eene schilderij naar het naakt op eene Hollandsche tentoonstelling; en ware Huet niet juist naar het verre Oosten vertrokken, men zou hem misschien ook in eigenlijken zin als den zondenbok hebben uitgestooten. Verwonderen', voegt Prof. van Hamel er ironisch bij, 'kon die ergernis destijds niet. Het was nog geen tien jaren geleden, dat *Madame Bovary* te Parijs zelfs een proces had uitgelokt.[1)] Nederland mocht toch bij Parijs wel tien jaren achteraan komen!'

Ook Flaubert heeft Huet vóór het schrijven van zijn *Lidewyde* gekend en met Flaubert blijven we toch al weer op Fransch terrein, zoodat de uitspraak van Dr. Tielrooy bij zijn bespreking van *Lidewyde* onaangetast blijft[2)]: 'Contentons-nous donc d'admettre en l'espèce une influence particulière de Feuillet et une influence générale de l'esprit qui animait la littérature française contemporaine'. (*Conrad Busken Huet et la Littérature française*, pag. 112). Wat hij echter in een noot hoopt: 'Les lettres de Huet à Potgieter, qui pourront être publiées en 1925, nous renseigneront peut-être plus amplement sur ce point-ci, comme sur quelques autres', die verwachting is niet uitgekomen, tenminste niet wat *Lidewyde* betreft; alleen dat aan invloed van Turgenjef niet gedacht behoeft te worden. Men zou gekscherend kunnen zeggen dat Huet als zijn eigen opinie omtrent buitenlandschen invloed op *Lidewyde* te kennen heeft willen geven, de tirade die hij dokter Ruardi in den mond legde (*Lidewyde*, uitg. 1868, II, 36): 'Zoo lang er Franschen en Engelschen zijn, vooral Franschen, geloof ik dat wij de Russen best missen kunnen.'

L. KOCH.

1) Zie *Réquisitoire, Plaidoire et Jugement du Procès intenté à l'Auteur devant le Tribunal correctionnel de Paris (6e Chambre), Présidence de M. Dubarle; Audiences des 31 Janvier et 7 Février* 1857, achter verschillende uitgaven van *Madame Bovary* opgenomen, o.a. in de uitgave van den roman, verschenen in *Oeuvres complètes illustrés de Gustave Flaubert; Edition du Centenaire;* Paris, Librairie de France, 1921, pp. 381-457.

2) Voor invloed van de Fransche cultuur op Huet in het algemeen vergelijke men nog: Prof. Dr. J.J. Salverda de Grave, *Taal en Compositie bij Busken Huet* (*De Nieuwe Taalgids*, XXI, 1927, bl. 1-18) en Dr. J. Tielrooy, *Nogmaals: Taal en Compositie bij Busken Huet* (*De Nieuwe Taalgids*, XXI, 1927, bl. 175-181).

Het dramatische in Geels verhandeling over de pligten van een toehoorder.[1)]

Voor de Leidsche afdeeling van de Hollandsche Maatschappij van fraaije Kunsten en Wetenschappen hield in het jaar 1831 de Amsterdamsche Hoogleeraar Abraham des Amorie van der Hoeven een redevoering, getiteld: ‘Over de Populariteit als het Kenmerk der Welsprekendheid’.

Terzelfder plaatse niet lang daarna hield Jacob Geel, 2e Bibliothecaris van de Universiteits-Bibliotheek een verhandeling ‘over de Pligten van een Toeboorder’, die met de voorgaande redevoering in een eenigszins piquant verband stond, zóó, dat het auditorium van beide redenaars dit verband maar al te gretig opmerkte, en een kleine correspondentie tusschen beide sprekers er het gevolg van was.

Wat nu was er in die beide voordrachten, dat deze in opspraak en de beide vervaardigers met elkander in een vrij openhartige correspondentie bracht?

Professor Van der Hoeven, sinds 1827 Hoogleeraar in de Godgeleerdheid en Kerkelijke Geschiedenis aan het Seminarium te Amsterdam, beroemd welsprekend redenaar, had over bovengenoemd onderwerp in de Amsterdamsche afdeeling, van de Hollandsche Maatschappij gesproken, toen hij op aandrang van zijn Leidsche collega Van der Palm er toe besloot, deze ook in de Leidsche afdeeling te komen houden.

In dit klassiek gestyleerd vertoog, met eenige sprekende voorbeelden en aanhalingen toegelicht, handelde hij over de kenmerken van het talent, dat hij zelf zoo volmaakt beheerschte. Na een ‘hoog opgevat’ exordium, waarin hij als zijn meening uitsprak, dat ‘wél spreken is te gelijk wél denken; het is te gelijk oordeel,

1) Geraadpleegde werken:
Dr. C.G.N. de Vooys: Jacob Geel: Onderzoek en Phantasie.
Dr. M.J. Hamaker: Jacob Geel.
Prof. A. des Amorie van der Hoeven: Redevoeringen.
F.J. Domela Nïeuwenhuis: Leven en karakter van A^{m}. des Amorie van der Hoeven.

smaak en gevoel bezitten,' noemde hij als kenmerk der welsprekendheid de *populariteit*, de volkmatigheid, daar het volk (d.w.z. al wat leek, toehoorder is) ten dezen éénige maatstaf moet heeten. Deze populariteit bestaat daarin, dat de redenaar zijn gehoor weet te *leeren*, te *treffen* en te *bewegen*, wat hij kan bereiken door aandacht te schenken aan de drie componenten van een rede: *stof - vorm - voordragt*. Wat de stof aangaat: de Ouden, Grieken en Romeinen, vonden hun stof bij voorbaat aangewezen (een bewering, die noch gemotiveerd noch nader aangeduid wordt) en hadden dus niet als de moderne redenaar, die zijn stof nog populair moest *maken*, in de veelheid van onderwerpen l'embarras du choix. Ook wat den vorm betreft zijn de antieke redenaars in het voordeel, daar hun wijze van oreeren natuurlijker was dan die der moderne redenaars, wier gekunsteldheid bij hunne hoorders onmogelijk tot het hart kan gaan. Aanschouwelijkheid in de eerste plaats, maar ook en vooral persoonlijk contact met het gehoor zijn het, die de aandacht van het publiek bepalen. Doch evenmin als een redevoering gekunsteld mag zijn, evenmin mag zij naar de andere zijde overslaan en van *populariteit* tot *plebeïteit* afdalen. Ten opzichte van de voordracht wordt in eenige korte woorden de eisch gesteld, dat die een natuurlijke begeleiding vorme van het gesprokene. En dan tot slot eenige forsche stooten in de bazuin - het is 1831: 'Noord-Nederland, het diep miskende, snood verguisde en vertrapte Noord-Nederland levert thans een verheven schouwspel aan de volken der wereld. o! Mogt het uitzigt op eene schoonere toekomst geen ijdel droombeeld zijn! Mogt met den dageraad der onafhankelijkheid van ons herboren en aan zichzelf hergeven vaderland ook een nieuw en glansrijk tijdperk voor onze Letterkunde zijn aangelicht! Dat elk van wat rang of stand daaraan het zijne toebrenge! Nederlandsche Mannen en Vrouwen! Schat uwe Moedertaal hoog, die in rijkdom en schoonheid door geene andere overtroffen, door weinigen wordt geëvenaard! En Gij, wier naam in het rijk der letteren met eere wordt vermeld, bemoedigt ons door uwen kloeken voorgang! En vereenigt uwe pogingen om de Vaderlandsche Letterkunde en Welsprekendheid van den onverdienden smaad des vreemdelings te wreken, en haren luister, niet slechts ongeschonden, maar verdubbeld en verhoogd, over te brengen tot het nageslacht.'

'.... Zoo gij u anders dan om gewigtige redenen daaraan

onttrekt, zal ik het er voor houden, dat gij uwe leijdsche vrienden en hoogachters het geheim uwer eigen wegslepende redenaarskunst niet wilt openbaren. Ik stel er grooten prijs op, die verhandeling uit uwen mond te hooren.'

Aldus in een brief zijn ambtgenoot Van der Palm. Van der Hoeven heeft zich dan ook waarlijk wel laten verbidden, natuurlijk met het vereischt en geijkt vertoon van bescheidenheid. Doch ook andere uitingen over zijn rede zouden tot hem komen.

Onder zijn gehoor te Leiden bevond zich ook Jacob Geel, als hij 'verhandelaar', een philoloog en criticus. Weinige maanden na die gedenkwaardige rede betrad deze hetzelfde spreekgestoelte en begon:

'Wanneer men tot u spreekt over de welsprekendheid, G.T.! en over de pligten van den spreker, en gij u herinnert dat, zoo dikwijls er over de welsprekendheid gesproken wordt, even dikwijls de spreker handelt over de pligten van den spreker - rijst dan dat talent in uwe schatting niet al hooger en hooger? - het talent, dat door zoo veel pligten gebonden is: dat zich zoo gaarne verdiept in de beschouwing van zijn eigen wezen en beloften: dat zoo opregt is en zoo eerlijk, en u niet onkundig wil laten zelfs van de minste schuld, die het aan u te betalen heeft.'

Terwijl de spreker, voortgaande, zijn gehoor er op wijst, dat nu ook de hoorders van hun zijde wel eenige verplichtingen ten opzichte van den redenaar dienen na te komen, moeten ongetwijfeld ettelijken van de hoorders, door toon en inhoud dezer passage geïntrigeerd, uit een houding van misschien wat passieve aandacht zich tot een meer gespannen luisteren hebben rechtgezet. Ondertusschen gaat Geel voort ....

'Verbeelden, wij ons eenen spreker van die dagen! niet hem die plotseling het woord moet voeren, maar hem die over staatszaken of in een burgerlijk geding zal spreken. - De welsprekendheid had zelden een ander tooneel.... - Verbeelden wij ons dien spreker! Zijn onderwerp is bepaald....' Waar, drommel, is dit nog eens gezegd? Maar de spreker is weer verder: '.... en hij stelt zich in het bezit van het driedubbel vermogen, waarmede hij zijne toehoorders zal moeten overmeesteren: *leeren, onderhouden, bewegen*.'

Voor hen, die den grooten Des Amorie van der Hoeven over de Welsprekendheid hoorden, is het aan geen twijfel meer onderhevig: de woorden van den Professor zijn hier duidelijk herkenbaar; een zoo klaarblijkelijke letterroof kan - toon en

persoon van den spreker bevestigen het daarenboven - slechts met ééne bedoeling geschieden: het geldt hier eene parodie.

Tot hier inderdaad kon het ter zake op de hoogte zijnde lid der Hollandsche Maatschappij van Fraaije Kunsten en Wetenschappen, afdeeling Leiden, zich verlustigen aan de belachelijkmaking van een persoon; maar tot onze voldoening - misschien echter tot heimelijke teleurstelling van het allicht meer dan wij op anecdotische belangstelling ingestelde lid - blijft die ironische toon weliswaar volgehouden, maar niet meer zoo direct op de persoon van zijn voorganger gericht, al blijft diens verhandeling een voortdurende bron van inspiratie.

Na het beeld van den antieken redenaar geschetst te hebben, komt Geel tot den modernen verhandelaar, zijn evenbeeld. Ook deze wordt geteekend en - alweer levert Van der Hoeven de stof - getoond in zijn moeilijkheden met het uit zooveel en zoo verscheiden materie te kiezen onderwerp. Geel geeft thans een ironische uiteenzetting van de plichten van den redenaar, door Van der Hoeven vermeld, doch verder door dezen niet toegelicht:

Hij zal *onderwijzen*. Geel noemt van het woord eenige quasigeleerde etymologieën en geeft ten slotte de zijne, gefundeerd als een woordafleiding van Bilderdijk: het is wijzen naar iets, dat *onder* den redenaar is. Maar, voegt hij er aan toe: Zou het niet wel kunnen gebeuren, 'dat de ziel van den spreker beneden bleef, en die van den toehoorder oprees, verre boven zijn gestoelte? - en aan wien van beide zou dan het onderwijzen voegen?'

Hij zal *onderhouden*, d.w.z. hij moet hier het tegendeel betrachten van ernst. Ook van dit laatste woord een fantastische etymologie, style-Bilderdijk: 'het is *snert*, wanneer gij de letters op hare plaats (!) zet: - *snert, snort*, van waar nog *snor* overig is, voor bits, vinnig: het woord is verwant met *snor* en *snorren*: - met nog eenvoudiger omzetting is het *nerst, neerst*, - ijver, werkzaamheid.' Onderhouden is dus het tegendeel van norsche werkzaamheid, alzoo: luieren.

'Hij zal *bewegen* - wat? - Uwe zielen.' Ja maar, ook dit staat te bezien: 'Er is geen groote beweging der ziel, die zich aan het ligchaam niet mededeelt' en dit heeft zijn bezwaren, want 'moet de spreker niet wenschen, dat er weinig ruimte (in de zaal) overig zal wezen?'

Ten slotte komt Geel dan tot de plichten van den toehoorder.

Hij stelt zich den hoorder voor, die komt om onderwezen te worden - en ziet, de redenaar beperkt zich zelf en zijn verhandeling door onderwerping aan den eisch der *populariteit*, of hij komt slechts om te onderhouden; hij noemt den hoorder, die zich na voldanen arbeid wat wil laten onderhouden, en zich onverwachterwijs onderwezen ziet; hij denkt aan den hartstochtelijken hoorder, die zich wil laten bewegen en onder een redeneerende voordracht verstijft. Wat is in deze gevallen de plicht van den gedupeerden toehoorder?

Men stelle echter eerst het geval, ‘dat de mededeelzaamheid van den spreker in overeenkomst is met de behoefte van het gehoor’. Hij verhaalt, ‘dat, en waarom, en de middelen waarmede, te gelijk met den weg waarlangs, en den tijd waarin, *Jacob Cleyburg* een dichter geworden, en wordende gebleven, en blijvende gestorven, en stervende verdwenen, en, in onze dagen, helaas! door u, maar niet door hem, vergeten is.’ Moet dan niet de hoorder zijn belangstelling in zijn gelaatsuitdrukking toonen? Integendeel: een klein beetje nonchalance: de spreker zou te hard van stal kunnen draven: ‘want de liefdadigheid groeit aan, naar mate men zijn giften begeerd ziet’.

Doch nu stelle men het geval, ‘dat de mededeelzaamheid van den redenaar met de behoefte van den toehoorder *niet* in overeenstemming is’. Gij neemt u zelf voor: ‘ik zal aan iets anders denken, ik wil hem niet hooren!’ Ten onrechte: de redenaar zou u aan uzelf kunnen ontrukken; of, indien hij geen macht over u heeft: de wellevendheid gebiedt u, juist nu belangstelling te demonstreeren.

En hiermede de kern van zijn gefingeerd betoog geraakt hebbende eindigt Geel: ‘Ik kon geen *onderwijs* geven! Wat zou ik spreken, dat gij niet even goed of beter wist? - Onnatuurlijke pogingen om te *onderhouden* mislukken gewoonlijk.’ ‘Indien gij ons dan niet hebt kunnen *onderwijzen*, noch *onderhouden* (zoo denkt gij, voor het laatst), waarom poogt gij ten minste niet om ons te *roeren*, en ons aanleiding te geven om ons te bewegen?’ - Ik zal het beproeven, geëerde Toehoorders! met drie woorden, die somtijds de roerendste zijn eener geheele verhandeling:

Ik heb gezegd.

Geels indirecte en gecamoufleerde critiek was niet de eenige, die op 's Hoogleeraars Welsprekendheid werd uitgebracht. Zijn

eigen broeder Pruys van der Hoeven schreef hem: ‘Altijd evenwel komt het mij voor, dat gij op den kansel te huis zijt, en het spreken in eene vergadering houd ik voor profaneeren van uw talent. Het is mij soms als hoorde ik u zelven parodieeren. Die imposante, roerende, hartelijke, die stichtelijke toon, die u zoo geheel eigen is, komt dáár evenmin te pas als de Kerkmuzijk op eene soirée musicale.’ En ook Geel deed nog op meer directe wijze den door hem geparodiëerden verhandelaar zijn critiek weten. Het persoonlijk element in zijn verhandeling was wel zóó opgevallen, dat het slachtoffer in Amsterdam er van te hooren kreeg. Op Van der Hoevens verzoek om opheldering antwoordde Geel hartelijk doch zonder verzwijging van zijn bezwaren: ‘spreek niet in het openbaar over een talent, dat de geheele wereld u toekent. Hoe eenvoudig het ook bedoeld wordt, en hoe dankbaar de wereld moest wezen, omdat zij die dingen uit dien mond hoort; zij is echter zoo eigenzinnig, dat zij de theorie voor zich wil houden, en aan den andeien slechts de practijk overlaat.’

Hoewel gestimuleerd door de verhandeling van den Amsterdamschen Hoogleeraar, was Geels verhandeling ten slotte toch meer een parodie op het genre der Verhandeling in het algemeen, waarin een gewichtige, pedante, quasi-wetensohappelijke stijl de magerste banaliteiten vaak masqueeren moest; een parodie, die, beginnend met een persoonlijke noot, welhaast groeide tot een satyre op de geestelijke flauwhartigheid van een zelfingenomen, gewichtigdoenden tijd. Geel was trouwens ook al weer de eenige niet, die de humor inzag van het georganiseerd verschijnsel, dat zoo een Verhandeling cum annexis is. In de Camera Obscura, hoofdstuk 's Winters Buiten (1840), vinden wij een beschrijving door Hildebrand in de volgende bewoordingen:

‘....hoe in dat zelfde oogenblik, in een der gehoorzalen van de hoofdstad een jeugdig (!) slachtoffer van zijne eigenliefde en van den secretaris eener geleerde maatschappij, in een zwart pak kleeren en met een bleek gezicht, wordt *opgebracht* door een statigen stoet van achtbare mannen, om tusschen zes waskaarsen en voor een aanzienlijke schaar van heeren met en zonder ridderorden en mooi gekleede dames (ik meen ‘geachte vrouwenschaar’) eene verhandeling te lezen die verveelt, of een dichtstuk dat al te akelig is, van een man die bij vergissing

met zijn zuster trouwt (Guy de Vlaming!), of van een juffer die zich dood treurt op een toren.'

Wanneer het gehoor van de drie boven aangehaalde sprekers (Prof. van der Hoeven, Jacob Geel en Ds. Beets) eens werkelijk zoo argeloos was geweest als zij zich dit klaarblijkelijk hebben voorgesteld, dan zou aan het slot hunner voordrachten de wereld wel waarlijk tot de erkentenis gedwongen worden, dat zoo'n welsprekend man als de Professor, die 'zich streelt met de hoop op een verschoonend oordeel over zijnen onvolkomen arbeid, dien hij, als leerling aan de voeten legt' van 'mannen, die den roem der vaderlandsche welsprekendheid luisterrijk handhaven'; dat zoo'n onderhoudend man als de Bibliothecaris, die zijn publiek een avond lang om welwillendheid verzoekt tegen over den spreker met name zichzelven; dat zoo'n dichterlijk man als de Dominee, die in aimabelen eenvoud liever 's Winters Buiten zit dan in de stad met de voordracht zijner veelgeroemde dichtwerken versche lauweren te komen plukken, - dat zulke knappe bollen toch maar wát nederige menschen zijn, welgevallig voor het oog des Heeren. Hoe hoog zij echter hunne geachte toehoorders ook heeten te schatten, menschenkennis schijnen zij hun toch weinig toegekend te hebben. Even sub rosa, en met allen eerbied, aan drie vaderlandsche groote namen verschuldigd: Maar is het niet een stel allerbeste brave ijdeltuiten, ijdel op het eigen sprekerstalent Abraham des Amorie van der Hoeven, ijdel op de eigen geest Jacob Geel, ijdel op de eigen persoonlijkheid Nicolaas Beets, ijdel, door en door ijdel alle drie? Van der Hoeven, wien de scherpziende Geel liet merken, dat een weinig zelf-propaganda hem, bedienaar des geloofs, niet geheel en al vreemd was? Maar Geel zelf zoms minder, die nauwelijks eens anders vertoog kan aanhooren, zonder er zijn eigen geest aan te wetten voor een straks op te stellen eigen verhandeling? En anders Klaas Beets, die, nog niet lang predikant, onder den schijn van zelfspot en verheerlijking der huiselijldieid, maar al te graag herinnert aan het gevierd studentje, dat hij eens was, zóó jong nog en reeds met zooveel ontzag eene vergadering als spreker binnengeleid? Mijn hemel, wie zal zoo'n ijdelheid van kanselredenaar, criticus of dichter misprijzen, wanneer die - gelijk hier - gerechtvaardigd is, maar wie zal er niet tevens hartelijk om lachen, wanneer de ijdelheid in de pij der nederigheid te pronk staat? Predikend en belijdend de nederigheid,

koesteren deze drie respectabelen zich behagelijk in het zonnetje der eigen Christelijke deugd.

Nadat wij op deze wijze de Heeren zelf beminnelijk hunne *nederigheid* hebben hooren verkondigen en dientengevolge de deerlijke aanvechting hebben gekregen, hunne *ijdelheid* te constateeren, moge thans een meer objectieve maatstaf aangelegd worden en dient een poging gedaan deze menschen ietwat in hun tijd, dien tijd eenigszins in deze menschen verklaard te zien.

Wij zagen reeds hoe plaats noch onderwerp van Abraham van der Hoevens Verhandeling door de tijdgenooten van den godvruchtigen Hoogleeraar voor hem erg geschikt geacht werden. En hoe aangename uren de student-auteur Klaas Beets ook op het spreekgestoelte voor een bewonderend auditorium moge hebben doorgebracht, ook Ds. Beets wil toch niet voor zóó onnoozel gehouden worden, dat hij een Nutslezing au serieux zou nemen. En dan Jacob Geel, die in zijn causerieën over de plichten van den toehoorder of de nieuwe karakterverdeeling van den stijl niet alleen zijn verhandelende collega's parodieert of die nu Siegenbeek, Tideman of Des Amorie van der Hoeven heeten, maar het heele genre der Verhandeling in het algemeen en het gansche, goedaardige instituut, dat aan pedante verhandelingen of ridicule prijsvragen het aanzijn geeft.

Dat Van der Hoevens verhandeling in de Hollandsche Maatschappij voor een lichtelijk misstaande parodie op het eigen redenaarstalent gehouden werd, dat Geel die parodie op het genre ter zelfder plaatse en herhaalde malen in persoon opvoerde, Ds. Beets het op een gegeven oogenblik niet ondienstig achtte, zijn aanwezigheid op een zelfde redenaarsgestoelte met een vergoelijkende lach te herdenken of zijn mogelijke aanwezigheid aldaar in de toekomst te dekken, door te doen uitkomen, dat hij zich deze aardigheid kon permitteeren, omdat hij er ten slotte zelf boven stond, dit alles doet ons vermoeden, dat zoo eene verhandeling, voor brave leeken dan wel voor plechtstatige collega's gehouden, ten slotte een soort van profane, zij het dan ook deftige vertooning was, een - laat ons het woord gebruiken - ceremonieele comedie. Die Nutslezingen en Voordrachten voor min of meer selecte Maatschappijen, Genootschappen en Instituten vormden het tooneel waarvoor blijkens bovengenoemde aanhalingen door Van der Hoeven de eischen en grondslagen geformuleerd, door Beets de tooneelaanwijzingen

geschetst, door Geel de tekst en uitvoering gegeven werden. Hier werd een vormelijke klucht opgevoerd, waarin de verhandelaar de rol van protagonist, het publiek die van gewillig koor vervulde. Het was een schouwspel, waarin ieder ten slotte een aandeel in de handeling had, waarvoor men zijn gekleede jas aantrok of een ingetogen avondjapon - immers Van der Hoeven had gedaan gekregen dat, althans te Amsterdam, de vergaderingen van de Hollandsche Maatschappij, waar hij nogal eens een redevoering hield, of de gedichten van zijn vriend Tollens vóór hunne uitgave voordroeg, zelfs voor dames werden opengesteld. Een schouwspel, waarbij, weliswaar, ten slotte iemand uitsluitend het woord diende te hebben, maar niet zonder dat de hiertoe verkorene zich daarbij vooraf van eenig stil spel gekweten had, niet zonder dat het rechter-publiek door een captatio benevolentiae gunstig gestemd, in eenige vleiende bewoordingen gecajoleerd en tijdens het verloop der handeling op gepaste tijden als ‘Geachte Toehoorders (en Toehoorderessen)’ toegesproken werd. Het was, in één woord - althans bedoelde te zijn - een vermakelijk gezelschapsspel voor volwassenen. Een toelaatbaar amusement. Gemeenschapskunst. Een vertooning, waarin men leefde, waarmee men spotte en waaraan men meedeed, als hoorder, als spreker. Ook Geel, juist Geel. Die begon met naar een ander te luisteren, met fijngevoelig, door oefening nog ontwikkeld, critisch oor te luisteren. En dan, luisterend naar de huisbakken phraseologieën van den grooten Matthijs Siegenbeek of de balsemieke, klassieke perioden van den vereerden Des Amorie van der Hoeven, zag hij zichzelf op datzelfde tooneel en stelde hij zich voor, hoe hij daar de rol van die Academische heeren zelf zou spelen en met tallooze facetten laten schitteren in het speelsche licht van zijn geest.

Maar aan den opzet van die rol onttrok hij zich evenmin. Integendeel bevond hij Van der Hoevens theoretische beschouwingen in de practijk uitermate steekhoudend. ‘De groote redenaars der oudheid spraken vrij, natuurlijk, los en ongedwongen, zij traden, als ik dit zoo noemen mag, in hun hniskleed op. De redenaar, van den nieuweren tijd daarentegen vertoont zich veelal in een deftig Zondagspak.’ Ziedaar iets, dat Geel evenzeer wist te onderscheiden. En verder: ‘De redenaar moet het onzigtbare aanschouwelijk maken en door de zinnen den weg banen tot het verstand’: Van der Hoeven geeft hier een tweetal aardige voorbeelden: In de eerste plaats de schoonheid van

Helena, die door Homerus niet in détail beschreven werd, doch gesuggereerd door het beeld van de Trojaansche grijsaards, murmelend van bewondering voor de schoonheid van haar die zij wel zeker waardig achten de inzet van dezen krijg te zijn. Inderdaad: mise-en scène. - En dan het tweede voorbeeld: de beschrijving van de Schepping: Menig redenaar van onzen tijd zou dit misschien aldus hebben uitgedrukt: ‘De eeuwige Formeerder des Heelals schiep het koesterend zonlicht door het enkel bevelwoord zijner almagt.’ Stel daartegenover ‘wat wij op de eerste bladzijde onzer Goddelijke Openbaring lezen: God sprak: het licht zij! en het licht was’. Inderdaad: scène-à-faire.

Maar er was nog meer, dat in 's Hoogleeraars woorden den luisterenden Geel verheugen kon: ‘Dat begrepen de oude Kerkvaders, die daarom aan de kanselrede den schoonen naam gaven van homilie, zamenspraak, waardoor zij wilden aanduiden, dat zij een onderhoud van den leeraar met de verzamelde menigte is, waarin hij zijne gemeente aanspreekt en toespreekt; geen afgetrokkene bespiegeling derhalve, geen koud betoog, geene verhandeling (!), geene declamatie *voor* de gemeente, maar eene rede *met* en *tot* de gemeente over hare wezenlijkste en eeuwige belangen.’

Een betoog, dat culmineert in de passage: ‘Als wij den redenaar vragen hooren doen, twijfelingen opperen, dwalingen weerleggen, tegenwerpingen bestrijden, is het niet, als of hij met zijne hoorders in een aanhoudend gesprek gewikkeld ware? De vergaderplaats is het tooneel eener gebeurtenis, waar spreker en hoorders handelende personen zijn.’

Waar ook Geel zijn spot op losliet, zeker niet op de bovengenoemde passages, met name de laatste: deze strookten tezeer met zijn eigen inzicht en aanleg. Want moge Geels gesprek over de Pligten van een Toehoorder ook het aanzijn aan Van der Hoevens verhandeling over de Welsprekendheid verschuldigd zijn, de opzet, de gesprekvorm, de Socratische dialoog kwam uit Geels wezen voort. Geel hield ervan, de meeningen tegen elkander in actie te brengen, ze tegen elkaar af te wegen, en deze klassieke philoloog was niet voor niets bij Plato te gast geweest: Zijn tafelgesprek over zaken van groot gewigt, zijn causerie Iets opgewondens over het eenvoudige, zijn Gesprek op een Leidschen Buitensingel over Poëzie en Arbeid, zijn Gesprek op den Drachenfels staan er ons borg voor. Wondergoed paste zich die stijl bij den

geijkten vorm eener verhandeling aan: in de bijtijden als dialoog opgestelde verhandeling over de Pligten van een Toehoorder representeert hij beurtelings zichzelf en het publiek, elders weer zet hij twee meeningen tegen elkander over, zonder dadelijk eigen voorkeur en gezindheid duidelijk te doen worden. Die schermutseling, dat spiegelgevecht is het, wat hem vóór alles boeit; om de eindoverwinning is het hem niet in de eerste plaats te doen, mits maar zijn kampioenen van onverstand en waanwijsheid gelouterd de kampplaats verlaten: ‘Vergeeft het mij, dat ik een antwoord mogelijk reken, dat zóó verkeerd is. Die kunstgreep zal ik meer dan eens moeten aanwenden: want indien ik u een beter antwoord in den mond legde, dan zou ik nu reeds aan het eind van mijn rede zijn, en zelf zou ik het levensbeginsel vernietigen, waaruit zeer vele redenen en geschriften ontstaan.’ En een tweede aanhaling, ditmaal niet vàn maar òver hem: ‘Er zijn, die altoos in één toon spreken; er zijn ook, bij welke nevens een eerste, een tweede stem op of buiten haar beurt, gewoon is mede te spreken’ - de woorden zijn van Thorbecke, die in de Kunst- en Letterbode zijn bundel ‘Onderzoek en Phantasie’ recenseerde.

Geel is een man van dramatische qualiteiten. Dat bleek bij zijn zin voor parodie, want dat is immers het spelen van de persoonlijkheid van een ander met een charge van zijn kenmerkende eigenschappen: niet slechts observatie, maar ook de reproductie daarvan, een herscheppen in woord en gebaar en fijner nog, klankval, rhythme. en pose. Het bleek uit zijn voorkeur voor den dialoogvorm, die zich als onwillekeurig uit zijn betoog los maakt, zoodra hij begint twee meeningen tegen elkaar over te zetten, of een tegenwerping te ondervangen. Het blijkt uit de sterke accenten. Het blijkt uit de verschillende scènes, waarmee zijn betoog veraanschouwelijkt wordt, waaruit het bijna uitsluitend is opgebouwd. ‘Verbeelden wij ons . ...’ en ge krijgt allengs een figuur, een persoon in geestige actie te zien. Het blijkt uit de wijze, waarop hij een claus praepareert, gelijk de pointe aan het slot: het comisch effect van het conventioneele besluit ‘ik heb gezegd’, door een weliswaar gezochte maar desondanks niet als zoodanig opvallende voorbereiding. Dat is eenmaal gebleken .... aan wie hemzelf zijn verhandelingen hoorden voordragen. Men leze wat Hasebroek in een brief aan Potgieter schreef: ‘In zekere voorlezing, ik weet niet meer welke, had hij.

de opgeblazenheid van den dichterlijken bombast willen schilderen. Hij deed dit met zeer levendige gebaren. Veronderstel, dat hij gezegd hebbe: Maar welhaast verheft zich de dichterlijke stijl en licht de voeten van de aarde, hij heft zich op, hooger en hooger, en stijgt, en klimt totdat hij in de wolken verdwijnt. Gij verbeeldt u hierbij zijn gesticulatie. Hierop neemt hij zijn zakdoek, snuit bedaard den neus en nu, eer hij tot een nieuw stuk overgaat, ziet hij nog eens met een komiek gezicht naar boven, het hoofd rechts of links wendende en met het oog pinkende of hij iets van den zwevenden ontdekken kan. Gij ziet het effect van deze uitvoering op de vergadering. Ex ungue leonem.'

Aan dezen man was de rol van verhandelaar wel zeer besteed en hij gaf er een eigen creatie van. En iemand, die aan de obligate strijkages zooveel zwier weet mee te geven en tegelijk er zulk een elegante ironie in weet te leggen, vergeven wij gaarne de ijdelheid, om in zichzelf zooveel pleizier te hebben.

Geel is een levendige geest.

Maar zonder praedilectie, ten zij voor het ware, het schoone, zonder uitbundigheid in smart of vreugde. Hij had de klassieken gelezen, Plato, en bij hen de levenskunst der schoone zelfbeheersching geleerd. Hij had de humoristen gelezen, Sterne, en en van hen geleerd, de wereld met een lach en een traan, met een lach *in* den traan te beschouwen, in een wijze berusting. Mister Shandy houdt bij het doodsbericht van zijn zoon een philosophische beschouwing over de ijdelheid der menschelijke dingen. Zou Geel de klucht van menschelijke ijdelheid met minder berusting aanvaarden? Hij is een levendige geest, maar geschoold, gedisciplineerd, ingetogen.

Wanneer Geel wat meer een man van intuïtie dan van vernuft, wat meer een beschouwer van den mensch dan van diens uitingen geweest was, als hij wat hartstocht voor intellect had bezeten, wanneer, in één woord, meer temperament hem gedreven had, dan zou hij met zijn capaciteiten zeker een tooneelschrijver geworden zijn. En waar nu eenmaal deze onvruchtbare veronderstelling hier te ongelegener ure geuit is, moge daar voor een kort oogenblik de vraag naar -zijn vermoedelijk genre aan verbonden worden. De tragedie? Daartoe ontbrak hem de passie, de vervoerende liefde en haat, die verkiezen en verwerpen, en den mensch aan zichzelf ontvaren doet. La pièce-à-thèse? Ook daarvoor was hij een te academische geest, hem interesseerde teveel het spel om het spel zelf. Maar de comédie-de-moeurs? Misschien zou hij

wel daarin zijn genre gevonden hebben: Want daarvoor had hij die gaven van observatie, van geest, en milde humor, waarmede men zoo gaarne een tijdbeeld op de planken gebracht ziet, en waarmede overigens - ook zonder deze 'gemanqueerde' tooneel-schrijverscarrière - de persoon van den Leidschen Bibliothecarisgeleerde voor tijdgenoot en nageslacht gesierd blijft.

Th.B.F. HOYER.

Boekbeoordelingen.

Dr. A.A. van Rijnbach, *De Kluchten van Gerbrand Adriaensz. Bredero, met een Inleiding, Aantekeningen en een Woordenlijst*. H.J. Paris, Amsterdam, 1927.

In 1890 verscheen bij gebroeders Binger te Amsterdam een geannoteerde uitgave van Bredero's werken in drie delen, vrucht van de Breero-herdenking in 1885. J.H.W. Unger, Bredero's bibliograaf, verzorgde - op lang niet onberispelike wijze - de teksten, waarbij verschillende geleerden verklarende aantekeningen gaven; Te Winkel nam o.a. de *Kluchten* voor zijn rekening. Zijn taak was niet gemakkelik: veel bleef onverklaard en heel wat verklaringen bleken later, toen Bredero's werken en de kluchten-literatuur van de zeventiende eeuw nauwkeuriger werden bestudeerd, onvolledig of onjuist te zijn. Een nieuwe uitgave van Br.'s werken werd in 1918 door Dr. J.A.N. Knuttel ondernomen; in het eerste deel daarvan vindt men de *Kluchten*. Deze uitgave beantwoordde niet aan de verwachtingen, altans niet aan mijn verwachtingen. Een paar jaar geleden heb ik in liet Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde[1)] naar aanleiding van verschillende uitgaven van de *Spaansche Brabander* trachten aan te tonen, waarin de verschillende uitgevers van Bredero's werk m.i. te kort schoten en de wenselikheid bepleit van een uitgave - in de eerste plaats wel van de blijspelen, kluchten en liederen - die de belangstellende leek zowel als de studerende zou kunnen bevredigen.

Ik wist toen niet, dat er van de *Kluchten* een uitgave, zoals ik me die voorstelde, in bewerking was. Dr. Van Rijnbach heeft

1) *Tijdschr*. 44, blz. 237 vlg.

ons die nu gegeven en me dunkt, met dit werk moet ieder ingenomen zijn. Ik tenminste, ik verklaar het gaarne aan het begin van deze bespreking, ben zeer blij met dit boek.

Zijn oorspronkelik plan om een nieuw Woordenboek op de werken van Bredero samen te stellen (ter vervanging van dat van Oudemans, daterende van 1857) heeft Dr. Van Rijnbach moeten laten varen, maar zijn voorstudieën voor dat werk maakten hem nu wel tot de aangewezen man om de *Kluchten* voor ieder begrijpelik te maken; een moeilike taak, die naast grote belezenheid in de 17de-eeuwse kluchtenliteratuur, o.a. ook veel takt en kiesheid vereiste. Dr. Van R. heeft, wat dit laatste betreft, op oordeelkundige wijze het glissez mortels, n'appuyez pas in practijk gebracht.

Aan de eigenlike uitgave van de *Kluchten* gaat een brede *Inleiding* vooraf, beginnende met enige algemene opmerkingen over de waardering van Bredero in zijn eigen en in onze tijd. Vervolgens geeft de schrijver een beschouwing over de kluchten uit de 2de helft der 16de eeuw, dan over Bredero's *Kluchten* en zijn bronnen, en de Inleiding wordt besloten met een bibliographie van de *Kluchten*, uitbreiding en verbetering van Unger's werk, en een hoofdstuk, waarin Dr. Van Rijnbach verantwoording aflegt omtrent zijn wijze van uitgeven.

Deze goed geschreven *Inleiding* is zeer lezenswaard. Terecht laat Dr. Van Rijnbach aan zijn beschouwing over Br.'s *Kluchten* voorafgaan een bespreking en karakteristiek van de klucht uit de 16de eeuw, die is ‘de niets-verhelende, niet-idealiserende schildering, met zelfs voorkeur voor het ruwe en aanstotelike, van het meest-alledaagse, laag-bij-de-grondse leven, de misère van alle dag en van de meest gewone mensen’ (blz. IX). Hij beperkt zich daarbij tot Noord-Nederland, in 't bizonder tot de kluchten te Haaarlem en te Amsterdam tussen 1550 en 1600 verschenen. Dat te Haarlem liet genre gebloeid heeft, weten we. In *Tijdschrift* 45 geeft Prof. De Vooys van een aantal kluchten uit het archief van ‘Trou moet blijcken’ een korte inhoudsopgave en noemt de titels van een groot aantal andere, die helaas! verloren zijn gegaan. Van de door Prof. De. Vooys genoemde behandelt Dr. Van R. een drietal; 't is een beetje jammer, dat deze alle drie van taal en dus van oorsprong waarschijnlik Zuidnederlands zijn. Verder bespreekt hij o.a. de *Boertighe Cluchten* van de uit Antwerpen afkomstige G.H. van Breughel, te Amsterdam woonachtig en een oudere tijdgenoot van Bredero.

Hij wijst op ‘het echt-Amsterdamse van Van Breughel's kluchten, wat ook juist een der biezondere kanten in het werk van Bredero is’ (blz. XVII). Enige bladzijden verder noemt hij ook de taal van Van Breughel, nog' wel in één adem met die van Bredero, Amsterdams (blz. XXV). Met die uitspraak kan ik me niet verenigen; evenmin heb ik volkomen vrede met noot 1 op blz. XVI, waar verschillende vormen uit een ‘Tafelspel van Meester Kackadoris ende een Doof-wijf met Ayeren’ worden genoemd ter illustratie van de bewering, dat hier ‘zich enkele Noordhollands-Amsterdamse dialektiese biezonderheden beginnen te vertonen, die we ook in de *Kluchten* van Bredero aantreffen’. In die noot worden dan o.a. genoemd het bekende *ien* voor een en *mien* voor meen. Is het de bedoeling deze overgang *ee* > *ie* als speciaal Amsterdams-Noordhollands te bestempelen, als een bizonder kenmerk van ‘dat Amsterdams-Noordh., waarin het Fries nog een grote plaats innam?’ (blz. 42). Inderdaad vindt men ook bij Bredero die *ie*-vormen, maar in het bekende *Loterijspel*, van de Leidenaar Jan van Hout (1596 opgevoerd) staan ze eveneens, in het Delflands uit Huygens' tijd komen ze ook voor[1)].

Veel aandacht wijdt Dr. Van Rijnbach overigens niet aan de taaleigenaardigheden van Bredero; hij heeft zich op verstandige wijze weten te beperken. Een enkele maal verwijst hij naar de bekende studies van Van der Veen en Nauta. Een belangrijke algemene opmerking over de taal der kluchten breng ik aanstonds nog nader ter sprake.

De in hoofdstuk II behandelde kluchten vormen de achtergrond, waartegen men het werk van Bredero, die ongetwijfeld het belangrijkste van wat in dit genre vertoond en geschreven was, gezien en gelezen zal hebben, beschouwen moet. Die beschouwing geeft Dr. Van R. in hoofdstuk III. Duidelik toont hij aan, waardoor Bredero's *Kluchten* zich verre verheffen boven het rederijkerswerk uit de voorgaande periode: hij wijst op de levendige dialoog, de milieuschildering, de atmosfeer, die in de klucht vóór Bredero zo goed als geheel ontbreekt; Bredero

1) Zie *Ts.* 23, blz. 201 vlg. en *Ts.* 18, blz. 161 vlg. - Dr. De Planque noemt in zijn uitgave van Valcooch's *Regel der Duytsche Schoolmeesters* deze overgang *ee* > *ie* Fries-Noordhollands (blz. 350). Hoe deze klankwijziging beoordeeld moet worden, kan men vinden in een artiekel van Van Haeringen, *Sporen van Fries buiten Friesland, Ts.* 40, blz. 269 vlg.

is een vernieuwer en tegelijk een meester, door niemand geëvenaard (blz. XXXII). Na een juiste karakteristiek te hebben gegeven van Br.'s ‘kluchtige’ kunst, laat Dr. Van R. een ontleding van zijn kluchten volgen. Men vindt hier besproken, en uitgegeven, niet alleen de *Koe, Symen sonder Soeticheit* en de *Molenaar*, maar ook de *Klucht van den Hoochduytschen Quacksalver* en nog een paar fragmenten: *De clucht van een Huysman en een Barbier, Claes Cloct, met een roumantel* enz., *De gheboorte van Luys-Bosch, alias Robbeknol* (en een rijmpje *Van Seven Ghesellen*). Dr. Van R. heeft een goed werk gedaan met deze vier laatstgenoemde kluchten en kluchtfragmenten, die sedert de 17de eeuw niet weer herdrukt waren, opnieuw uit te geven.

Eerst een enkel woord over *Symen sonder Soeticheit*, ongetwijfeld de zwakste van de bekende drie kluchten, en beter een tafelspel te noemen dan een klucht; *Amsterdams Praatjen* wordt het betieteld in een druk van 1622, door Dr. Van R. op blz. LXXXVI beschreven. Dr. Van R.'s waardering voor dit Amsterdamse Praatje kan ik niet ten volle delen. Hij wijst ook wel even op de ‘wonderlike overgangen van drift tot grappige spot’, maar voor mij is het overdadig gescheld, die plotseling uitbrekende, felle kijfpartij tussen Symen en Teuntje, al heet Teuntje dan ook Roert my niet, slecht gemotiveerd, de daarop volgende verzoening eveneens. Schijnen ze aanvankelik elkaar niet of nauweliks te kennen - Symen kent Teuntjes naam niet eens - later blijken ze van elkaars amoureuse lotgevallen en periekelen toch wat goed op de hoogte te zijn. En wie verwacht van dat krenterige, huisbakken, zoetsappige kereltje, dat aan het begin van het tafelspel zo zelfgenoegzaam en zoetelik zijn eigen lof en degelikheid verkondigt, dat hij later zò mee kan kijven, zò uit zijn slof kan schieten, zò gevat kan zijn en zulke bedenkelike ‘noodeloose en broodeloose kunsten’ (vs. 543) kent? Neen, dit werk is veel zwakker dan de *Koe* en de *Molenaar*; de *Symen* is ongedateerd en wordt gewoonlik in ongeveer dezelfde tijd (1612-'13) geplaatst als de *Koc* en de *Molenaar* (zie Van R.'s Inl., blz. XXXIII); het zou mij niets verbazen, als nog eens bleek, dat dit stuk van enige jaren vroeger is.

Omtrent de *Hoochduytsche Quacksalver* vermoedt Dr. J.B. Schepers in een bespreking van Dr. Van Rijnbach's dissertatie (*De Nieuwe Gids*, Juni 1927), dat dit ‘Platduitse prul’ heel kort na 1600 zal zijn geschreven; anderen, Prof. Prinsen bijv., achten het vrijwel onmogelik, dat Br. een dergelik prul kan

hebben geschreven (N. Rott. Ct., Avondblad A, 15 Jan. 1927). Ik laat de verschillende argumenten hier rusten, maar ben persoonlik geneigd mij aan Dr. Van R'.s kant te scharen, die geen voldoende grond vindt om aan Bredero's auteurschap te twijfelen (blz. XXXVI). Mijn mening wordt enigszins mee bepaald door de volgende twee plaatsen in de *Hoochd. Quacksalver*, 1^0. vs. 230: *Mijn maech die is in slot*, welke - niet zeer gewone - beeldspraak ook aangetroffen wordt in *Sp. Brab.* vs. 888: zoo kreet mijn holle maach, *die half was in 't slot*[1]; 2^0. vs. 242: *Die dijn heft bedruft, die schal dijn wol weer verblyen*, te vergelijken met *Sp. Brab.*, vs. 539: *Heer, daer ghy send' de sieckt, daer stierdy oock 't genesen*. Maar, deze aan de bijbel ontleende gedachte, komt in 17de-eeuwse taal wel meer voor.

Enige opmerkingen over de versbouw, de taal en de opvoeringen der *Kluchten* besluiten dit derde hoofdstuk. Ik haal daaruit nog een belangrijke en ongetwijfeld juiste opmerking aan: ‘Wanneer men achtereen een aantal kluchten der 17de eeuw leest, krijgt men sterk de indruk, dat in deze kluchten mede onder invloed van Bredero, Coster en P.C. Hooft een conventionele taal is ontstaan, speciaal gebruikelik in de kluchten (waarvan reeds in de 16de-eeuwse kluchten sporen aanwezig zijn), zich kenmerkend door beeldspraak, zegswijzen en uitdrukkingen, spreekwoorden en bastaardvloeken. Een onderzoek zou gewenst zijn, of de taal der kluchten, zoals o.a. Bredero die schrijft, werkelik de volledige weergave is van een Amsterdams-Noordhollands dialekt, dan wel de min of meer literaire, opzettelike vermenging van een meer algemeen gesproken taal met dialektiese woorden en taaleigenaardigheden’ (blz. XLII-XLIII). Ik zou de eerst aangehaalde zin - de twede sluit daar niet geheel bij aan - zò willen uitbreiden: Het opvoeren van de klucht tot een hoger peil in 't begin van de 17de eeuw is in hoofdzaak het werk geweest van Amsterdammers; zij worden door hun navolgers, ook *buiten* Amsterdam, in die mate geïmiteerd, dat men er op bedacht moet zijn ook in die *niet*-Amsterdamse kluchten allerlei elementen en reminiscensen aan te treffen uit de door die Amsterdammers geschapen ‘kluchtentaal’. Volkomen betrouwbare bronnen voor de studie der 17de eeuwse Hollandse dialecten - Amsterdams en niet-Amsterdamse - zijn onze kluchten, mee om die reden, niet.

1) Vgl. *Tijdschrift* 44, blz. 265.

Over de volgende hoofdstukken moet ik kort zijn. In hoofdstuk IV worden Bredero's bronnen, vooral voor de *Koc* en de *Molenaar*, uitvoerig nagegaan. Hierbij vindt Dr. Van R. nogmaals gelegenheid om het dramaties talent en de picturale kracht van Br. te doen uitkomen, die uit sobere - soms dorre, kleurloze gegevens - zijn meesterstukjes, tintelend van leven, weet op te bouwen. Wat ten slotte de teksten betreft, die zijn alle uitgegeven naar de oudste drukken. Daarbij geeft Dr. Van R. de varianten uit de verschillende drukken tot en met die van 1637-38, de laatste door de bekende uitgever van Br., Van der Plasse, zelf bezorgde druk. Voor een groot deel zijn dit typografiese, dialect- en spellingverschillen, waaruit ongetwijfeld gegevens, te putten zijn voor de kennis van 17de-eeuwse taal en spelling, waarvan de eerste verder, zoals Dr. Van R. terecht opmerkt, een uitstekend hulpmiddel kunnen zijn om de identiteit van verschillende drukken uit hetzelfde jaar vast te stellen. Voor de kennis van het Amsterdams van Bredero zijn deze varianten ongetwijfeld gebrekkige gegevens, die met de nodige voorzichtigheid moeten worden gebruikt, maar - andere bronnen dan de oude drukken hebben we daarvoor niet.

Bijna honderd bladzijden Verklarende Aantekeningen en een alphabetiese Woordenlijst, die tevens als register daarop dient, besluiten het werk. Het is haast overbodig te verzekeren dat Dr. Van R. geen aanhanger is van de nog niet geheel in onbruik geraakte struisvogelmethode, die hierin bestaat, dat de commentator zijn ogen sluit voor de moeilikheden, die hij niet kan oplossen. Dr. Van R. wil ze alle zien - en lost ze bijna alle op. De lezer van Bredero's *Kluchten* vindt in hem een uitstekend voorlichter. Het aantal plaatsen waarover ik met hem van mening verschil, is niet erg groot, de passages waar m.i. een verklaring ontbreekt, zijn betrekkelik gering in aantal. Ik hoop elders gelegenheid te vinden daarover mijn opmerkingen te maken. Laat ik hier eindigen met te verklaren, dat Dr. Van Rijnbach ons een uitstekende uitgave van Bredero's *Kluchten* heeft gegeven.

Amsterdam, Jan. 1928.

A.A. VERDENIUS.

Dr. J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*. Tweede druk, deel VII. Haarlem - De Erven F. Bohn - 1927. Prijs ƒ 10.-, gebonden ƒ 13.-.

Het moet voor Te Winkel een grote voldoening geweest zijn, aan zijn levenswerk, bij de herdruk, de definitieve vorm te hebben gegeven. Alleen de correctie van de laatste vellen en de registers kon hij niet meer tot stand brengen: aan de piëteit van zijn vriend Dr. Leendertz danken wij de voltooiïng.

Ingrijpende, principiële wijzigingen zal niemand, ook in dit deel, verwacht hebben: daarvoor was Te Winkel te zeer een man van gevestigde overtuiging, die zich door geen kritiek uit zijn vaste baan liet brengen. De splitsing van hoofdstuk 26 en 29 is slechts een wijziging van techniese aard. Belangrijker is de weglating van het slothoofdstuk, over de Meuwe-Gids-beweging[1]. Ook terwille van Te Winkel's naam bij het nageslacht doet het ons genoegen dat hij dit besluit genomen heeft. In de *Voorrede* verklaart Leendertz nadrukkelik, dat men daarin geen erkenning van ongelijk te zien heeft: liever had Te Winkel, door een breed polemiese uitwerking, zijn tegenstanders te woord gestaan. Trouwens, als hij van mening veranderd was, zou hij ook de uitval tegen de jongere critici op blz. 447 geschrapt hebben, en niet op blz. 547 een nieuwe alinea ingelast hebben, waarin hij de letterkundige beweging van 1880 verklaart als een uiting van de ‘onvoldane burgerij’. Hoe zou hij deze beweging ook hebben kunnen waarderen, als hij reeds tegenover de kritiek van Potgieter en Busken Huet behept blijft met de vooroordelen van de konservatieve burgerij tijdens zijn ontwikkelingsjaren?[2]

Tegenover de geest van Te Winkel's boek handhaven wij ten volle de bezwaren, na de verschijning van de eerste druk in het artikel *Hardnekkige eenzijdigheid*[3] ontwikkeld. Juist omdat de *Ontwikkelingsgang* als gezaghebbend standaardwerk door tal van

1) De vraag zou kunnen rijzen of Jacques Perk niet eer tot hot volgende dan tot het voorafgaande tijdperk te rekenen is. Nu Te Winkel zijn werk en dat van Emants nog bespreekt, hadden o.i. ook Winkler Priuns en Penning (Coens), tot de Banier-kring .behorende, in het hoofd stuk dat nu dit deel besluit, een plaats verdiend.
2) Blz. 447-448: de achteruitgang van onze prozakunst en vooral van de poëzie tussen 1870 en 1880 acht Te Winkel een *gevolg* van de kritiek, door Potgieter en Busken Huet geoefend!
3) *De Beweging*, Des. 1919.

studerenden geraadpleegd zal worden, is een waarschuwing niet overbodig tegen die gedeelten, waar persoonlike antipathie omkleed is met de schijn van nuchtere objektiviteit. Ik denk b.v. aan zijn oordeel over Potgieter, ‘wiens kunstvermogen te zwak was voor het vertolken van zijn aesthetisch gevoel’ (blz. 4), die in *Florence* van de lezer een ‘pijnlijke inspanning’ eist (blz. 201), en die in de *Nalatenschap van den Landjonker* ‘zijn toppunt van gekunsteldheid en duisterheid bereikt’ (blz. 202). Ik herinner aan de veroordeling van Gezelle's taal als te ‘kunstmatig’ (blz. 372). Naast deze onderschatting staat de overschatting van tal van figuren, die reeds vergeten zijn, of binnen niet te lange tijd terecht aan de vergetelheid prijsgegeven zullen worden.

Een schaduwzijde blijft ook de overwegende nuchtere verstandelikheid, in het biezonder waar het de dichtkunst geldt. Typerend is o.a. deze verklaring van Gezelle's roem in Noord en Zuid-Nederland: ‘Ook wat den inhoud betreft, paste zijne poëzie volkomen in een tijd, waarin zoovelen nooit moede werden te genieten van schoone beweeglijke natuurbeelden, hun geest toegevoord op gevleugelde woordklanken, en steeds bereid waren, het voorgozongene in mystiek-droomerige stemming met hunne ziel te doorloven, als heerlijke sprookjes voor volwassen kinderen’[1)].

Wegens deze niet geringe tekortkomingen in een vak waar kunstzin en wetenschappelikheid verenigd dienen te zijn, zouden wij veeleer Kalff dan Te Winkel als vertegenwoordiger van de Nederlandse litteratnurwetenschap willen beschouwen: bij de vertaling van hun werk in een vreemde taal zou dit te duideliker blijken. Te Winkel moge in liefde voor onze letterkunde niet te kort geschoten zijn, die letterkunde ook als kunst door de lezer te doen genieten, zal hem zelden gelukken. Menig hoofdstuk van Kalff daarentegen, op zichzelf reeds boeiend, zal de lust opwekken om de schrijvers zelf ter hand te nemen.

Met deze vooropgeplaatste kritiek is allerminst bedoeld, dat wij Te Winkel's werk naast dat van Kalff zouden kunnen missen. In een gave figuur als Te Winkel zijn tekortkomingen en deugden onafscheidelik verbonden. Zijn voorkeur voor positieve kennis, gepaard aan een ongelooflike werkkracht en studielust, maakte

1) Ook op ander kunstgebied vindt men soms zonderlinge uitspraken, b.v.: het impressionisme in de schilderkunst ‘werd *stellig* in de hand gewerkt door den grooten teolmischen vooruitgang der oleographie en vooral der photogravure, waarvan men overvleugeling der schilderkunst begon te vreezen’ (blz. 475).

zijn werk tot een onuitputtelike voorraadschuur. Men staat telkens verbaasd, hoe iemand in één menseleven zich een zo grote belezenheid, een zo volledige feitenkennis heeft kunnen verwerven. Al dit zorgvuldig bewerkte en geordende materiaal stelde hij beschikbaar ter bestudering en verder onderzoek.

Bij deze tweede druk is het als een grote verbetering te beschouwen, dat de aantekeningen uit het oude vijfde deel naar gemakkeliker te raadplegen voetnoten zijn overgebracht, en dat deze tot op onze tijd zijn bijgewerkt. Ook die aanvullingen getuigen van onverzwakte vlijt en belangstelling, al zal niemand absolute volledigheid eisen. Opmerkelik is, dat sommige lacunes juist die schrijvers betreffen, die hem minder sympathiek zijn: bij Gezelle missen wij b.v. de biografieën van Caesar Gezelle en van Walgrave; bij Hugo Verriest zijn zelfs de *Voordrachten* en *Op Wandel* in de tekst achterwege gebleven; bij Hu et mist men de studieën van Van Deyssel, Robbers en Coenen over zijn romankunst, van J. Saks over zijn karakter. In 't algemeen zal men echter zelden bij de raadpleging van deze vraagbaak teleurgesteld worden. Deze Hollandse degelikheid zal ieder wetenschappelik onderzoeker weten te waarderen. Daarom past ons, bij de voltooiïng van dit werk een woord van hulde aan Te Winkel's nagedachtenis.

C.D.V.

Uit de tijdschriften.

De Gids. Febr.

In een samenvattend artikel *Uit de Nederlandsche beschaving* bespreekt H.T. Colenbrander o.a. met veel waardering de inleiding en de keuze van *De Nederlandsche poëzie in honderd verzen* door Dirk Coster, en de studie van Gerard Brom over *Hollandsche schilders en schrijvers in de vorige eeuw*. Scherp afkeurend oordeelt hij over G. Kalff's boek: *Frederick van Eeden, de psychologie van den Tachtiger*. - P.G. van Tienhoven bewijst uit een brief van Mevr. Bosboom aan zijn moeder, dat zij niet het model geweest is voor Francis in *Majoor Frans*.

De Nieuwe Gids. Jan.

In deze aflevering begint een beknopte geschiedenis van *The novel in the Netherlands*, sedert het einde van de 18e eeuw, door de Engelsman J.A. Russell, waarin de Nederlandse lezer uiteraard niet veel nieuws vinden zal. - W. Kloos bespreekt de novellen *Onder de zon* van Mevr. H. Laman Trip-De Beaufort.

Febr.

Elly Hoekstra schrijft over *Het gevoel voor de natuur in de Italiaansche Letterkunde*. - W. Kloos prijst de verzen van *Hendrik Kroon* (*De Vreemde Wereld*).

Groot-Nederland. Jan.

Frans Ooenen herdenkt *Het vijf-entwintig-jarig bestaan van Groot-Nederland*, bij portretten van de stichters. - Henri van Booven publiceert *Fragmenten uit 'Het leven on werken van Louis Couperus.'*

Febr.

F. van der Goes vervolgt zijn *Literaire Herinneringen* tot de ondergang van *De Nieuwe Gids* in 1894 en de opkomst van het *Tweemaandelijksch Tijdschrift*.

Elseviers Maandschrift. Febr.

H. Robbers bespreekt o.a. *Het Grijze Kind* van Theo Thijssen; Jo de Wit de roman *Zuid-Zuid-West* van Albert Helman.

Studiën, tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren. Febr.

Bern. van Meurs wijdt een opstel aan *Heynryck van Veldeken*. - J. Hellings bestrijdt in een artikel *Dr. Kalff Jr. en de Bekeering van Frederik van Eeden* deze biograaf, die over Van Eeden's bekering niet mag oordelen, omdat hij 'tegenover de Katholieke levensbeschouwing nog absoluut onkundig is'. 'Met dit groote boek heeft hij niemand goedgedaan, zichzelf in opspraak gebracht, velen onnoodig beleedigd.'

Den Gulden Winckel. Jan.

Deze aflevering bevat een reeks *Brieven van Marcellus Emants aan F. Smit Kleine*, waarvan de voortzetting door Mevr. Emants - om onbegrijpelike redenen - verhinderd wordt. - E. du Perron geeft 'enkele aanteekeningen' over *Arthur van Schendel*. - *De Kroniek van het Proza*, door Gerard van Eckeren, handelt over *De Nar uit de Maremmen* van de Scharten's; de *Kroniek der Poëzie*, van R. Herreman is gewijd aan Richard Minne, J. Greshoff en E. du Perron.

Febr.

G.H. 's-Gravesande hield een vraaggesprek met *Jan Walch*. - Over *Karel van de Woestijne als Professor* schrijft O. Dambre; zijn *Proza* wordt gewaardeerd door Gerard van Eckeren, zijn *Poëzie* door R. Herreman.

De Boekzaal. Jan.

Anton van Duinkerken publiceert een *Vraaggesprek met Henri Bruning*.

Febr.

Deze aflevering bevat, van dezelfde hand, een *Vraaggesprek met Albert Helman*.

Paedagogische Studiën. Jan.-Febr.

In een artikel *De onderwijzer en het dialekt* wil I. van der Velde belangstelling wekken voor het vraagstuk, hoe de onderwijzer in de school tegenover de dialekten te staan heeft, en hoe de ontwikkeling naar het Algemeen Beschaafd bevorderd moet worden. Hij bespreekt en bestrijdt ten dele de opvatting van de Oostenrijker Luick, en dringt er op aan, dat de onderwijzer zelf dialektiese eigenaardigheden in zijn spreken zal afleggen.

Stemmen des tijds. Jan.

Een artikel van J.C. van der Does handelt over *Joannes Luiken in zijn brieven en in zijn afhankelijkheid van Jacob Böhme*. De brieven blijken van belang voor zijn persoonlik verkeer en vooral voor zijn mening over de twistvragen op godsdienstig gebied in zijn tijd. De motto's zijn ten dele ontleend aan dergelijke motto's boven Böhnie's brieven, al is de inhoud verschillend van aard. Luiken's afhankelikheid van de Duitse mysticus Böhme toont de schr. met een reeks parallelplaatsen aan. Dat de *Aurora*-vertaling aan Luiken toegeschreven zou moeten worden, meent hij te moeten betwijfelen.

Opwaartsche Wenen. Jan.

E.J. Smelick bespreekt met grote waardering *De litteraire arbeid van Prof. Dr. Is. van Dijk*, wegens zijn ‘ethisch, zedelijke persoonlijkheid en zijn positieve religieuze houding’. De verschijning van de *Gezamenlijke Geschriften*, in zes delen, gaf aanleiding tot dit opstel. - Wilma schrijft *Iets over hel werk van Willem de Mérode*, met warme genegenheid voor zijn verzen.

Febr.

T. Schuyt geeft een inleidende beschouwing bij *Een Mei van Vroomheid* van Maurits Sabbe. - C. Tazelaar behandelt, in een afzonderlik artikel *‘Letje’ van Top Naeff*, dat hij ‘literairvoortreffelijk’ noemt, maar waarvan z.i. ‘de critische waarde grooter is dan de bouwende’, zodat het emancipatie-probleem er niet in opgelost wordt.

De Vlaamsche Gids. Jan.

Een beknopt artikel van Ad. van Loey dient om belangstelling te wekken voor *Plaatsnaamkunde*.

Dietsche Warande en Belfort. Jan.

Cyriel Verschaeve geeft een beschouwing *Over het Christelijke Kunstwerk; heropbeuring van Christelijke kunst*, waarin bij zowel uit de beeldende kunst als uit de dichtkunst voorbeelden put. M.E. Belpaire schrijft een woord van herdenking *Bij de 25ste verjaring van Dr. Schaepmans dood*. - Gerard Walschap geeft een satiriese ‘inleiding’ bij toekomstige *Grondslagen voor een nieuwe Kunst*. - In de

rubriek *Nederlandsche Letteren* bespreekt Aug. van Cauwelaert gedichten van A. van Duinkerken, A.J. Mussche, H. Marsman en Dirk Vansina.

Febr.

Deze belangrijke aflevering is geheel gewijd aan *Karel van de Woestijne*, bij gelegenheid van zijn vijftigste verjaardag. Vertegenwoordigers van de oudere en de jongere generaties uit Zuid- en Noord-Nederland werkten er aan mee, nl. U. van de Voorde, F. Toussaint van Boelaere, M. Roelants, Frederik van Eeden, Joris Eeckhout, Marnix Gijsen, I. Querido, Achilles Mussche, Anton van Duinkerken, Aug. van Cauwelaert, A. Kuyle, Em. de Bom. Enige onuitgegeven gedichten besluiten deze reeks.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Aug.

J. Jacobs publiceert een studie over *Het westelijk Zuidbrabantsch dialect op het einde der dertiende eeuw*, een klank- en vormleer van niet-literaire teksten (1270-1300) ‘bepaald binnen binnen de grenzen van het arrondissement Brussel, dus ook uit de omstreken van het Rooklooster en het Zoniënbosch geschreven’. - Een lezing van Gustaaf Segers handelt over *Nationale kunst, Nationale letterkunde, Nationaliteit, Vaderlandsliefde*. - D.A. Stracke geeft een *Een Lutgartcollatie*, waarin alle plaatsen worden aangegeven waar de editie van Van Veerdeghem afwijkt van het Kopenhaagse handschrift.

Sept.

Aan een merkwaardige plaats uit een homelie van bisschop Radbout van Utrecht (900-918) over de heilige Lebuinus ontleent J. van Mierlo het bewijs dat er een *Oud-Nederlandsche dichtkunst in de IXe en Xe eeuwen* bestaan heeft, want de daar aangeduide liederen zijn stellig oud-Germaanse heldenliederen geweest. - Een zeer uitvoerige verhandeling wijdt J. Muyldermans aan het leven en de geschriften *Van twee Norbertijnen van Tongerloo in de XVIIe eeuw*, n.l. Joan. Ludolf van Cray-winckel en Dionijs Mudzaerts.

Okt.

J. Vercoullie behandelt de etymologie van het woord *Suiker pinije* (stukjes gedraaide suiker), uit het apothekers-Latijn afkomstig. - Een lezing van Omer Wattez heeft tot onderwerp: *Normandië en Vlaanderen, vroeger en thans*.

Tegelijk met deze laatste aflevering verscheen een volledig *Register* op de *Verslagen en Mededeelingen* van 1887-1926 en op de *Jaarbocken*, in een boekdeel van 190 blz., samengesteld door I. de Vreese en Jan van Straelen, die daarmede een zeer nuttig werk verrichtten.

Nov.

M. Sabbe geeft in een voordracht *Brabantsche en Vlaamsche Strijdgedichten uit de 17e eeuw* een interessant kijkje in de verhouding tussen de Spaanse en Noordelike Nederlanden. In het biezonder heeft de Deventer Jan van der Veen door schimpdichten op de Brabanders en Vlamingen, door parodiëring van hun taal, de strijd uitgelokt, waaraan Antwerpenaars en Bruggelingen deelnamen.

Leuvensche Bijdragen XIX, afl. 2.

In het vervolg van zijn studie *Over Beatrijs* stelt D.A. Stracke de vraag: Hoe oud is onze Beatrijs? Hij betoogt dat wij het gedicht in de dertiende eeuw moeten plaatsen, en tracht aan te tonen dat Diederik van Assenede, de bewerker van de *Floris ende Blancefloer*, de dichter zou kunnen zijn. Hij vindt overeenkomst in de proloog, in de opvatting van de liefde, en wijst op overeenstemmende en met voorliefde door de beide dichters gebruikte woorden.

Museum. Jan.

A. Kluyver bespreekt de *Inleiding tot de Taalwetenschap* van H.J. Pos.

Febr. J.W. Muller oordeelt zeer waarderend over de *Historische Grammatik der niederländischen Sprache* van M.J. van der Meer, die hij een belangrijke aanwinst acht voor onze taalstudie.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Des.

D.B. Bosman geeft een overzicht van *Die huidige stand van die ondersoek na die ontstaan van Afrikaans*. In het biezonder bestrijdt hij Prof. Smith, die zich met zijn opvatting niet verenigen kon. - Belangrijk is het uitvoerige verslag van het verhandelde in de zestiende jaarvergadering van de *Suid-Afrikaanse Akademie*, in deze aflevering opgenomen. Daar werden o.a. de plannen voor het Woordeboek en de Bijbelvertaling besproken.

Nebphilologus XIII, afl. 2.

J. van Dam bespreekt de dissertatie van Edda Tille: *Zur Sprache der Urkunden des Herzogtums Geldern*.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Jan.-Febr.

Een taalpsychologiese studie van Wilhelm Havers handelt over *Die Unterscheidung von Bedingungen und Triebkräften beim Studium der menschlichen Reden*.

C.D.V.

De klucht van den Hoochduytschen Quacksalver. (Een jeugdwerk van Bredero)

In het laatst van 1926 verscheen te Amsterdam bij H.J. Paris: ‘De Kluchten van Gerbrand Adraensz. Bredero, met een inleiding, aantekeningen en een woordenlijst uitgegeven door Dr. A.A. van Rynbach.’ Deze goed verzorgde uitgave bracht ons, behalve een uitvoerige inleiding en een uitgebreid aanhangsel met verklarende aanteekeningen, o.m. ook een herdruk (de eerste sinds de zeventiende eeuw!) van ‘G.A. Brederoods Hoochduytschen Quacksalver’. Dat dit stuk in de meer recente uitgaven van Bredero's Werken niet was opgenomen, vond zijn oorzaak in den ernstigen twijfel van sommige geleerden aan de echtheid van de klucht en het was vooral Ten Brink die in zijn ‘Gerbrand Adriaensen Brederoo’ met verschillende bezwaren tegen Bredero's auteurschap voor den dag was gekomen, bezwaren die zoowel den vorm als den inhoud van het stuk betreffen[1].

Het ligt niet in mijn bedoeling de argumenten van Ten Brink hier nog eens aan een nader onderzoek te onderwerpen; ze zijn grootendeels door Van Rijnbach afdoende weerlegd in zijn inleiding op Bredero's kluchten en ik kan dus volstaan met naar diens uitgave te verwijzen[2]. Dr. van Rijnbach laat duidelijk uitkomen dat hij aan de echtheid van de klucht niet twijfelt, al vindt ook hij den Quacksalver veel minder dan de andere kluchten.

Hierop hebben hom twee Brederokenners van repliek gediend. De eerste was Prof. Prinsen, die in de N. Rott. Ct. van 15 Jan. 1927 een vaardeerende critiek leverde op Dr. van Rijnbach's werk, maar zijn meening over den Hoochduytschen Quacksalver niet kon deel on; hij kwam zelfs met nieuwe bezwaren voor den dag. Een half jaar later verscheen een bespreking van de hand van

1) J. ten Brink, Gerbr. Adriaensen Brederoo, blz. 366 vlgg. (1877; eerste druk 1859).
2) Zie Van Rijnbach, blz. XXXIII vlgg.

Dr. Schepers in de Nieuwe Gids (Juni 1927); deze komt wel tot de slotsom dat de Quacksalver echt is, maar hij bereikt die conclusie door uit te gaan van zulke speculatieve premissen, dat ook zijn eindoordeel hierdoor niet meer waarde krijgt dan een hoogst persoonlijke meening.

Prof. Prinsen toont zich, zooals ik opmerkte, wat den Hoochduytschen Quacksalver betreft een aanhanger van Ten Brink's denkbeelden en hij levert dan ook in zekeren zin een dupliek op de repliek van Dr. van Rijnbach. De zwakke plekken in het betoog van den laatste weet hij soms op overtuigende wijze aan te toonen. Zoo neemt van Rijnbach aan, dat Van der Plasse, die tijdens het leven van Bredero reeds spelen van hem uitgaf, wel volkomen op de hoogte zal geweest zijn van wat Bredero alzoo geschreven had, en dus wel geen onecht stuk voor een authentiek werk zal hebben aangezien[1)]. Daartegen merkt Prof. Prinsen terecht op: 'Dit is een bloote veronderstelling, die zwak wordt als wij bedenken dat hij eerst in 1620 den Stommen Ridder in handen gekregen heeft, eerst in 1623 de Angeniet en dan pas de uitgave van den Schynheyligh en Het daghet uyt den Oosten belooft.' Maar de oplossing die Prof. Prinsen aan de hand doet, n.l. dat Bredero den Quacksalver van een ander kan hebben gecopieerd en dat deze copie, onder zijn papieren gevonden, door Van der Plasse is uitgegeven, blijft evenzeer een hypothese met niet meer bewijskracht dan Van Rijnbach's veronderstellingen.

Van groot belang is een nieuw bezwaar dat Prof. Prinsen tegen de echtheid aanvoert, n.l. de taal waarin het stuk is geschreven en die, ofschoon Ten Brink hieraan geen aandacht heeft geschonken, toch inderdaad een sterk argument tegen Bredero's auteurschap is. Waarom spreken de Hollandsche personen geen Amsterdamsen, zooals in de andere kluchten? Dr. van Rijnbach, die klaarblijkelijk inzag, dat dit een zwak punt in zijn theorie was, verklaart het door de veronderstelling dat de personen blijkbaar in een ander milieu gedacht zijn dan gewoonlijk, 'vandaar dat ze niet het gebruikelijke Amsterdamsch spreken.' Dit is een onaannemelijke verklaring en Prof. Prinsen vraagt zich dan ook af: 'Welk motief zou de volbloed Amsterdammer Bredero gehad kunnen hebben de beide volkstypen, die in den Quacksalver gebruikt zijn, zich te gaan denken in een andere omgeving dan

1) Van Rijnbach, t.a.p. blz. XXXIV.

Amsterdam zelf en ze een andere taal te laten spreken? Die taal is voor mij het sterkste bewijs tegen Bredero's auteurschap. Alle andere kluchten zijn geschreven zooals Dr. v. Rijnbach terecht constateert, in Amsterdamsch-N. Hollandsch waarin het Friesch, nog een groote plaats innam, in Bredero's eigen taal dus, maar de Quacksalver niet'[1]. De eenige bevredigende oplossing van deze moeilijkheid is de veronderstelling dat Bredero den Hoochduytschen Quacksalver schreef in zijn jeugd, zoodat men aan dit stuk niet den maatstaf van zijn werk uit een latere periode mag aanleggen. Dit is dus iets anders dan het oordeel van Van Rijnbach, als deze opmerkt dat Bredero ook wel een wat minder goed werk kon schrijven, wat overeenkomt met de meening van Te Winkel[2]. Maar mij lijkt het onmogelijk, dat een kunstenaar, na b.v. de Klucht van de Koe te hebben geschreven, ook wel een minder goed stuk, in casu den Hoochduytschen Quacksalver zou hebben gemaakt. Daarom moet het stuk, indien het van Bredero is, dateeren uit een vroeger tijdperk, toen zijn talent nog niet tot volle ontplooiïng was gekomen en hij nog zijn kracht zocht in navolging der Rederijkers van zijn tijd. Vandaar het ongemotiveerde, en voor Prof. Prinsen zoo onverklaarbare pathos en vandaar ook die schuchtere poging om alexandrijnen te schrijven. Juist omstreeks 1600 is de alexandrijn ook onder sommige Bederijkers (Celosse, Duym) in de mode gekomen en ongetwijfeld heeft Bredero hun werken gekend. Nu is het ook te verklaren dat hij toen nog in de meer neutrale taal der Rederijkers meende te moeten schrijven en pas later, na grooter zelfstandigheid bereikt te hebben, het Amsterdamsch dialect gebruikt. Toch zal ik straks aantoonen, dat zelfs al in den Quacksalver de eerste sporen van zijn later Amsterdamsen te vinden zijn.

Verleden jaar is ook Dr. Schepers reeds tot de overtuiging gekomen dat de Hoochduytsche Quacksalver uit Bredero's jeugd dateerde, maar hij geraakt tot die conclusie langs wegen waarop ik hem niet kan volgen. Hij leverde n.l. een bespreking van Van Rijnbach's uitgave in de Neuwe Gids van Juni 1927, onder het veelbelovend opschrift: 'Nieuws over de jonge Bredero'. Als hij over den strijd om den Quacksalver komt te spreken kiest hij voorloopig geen partij, maar bepaalt zich tot een uiteenzetting

1) N. Rott. Ct. Avondblad A van 15 Jan. 1927, blz. 3.

2) Te Winkel. Ontwikkelingsgang^2 III, 172.

van den stand van zaken. Wel wijst hij met nadruk op de overeenstemming met het, ook al door Van Rijnbach genoemde tafelspel ‘Van een Kwakzalver en een boer’, dat voorkomt in het Haarlemsche hs. ‘Trou moet Blycken’. In dit stukje komt n.l. een zin voor die men bijna woordelijk in den Quacksalver van Bredero kan terugvinden. Dr. v. Rijnbach acht het daarom niet onmogelijk dat Bredero dit tafelspel in Haarlem heeft zien opvoeren. Maar nu komt Schepers met zijn veel verder gaande hypothese: Bredero zou als jong schildersmaatje te Haarlem in de leer zijn geweest en wel bij niemand minder dan Goltzius. Als hij dan het genoemde tafelspel gezien heeft, wil hij ook wel eens iets in dien geest maken en hij schrijft zijn Hoogduytschen Quacksalver. Vooral in 's kwakzalvers brabbeltaaltje hebben zijn medeleerlingen veel schik, want dat is een imitatie van het gebroken Hollandsch van hun leermeester, die immers uit het land van Gulik kwam. Ook over de reden van Bredero's vertrek naar Haarlem heeft de heer Schepers een theorie. Er bestaat n.l. een versje, waarin de zeventienjarige jongeman het meisje. dat niet met hem trouwen wil dreigt met de woorden:

> ‘Ik meen sy sou wel beter coop
> Gheven tooch ick opter loop’.

en Dr. Schepers teekent hier in allen ernst bij aan: ‘Heeft hij dit misschien gedaan en vinden we hem zo (om 1602) in de Haarlemse schilders werkplaats terug?’ Ik kan het niet helpen, maar ik vind het nogal naief, dit regeltje uit een jeugdrijmpje als een serieus argument te willen gebruiken. En bovendien, gesteld dat Bredero inderdaad zijn booze bedreigingten uitvoer had gebracht, dan behoeft hij nog niet juist naar Haarlem te zijn getrokken!

Met het verblijf van Bredero als leerling te Haarlem wil Schepers ook verklaren hoe hij Van Mander's levensbeschrijver werd. Maar dit laatste is ook nog geen uitgemaakte zaak en de argumenten die Dr. Schepers er onlangs weer voor aanvoerde lijken, mij uiterst zwak[1)].

Invloed van het genoemde Haarlemsche tafelspel schijnt op het eerste gezicht onmiskenbaar. Hieruit citeert Schepers den regel:

‘Den armen om Gode, den rycken om gelt;’

terwijl Bredero's kwakzalver verzekert, dat hij zijn geneesmiddelen verkrijgbaar stelt: ‘Vor dem reyeken umb geldt, den armen gaer umb sunst.’

1) N. Gids, December 1927.

De overeenstemming is werkelijk opvallend, maar indien er van invloed op het stuk van Bredere sprake is, dan moet die zich beperken tot dat ééne zinnetje. Ik weet niet, of Dr. Schepers de moeite, genomen heeft, het Haarlemsche Tafelspel eens door te lezen, maar zoo ja, dan moet hij toch bemerkt hebben, dat de beide stukken met elkaar noch in vorm, noch in inhoud verder iets gemeen hebben; in beiden treedt een kwakzalver op, doch het motief is in het Haarlemsche spel geheel anders. Kan nu dat eene zinnetje wel als een sterk bewijs worden beschouwd? Kan de bewering van den kwakzalver, dat hij de rijken voor geld, de armen voor niets helpt niet een traditioneele tirade van dat soort lieden geweest zijn? Zoo ja, dan kunnen we evenmin van invloed spreken als wanneer in twee, overigens verschillende marktschetsen beide marktventers beweren, dat men bij gebleken ondeugdelijkheid van hun artikel op staande voet zijn geld terug kan krijgen.

Dr. Schepers' verklaring van het gebruik van platduitsch in den Quacksalver (en ook in het Robbeknolfragment[1)], is nog bedenkelijker. Dat Goltzius, die al sinds 1587 in Holland vertoefde, omstreeks 1602 nog zoo gebroken Hollandsch zou spreken als deze kwakzalver lijkt mij hoogst onwaarschijnlijk. Maar wanneer men Te Winkel's opstel doorleest over den kwakzalver op ons tooneel in de 16de en 17de ceuw[2)], wordt de zaak duidelijk, want deze merkt daarin terloops op: ‘Vooral schijnt het hier toen (in de 16de en 17de eeuw n.l.) van Hoogduitsche kwakzalvers gewemeld te hebben’. Dit is voldoende verklaring voor hot platduitsch in Bredere's klucht.

Wanneer ik nu aanstonds nog bewezen zal hebben dat de Quacksalver in ieder geval een Amsterdamsch stuk is, dan blijft er van Dr. Schepers' conjecturen niet veel over. Het was ook wel wat voorbarig, dat hij zijn speculatief artikel ‘Nieuws over de jonge Bredero’ betitelde. Toch brengt Dr. Schepers ons weer oen stap verder in de goede richting. Hij sprak het uit, zij het dan alleen als hypothese, dat de Quacksalver inderdaad van Bredero is en wel een jeugdwerk. Ik wil nu trachten deze meening door inwendige bewijzen te bevestigen.

In de eerste plaats dan, blijkt bij nauwkeurige lezing duidelijk

1) ‘De Gheboorte run Luysbosch Alias Robbeknol’, blz. 86 in Van Rijnbach's uitgave.
2) Ned. Tijdschr. voor Geneeskunde, 1914, 1B, blz. 1915 vlgg.

de Amsterdamsche herkomst van het stuk. In regel 222 vertelt een der optredende personen, dat hij van een vriend heeft gehoord,

> 'Datter een kostelyck miester op liet Water staet voort',

'Het Water' is, gelijk bekend, de oude naam voor het Damrak. En de kwakzalver zal met de 'wytberumbter und neringbare stadt' met 'kostlichen gebauwen' en 'so schipffreych', ook wel eerder Amsterdam dan Haarlem bedoelen[1)]!

Bovendien zijn er in de klucht, zij het hier en daar verspreid, al woorden te vinden uit dat onvervalschte N. Hollandsch-Amsterdamsch dialect, waarin Bredero later zijn andere kluchten zou schrijven. Zelfs de kwakzalver spreekt een enkele maal zijn platduitsch met een Amsterdamsch accent; zoo leest men in regel 64: '*angeten*' i.p.v. '(*h*)*anden*'. In het Hollandsche gedeelte komen de volgende dialectwoorden voor:

minster (186 en 225), *miesters* (381), *miesteren* (226), *vleys* (208), *mongt* (209), *wongder* (234), *swiet* (236), *hangt* (275), *langtlooper* (305 en 380), *giesselen* (315).

Het begin is er dus al, het is alleen net of Bredero nog aarzelt zijn Amsterdamsche moedertaal te gebruiken; de rederijkerstraditie zit nog te diep ingeworteld.

Maar zoo komen we als vanzelf tot de belangrijke vraag: Zijn er in het stuk, behalve die Amsterdamsche woorden, nog andere, duidelijker bewijzen voor het auteurschap van Bredero? Na nauwkeurige beschouwing en vergelijking is het antwoord niet twijfelachtig. Opvallend is b.v. de overeenkomst in gedachtengang en uitwerking tusschen een gedeelte van 's kwakzalvers oratie, waarin hij geld als het universeele geneesmiddel aanprijst en de beweringen van 'Leckerbeetje' uit de Lucelle. Deze materialist verklaart ook dat alleen het geld geluk aan kan brengen, want, zegt hij:

> 'binje geelt, binje vreck, binje geel, binje scheel,
> Binje dol, binje vol, binje slof, binje grof, binje schrael, binje kael,
> Binje dof, binje doof, binje blint, binje nes, binje bles,
> Binje boos, binje loos, binje voos, binje out, binje kout,
> Binje hoer, hinje dief,
> Heb je Geldt, ick hebje Lief.' (Lucelle, r. 423-429).

1) regel 15 vlgg.

Vergelijk daar nu mee de woorden van den kwakzalver, die alles met goud geneest:

‘Kumt her das ich u helff, und wacht nicht tot am lest,
Die gheholden, ghestochen, gebrochen sein of gequest,
Leytleich, vreesleich, buslich, lam, manch, doof, kreupel,
Galtsich, narrisch, und alt ongevallighe peupel.
Die geborsten, geklooft, ghescheurt, gaet im banden,
Ich schal u durch behulff vom meyn naerstighe handen,
Wedrumb ghenesen wol, hab ich anders de macht’, enz.
(r. 143-149).

En als hij dan zijn kundigheden heeft samengevat in de bewering:

‘Mein reyche kunst weet raet vor gevarlicheyt und noot’,

dan besluit hij met de echt brederodiaansche wending:

‘Man ich weet gans kein list vor d'al vretende floot’.

Is het niet of we hier in dit laatste zinnetje al hooren de stem van Floris Harmensz uit den Spaanschen Brabander:

‘De dood komt overal, al waar 't dat gy in een stiene muur
gemetselt was
De dood spaart klein noch groot; tegen de dood en is geen schilt’.
(r. 323-324).

Nemen we nu ter vergelijking een willekeurig stuk uit het niet-duitsche gedeelte, om te zien of de daarin voorkomende meer ongewone en opvallende vormen ook in andere werken van Bredero teruggevonden worden. Ik kies hiervoor de monoloog van den ouden bruidegom (r. 157-182) waarin ik de volgende vormen aantrof:

konnen (159), *en kan* .... *niet* (dubbele ontkenning 161), *meughelyck* (162), *gejt, hejt* (164, 329), *billich* (166), *geschien, lien* (167), *ervarentheyt* (173), *en* .... *niet* (dubbl. ontk. 176), *wilt* (derde pers. enkelv. 177).

Deze vormen komen, volgens de opgaven van Nauta en v.d. Veen[1)] in Bredero's overige werk alle meermalen, zelfs grootendeels passim voor. Ik geef direct toe dat ieder woord afzonderlijk weinig bewijskracht zou hebben, maar dat in dit kleine stukje alle eenigszins opvallende vormen ook elders bij Bredero dikwijls

1) G.A. Nauta, Taalkundige aanteekeningen op de werken van G.A. Bredero, 1803. J.O.S. v.d. Veen, Het taaleigen van Bredero, l905.

worden aangetroffen en geen enkele taalkundig eigenaardige vorm eruit, bij Bredero verder niet voorkomt, laat toch geen twijfel aan de echtheid van den Quacksalver over.

Ook op andere plaatsen in de klucht kan men herhaaldelijk opvallende overeenkomsten aantreffen. Zoo heeft Bredero in zijn spelen nogal eens de gewoonte, het publiek door een der optredende personen te laten toespreken. In den Quacksalver richt Joost den Drucker zich tot zijn auditorium:

> 'Och lacht ghy noch daer ghy my dus euvel siet treuren?
> Weet ghy wel jonge luy dak het u mee kan ghebeunren?'
> (r. 219-220).

Op overeenkomstige wijze zegt Olaes Gloet (r. 25-26):

> 'Hoe sit dit groote goet en lacht, nou hout jou beck nacysters,
> Ey get goe mannen wat sie ick hier 't Amsterdam al treckplaysters'[1].

Voorts vergelijke men de soortgelijke passages in Symen sonder Soeticheyt (r. 70 vlgg.), in de Klucht van de Koc (r. 143-144) en in den Stommen Ridder (derde deel, tweede tooneel) waarin de page Amoereusje met bijtend sarcasme het publiek rechtstreeks aanspreekt. Nu komt dit alles ook in andere kluchten voor, maar die zijn dan ook meest uit iets later tijd en staan sterk onder den invloed van Bredero[2].

Tenslotte laat ik hier nog een aantal eigenaardige vormen, uitdrukkingen en scheldwoorden volgen, met vermelding van de plaatsen uit andere werken van Bredero, waar deze woorden voorkomen.

regel	**komt ook voor in:**
4 *wenaer* (weduwnaar)	Kl v.d. Huysman 37, Claes Cloet 30.
14 *lyckewel* (evenzeer)	Kl. v.d. Koe 154.
54 *door* (dwaas)	Symen s. Soeticheyt 154.
165 *jeuchdelyck*	K.v.d. Koe 472.
226 *miesteren* (genezen)	Kl. v.d. Huysman 52.
301 *hersenbecken* (hersenpan)	K.v.d. Molenaer 519.

1) G.A. Brederoos Claes Cloet, blz. 89 in Van Rijnbach's uitgave.
2) Juist voor het ter perse gaan van dit nummer lees ik dat ook Dr. A.A. Verdenins, in een bespreking van v. Rijnbach's uitgave, zich terloops vóór het auteurschap van Bredero verklaart. Hij wijst daarbij op twee plaatsen die sterk doen denken aan passages uit den Spaanschen Brabander. Zie Nieuwe Taalgids XXII 2e all. blz. 104.

303 *loer* (schelm)	Symen 136, Luysbosch 85, Griane 22, 35, 41, Lucelle 55, Moortje 14, 57, St. Ridder 2291.
303 *buffel*	Symen 155.
303 *droch* (wanschepsel, onmensch)	Symen 160, Griane 20, S. Ridder 52, Roddr. en Alph. 40, Het daghet 11, 26.
383 *knoet* (mof, pummel)	Sp. Brab. 1101.
383 *deen* (lomperd)	Sp. Brab. 311.
383 *fiel*(*t*) (schavuit)	Kl. v.d. Koe 34, Kl. v.d. Molenaer 519.
390 '*'t salder noch qualyck daghen*'	Sp. Brab. 49 ('*hoe selt hier daghen*').

Ook hier is, dunkt mij, de overeenstemming weer te groot om aan een anderen auteur dan Bredero te kunnen denken.

Nog een enkel woord over de namen der in het stuk voorkomende personen. Rychart, Drooge Lammert en Joost den Drucker zijn namen, wier bedoeling aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat; ook later zou Bredero, in zijn kluchten zoowel als in zijn comedies, zijn 'spelende gesellen' van symbolische namen voorzien[1)]. Een uitzondering maakt in den Quacksalver de apotheker, wiens naam er als een authentieke familienaam uitziet, n.l. Peter Parest(en). Ondanks mijn naspeuringen in de registers van het Amsterdamsch Gemeentearchief, mocht het mij niet gelukken den man met een werkelijk bestaan hebbend apotheker te identificeeren. Het blijft dus onbeslist, of de apotheker Peter Parest te Amsterdam werkelijk gewoond heeft, of dat Bredero ook diens naam fingeerde.

Thans rest ons alleen nog het quasi platduitsche gedeelte van de klucht aan een nader onderzoek te onderwerpen. Zonder eenig ander aanknoopingspunt zou dit een vrijwel hopeloos geval zijn, maar gelukkig wordt ons deze taak gemakkelijk gemaakt, doordat er nog een in 't platduitsch geschreven fragmentje van Bredero over is, aan welks echtheid zelfs Ten Brink niet twijfelde en waarop onlangs door Dr. Schepers zoo terecht de aandacht is gevestigd, zij het in ander verband. Het is een van die 'snippers zijner schrijftafel', die naar het oordeel van Ten Brink: 'te weinig afgewerkt en te veel geschetst (zijn) om

1) Dat de meeste namen in Bredero's werken gefingeerd zijn, vgl. J.W. Muller, Tijdschr. der Mij. v. Nederl. Lettert. XLIV, blz. 310.

de moeite eener opzettelijke analyse te loonen', en dat tot opschrift draagt: 'De gheboorte van Luysbosch, alias Robbe-Knol'. Had Ten Brink wel de moeite genomen, dit stukje wat, meer aandacht te wijden, dan zou hij wellicht ook tot een andere conclusie aangaande den Quacksalver zijn gekomen.

Maar ook afgezien hiervan is 'De gheboorte van Luysbosch alias Robbeknol' de moeite van een analyse waard. De titel alleen wekt zelfs bij den oppervlakkigen Brederokenner al verwachtingen op en inderdaad, er is tusschen den beroemden Robbeknol uit den Spaanschen Brabander en den held van het vrij onbeholpen fragmentje meer overeenkomst dan de naam alleen. Schepers is de eerste geweest die ze met elkaar heeft vergeleken.

Met den Hoochduytschesn Quacksalver heeft het Robbeknolfragment alleen de half Hollandsche, half verdraaid Duitsche taal gemeen en de, voor Bredero toch al karakteristieke, slordige, inconsequente spelling. Maar die slordigheid kan bij ons onderzoek in zekeren zin weer een punt van vergelijking vormen, want ook hier is min of meer 'method in madness'. Zoo vindt men in den Luysbosch zoowel als in het platduitsche gedeelte van den Quacksalver '*ik*' meestal door 'i*ich*' weergegeven, bij beiden in varianten soms afgewisseld door '*ick*' en '*ic*'. In den Luysbosch wordt '*en*' meestal geinterpreteerd door '*und*', '*un*' en '*en*', terwijl in den Quacksalver ook meest '*un*' en verder '*un*' en '*en*' aangetroffen worden. Voor '*veel*' schrijft Bredero meest '*viel*' maar bovendien vindt men '*fiel*', '*vil*', '*veul*', '*veyl*' en '*veel*'. Eenmaal zelfs '*viel*' en '*fiel*' in één regeltje! (Luysb. 1) Deze spellingsanarchie in aanmerking genomen, valt de groote overeenkomst in de twee 'Duitsche dialecten' des te meer op. Dit lijkt mij dan ook wel het sterkste bewijs voor Bredero's auteurschap, een bewijs dat des te klemmender wordt, wanneer men naast de beide stukken andere zgn. platduitsche stukjes uit dien tijd legt. Het dialect in Coster's 'Teeuwis de Boer' en 'Meyster Berent' is van een heel ander soort, en dit verschilt weer in sterke mate b.v. van het platduitsche liedje in W.D. Hooft's 'Andrea de Piere' of Focquenbroch's 'Hans Keyenvretzer'. Een vluchtige beschouwing is hier eigenlijk al voldoende om de identiteit van den Quacksalver vast te stellen. Toch wil ik nog de aandacht, vestigen op de volgende overeenkomsten:

Robbeknol zegt voor '*tot*' en '*toe*' altijd '*zoe*'. De kwakzalver

ook, alleen hij schrijft het als '*tsoc*' (soms '*toe*', '*thoe*' en '*to*'). Dus in beide stukken geschreven met '*oe*'. De '*oe*'-klank wordt echter in alle overige Duitsche woorden in beide stukken door '*u*' weergegeven, vgl.: *kunst, umb, sunst, gefunden, wunderlich*, (Quacks. passim) en: *gutter, mutter, brutter, nun* (Luysb. passim). Uitzonderingen vindt men soms wanneer het woord ook in het Hollandsch '*oe*' heeft: *kloechen, hoech* (Luysb. 26, 43). Het eigenaardige Nederduitsche '*man*', in de beteekenis '*nur*' of '*aber*' vindt men in Quacks. 72, 90, 121, 100, 240, en wordt ook in den Luysb. uitsluitend gebruikt. Het vreemde, door niets gemotiveerde '*schal*' voor Holl. '*zal*' in Luysb. 68, vindt men terug in Quacks. 148, 242, 247, 266, en bovendien nog '*schollen*' (190) en '*schol*' (196). '*Veul*' (Luysb. 78) doet eerder aan Holl. dialect denken, evenals '*veur*' (Luysb. 20). Deze laatste vorm ook in Quacks. 297, 305, waarin ik ook nog '*meucht*' aantrof (139).

Tenslotte moet ik vermelden de, gedeeltelijk ook hypercorrecte vormen, waarvan het in beide stukken wemelt en die, voorzoover mij bekend is, alleen hier in zoo grooten getale voorkomen. Hieronder volgen eenige voorbeelden:

Hoochduytschen Quacksalver: *leech* (laag, 3), *schipffreych* (18), *gerachen* (geraken, 56), *pracktychen* (61, 329), *hauch* (hoog, 68,107), *pluychen-ghebruychen* (77-78), *lecher* (lekker, 88), *dechen-bevlechen* (105-106), *lochen-stochen* (lokken-stokken, 117-118), *verwurpfen* (verworpen, 129), *kranchen-bedanchen* (141-142), *kloechen* (261), *clauff* (klop, 303) enz.

Gheboorte van Luysbosch: *verzellen* (vertellen, 1), *stoch* (stok, 14), *kloechen* (kloeken, 26), *hoech* (hoek, 42), *went* (want, 57), *pracktychen* (66), *schal* (zal, 68), *opf* (op, 79).

Vooral deze, in beide stukken naar verhouding van de grootte ongeveer even vaak voorkomende, eenigszins comisch werkende hypercorrecte vormen, hebben voor mij sterke bewijskracht, temeer daar eenige ervan in de twee platduitsche gedeelten zelfs precies eender gespeld worden (*pracktychen, klocchen*). Zouden al deze woorden door Bredero met opzet verdraaid zijn om een comisch effect te verkrijgen? Waarschijnlijk wel; hij hield van dialectische curiosa en de parodie zat hem in het bloed[1].

Men kan tenslotte nog vragen welke van de twee platduitsche stukken het oudste zou zijn. Gelet op het iets juister gebruik der

1) Vgl. het artikel van A.A. Verdenins, N. Taalgids XXI, blz. 161 vlgg.

hgd. casus obliqui en de wat beter volgehouden consequentie in het schrijven van sommige vormen in den Luysb. (‘*zoe*’ voor ‘*tot*’ of ‘*toe*’), ben ik geneigd den Hoochduytschen Quacksalver als het oudste te beschouwen. Doch met zekerheid laat zich dat niet uitmaken. Bredero was dus misschien even twintig jaar toen hij den Quacksalver schreef; in ieder geval is het een van zijn eerste stukken.

Ik meen wel te mogen veronderstellen, dat ik de argumenten die tegen Bredero's auteurschap pleitten afdoende heb weerlegd en de waarheid van het tegenovergestelde met voldoende bewijzen heb gestaafd. En dezelfde feiten die Bredero als den schrijver van den Quacksalver doen kennen, wijzen ook uit, dat hij het schreef in een vroegere periode dan zijn overige spelen, m.a.w. dat het stuk een jeugdwerk vim Bredero is.

Amsterdam, Februari 1928.

L.J.J. OLIVIER.

Bijbelkennis en literatuurstudie.

De ene vorser na de andere heeft leren zien, hoe Rembrandt ontelbare keren zijn bezieling haalde uit de Heilige Schrift. En sinds de Oostenrijker Wickhoff vond, dat verschillende tekeningen, die volgens Hofstede de Groot een mythologies onderwerp zouden behandelen, iets bijbels bleken voor te stellen, heeft de Hollandse geleerde zelf overvloedig bewezen, hoe de meester zijn Bijbel met gemak beheerste.

Wat de kunstgeschiedenis ontdekte, schijnt de letterkunde nog niet volledig doorgrond te hebben. Wel geeft elke nieuwe, uitgaaf van Vondels Lucifer in de Zwolsche Herdrukken weer een of andere tekst aan, die totdusver achter het vers niet gelezen was; maar zolang iemand zich aan de studie van een zeventiendeeuws boek waagt, zonder de Bijbel bewust in zijn hoofd en de Concordans in zijn hand te hebben, moeten allerlei schriftuurplaatsen, die het motief voor de dichter zijn geweest, de aandacht ontsnappen.

Bij wijze van voorbeeld mogen misschien een paar overbekende regels volgen, waarvan de bijbelse oorsprong nog niet vastgesteld schijnt te zijn:

> ‘O kon ik oock die konst: maar wat op 's harten grond leyd
> Dat weltme na de keel: ick word te stijf geparst,
> En 't werckt als nieuwe wijn, die tot de spon uytbarst’.

Hoe persoonlik deze uiting ook mag zijn, het beeld herinnert tamelik sterk aan Job 32 : 18/9.

> ‘Want ick ben dor woorden vol: de geest mijnes buycks benauwt mij. Siet, mijn buyck is als de wijn, die niet geopont en is: gelyck nieuwe ledersacken sonde hy bersten’[1)].

Iedereen is verder vertrouwd met de eerste rei van Lucifer;

> ‘Wie is het, die zoo hoogh gezeten,
> Zoo diep in 't grondolooze licht.
> Van tyt noch eenwigheit gemeten,
> Noch ronden, zonder tegenwight,
> By zich bestaet....’.

Waarschijnlik moduleert de dichter hier Jac. 1 : 17, waar geschreven staat:

> ‘Alle goede gave ende alle. volmaeckte gifte is van boven, van den Vader der lichten afkomende, by welcken geen verandoringe en is, ofte schaduwe van omkeeringe’.

Onze filologen hebben bij de behandeling van oude werken te weinig het Boek der boeken opgeslagen. Terecht verbeterde Stoett in Verwijs' Bloemlezing (II 193) de titel van een fragment; alleen liet hij een vergissing in de tekst zelf onveranderd: ‘in *Jobs* boec: Opera enim illorum sequuntur illos’. De middeleeuwer Jan de Weert citeerde deze zin eenvoudig in 't Latijn, omdat die letter-lik het epistel van het Requiem besluit (Openb. 14 : 13). En hij onderstelde dat vanzelfsprekend genoeg om de Apocalyps aan te duiden als liet boek van Johannes of ‘Johs [misschien Joes] boec’. Alleen deze lezing wint trouwens de vierde heffing, die voor de versmaat anders tekort komt.

Vooral onze zeventiendeeuwse letterkunde lijkt een palimpsest, waar telkens de oorspronkelike letter van het Woord Gods doorschijnt. Van elkaar namen de schrijvers ook herhaaldelik wat over; Vondel heeft de ‘kerk van ongekorven hout’ bij Hooft gevonden, terwijl hij uit Hofwyck de regel koos: ‘Dat

1) Voor de eenheid wordt hier overal de Statenbijbel aangehaald, ofschoon Vondel die bij Roskam nog niet kon en bij Lucifer niet meer won gebruiken. Het verschil met andere vertalingen, waaronder Moller (De Heerlyckheit der Kercke van Joost van den Vondel, 1907, bl. XXVI vv.) de gangbare aanwees, is voor deze algemene opmerkingen minder van belang.

komt er af, van 't zeil te voeren in den top', wanneer dit tenminste geen spreekwoord was. Maar vulden Vondel en Huygens ieder een vers met 'gouden appelen op zilvren schaal', dan zinspeelden zij beiden op Spreuken 25 : 11.

Hoe eenvoudig of zelfs onnozel nu een dergelik spel met bijbelteksten misschien op het eerste gezicht mag lijken, het verschijnsel is zó kenmerkend voor de klassieke meesters, dat het onze volle belangstelling verdient. Inhoever, vragen wij ons onwillekeurig af, zouden de tijdgenoten hun werk beter verstaan hebben dan wij? Van de ene kant hebben wij allerlei wetenschappelike verklaringen tot onze dienst, van de andere kant is niet alleen het spraakgebruik veranderd, maar ontgaan ons on-vermijdelik toespelingen, die de toenmalige lezer vanzelf begreep en die helaas elke geestige werking dreigen te verliezen, als ze stelselmatig met een zoeklicht worden opgespoord. Overigens blijft er reden tot twijfel, of Hooft en Huygens niet juist de waarde van hun werk gedeeltelik in een zekere geheimzinnigheid zochten, waarop ieders vernuft zich had te spitsen. Zijn meerdere woordspelingen niet blijkbaar als raadsels bedoeld'?

Intussen had de gemiddelde zeventiendeeuwer op ons geslacht een groot voordeel in zijn vaste bijbelkennis, want de tale Kanaäns doortrok de halve literatuur. Het humanisme, hield van antieke lessen, de romantiek heeft de bontste motto's geciteerd of ook wel gefingeerd, manr de gouden eeuw was van gewijde teksten verzadigd. Ver van ooit plagiaat of fabrikaat te heten, werd zo'n mozaiek beschouwd als verheven schoonheid, evenals het bij Chinezen voor hoogste wijsheid gold om overgeleverde spreuken doorlopend samen te vlechten.

Met de vraag van de meerdere of mindere verstaanbaarheid is die van de onmiddelike werking verbonden, waardoor de gevoelswaarde voor poëzie toch allereerst bepaald wordt. De blijvende schoonheid van kunst ligt achter de associaties, die bij tijdgenoten meermalen de hoofdindruk regelen. Schubert's lied 'Die Post' werd in zijn dagen wel biezonder aantrekkelik gevonden, omdat de dierbare posthoren er telkens even precies in te herkennen viel, terwijl die posthoren voor ons louter een woord betekent, een dichterlik woord door zoveel herinneringen aan romantiese verzen, maar ook niet meer dan een woord. Onvergelijkelik dieper werkelikheid, vol van de rijkste herinneringen en verwachtingen, vertegenwoordigde nu de klank van Gods Woord voor de Protestanten. Zelfs de meeste rechtzinnigen

kunnen zich op het ogenblik niet helemaal meer begrijpen, wat de Schrift voor waarde had in het leven, ook het verbeeldingsleven, van hun vaderen, die immers geloofden, de Bijbel eindelik ontdekt en geopenbaard te hebben. Het merkwaardige van 't geval lag hierin, dat iedere tekst door de zegevierende Hervorming; en biezonder door de kersverse vertalingen een *nieuwe* klank had gekregen, vol bezieling voor de woordkunstenaars. Dit element estheties te proeven met de smaak van de zeventiende eeuw, 't is onze tijd zelden meer gegeven. Voor ons geslacht is de Bijbel nu eenmaal 'een erfenis, nog wel een veel betwiste erfenis, die door allerlei misbruik sommigen verveelt, juist omdat het kostbare van dit bezit voor anderen ligt in de ouderdom. Ontzag leert de Christen van jongsaf voelen voor de foliant met koperen beslag; de verhouding is minder hartelik, uu de Statenbijbel, het eigen getuigenis van de zeventiende eeuw, een monument en een dokument wordt, waarvan de vorm noodlottig zijn actualiteit heeft ingeboet. De afstand tot de levende taal is door veroudering en nog meer door vervreemding teveel vergroot voor direkt gevoelskontakt. Persoonlik vrijwel onverschillig tegenover een tekst, die vroeger de mensen tot het diepste van hun hart liet trillen, vertrouwt menig modern persoon nauweliks de waarachtige inspiratie van bijbelse dichters, die zich op de brede klanken van het Woord voelden drijven als een min of meer zangerige gemeente op het orgel.

Een Huygens of Cats viel het licht, de toon van het Oude of Nieuwe Testament maar even aan te slaan, om zeker te zijn van de weerklank bij hun volle. Hun gedichten werden volgens de algemene opvatting niet met teksten zozeer opgevuld als wel wezenlik ‘aangeblazen’. Wat ons een stoplap lijkt, was toen een edel sieraad; en waar wij het ritme horen dalen, werd toen een sterk accent gevoeld. De zeventiendeeuwer las de Bijbel immers met de hoogste bewondering en luisterde met de diepste eerbied naar ieder woord.

Zouden we dit niet aannemen, dan werd het onmogelik te begrijpen, waarom Vondel zo geregeld herhaalde, dat hij zich trouw aan de Schrift hield in zijn spelen. Deze eis gold als een voorwaarde bij de kunst niet minder dan bij de godsdienst. De dichter volgde gewillig zo'n strenge wet, omdat hij ook de sterkste ontroeringen aan de Bijbel dankte. Hadden de humanisten nog andere boeken, waaraan ze graag regels ontleenden, hun antieke literatuur sprak hoogstens de verbeelding van enkelen aan, terwijl

de bijbelse geschiedenis tot het gemoed, ja het gemoed van heel het volk, doordrong. Citaten van Virgilius met namen van goden konden het schoolse geheugen vleien, teksten uit de Profeten herinnerden aan de binnenkamer thuis. Rembrandt zag zijn moeder levenslang met de Bijbel op haar schoot, om ongemerkt te bevestigen, hoe het Evangelie voor hem een innige *toon* bleef houden. De mythologie stemde hem dikwels wat bombasties of soms humoristies, zoals een rederijker de onbegrepen antieken nu eens galmend, dan weer schaterend voordroeg: maar de gewijde historie, zijn doorvoelde en doorleefde Bijbel was hem nabij als het vaderland of de moedertaal zelf.

Uitdrukkelik geldt dit voor een overtuigd Kalvinist als Huygens, die ons ook daarom minder doorzichtig lijkt, omdat wij niet genoeg tot de grond van zijn levensbeschouwing leren heenzien. Die grond was het Woord, het Woord werkelik, het Woord letterlik. Zonder deze vaste bodem valt de harmonie van zijn gedichten ineen als een koor, waarvan de bas zou bezwijken. En hoe beter iemand de Bijbel kent, hoe eerder hij de bijbels gestemde werken van Huygens verstaat. Om dit aan te tonen, kan de eerste de beste bladzij dienen, nl. het bekende besluit van ‘Des Heeren twee Gebods tafelen’. Nadat de dichter hier de Tien Geboden volledig heeft ‘uytgebreidt’, verwachten wij aan 't einde zijn persoonlik getuigenis. Hij geeft dit ook in de gebedstoon, maar in plaats van zelf aan 't woord te willen komen, levert hij opnieuw een reeks bijbelse termen. Zijn eigen liefste taal is en blijft de tale Kanaäns, omdat die de zuiverste weerklank vormt op de Openbaring, die hij zo even liet horen.

> ‘Jae, Heere, 't is Uw Woord; 't zijn Uw' beschreven Wetten,
> Daer naer wy Wil en daed verbonden zijn te setten;
> Daer van liet minste punct onachtsaemlick gefaelt
> d'Onsterffelicke dood rechtvaerdelick behaelt.
> Daer door de swacke ziel in oen van all' gevallen,
> In Uw' gerechtigheit straf-schuldigh is van allen.
> Maer sult Ghy dus en dus te rechte met ons gaen,
> Waer is hy, groote God, die voor U sal bestaen?’

In zóver verandert Huygens bij zijn eerbiedig antwoord op de Tien Geboden alleen van toonaard, dat hij nu het Nieuwe Testament vooral volgt. ‘Wil en daed’ komen II Cor. 8 : 10 en Phil. 2 : 13 in gelijke gedachteverbinding voor. De uitspraak, dat een overtreding in één enkel punt, schuld op ieder punt

insluit, staat Jac. 2 : 10 geschreven, terwijl de inleidende regels mogelik nog verwijzen naar Math. 5 : 19. Het slot herhaalt eenvoudig Ps. 130 : 3. Dan maakt Huygens een overgang, die zich vrijwel bij de strekking van de Romeinebrief aansluit, waaraan de volgende regels weer letterlik herinneren:

> '... Nu isser van den Mensch ter wereld geen vermaen Die 't goede kan,
> hoe doen? ja doncken, ja verstaen'.

Immers Rom. 3 : 12 wordt hier niet II Cor. 3 : 5 versterkt. En verder geeft de dichter variaties op het motief van Rom. 7 : 15-19.

De zeventiendeeuwers zagen het Oude Verbond geleidelik in het Nieuwe overgaan als het voorhuis in de binnenkamer. Vandaar vermengden ze teksten uit beide heliten van de Schrift. Een sprekend geval komt in Huygens' gedicht op 'een goed predikant' voor:

> '... de waerlieit met de vré
> Verhecht hy echtelick, gelijck sijn Meester dé'.

Mogelik verwacht een oningewijde, dat hier op een of andere plaats in het Evangelie wordt gedoeld. Maar omdat de psalmen beschouwd werden als profetieën van de Messias, verwondert het nauweliks, wanneer we deze regels in verband brengen met Ps. 85 : 11.

De enige betekenis van mijn aantekeningen kan hierin liggen, dat ze toekomstige bewerkers van zeventiendeeuwse teksten scherper bewust helpen maken van de bezielende levenswaarde, die de Bijbel voor onze grote schrijvers hield. Seneca's betrekking tot de Hollandse letterkunde is langzamerhand genoeg onderzocht; we krijgen wel eens de indruk, dat er dichterbij meer winst binnen te halen zou zijn. Bij 't aanwijzen van overeenkomstige plaatsen begint het eigenlik probleem eerst, inhoever de taal van de Schrift als *stijlelement* onze poëzie heeft beïnvloed.

GERARD BROM.

Enige wensen en wenken voor een geschiedenis van de Nederlandse taal[1].

In 1913 publiceerde ik, onder bovenstand opschrift, een onvoltooid artikel. De volgende, enigszins fragmentariese opmerkingen en aantekeningen zijn bedoeld als aanvulling bij de toen opgestelde verlangenslijst.

Over de invloed van de Zuid-Nederlanders op de kultuur en de taal van het Noorden, sedert de grote uittocht van 1585 behoef ik niet uit te weiden. Minder bestudeerd is die invloed in de eerste helft en het midden van de zestiende eeuw. Op de invloed van Antwerpen als centrum van boekdrukkunst wees ik vroeger reeds. Daarnaast werd in de laatste tijd mijn aandacht getrokken door rederijkers-geschriften, die in het Noorden doordrongen. De ‘const van rethorijcke’ stond aanvankelikin Holland op een laag peil: van de Zuidelike kunstbroeders viel veel te leren. Nog voordat de Brabantse en Vlaamse vluchtelingen de gelederen van de Noordelike rederijkers kwamen versterken of daar hun eigen kamer oprichtten, werden hun zinnespelen bewonderend gelezen, afgeschreven en waarschijnlik ook wel opgevoerd door de Hollanders. In de uitgebreide verzameling van spelen, in het bezit van de Haarlemse kamer ‘Trou moet blijeken’ vond ik verscheiden stukken die met zekerheid of waarschijnlikheid aan Brabantse auteurs toe te schrijven zijn. Het esbattement van de Luystervinck is afkomstig uit Lier[2], dat van de Schuyfman - gelijk bekend - uit Thienen en deze staan stellig niet alleen. Het merkwaardige spel van de *Bekeringhe Pauli*, dat ik in een Brussels handschrift terugvond, komt voort uit de Antwerpse kamer de Goudsbloem[3]. Zo is het mogelik, dat verscheiden spelen die men verloren waande,

1) Voorgedragen op het Vlaamse Filologenkongres te Leuven (15 April l.l.) met de bedoeling, de Zuid-Nederlandse vakgenoten op te wekken om de leemten in onze taalgeschiedenis te helpen aanvullen, vooral ten opzichte van de wisselwerking tussen Zuid- en Noord-Nederlands.
2) Vgl. *Ts.v. Ned. Taal- en Letterk.* 47, 273.
3) Zie mijn opstel over de *Apostelspelen in de rederijkerstijd* (Mededeelingen der Kon. Academie, 1928).

en waarvan alleen de titel bewaard bleef, volledig terug te vinden zijn in Noordelike afschriften, o.a. een spel *Van den ouden Tobyas*, en een *Van Mattheus den tollenaer*[1]. De Antwerpse kamer de *Violieren* voerde in 1551 op: het spel *Van den wellustigen mensche*, gemaakt door de factor M. Jan Van den Berghe alias Van Diest[2]. Ook dit is waarschijnlik, met dezelfde titel, in het Haarlemse archief terug te vinden.

Een ijverige afschrijver was ook de Amsterdammer Reyer Gheurts, wiens manuscripten van ± 1550 op de Brusselse bibliotheek berusten. Daaronder vindt men als Zuid-nederlands werk: het *Spel van Eneas en Dido* door De Mol, het *Spel van sinnen hoe Mars en Venus isamen boeleerden*, van Smeeken en een van Frans Fraet[3]. Als we mogen aannemen dat voor het repertoire van de Amsterdamse *Eglantier* uit deze verzameling geput werd, dan hebben we opnieuw een bewijs van rechtstreekse Zuidelike invloed.

Voor het auteursrecht bestond onder de rederijkers niet veel eerbied. Men zag er geen bezwaar in, de afkomst van een spel te verdonkeremanen door de zinspreuk van de eigen kamer aan het slot in te vlechten. Dat was blijkbaar de gewoonte bij de Haarlemse kamer ‘Trou moet blijcken’: dat zal ook wel elders geschied zijn. Het door Kalff uitgegeven *Spel van Pyramus en Thisbe* geldt in onze litteratuurgeschiedenis voor Amsterdams werk, omdat de zinspreuk ‘In liefde bloeiende’ er in voorkomt, maar taal en stijl maken het onmogelik dat de auteur een geboren Amsterdammer zou zijn. Wij hebben hier òf een annexatie van Brabants eigendom, òf het werk van een Brabander die nog niet lang in Amsterdam gevestigd was.

De afschrijver werd ook soms omwerker: dan werd het spel aan de behoeften van eigen toneel en publiek aangepast. Een voorbeeld daarvan vond ik in het *Spel van de Christen Kercke*, door de Zuid-Nederlander Reynier Pouwelsz te Utrecht geschreven en door een Haarlemse afschrijver bekort en verhollandst[4]. Een tweede voorbeeld levert het reeds genoemde Antwerpse

1) Vgl. da inhoudsopgave van doze spelen, die in het *Ts. voor Ned. Taal- en Letterk.* zal verschijnen.
2) J.B. van der Straelen: *Geschiedenis der Antwerpsche rederijkkamers*, blz. 23.
3) *Een present, van Godt loondt, Grammerchijs, besolos manos* (Ms. II, 367).
4) *Zie Tijdsein: v. Ned. taal- en letterk.* 42, blz. 150.

spel van de Bekeringe Pauli, waarin de Haarlemmer soms ingrijpend veranderde. Daarbij is van belang - en daarmee komen we op taalkundig terrein - welke woorden en uitdrukkingen de Hollander meende te moeten vervangen. Woorden als *bescoppen, hem pogen, togen* = tonen, *stoutelijck, spannen en vangen* e.d. achtte hij waarschijnlik voor zijn Noord-Hollandse hoorders te vreemd of zelfs onverstaanbaar. Dat zal vooral gegolden hebben voor de talrijke bastaardwoorden als *ongepuniert, certeyn, occuperen, persequeren, confuys, verturberen*, sonder *cesseren*, enz., die hij door Hollandse equivalenten verving. Zelfs de vreemde woorden als rijmklanken, waar de rederijkers zo graag mee pronkten, en waarvan hun Hollandse kunstbroeders allesbehalve vies waren, werden soms - wegens onverstaanbaarheid! - weggewerkt. Een aardig voorbeeld daarvan leveren de volgende zes regels (vs. 240 vgl.):

> dies sij succumbeerden
> Ghy hebtse al gestraft, die u refuseerden
> Twelck hier te lang waer om te narreren,
> Al syn se geplaegt, die u wet corrumperen
> Als een rechtveirdig godt in al u useren.
> U rechtveirdigheyt en was noyt om gronderen.

waar de zes rijmwoorden vervangen zijn, bij omwerking, door: *verneerden, onteerden, vertellen, verteerden, stellen, rebellen*.

Kunnen we nu in de rederijkerstaal Zuid- en Noord-Nederlands taalgebruik onderscheiden? Dr. F. Kossmann heeft deze vraag onlangs ontkennend beantwoord: ‘over tijd en plaats is in het algemeen uit de zoo traditioneele taal der rederijkersstukken moeilijk iets zekers op te maken’[1]. Ik ben daarentegen overtuigd dat een krities gescherpte blik in het schijnbaar gelijke wel verscheidenheid ontdekken zal. De Hollandse rederijkerstaal zit vol Zuidelike elementen, maar verraadt door Hollandismen zijn oorsprong wel. Zuiver Brabantse of Vlaamse teksten komen ook wel uit Zuidelike pen, al is het mogelik dat de auteur in Holland gevestigd is. Alleen bij langdurig verblijf in het nieuwe vaderland zal men mogelik sporen van Hollandse invloed vinden, en dan nog meestal uit de behoefte aan rijmwoorden voortkomend. In de spelen van Ryssaert van Spiere, geboortig uit Audenaerde, maar die dertig jaren in Gouda woonde, vond ik

1) *Tijdschr. v. Ned. taal- en letterk.* 46, blz. 33.

b.v. een typies Hollands rederijkerswoord *verbreeggen*, synoniem van *verharen* = weggaan. Op dit punt zou ook het werk van auteurs als Fruytiers, in 1561 reeds factor van de Rijnsburger kamer *De Roode Angieren*, of van de te Haarlem gevestigde Peeter Heyns eens nagegaan moeten worden. Hier zullen Zuid-Nederlandse filologen, eer dan wij, mogelike Hollandismen kunnen opsporen. Talrijk zullen die niet zijn, want het als voornamer geldende litteraire Brabants zal niet licht prijsgegeven zijn.

De kans op verhollandsing neemt toe, naarmate de zeventiendeeeuw nadert, en de aanraking met de ingeborenen van het nieuwe vaderland toeneemt. Aanvankelik viel het gemakkelik in de afzonderlike Brabantse kamers de oude moedertaal zuiver te houden. Tussen de taal van de Vlaming Celosse, de Leuvenaar Duym en hun Leidse stadgenoot Jan van Hout is het verschil duidelik genoeg, even goed als tussen de mannen van *'t Wit Lavendel* enerzijds en van Hooft, Coster en Bredero anderzijds te Amsterdam. Maar in de taal van Vondel zien we de geleidelike aanpassing zich voltrekken.

Dat in de 17de en 18de eeuw niet alleen de letterkundige taal, maar evenzeer - vooral door de Statenbijbel - het algemene schrijven en de schooltaal sterk onder Brabantse invloed bleef, is een te bekend feit om er over uit te weiden.

Op een minder bekend terrein komen we, als we onze aandacht richten op de Zuidelike Nederlanden, sedert 1585 onder Spaanse overheersing.

Het is een verheugend feit, dat de zeventiende-eeuwse letterkunde van het Zuiden in de laatste tijd zo ijverig onderzocht wordt: schrijvers als De Harduijn, Willem Ogier, Michiel de Swaen, Katherina, Boudewijns worden opnieuw uitgegeven; aan Poirters, aan R. Verstegen wordt weer studie gewijd. Daartegenover ligt het terrein van de taalgeschiedenis nog vrijwel braak. Bij jonge Vlaamse filologen bestaat zelfs een neiging om het taalkundige onderzoek, bij dergelijke tekstuitgaven, te verwaarlozen. Schrikken zij er voor terug, de dalende ontwikkelingslijn te volgen, die in een troosteloos verval eindigt?

Boven het hoofdstuk dat dit tijdperk behandelt, zet Stecher[1)] terecht: 'l'Isolement'. Toch was dit isolement niet volstrekt. Menig Nederlander - men denke aan Huygens, Hooft en Vondel - onderhield verbindingen met het Zuiden. Antwerpse

1) *Histoire de la litterature néerlandaise en Belgique*, blz. 246 vgl.

schrijvers werden ten dele in Amsterdam opgevoed: Willem Ogier bracht er zijn vroege jeugd door en kon daar Bredero's toneelwerk leren kennen; Willem van Nieuwelandt ging orj zijn vijfde jaar naar Holland en keerde daarheen na 1628 terug. Poirters was geboren in Noord-Brabant, Boethius a Bolswert in Friesland. Maar er was een kloof ontstaan tussen de onderworpen en de vrije Nederlanden, die door de contra-reformatie werd uitgediept.

In het opbloeiende Amsterdam begon men op onbarmhartige wijze de spot te drijven met het achteruitgaande Antwerpen en , de 'Spaanse Brabanders'[1]. Coster en Bredero parodieerden de Antwerpse volkstaal om op de lachlust van hun Amsterdams gehoor te werken. Aan de andere zijde voelen de Brabanders zich volstrekt niet als de minderen. Richard Verstegen zegt in de voorreden van zijn *Nederduytsche Epigrammen* (1624): 'Eenighe van de Hollantsche dichters sullen moghelijck segghen datter veel gheschuymde woorden in zijn/ om datse niet in heel bot plat Hollants en zijn gheschreven'. De zestiende-eeuwse opvatting dat het Brabants het beste Nederduits is, vindt nog altijd voorstanders, o.a. de Antwerpse kanunnik Guilielmus Bolognino, die wij weldra als spellinghervormer zullen ontmoeten. Hij acht 'de Antwerpse tale de beste onder de Nederduitse talen, gelijck (hij) tot Loven by occasie (heeft) hooren seggen, op den préckstoel, den seer Eerw. Heer Petrus Paludanus/ (gebortig van Mechelen), di vór seer ervaren in de Nederduytse tale wírdt geacht'.

Wanneer de Calvinistiese Deventer dichter Jan van der Veen de spot drijft met de verbasterde taal van de Antwerpenaars, en de in zijn oor bespottelike taal van de 'Vlaamsche Lieven' parodieert, dan staan Antwerpse en Brugse dichters gereed tot een hartstochtelik verweer. Maurits Sabbe, die aan deze 'Brabantsche en Vlaamsche Strijdgedichten ' een belangrijke studie wijdde[2], merkte niet op, dat de Brugse dichter Lambertus Vossius de Hollanders met gelijke munt betaalde, toen hij in de *Hemelspraecken van den Brugschen H. Bloedt-dagh* (1643-44) de verpersoonlijkte *Ketterye* plat-Amsterdams liet praten, in deze trant:

> Jaa cronje, weot-je niet; waarom dit is edaan?
> Dat jij-je liangden hadt, je soudt ongs wel verraen.

1) Vgl. Verdenius in *N. Taalgids*, 21, 129.
2) *Verslagen en Meded. der Kon. VI, Acad.* Nov. 1927.

Natuurlik hebben de Bruggelingen zich evenzeer vermaakt met die kromtaal als de Amsterdammers met de taal van Jerolimo.

Wat weten we eigenlik van de zeventiende-eeuwse taaltoestanden in het Zuiden? De Hollandse taal van verschillende kringen in deze tijd is vrij getrouw weerspiegeld in de realistiese litteratuur, maar Willem Ogler laat zijn personen geen plat-Antwerps spreken, evenmin als C. de Grieck het plat-Brussels aandurft. Jacobs[1] zocht vrijwel vergeefs naar echte West-Vlaamse dialektteksten. De vraag blijft of er bij nauwkeurig onderzoek niet meer te vinden is, en of tenminste de plaatselike bestanddelen niet krities uitgeschift kunnen worden. Het geparodieerde Brabants van Bredero heeft natuurlik maar betrekkelike waarde. Huygens heeft in zijn *Trijntje Cornelisdr* de taal van de Lepelstraat beter benaderd. Maar niet alleen de taal van de volksbuurten interesseert ons. Hoe sprak in dezelfde tijd een Antwerpenaar uit hogere kringen? De bedriegelike gelijkvormigheid van de traditioneel gespelde woorden verbergt ons de werkelike klank. Ten dele kunnen we die ontmaskeren door een boekje van de reeds genoemde kanunnik Bolognino, waarmee hij als spellinghervormer optrad, nl. zijn *Níuwe noodeliicke Ortographie tot het schrijven en 't drucken van onse Neder-duytse Tale* (1657). Opmerkelik is al dadelik, dat deze nieuwe spelling bedoeld was voor een herziene ‘Nederduytsen Bijbel’, gelijk gemaakt ‘aen den Autkentiken Latijnsen Bijbel’, waarmee deze geestelike zich, in opdracht van zijn overheid bezighield[2]. Zijn grondstelling was: de geschreven en gedrukte woorden zijn bedacht als tekenen van de gesproken woorden, die weer tekenen zijn van de zaken; dus moeten ze ‘in alles over-een-komen met den klanc oft geluydt van de gesprokene, dárse de teekenen van zijn’. De Antwerpse uitspraak is voor hem toongevend: hij noemt de stad Antwerpen ‘sijn Vader-landt’. Al is hij geen groot fonoticus, we kunnen van hem b.v. vernemen dat er vier verschillende vokalen zijn in de woorden *een, vel, veel* (viool) en *veil* (klimop) die hij spelt met *ee, e, ê, é*. In woorden als *staart, paard* hoort hij geen *ee* maar de tweeklank *ié*, dus *sliért, piért*, een eigenaardigheid die inderdaad aan het Antwerps eigen is. Zo onderscheidt hij ook bij de *o* b.v. *hop, hóp* en *hoop*. Niet duidelik is,

1) Jozef Jacobs: *Het Westvlaamsch* (1927). Vgl. de bespreking door Vercoullie in liet *Museum*.
2) Is van deze bijbelbewerking wellicht iets bewaard?

hoe hij de diftongering van de *î* hoort: de *y* beschouwt hij als een klinker, maar afwijkend van *í*; een tweeklank *ai* of *aai* komt in 't geheel niet te sprake: die schijnt hij dus in elk geval als minder beschaafd te beschouwen[1)].

Wat de algemeen-geschreven taal betreft, zal Te Winkel wel gelijk hebben, als hij beweert dat de zestiende-eeuwse - dat wil dus zeggen in hoofdzaak Brabantse - traditie werd voortgezet. Dat maakt ook, dat het verschil met de sterk Zuidelikgetinte schrijftaal van de Noordelike Nederlanden weinig opvallend is. Deze traditie zal ook in het Zuiden onderhouden zijn door kerk en school. De taal van de geesteliken, ook waar die geen litterair doel had, en van de schoolmeesters verdient uit dit oogpunt bestudeerd te worden. Pirenne gaat m.i. te ver, als hij beweert dat de godsdienstige scheiding voortaan alle intellektueel verkeer onmogelik maakte[2)], al was dat verkeer niet altijd vriendelik. Ik kreeg o.a. een bundel strijdschriften in handen van geesteliken, die gedreven door de ijver der Contra-reformatie, tegen gereformeerde predikanten te velde trekken. Langs die weg kan de Noordelike theologentaal invloed op de Zuidelike gekregen hebben. Een van deze schrijvers was de ons reeds bekende Bolognino[3)]. Bij het doorbladeren viel liet mij op, dat hij naast *sijn-selven* en *sy-selven* als reflexief ook *sich* selven gebruikt, dat toch wel uit de Duits-getinte protestantentaal afkomstig moet zijn.

Over de taal van de Zuid-Nederlandse schoolmeesters in de 17*de* eeuw heb ik nog geen gegevens aangetroffen. Het zou niet

1) De spelling van het boekje zelf is - door de schuld van de drukker? - weinig konsekwent. In de titel staat *noodeliicke*, terwijl voor de î het ene teken *í* verdedigd wordt. Dat de schr. in *quamen* een tweeklank hoort, wijst waarschijulik op een bilabiale uitspraak van de *w.* De *wr* in *wrac, wreet* wil hij door *vr* vervangen. Bolognino raadpleegde voor zijn werk het Nederlands-Franse woordenboek van de Rotterdammer Gaspar van den Enden (1654), over wiens klankmethode men het artikel van De Jager in zijn *Archief* II, blz. 1 vgl. kan raadplegen. Verder noemt hij een *Dictionaris* van Martinus Binnaert, die ik bij hem voor het eerst genoemd zag, en die wellicht een onderzoek verdient.

2) *Geschiedenis van België*, Vlaamse uitgave IV, 453.

3) Dit korte geschrift (*Den toets-steen*) dagtekent van 1658. De auteur was toen 70 jaar. Volgens de voorrede schreef hij 28, 26 en 20 jaar vroeger reeds strijdschriften tegen de gereformeerden. De andere schrijvers waren de minderbroeder Simon de Coninck en de Jezuiet Joh. de Gouda.

verwonderlik zijn, als de 16de-eeuwse schoolboeken nog lang in gebruik bleven. Daarnaast is invloed van schoolboeken en woordenboeken uit het Noorden niet onmogelik.

In één opzicht Avijken de Zuidelike schrijvers opzettelik af: aan de voorschriften van de renaissance-spraakkunst omtrent buiging en geslacht, die sinds Spieghel's *Twe-spraeck* en vooral sinds de Statenbijbel ingang vonden, storen zij zich niet. De nominatiefs-n bij mannelike Avoorden, ten dele aanpassend bij het Zuidek spraakgebruik, werd gehandhaafd. Evenmin werd het ontkennende en, in de Noordelike schrijftaal verworpen, prijsgegeven.

Weinig opgemerkt zijn ook nog schrijftaalvormen als een genitief van het betrekkelik voornaamwoord winens, in het Noorden geheel onbekend, die ik aantrof in een reisverhaal van Balthasar Moretus (1668), door Maurits Sabbe uitgegeven[1)]. Zorgvuldige studie van zulke dokumenten, waarbij vooral de brieven niet vergeten moeten worden, kan ons een en ander leren over het gangbare schrijf- en spraakgebruik.

Onder de letterkundige geschriften zijn er, die de beschaafde omgangstaal dicht naderen. Bij een volkschrijver als Pater Poirters ligt dat voor de hand, maar evenzeer geldt dat voor de Epigrammen van de oudere Bichard Verstegen, die in trant overeenkomen met Boemer Visscher's Brabbeling en sommige puntdichten van Huygens. Het zou leerzaam zijn, Verstegen's werk eens grammaticaal te vergelijken met dat van zijn Amsterdamse kunstgenoot[2)].

In de eerste helft van de 18de eemv zag het er somber uit voor de toekomst van het Nederlands in de Zuidelike gewesten. Wat. Geulinx reeds in 1653 verklaarde: dat het Vlaams alleen goed was voor de keuken en voor de herberg[3)], scheen waarheid te worden. Van boven af drong het Frans, als de omgangstaal der beschaafden, door tot in lager sferen. De vervreemding Aran het Noorden nam toe. Hoewel ook toen het Hollands en het Vlaams

1) De *Moretussen op reis in* 1668 (*Versl. en Meded. der Kon. Vl. Acad.*, Julie 1023): ‘een jonckman willens ouders dat ververs sijn’. Vgl. voor de buiging: ‘in de stadt *en* is maer een*en* bornput’, en de Nomin. den welcken. Verder nog: ick gonck (= ging), een vorm die wel tot de beschaafd-gesproken taal behoord zal hebben.
2) Regelmatig schrijt't Verstegen in de Nominatief: een*en* dief, een*en* edelman, een*en* boer, de*n* predicant.
3) Pirenne, a.w. IV, blz. 452.

niet zozeer verschilden, voelde men het wederzijds als een halfvreemde taal. De Amsterdammer D. Schelte, die in 1705 de *Characteren* van R. Verstegen opnieuw uitgaf, deelt de lezer mee dat hij ‘goed vond om 't oud Brabands - op de titel staat “'t kromme Brabants” - wat te verschaven, en 't zelve op de Hollantsche styl te brengen’. Omgekeerd schrijft de Jezuiet Laevinus de Meyer in een voorrede: ‘Ick hebbe mij bedient van de tael, die bij de Vlamingen en Brabanders hedendaegs in gebruik is, om dat dese beter als de Hollandsche tael (die mij ook niet natuerlijk is, van hun kan verstaen worden’[1)]. Hier kan ook op spellingverschil gedoeld zijn; in hoeverre ook van taalverschil sprake is, zou nog nagegaan dienen te worden.

Wat ook nader onderzoek verdient, is de taal van de rederijkers, die hun bedrijf tot in de kleinste dorpen voortzetten. Terecht is gewezen op het grote belang van hun werkzaamheid voor het behoud van een boven de dialekten staand Nederlands, hoe gebrekkig dit ook uit artistiek oogpunt moge zijn. De bekende studie van Van der Straeten over *Le théatre villageois* heeft hier reeds de weg gebaand.

De voorstelling - die men o.a. bij Te Winkel vindt - alsof het verval in de achttiende eeuw steeds toenam, om in de Franse tijd een laagtepunt te bereiken, is m.i. niet in overeenstemming met de feiten. Een bewijs dat in de tweede helft van de eeuw de zorg voor de moedertaal toeneemt, leveren o.a. de taalboekjes voor het onderwijs. Jan Frans Willems noemt er in zijn verhandeling *Over de Hollandsche en Vlaemsche Schrijfwijzen van het Nederduitsch* (1824) een aanzienlik aantal: vijf uit Antwerpen, twee uit Leuven, een uit Gent en twee uit Brugge. Latere filologen hebben deze onooglike boekjes, deels van eenAroudige schoolmeesters, hun aandacht niet waardig gekeurd. Ten onrechte, Avant bij nauwkeurig onderzoek valt er ongetwijfeld iets uit te leren omtrent de toenmalige taal en taalbeschouwing. Begrijpelik is al dadelik het partikularisties karakter. Ik heb slechts drie Antwerpse boekjes kunnen raadplegen[2)]: de andere zijn in onze bibliotheken niet te vinden. P.B., de schrijver van de *Fondamenten ofte Grond-regels der Nederduytsche Spel-Konst* (1757)[3)]

1) Aangehaald door Brill in *Taalgids* V, 133
2) Aanwezig in de bibliotheek van de Maatsch. der Ned. Letterkunde.
3) J.F. Willems schrijft dit boekje toe aan H. Bincken, maar dat was de drukker. P.B. zon wel een familielied kunnen zijn.

betreurt dat ‘onze Nederduytsche taele bijna teenemael vernietigt en geene taele meer gelyk is’, en vindt het belachelik dat ouders hun kinderen Latijn en Frans laten leren, terwijl ze hun noedertaal niet schrijven kunnen. Evenals Bolognino wil hij de klinkertekens door accenten te hulp komen, maar weer op andere wijze (veél naast weêrdig. zoo naast woôrd). Een ‘vocabularium rerum’ achterin dit boekje is leerzaam voor de dagelikse woorden uit deze omgeving.

In 1759 schreef J.D. V[erpoorten], eveneens Antwerpenaar, zijn *Woórdenschat oft Letterkonst*. Zeventien jaar te voren, zegt hij in zijn opdracht aan de Antwerpse schoolmeesters, had hij reeds een *Letter-konst* uitgegeven. Zijn hoofddoel is, de spelling van overbodige letters te ontdoen (geen onnodige *gh, ck, dt*), zuiver te leren spellen, met behulp van een accent op de *e* en *o* (veél naast een), en ook bastaardwoorden te verdrijven ‘omdat doór de nabuerschap en de gemynschap der fransche taele, onze nederdnytsche zoodanig verandert is, dat men oorsprongelijk nu schijnt de zelve niet meer te kennen ofte te weéten’. Op de biezonderheden van dit boekje ga ik nu niet in; alleen wijs ik op een lijst van vreemde woorden in oen tweede deeltje (20 blz.) met hun vertalingen. Waarschijnlik is die leerzaam om de, toen meest gebruikelike vreemde woorden te leren kennen.

Belangrijker dan deze beide is de *Nieuwe Nederduytsche Spraekkonst* van Jan des Roches[1)] (1740-1787), vooral om de persoon van de schrijver, een geboren Hagenaar, die zich te Antwerpen als ondermeester vestigde en zich ontwikkelde tot geleerde, secretaris van de Brusselse Academie en raadgever van het Oostenrijkse staatsbestuur Aan zijn positie ontleende zijn boekje een biezonder, lang nawerkend gezag. De *Voor-rede* bevat een warm pleidooi voor de moedertaal: de tijd daaraan besteed zal ook andere tanlstudie ten goede komen. Pater Verheyen, die dit boekje achterin bij zijn *Goed-keuring* warme lof toezwaait, acht het een belangrijke steun voor ‘onze tael, die van veele tot nog toe geagt is als eene taele zonder regel’, want ‘onze tael, die van haer zelve woord-ryk is en volzinnig, zal aen geen andere taele moeten wyken om, wat het ook zy, kragtelyk uyt te drukken en klaerlyk te doen verstaen’.

Zulke uitlatingen zijn van belang, omdat er een oplevende belangstelling uit blijkt. Het Oostenrijkse bestuur stond dan ook

1) Voor hot eerst gedrukt te Antwerpen in 1761.

niet vijandig tegenover het Vlaams. Dat blijkt o.a. uit het feit dat in de Brusselse Academie ook verhandelingen in het Vlaams werden toegelaten, al werd daarvan zelden gebruik gemaakt.

Jan Frans Willems weet van Des Roches niet veel goeds te vertellen, en latere schrijvers hebben zijn ongunstig oordeel onderschreven, zonder nader onderzoek. Te Winkel[1] zegt dat 'zijn poging om het dialect van Antwerpen tot algemeene schrijftaal der Zuidelijke Nederlanden te verheffen, natuurlijk moest mislukken', een uitspraak die Lecontere woordelik overnam[2]. Daarmee is Des Roches onrecht gedaan. De taal die hij beschrijft en aanbeveelt, is volstrekt geen Antwerps dialekt. Hij waarschuwt b.v. nadrukkelik voor het weglaten van de *h*, 'den struykelsteen waer over zoo veéle ten spot van andere vallen'. Maar als een goed pedagoog begreep hij, dat de boog niet te strak gespannen mocht en kon worden. Wat in Antwerpen sinds eeuwen als beschaafd spraakgebruik gold, zou hij vergeefs verbieden. Bij zijn voorgangers sloot hij zich dus aan door de *ee, eé* en *eê, oo* en *oó* met een accent te onderscheiden. Dat dit geen nieuwe uitvinding van hem was, hebben we reeds gezien. Evenmin is het een Zuid-Nederlandse uitvinding, onder Franse invloed, gelijk men wel gemeend heeft, want het gaat ten slotte terug op Spieghel's *Twe-spraack*, terwijl in de achttiende eeuw ook het Noord-Nederlandse voorbeeld van *Nil Volentibus Arduum*, later nog gevolgd door Zeydelaar, invloed gehad kan hebben.

Latere taalkundigen hebben vooral aanstoot genomen aan de geslachtsregel van Des Roches. Er zijn 'dry geslachten', zegt hij: 'Het Masculinum kent men aen het woórdeken *den*, het Foemininum aen het woórdeken *de*.' Van naamvalsonderscheiding bij het lidwoord wordt verder niet gesproken. In het oog van de achttiende-eeuwse grammatici en hun geestelike zonen in de negentiende eeuw was dit een grove, ontaalkundige ketterij. De moderne taalkundige zal het in Des Roches eer prijzen, dat hij zich van het vooroordeel van zijn tijd, op grond van eigen taalwaarneming en ten bate van een gezond onderwijs wist los te maken. Geheel los van de Noord-Nederlandse grammatica van zijn dagen is hij allerminst: het is duidelik welke schoolkennis hij uit het Noorden meegebracht heeft[3]: hij kent evengoed

1) *Gesch. der Ned. Taal*, blz. 30.
2) In de derde druk, blz. 257.
3) Ook de spellingonderscheiding van homonymen als *licht* en *ligt, dicht* en *digt* is een erfenis van de achttiende-eeuwse Noordelike taalwijsheid.

als Moonen de zes naamvallen met hun oude puristiese namen; hij weet de nominatief *de Vaders* te onderscheiden van de genitief *de Vaderen*, evenals *de dwaeling* van *der dwaelinge* en liet mnl. *open* van het vrouwelike *ope*. Daarmee zijn we wel ver van het Antwerpse dialekt! Dat hij geen rekening houdt met speciaal West- of Oost-Vlaamse of Limburgse eigenaardigheden was zijn goed recht. Het overwicht van Brabant, en in het biezonder van Antwerpen, was een sinds de 16de eeuw erkend feit. In de eveneens Brabantse hoofdstad Brussel kon men daar moeielik bezwaar tegen hebben.

Het zou van belang zijn, ook het Nederlands-Franse woordenboek van Des Roches uit taalkundig oogpunt eens te beschouwen.

Om de invloed van het schoolonderwijs na te gaan, zou men de volkslitteratmir, de pamfletten en liedjes uit het einde der 18de eeuw dienen te onderzoeken.

Voor liet opleven van het Vlaams bewustzijn en het juiste inzicht in de Vlaamse behoeften op taalgebied is het rapport, dat Verhoeven uitbracht aan de regering van Maria Theresia van biezonder belang, gelijk Dr. A. Jacob in zijn interessante kongresvoordracht aantoonde[1]. Ook aan het vurig Vertoog van de advocaat Verlooy, die het goed recht van het Nederlands als ‘de tael van den vrydom’ bepleitte, behoef ik slechts even te herinneren. Dat de inlijving bij Frankrijk voor de volkstaal een inzinking veroorzaakt zou hebben, zal Stecher wel terecht betwijfelen. Onderdrukking werkt minder schadelik dan de verwaarlozing die hot gevolg is van eigen laksheid.

Juist tijdens de Franse overheersohing immers zien we in Oosten West-Vlaanderen verschijnselen, die de bewustwording voorspellen. In Gent het optreden van de typies-Vlaamse volkschrijver Karel Broeckaert, met zijn spectatoriaal geschrift *De Sysepanne*, door Dr. Jacob opnieuw ontdekt. De door hem uitgegeven *Borgers in den estaminé* en *Den jongen Tobias*[2] zijn kultuurhistories uitstekend toegelicht, maar welke Gentenaar geeft ons een studie over Broeckaert's taal, in verband met het dialekt van zijn vaderstad? Wanneer verschijnt er een nieuwe, filologies toegelichte uitgave van zijn *Jellen en Mietje*?

In de Zuidhoek van West-Vlaanderen komt de Yperse dokter Van Daele (1737-1818) in 1805-1806 voor den dag met zijn

1) Voorgedragen op het Gentse filologenkongres van 1926. Deze studie zal weldra gepubliceerd worden.

2) Vgl. de bespreking in *De Nieuwe Taalgids*XVII en XVIII

Tyd-Verdryf, eveneens een soort periodiek, per vel voor één stuiver verkocht, met een bonte inhoud. Het heeft mij al lang verwonderd dat dit geschrift wel herhaaldelik genoemd, maar - voorzover mij bekend - nooit grondig bestudeerd is. Voor de vóórgeschiedenis van het West-Vlaamse particularisme verschaft het belangrijke gegevens. De moderne taalkundige, die geen aanstoot neemt aan partikularistiese eenzijdigheid, bladert er met genoegen in. De opgediste vruchten mogen er dilettanties uitzien, er zit een gezonde volkseigen kern in, vrij van de schoolse wijsheid die bij de toenmalige taalkundige als de enig-ware gold.

Zijn voorkeur voor de eigenlike moedertaal, het West-Vlaams, stelt hij voorop: ‘het Hollandsch en Brabantsch zijn te ver afgeweken van de rechtschapene Tael-wetten’. ‘Der Hollanderen uytspraek gelykt meer aen een jamerende gesang, als aen een mannetael’. Tegen de Hollandse ‘professors’ - hij doelt hier op Siegenbeek, Van der Palm, Weiland en Bilderdijk - die ‘hunnen inval en drómen voor grondslàgen voorwenden’, houdt hij vol: ons West-Vlaams kan nog ‘’t hoofd opstéken!’ Het Amsterdams mag niet aan gezien worden ‘als den hoeksteen van 't gebauw’.

Hij wijst op zijn voorgangers in de vorige eeuw: Jan Bellet (1622-1650), ‘dicht-meester van het Sint Anna Gilde’ wordt geprezen, die Krul's *Liefde-spel van Roosemonde* ‘in soeter Vlaemsch dicht gobragt’ heeft[1)], maar ‘hy had het ongeluk van syn West-vlaemsch boven het Hollandsch te stellen’. Ik kan hier zijn denkbeelden over de echt-Vlaamse klanken, over de aanduiding door middel van accenten, over stijl en vers-kunst niet uitvoerig bespreken. Slechts enkele aanhalingen om zijn werk nader te karakteriseren. Op een verdediging van de West-vlaamse uitspraak van de klinker in b*ee*nen laat hij volgen: ‘Misschien sult gy seggen, soo moeten dan de West-vlàmingen hunne wyse van spréken veranderen, gelyk sommige Boerekosters, en sommige Schóol-vrauw-nonnen somtyds betracht hebben’. Volstrekt niet, want ‘de menschen syn niet gemaekt om sich naer letters te schikken; maer de letters moeten sich naer de menschen schikken’ (XII). Even taalkundig is zijn antwoord

1) Is het werk van deze rederijker en dat van Verpoort, volgens Van Daele zijn leerling en opvolger, wel eens onderzocht? In het *Biogr. Wdb.* van Frederiks en Van den Branden zijn verschillende titels van hun toneelwerk vermeld.

op de vraag: zijn er meer als 5 of 6 klinkers? ‘In de boeken tot hier toe neen: maer wel in den mond’ (VII). Bij de Antwerpenaren sluit hij zich aan ten opzichte van het grammaties geslacht. Sommigen, zegt hij, willen naar de casus onderscheiden, maar ‘is 't niet schooner het woord-geslacht te kennen uyt den *artikel*, als den *casus*?’ (XXVI).

Zijn ideaal is, evenals later bij Gezelle en Verliest, een gezuiverd Vlaams: ‘d'Iepersche straet-spraek is heel slecht’: verwerpelik is b.v. het weglaten van de *h*, of *hy sprikt* voor *hy sprékt* (XXIX). Zijn gezond verstand overtuigt hem dat zijn gezuiverd West-Vlaams, hoe voortreffelik ook boven het overige Nederlands, wel nooit algemeen gezaghebbend zal worden, want ‘de strék-spraek van Hollanders, Brabanders, Oost-Vlamingen, alhoewel bedorven, is nogtans te wyd uytgestrekt, en te diep ingeworteld, om te durven hópen, van daer aen énige veranderinge toe te brengen’. (XXIV). Zijn werk eindigt dan ook tamelik pessimisties. In antwoord op een ingekomen brief schrijft hij: ‘Een ding ligt dweirs: hoe sullen wy tot eene gelykvormige Tael geraeken met die lieden van andere stréken? Sullen wy tot hunne uyt-spraek overgaende onse schoone korte *y*, onse schoone *ou* veranderen in die mondvolle diphthongen *ey* en *au*, tegen alle goed ondersoek?.... Myn oor-vlies wordt aen stukken gesaegd, als ik hier van sommige het Vlaemsch hoor verscheuren, ende het Hollandsch belachelyk vermartelen.’

Pittig is zijn *Nae-Réde*:

> Kan dit kleyn werk de botheyd niet genésen;
> 't Sal een Gedenk-stuk wésen.

Een gedenkstuk voor onze taalgeschiedenis blijft het zeker, en wij verwachten van een West-Vlaming een kritiese ontleding, waarbij ook onderzocht zal moeten worden, in hoeverre de taal en de taalkunde van hot Woorden invloed gehad hebben, en hoe liet latere partikularisme zich bij deze voorganger aansluit.

Het bestek van deze voordracht laat niet toe, over de taalgeschiedenis van de negentiende eeuw in de Zuidelike gewesten uit te weiden. Hier komen we trouwens op meer bekend terrein, waar reeds veel en verdienstelik werk verricht is. Tooh valt ook voor dit hoofdstuk nog wel een verlangenslijst samen te stellen. Laat ik slechts een paar punten aanstippen: de betekenis van Jan Frans Willems als strijder voor een algemeen-Nederlands op Hollandse grondslag en als bestrijder van partikularisties

streven heb ik nergens volledig beschreven gevonden. De gewichtig-doende, lijvige *Nedenduytsche Spraekkunst* van P. Behaegel, van 1817, zou dan naast de geschriften van Willems krities bestudeerd moeten worden. Datzelfde geldt voor de latere partikularistiese *Vlaemsche Spraekkunst* van L. Bôn (1844), te midden van verwante geschriften 'pour la défense de la langue flamande contre le néerlandais' als *Den Waeren Belg*[1]. Vaak wordt over het hoofd gezien dat het in de zogenaamde 'spellingoorlog' niet alleen ging om onbeduidende letterkwesties als *ae* of *aa*, of om het al of niet gebruiken van accenten, naar dat hier ook een belangrijker strijd uitgevochten werd tussen voomamelik-Brabants partikularisme, uit de achttiende-eeuwse school, en een wordend algemeen-Nederlands, waarvoor Willems en zijn aanhang als kampioenen optreden. De positie van de laatsten werd verzwakt, doordat ze, met een beroep op een ver verleden, als van zelf-sprekend aannamen, dat het verschil tussen nominatief en accusatief bij het mannelik geslacht gehandhaafd moest worden. Dit behoeft ons niet te verwonderen, als we bedenken dat dit ook voor Siegenbeek, zowel als voor Bilderdijk en later voor Matthijs de Vries een onomstotelike waarheid, ja bijna een taalkundig dogma was.

Ook het West-Vlaamse partikularisme wacht nog op een taalkundige monografie. Een ontleding van Gezelle's taal, die wij weldra mogen verwachten, kan èn taalkundig en litterair-aestheties belangwekkend zijn.

Voor de tijd na 1890, die wij zelf beleefden, kan voorlopig reeds materiaal verzameld en waarnemingen te boek gesteld worden. De verbreiding van een beschaafd-Nederlandse uitspraak, de wisselwerking van letterkundige taal bij Noord- en Zuid-Nederlandse schrijvers en dichters zijn onderwerpen van ver strekkende betekenis voor de toekomst van onze taal.

C.G.N. DE VOOYS

1) Opgesomd in de *Bibliographie van den Vlaamschen taalstrijd* van Th. Coopman en Jan Broeckaert, onder No. 950.

Boekbeoordelingen

Dr. G. Kalff Jr., *Frederick van Eeden. Psychologie van den Tachtiger*, (Groningen, J.B. Wolters, 1927).

Na Van Eeden's bekering werd vooral van Katholieke zijde aandacht aan zijn werk gewijd: naast de opstellen van Feber, Knippenberg en Verhoeven gaf Pater Padberg zelfs een brede studie, die op een biografie geleek. Kalff zag daarin ‘bouwsteenen voor een moderne heiligen-legende’; de reaktie tegen deze z.i. tendentieuse beschouwingen bepaalde het karakter van zijn boek. De ergernis die deze biografie in verscheiden kringen gewekt heeft, zal niemand - en allerminst de schrijver zelf - verwonderen. De biograaf verklaart immers zelf, dat hij optreedt als rechter van instruktie. Hij spreekt van een ‘requisitoir’ (blz. VII) van ‘poging tot vrijpleiting’ en ‘strafverzwaring’ (blz. 248). Als men ziet hoe hij lierhaaldelik zijn slachtoffer niet alleen op de bank der beschuldigden, maar zelfs op de pijnbank plaatst, dan is men geneigd de woorden te herhalen die hij zelf op Van Eeden toepast (blz. 235): ‘overwoog hij voldoende of hij hoog genoeg stond om zoo hoog te gaan staan?’ Of zijn verwijt aan Dr. Knuttel (blz. 42, noot): ‘Kan men den dichter dan tenminste niet fatsoenlijk bejegenen?’ Dit weegt te zwaarder, als we opmerken dat Kalff zijn rechterschap nog verder uitstrekt. Er zou een lange lijst op te maken zijn van letterkundigen, critici en geleerden, die in de tekst of de noten op hoge toon ‘afgemaakt’ worden. In dat alles kan men een zekere robuuste eerlikheid waarderen, maar Kalff is de leeftijd te boven, waarop een dergelijke baldadigheid, waarachter vaak onbillikkeid en kwalik verholen antipathie schuilt, vergoelikt zou kunnen worden.

Intussen, al schaadt de zelfbewuste, zelfingenomen toon de aantrekkelikheid van dit werk, er is geen reden om het - gelijk sommige beoordelaars deden - als ‘lasterlike aantijging’, als waardeloos produkt, ter zijde te schuiven. Door een degelike en grondige voorstudie staat het zakelik ver boven Padberg's boek. In de ontleding en de waardebepaling van Van Beden's

geschriften is veel inzicht en goede smaak getoond; ten opzichte van Van Eeden's karakter en daden worden soms harde waarheden gezegd, en verklaringen voorgesteld, waarmee ook een zachter gestemde biograaf rekening te houden zal hebben. Het geeft dus veel meer dan een verzameling van biografies materiaal.

De aandachtige lezer zal ook opmerken, dat Kalff, volkomen eerlik, zegt dat hij zijn boek begon als een apologie. In de eerste hoofdstukken heeft hij de ernstige bedoeling om Van Eeden recht te doen wedervaren, en hem zelfs in bescherming te nemen tegen zijn vele tegenstanders. Hoe verder hij de levensloop volgt, hoe ongunstiger zijn oordeel wordt. Was dat niet reeds een motief geweest om het eindoordeel nog wat te laten bezinken, en het ‘vonnis’ op te schorten tot na de dood? Nu vinden we b.v. op blz. 239 een portret, dat moeielik in harmonie te brengen is met de hatelike ‘Faun’-kop op blz. 3: ‘'t gelaat, waarop 't oog door leed verdiept, toch van humor glinstert, en de scherpe voren van neus naar mond getuigen dat hij intusschen leefde en streed’.

De biograaf van Van Eeden staat voor een moeielike taak. Zeer juist karakteriseert Kalff hem als een romantiese natuur (blz. 487 vgl.), maar dan kan van zijn werk ook niet meer verwacht en geëist worden dan hij krachtens zijn natuur geven kon. Hij leeft in al zijn scheppingen, ook in zijn vrouwefiguren als Lioba en Hedwig. Leven en werken zijn onverbrekelik verbonden. Daaruit volgt dat kennis van het intieme leven de onmisbare sleutel zal moeten verschaffen tot verklaring van zijn werk en zijn verhoudingen. Daarom zijn de *Brieven* aan Ellen zo buitengewoon belangrijk, en het getuigt van juist inzicht dat Kalff daarvan een ruim gebruik maakte en grote waarde er aan hechtte (blz. 282). De oprechtheid tegenover zich zelf, de scherpe zelfontleding tonen ons daar Van Eeden van een sympathieke zijde. Maar blijkt daaruit tevens niet, dat voor een volledige biografie, die ten volle recht zou doen, meer brieven en dagboeken bestudeerd zouden moeten worden, en dat dit bij een nog levend auteur van zo complexe natuur, uiteraard bezwaarlik, zo niet onmogelik is?

Telkens dringt zich de vergelijking met Multatuli op. Ook zijn werk was niet ten volle te begrijpen, zijn leven ziet onbevooroordeeld te beschrijven, voordat de brieven-publicatie zijn innerlik leven openlegte. Meerkerk belastte zich met het ‘requisitoir’, maar eerst De Gruyter kon een weloverwogen biografie

leveren. Ook Kalff trekt de parallel met Multatuli[1], maar hij vindt bij de voorganger ‘meer adel en durf’ (blz. 482), meer ‘eerlijkheid’ (blz. 247). Het komt mij voor, dat Multatuli's ‘pose’, zijn zelfbedrog bij de idealisering van eigen persoonlikheid en optreden, geheel vergelijkbaar is. Een treffende overeenkomst is ook het opzetten van een werk zonder vooraf bedacht plan. Van Heden begon - blijkens de Brieven - zijn *Johannes Viator* op dezelfde wijze als Multatuli eertijds zijn *Minnebrieven*. Ook *De Broeders* lijdt aan hetzelfde euvel: blijkbaar raakte de auteur verstrikt in zijn eigen opzet en is daaruit zowel de duisterheid als de overlading te wijten. Het later bedachte schema kan deze compositiefout niet verbergen. Een dergelijke inzinking vertoont ook het derde deel van *De Kleine Johannes*.

Voor deze studie heeft Kalff overvloedig materiaal verzameld, zowel op letterkundig als op sociaal gebied. Daarbij beschikt hij over een zeldzame belezenheid in Nederlandse en buitenlandse litteratuur. Dat alles komt zijn oordeel ten goede: buitenlandse vergelijking behoedt voor overschatting van het inheemse. Maar de keerzijde van deze deugd is de neiging om alle aantekeningen, alle herinneringen te willen plaatsen, wat licht tot overlading leidt, uitweidingen als het motief van de waterlelie in de wereldlitteratuur[2] doen weinig ter zake. Bij meer zelfkritiek zou de schrijver van dit ‘veel te dikke boek’[3] het snoeimes flink gehanteerd hebben. Dat geldt ook voor de plaatsen waar hij een lange reeks van beoordelaars van Van Eeden gaat ‘verslaan’, soms in dubbele zin; ook waar hij hun kritiek zelf onbeduidend noemt. Dat doet denken aan Huet's kritiek op Jonckbloet, waar hij zijn litteratuurgeschiedenis een debating-club noemt, onder leiding van Dr. Jonckbloet. Het ‘uitwegen der publieke opinies’ (blz. 518) kan van belang zijn, maar dit wettigt niet zoveel uitvoerige aanhalingen.

Natuurlik geven ook de onderdelen van dit boek herhaaldelik aanleiding tot instemming of tot bedenking, maar deze bespreking zou te veel uitdijen door alle kanttekeningen ter sprake te brengen. Slechts enkele opmerkingen: in *De Kleine Johannes I* overheerst wel ‘hot ethische gedachtenleven’, maar daarnaast

1) Onder de *Zes ‘oudere tijdgenoolen’* (blz. 48) had hij m.i. een bredere bespreking verdiend.
2) Blz. 150 vlg.
3) Deze qualificatie in vim de auteur zelf! (blz. 513, noot).

voorspelt de volstrekt niet zo zachtzinnige satire de latere sociale kritiek. In de periode 1891-94 legt Kalff m.i. te zeer de nadruk op de persoonlike onenigheden en botsingen: van meer belang is de verdediging van de Engelse kunstenaars en critici (Matthew Arnold, Ruskin) tegenover de hier te lande te uitsluitend gewaardeerde Franse naturalisten en decadenten. De opstellen *Nieuw Engelsch Proza* en *Over Kritiek* betekenen een keerpunt in Van Eeden's ontwikkeling. Om dezelfde reden acht ik de *Kroniek*-strijd van Junie 1896 en Van Eeden's eenzaam standpunt tussen de strijdende partijen te belangrijk om in een korte alinea (blz. 137) afgedaan te worden. In *De Kleine Johannes II en III* valt nog op te merken dat de auteur zich in tweeën splitst: zijn wankele natuur is belichaamd, in Johannes; zijn profetiese aspiratie in Marcus. De terugkeer tot het *Tweemaandelijksch Tijdschrift* en later tot *De Beweging*, na zijn tijdelike medewerking aan *De Gids*, is niet zo onverklaarbaar. Innerlik bleef hij zich meer verwant voelen met de groepen van de oppositie dan met de voldane burgerij. Kalff's beschouwing over Van Eeden's bekering staat terecht aan kritiek bloot: wat in een menseziel omgaat is niet zo gemakkelik te ontraadselen! Een ‘vat vol tegenstrijdigheden’ blijft Van Eeden tot liet einde: welke bekeerling zou vroegere geschriften laten herdrukken, die hij als godslasterlik heeft leren beschouwen! Maar al mag dan de gemoedsrust eerst verworven zijn toen de ouderdomsverzwakking reeds was ingetreden, al wordt hij geen tweede Vondel, die uit de geloofsverzekerdheid nieuwe bezieling put, en als kunstenaar een nieuwe opbloei beleeft, wat Van Eeden als dichter, als ‘geweten van zijn volk’ (blz. 505) vóór zijn vijftigste jaar verricht heeft, verzekert hem een plaats van betekenis in de letterkunde van zijn tijd. Ten onrechte zou men van een mislukt leven spreken. Lang niet al zijn werken zullen door het nageslacht nog gelezen worden, maar als typies vertegenwoordiger van een tijd, even weinig harmonies als zijn persoonlikheid, zal hij nog lang gekend en bestudeerd blijven. Daarom zal ook deze biografie stellig niet de laatste zijn. Intussen zal de behoedzaam-kritiese, niet al te prikkelbare lezer nu reeds Kalff's boek, als waardevolle bijdrage tot de letterkunde van onze tijd, met dankbaarheid aanvaarden.

C.D.V.

Fr. Steinbach, *Studien zur westdeutschen Stammes- und Volksgeschichte* (= Schriften des Instituts für Grenz- und Auslanddeutschtum an der Universität Marburg, Heft 5). Jena - Fischer - 1926.

Er is reeds meermalen de nadruk op gelegd, dat de dialectgeografie niet een nieuw onderdeel van de taalwetenschap is, maar een nieuwe metode die zijn invloed uitoefent op alle studie van taal en zelfs ver daarbuiten. Daarvan is het bovengenoemd werk een duidelik voorbeeld: de schrijver, voortgekomen uit de Borrner school van F r i n g s en A u b i n , toont aan, welke konsekwenties de dialektgeografie in de eerste plaats voor de studie van de plaatsnamen, maar ook voor die van het boerenhuis met zich brengt. Zijn boek verdient daarom de belangstelling van ieder die zich meer voor metode dan voor stellige resultaten interesseert.

Het is ruim oen halve eeuw geleden, dat A r n o l d in zijn ‘Ansiedelungen und Wanderungen deutscher Stämme’ met kracht de opvatting verkondigde, dat de verschillende tiepen van plaatsnamenvorming eigen zouden zijn aan bepaalde Oudgermaanse stammen; de verbreiding van zo'n bepaald tiepe zon zich dekken met de vroegere woonplaats van het desbetreffende volk. Zo geldt voor hem -*ingen* als Alamans, -*heim* als Frankies, -*lār* als Chatties (Hessies). Later zijn deze aanvankelik zo zeker lijkende resultaten aan 't wankelen geraakt; hoe meer materiaal men verzamelde, des te meer bevond men, dat ook buiten de door A r n o l d aangewezen klingen dezelfde vormingen, soms zelfs in groten getale voorkwamen. Zo vond men een grote massa -*ingen*-plaatsen in het ‘Frankiese’ Lotharingen, een massa -*heim*-namen in het ‘Alamanse’ gebied van de Boven-Rijn[1] -*lār* bleek zo wijd veispreid, dat S c h n e t z [2] het Frankies noemde. En jongere pogingen om A r n o l d 's sisteem te handhaven, vielen niet beter uit; als tieperend voorbeeld noem ik die van J u n g a n d r e a s , Die Bedeutung der Ortsnamen auf -*ungen* für die deutsche Altertumswissenschaft[3] Volgens hem vindt men de uitgang -*ungen* overal waar eens Chatten gewoond hebben; stuit men op een plaats als *Amerongen*, welnu, ook

1) Zie kaart II bij S t e i n b a c h .
2) Programm des humanist. Gymnasiums Lohr a.M. 1912/13.
3) Beiträgo zur Deutschkunde (Festschrift-Siebs (1922), blz. 61 v.v

daar is raad voor: men kan denken aan een kolonie van de Bataven, die immers volgens een oude traditie van de Chatten zouden afstammen. Op deze wijze is het mogelik, alles en dus niets te bewijzen; door dergelike 'verklaringen' werd de teorie ondergraven: nog één stoot, en die lag omver. Die stoot - een rake - heeft S t e i n b a c h gegeven.

Immers, wat voor de dialekten geldt, geldt ook voor de plaatsnamen. Zo min als gene, zijn deze rechtstreekse voortzettingen van overoude; zij berusten niet op stamindelingen uit de eerste eeuwen na Christus, al moet men ook toegeven, dat zij, vroeg versteend als zij zijn, een ouder résidu bevatten dan de gewone taal. De Oudgermaanse stammen vormden niet tegenover elkaar afgesloten kultuureenheden, die bepaalde tiepen van naamvorming met zich meebrachten; in en na de volksverhuizing lossen zij zich op in nieuwe kombinaties als b.v. de Flanken, waarin o.a. de Chatten opgaan en die later o.a. de Alamannen onderwerpen, en eerst langzamerhand groeien hieruit nieuwe politieke eenheden. Verder werden bij de inbezitneming eerst de vruchtbaarste delen bezet; later, met de uitbreiding van de bevolking, de ekonomies minder belangrijke streken; een overgrote menigte van namen stamt dus uit de tijd na de volksverhuizing. Daarbij zijn de namen aanvankelik niet konstant; er is nog geen eenheid van vorming; langzamerhand wint een bepaald tiepe het: de uitgesproken eenheid in bepaalde streken is het resultaat van taalkundige en dus kultureele 'Ausgleichung', vaak eerst in de 12de en 13de eeuw. Passen wij deze opvatting toe op de -*ingen*- en -*heim*-namen, dan volgt hieruit dus, dat beide tiepen oorspronkelik gemeen bezit zijn van de verschillende Westgermaanse stammen, die ze door elkaar gebruikten; eerst later komt de differentiatie, waarbij niet de afkomst van de kolonisten, maar de verkeersbetrekkingen en het verschil in mode in de naamgeving de doorslag geven; anders gezegd: de tiepen zijn niet karakteristiek voor een bepaalde stam, maar voor een bepaalde tijd. Dat -*heim* langer produktief bleef dan -*ingen*, is waarschijnlik, als men let op het jongere -*ingheim*, dat door kontaminatie kan (niet behoeft[1)] ontstaan zijn.

Voor ons, Nederlanders, is de uitvoerige behandeling van het ontstaan van de taalgrens in België interessant. S., die uit-

1) Vooral voor de talrijke Zuidudl. namen (zie M a n s i o n O.G.N. 215 v.v,) is hier een nader onderzoek gewenst.

stekend thuis is in de Belgiese literatuur over dit onderwerp, toont aan, dat de op Kurth berustende beschouwing, volgens welke de *silva Carbonaria* als onoverkoomlike hindernis daarbij een hoofdfaktor zou geweest zijn, ten enenmale, onjuist is: zoals de Belg Van der Linden voor enkele jaren heeft aangetoond, liep dit woud niet Oost-West, maar Noord-Zuid: de taalgrens gaat er dwars doorheen.

In een ander hoofdstuk betoogt S., dat de gegeven beschouwing ook op de boerenhuizen toepasselik is; men moet niet uitgaan van de verbreiding van de oude volkstammen, maar van die van de huistiepen zelf. Eerst in de latere middeleeuwen, onder invloed van landschap en geschiedenis, ontwikkelen zich de tropen in al hun scherpte.

Hilversum.

M. SCHÖNFELD.

A.C. Bouman, *Onderzoekingen over Afrikaanse Syntaxis*. Annale van die Universiteit van Stellenbosch. Jaarg. IV, Reeks B, Afl. 3 (Nov. 1926). Nationale Pers, Beperk, Kaapstad. 69 + 3 blz. Prijs 2/6

Een belangwekkende bijdrage tot de syntaxis van het Afrikaansch is in het bijzonder het eerste der drie hoofdstukken, waarin de schrijver, aansluitend bij een artikel van zijn hand in N. Taalgids I6, p. 225, de ontwikkeling van verschillende ‘groepen’ door isoleering beschrijft, o.a. *laten* + *inf.* Er blijkt uit, dat Dr. Bouman door rustige beschrijving van vele dergelijke verschijnselen der Afrikaansche Syntaxis bijzonder vruchtbaar werk zou kunnen leveren. Hij zegt zelf, in no. IV van zijn *Desiderata* (p. 69): ‘Ben grammaticale synthese van modern Afrikaans zou ons in doorloopende lijn de verschillen in articulatie, woordvorming, grammaticale kategorie, syntaxis en semantiek met het Nederlands moeten blootleggen.’ Typeerend voor de werkwijze van Dr. Bouman is, dat hij hier de synthese voorop stelt. Zijn stelling zou aannemelijker zijn, zoo hij wilde *beginnen* met de ‘blootlegging’ der verschijnselen i. c., de synthese zal dan vanzelf wel *volgen*. Die blootlegging vereischt n.l. een rustiger sfeer dan de opzet dezer ‘Onderzoekingen’, gestadige en methodische beschrijving van alle taalsoorten. Dr. Bouman zegt in Desideratum no. II: ‘Er zijn diverse[1)] schrijvers in Afrikaans, wier

1) Wij eursiveeren.

taal een syntaktiese monografie verdient, zoowel oudere als jongere.' Ik geloof, dat de taal van *heel veel* schrijvers, en, door 'antografieën', van heel veel *sprekers* beschreven zal moeten worden, wil Dr. Bouman met werkelijke voldoening 'synthetische' en ook 'genetische' conclusies trekken. Voorbarige genetische verklaring zoowel als haastige jacht op synthetische 'taalprincipes' is al dikwijls de dubbele vloek der philologie gebleken. De Afrikaansche taalkunde heeft van den beginne onder de eerste geleden en schijnt in Dr. Boumans verhandelingen onder beide te moeten gaan lijden. Wanneer hij (o.a.p. 26) Le Roux verwijt, dat deze in zijn 'Sintaksis' naar genetische verklaring nauwelijks streeft, dan is Dr. Bouman tegenover dit hoogst verdienstelijk *beschrijvend* boek op z'n minst onbillijk. Herhaaldelijk is de polemische toon, dien hij tegen Le Roux en Bosman aanslaat, niet vrij van pedanterie. Zèlf ontziet de schrijver zich niet, uit de taal-verklarende theorieën van Jespersen, Van Ginneken, Sperber, Voszler, na een omslachtig referaat, een wonderlijke ratjetoe als eigen taalkundige jranaoee op te disschen (p. 45). Grotesk is de geestdrift over de vèrstrekkende resultaten van zijn onderzoek-methode, die (p. 69) culmineert in het motto: *ex Africa lux*. Alle eerbied voor het Zwarte Werelddeel; maar dat de Europeesche philologie er door op de been moet worden gebracht....!

Behalve het reeds genoemde eerste hoofdstuk trekt, in het tweede, onze aandacht een korte beschouwing over de vervanging van *wij* door *ons.* Dr. Bouman bewijst, dat er verschillende constructies in het 17e-eeuwsch Nederlandsch waren, die deze Afrikaansche vervanging hebben bevorderd.

In het derde hoofdstuk haalt de schrijver weer een omslachtig materiaal overhoop, thans naar aanleiding van de 'dubbele ontkenning'. Opvallend is, dat hij een zin als Mnl. '*ic en weet het niet*', beschouwt als een uitbreiding van '*ic weet het niet*' 'op analoge wijze ontstaan als het oudere type '*nioman ni weiz*'. Er is meer reden, ook[1)] als men de door Dr. B. (p. 04) geciteerde *Engelsche* en *Fransche* gevallen vergelijkt, te blijven gelooven aan een *ouderen* vorm 'ic en weet het', met verzwaring door '*niet*'. '*Niet*' is als 'emphatische' verzwaring begrijpelijk; '*ne*' of 'en' in geenen deele.

Apeldoorn, Maart 1928.

G.S. OVEBDIEP.

1) Vgl. voor het Mnl. mijn Inleiding op *Ferguut*, p. XLV en volg.

***Werken van Michiel de Swaen*, uitgegeven door Dr. V. Celen, met de medewerking van Dr. C. Huysmans en Prof. Dr. M. Sabbe. I. *De Tooneelspelen* (Antwerpen - 'De Sikkel' - 1928). Prijs per deel ƒ 4.- (geb. ƒ 5.60).**

In 1906 vestigde Maurits Sabbe, door zijn uitvoerige en degelike studie, over *Het Leven en de Werken van Michiel de Swaen*, terecht de aandacht op deze zeventiende-eeuwse Divinkerkse dichter. Sedert werd van zijn werk alleen het blijspel *De gecroonde leerse* opnieuw uitgegeven en opgevoerd. De belangstelling verlevendigde, toen C. Huysmans in 1926 ontdekte dat het mysteriespel *De Menschwordingh*, in 1892 door Van Veerdeghem uitgegeven, aan deze dichter toegeschreven moest worden[1)]. Dit gaf de stoot tot het plan om De Swaen's werken volledig uit te geven. Het eerste van de zes delen, dat nu vóór ons ligt, bevat, een algemene *Inleiding, De Menschwording, De gecroonde leersse* en *Catharina*, een martelaarspel, dat nog slechts in handschrift bestond. De Inleiding geeft, ter aanvulling van Sabbe's boek. inlichtingen over de familie, De Swaen's jeugd en het Duinkerks College der Jezuieten, waar het toneelspel ijverig beoefend werd, over zijn maatschappelike positie als heelmeester, zijn beide huweliken, zijn letterkundige betrekkingen en vrienden en de datering van zijn werk. Een portret en enige facsimilé's zijn er aan toegevoegd. De teksten zijn afdrukt naar de handschriften; bij *De gecroonde, leersse* vindt men ook de varianten van een oude druk. Woordverklaringen zullen eerst gegeven worden aan het einde van het laatste deel. De uiterlike verzorging is zo goed als wij dit van 'De Sikkel' gewoon zijn.

C.D.V.

***Katharina Boudewijns: Het Prieelken der gheestely wellusten*, met inleiding en aanteekeningen van Dr. Hermance van Belle (Antwerpen - 'De Sikkel' - 1927; C.A. Mees-Santpoort). Prijs ƒ 4.-.**

Als uitgave van de 'Seven Sinjoren' verscheen in een keurig verzorgd deeltje een herdruk van deze bundel stichtelike anti-Calvinistiese gedichten, slechts in één exemplaar van 1587 bewaard. De inleidster vertelt wat omtrent deze Brusselse dichteres

1) *Het, Geheim van een mysteriespel* (*Verst, en Meded. der Kon. Vl. Acad.* 1926).

(geb. 1520) bekend geworden is, plaatst haar werk in de lijst van de tijd, wijst op haar betekenis in de 16de-eeuwse letterkunde, en geeft een korte beschouwing over het rijm, het rhythme en de melodieën. De meeste liederen zijn nog geheel Middeleeuws van toon. De strijdliederen missen de felheid van Anna Bijns. Opmerkelik is, dat twee uitvoerige dialogen (tussen *De Bruyt* en *Den Bruydegom; Liefde* en *Eendrachticheyt*) 'Spelen van Sinnen' genoemd worden, 'ghespeelt ter cameren'. Een beknopt glossarium (2 blz.) geeft de nodigste taalkundige toelichting.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

In de *Mededeelingen der Kon. Akademie van Wetenschappen* (Amsterdam - 1928) verscheen een in het Engels geschreven verhandeling van A.W. de Groot over *Instrumental phonetics, its value for linguists*. (Prijs ƒ 0.60).

In het Jaarboek *Die Haghe* (1925-1927) schreef P.L. van Eck Jr. een opstel over Jonckbloet's *Physiologie van Den Haag*, een navolging van de Franse *Physiologies* (1840-1845). De schrijver behandelt ook de pennestrijd die door dit geruchtmakende boekje uitgelokt werd.

Bij de firma J.B. Wolters verscheen, als eerste deeltje van een reeks *Uit Nieuwe Tijden*, onder redactie van R. Kuitert, een studie van de redakteur over de dichter *Willem de Merode*. Deze studie (67 blz.) is bestemd 'voor alle belangstellenden in onze moderne literatuur, inzonderheid voor hoofdaktekandidaten'. (Prijs ƒ 0.75).

Rectificatie.

Op bladzijde 71 van deze jaargang, in mijn artikel over *De dijtongering van i en u*, heb ik een zin uit Dr. Kloeke's werk niet geheel woordelik aangehaald, waardoor de gedachte van de schrijver onjuist is weergegeven. In regel 12 van onderen leze men: 'op p. 125 zou hij "eenig gewicht willen hechten aan de omstandigheid dat de *î*'s on *û*'s reeds vóór dien tijd sterk genuanceerd waren".' Ik interpreteerde ten onrechte 'reeds vóór dien tijd' door 'reeds vóór de invloed van Zuid-Nederland'; de bedoeling van de heer Kloeke is dat reeds vóór 1585 Zuid-Nederlandse krachten in Holland hebben gewerkt, al heeft ten slotte de grote in vloed van immigranten de doorslag gegeven.

J.J. SALVERDA DE GRAVE.

Uit de tijdschriften.
(Maart-April).

De Gids. April.

J.C. Bloem herdenkt de gestorven dichteres Henriette Labberton-Drabbe, en beoordeelt onder het opschrift *Bij het lezen van een Nederlandsch boek* de bundel *Kerels* van Cyriel Buysse. Zijn artikel begint met een klacht over onze hedendaagse romankunst. Voor de auteur van *Ezelken* daarentegen beeft hij veel lof.

De Nieuwe Gids. April.

Alfred A. Haighton trekt te velde tegen A.M. de Jong's pleidooi voor spellingvereenvoudiging in het tijdschrift *Nu.* De Kollewijnse spelling wordt voor de zoveelste maal gebrandmerkt als *Een Aanslag op de Nederlandsche Taal*. Zijn ondeskundigheid toont hij door de stelling: ‘De grammaticus moet het afslijten der taal naar vermogen tegengaan’. Intussen schrijft deze criticus zelf op de eerste bladzijde van zijn artikel: ‘In geen enkel*e* gezonde*n* staat wordt met de spelling geknoeid!’ Is zulke anarchie te verkiezen boven een nieuwe orde? - J.A. Russell vervolgt zijn studie over *The Novel in the Netherlands*: hij bespreekt daarin *Belgian realisls and symbolists*. - Weinig belangrijk is een persoonlike herinnering van W. Kloos aan de verhouding van *Jan Veth en Willem Kloos*. - Frans Erens beoordeelf Th. Rutten's proefschrift over *Felix Timmermans*.

Stenunen des Tijds. Maart.

In de *Literaire Kroniek* bespreekt C. Tazela.nr Kalff's boek over *Frederik van Meden*. Hij prijst de volledigheid van materiaalbewerking, maar oppert zijn bezwaren tegen de toon van dit ‘requisitoir’. Onder de romans beoordeelt, hij *De avonturen van den muzikant*, door Augusta de Wit, en *Eva*, door Curry van Bruggen.

Opwaartsch Wegen Maart.

In hot opstel *Afrikaans Proza* tekent J. Haantjes de ontwikkeling van Jochem van *Bruggen*, de auteur van *Ampie*, als ‘een markante overgang van romantiek tot realisme, van romantiese tragiek tot verzoende humor’. - A.J. van Dijk bespreekt *Twee verzenbundels* van zeer verschillende aard, nl, *Narrenwijsheid*, door J.C. van Schagen, en *Verzen*

door Agatha Seger. - J. van Ham beoordeelt *Een bundel Christe-lijke poëzie*: *Louteringen*, door Jan H. Eekhout. - J. Haantjes bespreekt de tweede druk van Schoonees' proefschrift *Die Prosa van die hoede Afrikaanse beweging*. - P.H. Muller geeft een uitvoerige *Bibliografie* over Henriette Roland Holst.

April

P.H. Muller wijdt een artikel aan *Merijntje Gijzen's jeugd*. - W.A.P. Smit verstigt de aandacht; op *Een vergeten gedicht van Revius*.

Roeping. Maart.

Anton van Duinkerken besluit zijn opstellen over *Het nagelaten werk van Gerard Bruning* en over *Katholiek Toneelhervormen*, waarin hij het dramatiese werk van jongere Noord- en Zuid-Nederlandse schrijvers behandelt.

April.

Th. de Jager geeft het eerste gedeelte van een zeer uitvoerige, scherp afbrekende bespreking van Moller's *Geschiedenis van de Nederlandse Letterkunde*, die hij ‘een onwaardig en waardeloos product’ acht. Boven, zijn artikel zet hij *Een val*, omdat hij van de schrijver iets goeds verwacht had.

Vragen des Tijds. April

Onder het opschrift *Ceci tuera cela* stelt Ph. J. Simons de vraag of de gesproken taal van de vergaderzaal en de radio de ‘schrijftaal’ zal verdringen of tenminste sterk beïnvloeden. In verband met dit vraagstuk wijst hij er op, hoe belangrijk het is, de verhouding van spreken en schrijven van stilisties standpunt te bestaderen. De boektaal zal verjongd en verfrist worden door de gesproken taal, zonder te vervallen tot ‘praatzinnetjes’. De ware stijlkunst is ‘een kunst die natuurlik *lijkt* en daarom het hoogst bereikbare is, ‘kunst zonder kunst’, zeiden de Ouden paradoxaal maar raak’.

Dietsche Warande en Belfort. Maart

Vict. Groot kenschetst *Cornelis Everaerdt* als ‘de heksluiter van een tijdperk’, gelijk o.a. blijkt door een parallel met Erasmus. - Gerard Walschap houdt bespiegelingen over *Grondslagen eener nieuwe kunst*. - Bernard Verhoeven beschouwt het gedicht *Frans Hals* als *Schaepman's levensbiecht en zwanenzang*. - Jef Notermans wijdt, een beknopt artikel aan *Heynrijck van Veldeken*. - In de rubriek *Nederlandsche Letteren* beoordeelt Aug. van Cauwelaert zeer ongunstig de *Beknopte Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde* van Dr. Moller als ‘kromme kritiek en valsche

voorlichting’. In het biezonder toont hij zich ontevreden over de eenzijdige on partijdige behandeling van de Zuid-Nederlandse letterkunde.

April.

Deze gehele aflevering is gewijd aan Jules Persijn, die zijn vijftigste verjaardag viert. Een lange reeks schrijvers verkondigt zijn lof als veelzijdig Vlaams letterkundig criticus en litteratuurkenner en als biograaf van Schaepman.

De Vlaamsche Gids. Maart.

G.L. van Roosbroeck stelt de waag: *Zijn de moderne Dichters decadent*? Hij meent dat deze naam ten onrechte toegepast wordt op de symbolisten die na 1885 optraden. - H.J. de Vos schrijft een artikel over de dichter *Achilles Mussche* en zijn bundel *De twee Vaderlanden*, ‘een getuigenis van een schoon en rijk leven’.

April

Rob. Roemans publiceert een hoofdstuk uit een te verschijnen biografie van J.F. Willems, getiteld: *Jan Frans Willems en de Belgische Omwenteling*. - Hugo van Walden overweegt de *Moderne opvoering en Lucifer*, naar aanleiding van Johan de Meester's opvatting. - In de rubriek *Hollandsche Letteren* oordeelt Franz De Bacher zeer gunstig over de biografie van Frederik van Eeden door G. Kalff Jr.

Vlaamsche Arbeid Afl. 1-2.

Dr. Van der Hallen vervolgt zijn opstel over *Tony Bergmann* en zijn letterkundig werk, waarbij hij nadruk legt op de betekenis van zijn novellen. - In de rubriek *Nederlandsche Letterkunde* schrijft O.D. met grote ingenomenheid over Kalff's biografie van Brederik van Eeden.

Leuvensche Bijdragen. Bijblad. Afl. 2-3.

E. Rombouts wijst op de verdiensten van de monografie, die O. Dambre wijdde aan De dichter Justus de Harduijn: *Ook 'n daad van eenvoudige rechtvaardigheid*. - Verder bevat deze dubbele aflevering een lange reeks boekbesprekingen, zowel van Noord- en Zuid-Nederlandse als van Duitse, Franse en Skandinaviese werken.

Studiën, tijdschrift voor godsdienst, wetenschap on letteren. Febr.

J. Hellings schrijft over *Dr. Kallf Jr. en de Bekeering van Frederik van Eeden*, op scherp afkeurende toon. - B. van Meurs geeft een beknopt samenvattend artikel over *Heynryck van Veldeken*.

Maart

B. van Meurs besluit het bovengenoemde artikel.

Neophilologus XIII, afl. 3.

Een artikel van Jac. van Ginneken *en Fransch voorvoegsel in het, Nederlandsch of een oer-Europeesch prae-indogermaansch relict* brengt de verrassende vondst, dat

het praefix *her*, gelijk men weet, specifiek-Nederlands, wel eens aan het Frans ontleend zou kunnen zijn, namelik als omzetting van *re*, met voorgevoegde ‘halve h’. wegens het accent en de veel voorkomende hiaatstelling. In allerlei Romaanse dialekten, in het biezonder in Picardië en Henegouwen wordt *re* tot *er* of *ar*. Zulke woorden konden ‘met huid en haar’ overgenomen worden, b.v. repenser - arpenser.- arpeinsen; recouvrer - ercouvrer - erkoeveren. Naast de Franse voorbeelden met *re*-werden dan later, ook door geleerde schrijvers, zuiver Nederlandse met (*h*)*er* gemaakt. Ook de betekenissen van *re*- in het Oud- en Nieuw Frans ‘keeren getrouwelijk in ons *her*- terug’. Met overvloed van materiaal wordt deze zeer aannemelike onderstelling toegelicht.

Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterkunde XLVI, afl. 4

P.J.J. Diermanse verzamelde al wat hij vinden kon over *Knol als typeerende achternaam in het Nederlandsch*. - In aansluiting bij een vorig artikel (XLVI, afl. 1) wijst C.B. van Haeringen op *De Zuidnederlandse afkomst van j uit intervocaliese d* in woorden als *kwaaje, rooje, goeje*. Opmerkelik is dat de Hollandse volkstaal van omstreeks 1600 deze vormen nog niet schijnt te kennen. Dat bleek o.a. uit een onderzoek van Breero's taal. Eerst in de tweede helft der 17de eeuw vertonen, zich *goeie* en *kwaaie* als eerste voorlopers, In Brabant daarentegen waren zulke vormen sinds lang in zwang, maar weer niet in Vlaanderen. Mogelik heeft Antwerpen als uitstralingsplint weer gewerkt op Limburg, nog voordat de Hollandse expansie invloed kreeg. - L.C. Michels wijst *Bij het akroslichon in Reinaeri I* op dergelijke ‘Spielereien’ in andere M.-E. teksten. - J.W. Muller komt op tegen R. Verdeyen's betoog over *De taal en de herkomst der zoogenaamde ‘abele spelen’ en sotterniën*. Terwijl Verdeyen deze teksten afkomstig acht uit Limburg wijst hij op de duidelike Brabantse eigenaardigheden in de taalvormen. Ook de latere M.-B. drama's zijn overwegend Brabants. Dit zou kannen leiden tot de onderstelling ‘dat het drama gedurende de middeleeuwen in Brabant een grooteren bloei beleefd heeft dan in Vlaanderen’. Ten slotte merkt hij op, dat ‘abel spel’ in de M.-E. geen vaste term geweest zal zijn, maar dat ‘abel’ eenvoudig op te vatten is als epitheton ornans. - *De bronnen van Vondel's Maria Stuart* zijn, gelijk Albert Verwey mededeelt, niet alleen te zoeken in de Protestantse Annales van Camden, maar ook in een aantal geschriften van

Rooms-Katholieke schrijvers. - D. de Man publiceert een nieuwe redaktie van een bekend Mnl. exempel *Uit een handschrift geschreven ie Deventer in* 1517. - C.G.N. de Vooys stelt de vraag: *Bestond er een Dietse prozavertaling van de 'Bestiaire d'amour*'? Achter de Middelnederfrankiese tekst, door John Holmberg in 1925 uitgegeven, meent hij namelik een Middelnederlands origineel te ontdekken, omdat de woordvoorraad, op een enkel woord na, meer Vlaams-Brabants dan Neder-rijns is, al zijn de taalvormen consequent omgezet in de taal van Geldern. - Mej. R. Pennink publiceert *Een nieuw fragment van 'Vanden levene ons heren*', gevonden in een boekband op de Haagse bibliotheek.

Tijdschrift voor Taal on Letteren. Jan.

In het artikel *Kommunisme in de Middelnederlandse letterkunde* antwoordt Ed. A. Serrarens de vraag of Maerlant met recht een Christelik kormmunist genoemd is, in ontkennende zin. - Th. Goossens meent dat *Het geboortejaar van Pater Poirters* overeenkomstig zijn eigen opgave, 1606 (Aug.) geweest is. - J. Moormann besluit zijn woordenlijst van *Bargoens uit het midden der achttiende eeuw*. - H.J.E. Endepols bespreekt het populair bedoelde boekje van Piet Schepens over *Hendrik van Veldeke*.

Paedagogische Studiën. Maart.

R. Kuitert schrijft *Wat over het onderwijs in Nederlands en ook nog wat over andere vakken*. Voor de lagere school stelt hij als doel van het taalonderwijs: 'kunnen praten, stellen, spellen, lezen'. Voor taalinzicht is het kind op de lagere school nog niet rijp; taalvaardigheid moet alleen het doel zijn. Voor de middelbare school is nodig dat 'volgens oen voor de gehele school en elk docent geldend principe saalonderwijs wordt gegeven', en dat 'de verschillende vakken elkaar steunen'.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Des.

Al. de Maeyer verzamelt en rangschikt alle plaatsen waar in Middeleeuwse rekeningen sprake is van 'spel' en 'spelen'. - Jos. van Mierlo pleit in een zeer opmerkelik artikel *Voor Arnout's oorspronkelijhheid*. In een scherpzinnig betoog tracht hij aan te tonen, dat de Franse dichter van het Franse *Plaid* een oorspronkelik gedicht van Arnout, de dichter van *Reinaert* I[a] voor zich had en vertaalde. Op verschillende plaatsen

begreep hij het Vlaams onvoldoende of moest hij tot rijmstoplappen zijn toevlucht nemen. Ook de afwezigheid van anthropomorfisme in Arnout's werk wijdt op hoge ouderdom, evenals het rijmsysteem. De Franse dichter heeft dan aan Arnout's werk een onbeholpen slot toegevoegd. Volgens deze opvatting zou onze oorspronkelike *Reinaert* dagtekenen uit 1170-1180. Tot deze conclusie was P. Stracke reeds op inwendige gronden, gekomen. - L. Simons geeft een uitvoerige beschouwing *Naar aanleiding van een minder beleend, meesterdichtje van Vondel*, namelik *Chrisielijk Geduld*, waarschijnlik in 1637 geschreven.

Het Boek. Jan.-Febr.

R. Fruin tracht in een artikel *Het oeralinda-boek mysterie* tegenover Dr. De Jong te betogen, dat Over de Linden de eigenlike auteur is, en dat Verwijs ‘geen medeplichtige geweest kan zijn’.

Museum. Maart.

J. Vercoullie beoordeelt het boek van Jozef Jacobs over *Het Westvlaamsch*. Hij ontwikkelt zijn principieel bezwaar tegen de titel: er zijn geen WestVlaamse dialectteksten; bijna alles is in ‘literatuurtaal’ gesteld, min of meer gewestelik getint. De samensteller heeft ‘de “inlegknnde” scherpzinnig gehanteerd’. Een dergelijk boek, meent hij, moest gemaakt zijn, door een man uit de streek, en niet door een Brabander. Hij wijst ten slotte de fouten aan, die daaruit voortvloeiden.

April.

F. Kossmann geeft een beknopte beoordeling van Sterck's *Leven van Joost van den Vondel*.

Berichten en Mededelingen van de ‘Vereniging van leraren in levende talen’. Maart.

C.B. van Haeringen beoordeelt degelik en uitvoerig het boek van Jozef Jacobs over *Het Westvlaamsch*. Hij laakt de vooropgezette mening van de. auteur dat ‘het Westvlaams in duizend jaar vrijwel stabiel is gebleven, voor welke stelling de bewijzen niet gegeven worden. De verdeling in drie scherp gescheiden ‘hoofddialekten’ vindt hij ‘enigszins ouderwets’, terwijl hij met een lange reeks kanttekeningen aantoont dat ‘het taalhistoriese deel van Jacobs' boek niet zonder waakzame kritiek kan worden gebruikt’. - H.J. Schneiders bespreekt het proefschrift, van Mej. Dr. Wirth over *Een Eeuw Kinderpoëzie*.

C.D.V.

Iets over rythme in het Nederlandsche vers.

Het woord rythme Leeft geen vaststaande beteekenis. Door velen wordt het zelfs in verband met de beeldende kunsten gebezigd, zoodat men o.a. kan lezen van ‘stijlvolle, rythmische gobelins’. In de volgende bladzijden, die in hoofdzaak een beknopte toepassing bevatten van Sonnenschein's methode[1] op de Nederlandsche versbouw, vat ik het woord in de engere zin op en vereenig mij met de definitie, die deze Engelschman van het woord geeft:

Rythme is die eigenschap van een reeks van voorvallen (verschijnselen, waarnemingsfeiten) in tijd, welke op de geest van de waarnemer de indruk teweegbrengt van evenredigheid tusschen de tijdslengten van de verschillende voorvallen of groepen voorvallen, waaruit de reeks is samengesteld. - Onder voorvallen in tijd (*events in time*) zijn te verstaan niet alleen de reeks gewaarwordingen, maar ook de tusschenpoozen, of rusten, zooals ze in de muziek genoemd worden[2].

Voorbeelden van rythme in zijn eenvoudigste vorm zijn het tikken van een klok, het roeien der riemen, het marcheeren en pas markeeren der soldaten, het flikkeren van een vuurtorenlicht, de polsslag.

Men kan deze geluiden of bewegingen, b.v. het klokgetik, op verschillende manieren in zich opnemen. Men kan zijn aandacht bepalen bij de tweede, vierde tik, enz., bij de derde, zesde, enz. enz. Hoewel alle tikken met dezelfde kracht worden

1) E.A: Sonnenschein, What ia Rhythm? Oxford, 1925. - Wie zich op de hoogte wil stellen van de verskunst in het algemeen, van het Engelesch in liet bijzonder, en van de daarop betrekking hebbende literatuur, raadplege dit werkje. Verder F. Kossmann, Nederlandsch Versrythme, dissertatie, blz. 177, 1922 en Metrum en Rythme van dezelfde hand in De Nieuwe Taalgids, XX, blz. 65; Dr. C.G.N. de Vooys, Opmerkingen over Nederlandse Versbouw, Taal en Letteren XV; J. Kinker, Proeve eener Hollandsche Prosodia, 1807; M.A.P.C. Poelhekke, Woordkunst, 1909; J. van der Eist, Het Isochronisme in het Nederlandse Vers, De Nieuwe Taalgids, IX, Afl. 1, 1915; J. van der Elst, Hoger Rythme, De Nieuwe Taalgids, IX, Afl. 3.

2) In de psychologie pleegt men aan rythme een ruimere beteekenis te hechten. Zie J. van Ginneken, Princ. d. Lingu. Psyohol., § 291, Paris, 1907.

voortgebracht, waant men ze te hooren als een opeenvolging van twee- of driekwartsmaten, enz.

Dat het rythme, om gevoeld te worden, geen plaatsen van duidelijke nadruk vereischt, blijkt daaruit, dat het rythmisch effect ook wordt verkregen op instrumenten, die niet in staat zijn het accent aan te geven, zooals een straatorgel en een doedelzak. Op de piano en bij zang kan men dit effect verhoogen door op de eerste noot van iedere maat een meerdere of mindere klem te leggen.

Evenmin is de duur der afzonderlijke onderdeelen onafscheidelijk aan rythme verbonden. De eenigszins slordige, ongelijkmatige gang van een persoon wordt evenzeer door ons oor of oog als rythmisch waargenomen, als de regelmatiger soldatenpas.

Hetzelfde verschijnsel wordt in de spraak waargenomen. Niet alleen klinkers en medeklinkers, maar ook syllaben, woorden of volzinnen kunnen betrekkelijk veel in kwantiteit verschillen, zonder dat in het vers het gehoor of het gevoel de rythmische maatduur verstoord acht.

Het is bekend, dat de versregel verdeeld wordt in v o e t e n , d.i. onderdeelen, die op het gehoor de indruk maken van gelijke duur te zijn, en die op hun beurt weer bestaan uit twee, soms drie deelen, wier duur verschilt, doch aan een zekere verhouding onderworpen is. De lange en de korte syllabe van een voet pleegt men resp. h e f f i n g en d a l i n g te noemen[1].

1) E.W. Scritpture (Nature, CIX Nr. 2867, Oct. 11. 1924) is van meening, dat de gewone indeeling in voeten, syllaben, jamben, enz. een fantastisch weefsel der verbeelding is, waarvoor niet de minste grond bestaat. Volgens hem is het vers te beschouwen als een spraakstroom van wisselende kracht, zoodanig geregeld, dat deelen van grooter met deelen van minder energie wisselen. De zijn luider, hebben langere klanken, en zijn hooger van toon. Hij denkt zich ieder der deeelen van het vers als met al zijn factoren geconcentreerd in één punt - kracht, toonshoogte, duur, juistheid van uitspraak - en noemt zulk een punt een centroid, in navolging van de natuurkunde. Zoo bestaat iedere regel van het volgende kinderrimpjes iut twee maar centroiden:

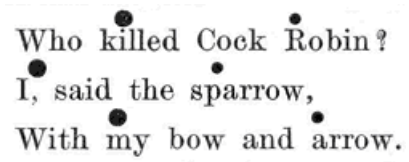

Dit moge waar zijn van kinderrimpjes het is mij duidelijk, hoe b.v. een gedicht als Santictissima Virgo van Jacques Perk in centroiden verdeeld moet worden.

Het is niet noodig, dat alle voeten in kwantiteit precies aan elkander gelijk zijn. Wanneer de eene voet te kort is, wordt deze onregelmatigheid gemakkelijk gecompenseerd door de ietwat langere duur van de voorafgaande of volgende. Op die wijze krijgt men de indeeling van de versregel in dubbele voeten of d i p o d i e ë n .

De grondslag van de dipodie is - ⏑ -. De jambische krijgt daarbij aan het begin een daling van afwisselende lengte (× - ⏑ -), de trochacische hetzelfde aan het slot (- ⏑ - ⏑).

De eenvoudigste vorm van versregel is de isosyllabische: de syllaben vertoonen geen verschil in duur en accent, maar worden eenvoudig geteld, zooals het tikken eener klok.

Als men in het oog houdt, dat rythme niet afhankelijk is van de duur van elke voet, maar van de duur, zooals die door het oor wordt waargenomen, dan wordt de aloude klassieke onderscheiding in k o r t en l a n g begrijpelijk; immers men nam op het gehoor af als standaard van l e n g t e aan de tennaastenbij gemiddelde duur van een stel syllaben, en als standaard van k o r t h e i d de gemiddelde duur van een ander stel, en men hield zelfs in het geheel geen rekening met de initiale medeklinkers, misschien wel omdat zij door de grootere sonoriteit van de er op volgende klinkers in de schaduw gesteld worden[1)]. Tegenwoordig is men met deze betrekkelijk vage onderscheiding niet meer tevreden, en wil men een nauwkeurige aanwijzing van de duur der syllaben, omdat dit bij de stand der wetenschap te bereiken is.

Wanneer wij naar het voorbeeld der klassieken de syllaben (zonder initiale medeklinkers[1)] onderscheiden in lange (-) en korte (⏑), die ieder op hun beurt, voor zoover de versmaat het vereischt, middelmatig lang (⏑ = -) kunnen worden, dan beteekent dit allerminst, dat (-) zich precies verhoudt tot (⏑) als 2:1. Ook de ouden waren zich zeer goed bewust, dat lange syllaben soms tot de duur van 3, 4 of zelfs 5 tijdseenheden verlengd werden[2)]. In de volgende versregel wordt

1) Ook in het Nederlandsche vers maken b.v. tal, staf, straf de indruk van gelijke duur.
1) Ook in het Nederlandsche vers maken b.v. tal, staf, straf de indruk van gelijke duur.
2) In de gramophoonplaat van D e Z e e van Willem Kloos, gesproken door Dr. Royaards (Pathé, No. 30036), is in de aanhef het eerste zee zeker 3-maal en liet tweede op zijn minst 4-maal zoo lang als een gewone lange syllabe.

het effect verhoogd niet alleen door versterking van het dynamisch accent op *droo*, maar ook door rekking van die syllabe:

|Als Lón|den zón|nig is,| dróomen | zij náast| [1])
|Elkáar.|

De Paarden van Londen, C. S. A. v. Scheltema.

1)

De metingen, waarvan in het Aanhangsel verslag wordt gedaan, geven gereede aanleiding, om de grens tusschen kort en lang bij 30/100 sec. te trekken, en dan zijn kort:

a. de syllaben van type [qd] (ladder), gedeeltelijk omdat de medeklinker [d], als behoorende tot beide syllaben, slechts voor de helft in rekening wordt gebracht;

b. die, welke uit een zoogenaamde korte klinker + één medeklinker (type [ək, ɑs, ɑŋ]) bestaan, met resp. gemiddeld 26¼, 26, 23¾ en 24¼, 28¾, 19½. Tot deze groep behooren ook [u] en [i] gevolgd door één stemlooze explosief ([uk, ik]), met resp. gemiddeld 23¾, 29 en 20½, 25. De getallen in de tabellen toonen aan, dat het verschil tusschen een korte en een lange syllabe soms zeer gering is. Door de korte syllabes ietwat te rekken, kunnen ze natuurlijk betrekkelijk lang of lang gemaald; worden, en soms verhoogt zulk een rekking het effect. Een voorbeeld geven *gol* en *zon* in de volgende versregels, alsook *har* in de vierde regel van Te Meie (zie hieronder in *c*).

|hun héel | bezít | déint op | de gól|ven mée|.

Door den Dag, H. R. Holst.

|Hóog vliegt | een á|rend Λ |
|De lúcht | in △, | de zón | te gemóet|. [2])

Excelsa, C. Vosmaer.

2)

c. [ə], al of niet door één medeklinker gevolgd, met gemiddeld 15 en 19¾. De cijfers aan het slot van het Aanhangsel wijzen er op, dat de syllabe, die op [ə] eindigt, zeer gerekt kan worden, doch nooit de duur van een lange bereikt.

Uit *hebben* van het volgende citaat blijkt, dat de rekking van de onbeklemde syllabe met [ə] haar grenzen heeft. Dit woord vormt een zeer bedenkelijke voet, omdat ook *heb* ongeaccentueerd en kort is:

1) Isosyllabisch wordt door ○ ○ voorgesteld.
2) Λ en Δ beteeken resp. korte en lange rust: ⌣- duidt een twee-syllabische heffing aan.

|En ’k zou | mij zelf | al láng | *hebben* | gedóod, |
|Had ’k Wán | hoop niet | met zóe | te lúst | gesúst. |

Dr. Faustus, Alb. Verwey.

Dat men [ə], gevolgd door meer dan één medeklinker, geneigd is als langer op te vatten, blijkt duidelijk uit de volgende versregels:

|Vooró | ver buigt | in ’t rín | *kelend* | gareel |

De paarden van Londen.

|Van ’t díep | en góu | *delend* | gordíjn |

Beatrijs.

|Méiklokje | sóet van | róke |
Haar | bélle*kens* | klínge*len* | doet△, |
Si | róept er te | mínne die | vógel |
Die | blóem*kens van* | hárte | róet, ∧ |
|△Te | Méie! | △∧|

Te Meie, C. Vosmaer.

Deze regel geldt natuurlijk ook voor [ə] van woorden als g*e*eikt, schad*e*loos, verded*i*ging, monn*i*k, leun*i*ng, Dev*e*nter, naarst*i*gl*ij*k, vrool*ij*k.

d. de twijfelachtige tweeklanken aan het slot van een woord ([mu, ze[1], spryu, køi]) zijn onzeker, want zij worden zeer vaak gerekt, zooals bij proefobject M. in het Aanhangsel. Men vergelijke ook *mee* in *b* (hierboven) en *zee* in De Zee van Willem Kloos, gesproken door Dr. Royaards.

e. Lang zijn: alle overige op zich zelf staande of in de pauze gesproken syllaben, ook die bestaande uit een zoogenaamd korte klinker + meer dan één medeklinker. Een lange Klinker gevolgd door [r] is zelfs zeer lang, en kan daarom niet dan met groote moeite als kort uitgesproken worden, zonder van aard te veranderen:

|*Naar* d’áar | de ziet | hij ∧ |,
|Zoo kléin |, vér dáar | omláag |,
|En waar | kléine | díngen |
|Schier on | mérk*baar* |
|Op wóe | len en | wórst | len |.

Excelsa.

Kan een korte syllabe zoo noodig door rekking verlengd worden, zoo kan ook een lange syllabe gemakkelijk min of meer verkort worden. Ben beklemde lange syllabe verliest zeer vaak iets van haar duur, wanneer er één of meer onbeklemde in hetzelfde woord op volgt:

|'t Ideáal | van de gód|lijke *móe*|dervrouw|

Madonna, C. Vosmaer.

Behalve de uit mijn materiaal afgeleide regels kunnen nog de volgende met vrij groote zekerheid vastgesteld worden:

1^0. Lang (of betrekkelijk lang) zijn:

α. een syllabe bestaande uit een beklemde klinker en gevolgd door een klinker (L*é*o, b*é*o, M*î*a, mus*é*um), die tot hetzelfde woord behoort;

β. een beklemde of onbeklemde syllabe op twee of meer medeklinkers, voorafgegaan door een korte klinker: be*gínt*, *mést*vaalt, onver*wáchts*, mín*stens*, *Ámers*foort, nón*sens*, *onts*táan, *denk*béeldig, lóm*perds*.

γ. een beklemde syllabe, die op een zoogenaamde lange klinker of tweeklank eindigt, al of niet door één of meer medeklinkers gevolgd: ged*wée*, be*zíe*, *zóo*, *kóu*, *kóe*, *pá*, *gedáan*, voor*héen*, *búig*zaam, *léer*rijk.

2^0. Kort zijn:

α. beklemde syllaben, bestaande uit een zoogenaamd korte klinker + één medeklinker en gevolgd door een onbeklemde syllabe van hetzelfde woord (type αd[: [lEnə] linnen, [*gɛ*rət] Gerrit, sparren, koppig, [vEsər] visscher.

β. beklemde syllaben op één medeklinker voorafgegaan door een korte klinker: beg*ín*, be*sték*, *stém*loos, *hél*pen, *wér*ken.

Een normaal lang en beklemd woord van één syllabe kan gerekt worden, zelfs wanneer er geen pauze op volgt, zoodat het op zichzelf een voet vormt:

|Mijn hárt | *béeft* | en mijn zín|nen zijn | onstáag|.

God en Mensch, F. van Eeden.

Men kan ook *hart* zoodanig rekken, dat een gedeelte er van bij *beeft* gevoegd wordt. Bekent men *en* bij *beeft*, dan wordt *mijn zin* tekort.

Het is vooral de beklemde slotsyllabe met een lange klinker

al of niet gevolgd door [r] aan het einde, die in onze taal vóór een pauze neiging heeft gerekt te worden. Vergelijk: Hij is op *zee* geweest en Hij is op *zee. Mijnheer* Smit en Ja, *mijnheer*. Twee *paar* kousen en Twee gulden het *paar.*

Maar ook wanneer de beklemde klinker door één of meer willekenrige medeklinkers gevolgd wordt, kan het geoefende oor waarnemen, dat de syllabe vóór de pauze ietwat gerekt wordt: Het *paard* van Jan en Een mooi *paard*. De *haan* kraait en Een mooie *haan*. Het *beest* gaat dood en Een dood *beest.*

Wanneer de syllaben onbeklemd zijn, verliezen ze vaak iets van hun lengte: ínge*leid*, ín*zien*, úit*gaan.*

Het is in overeenstemming met het algemeen verschijnsel in iedere taal, dat er een neiging bestaat, om de belangrijke beklemde syllaben langer aan te houden, en over de minder belangrijke en onbeklemde min of meer vluchtig heen te glijden. In dit verband verdienen de volgende gevallen voor onze taal genoemd te worden:

*a.*Dit geldt in de eerste plaats voor zulke woordjes als: [*ja*, *ne*, *zo*] (ja, nee, zoo), de voornaamwoorden (gij, hij, mijn, uw, zijn, ons, die, dien, enz.), en de voorzetsels (aan, bij, door, enz.). In het laatste woord wordt de klinker zeer vervaagd en gelijkt het meest op die van [òm](om).

Natuurlijk wordt [a.n] van *aan een man* iets korter dan van *aan die man*, omdat in het eerste geval [n] ook gedeeltelijk tot de volgende syllabe behoort; maar het verschil is zoo gering, dat het gehoor de syllabe in beide gevallen als betrekkelijk kort, of zelfs kort, opneemt.

*b.*kort is ook eeu syllabe samengesteld uit een onbeklemde klinker, die door een medeklinker of klinker van hetzelfde woord gevolgd wordt: fabr*i*kánt, stúd*ie*beurs, n*a*drúkkelijk, par*a*plu, p*a*tént, [o'tɛnt] *at*tént, prop*o*nént, d*o*cént, st*u*dént, d*oo*réen, p*o*éet, *o*áse, p*i*áno, c*on*cért, p*as*tóor, *op*vállend, *af*tándsch, p*en*séel, enz.

Doordat de korte en de lange syllaben (behalve *paar*, enz., *kou*, enz.) in onze taal betrekkelijk zoo weinig in duur verschillen, naderen zij elkander in dit opzicht zeer, wanneer zij onbeklemd zijn. Vandaal dat zij zoo vaak geteld worden of door het oor als gelijk van duur worden waargenomen, en dat syllaben, die onder gewone omstandigheden lang zijn, zoo dikwijls in de daling van de voet staan. Voorbeelden hiervan zijn *zaam, dringt* en *maer* in de volgende aanhalingen:

|De hánd | slechts die | den géest | gehóor|*zaam* volgt|
Dringt dóor | tot wat | in 't díepst | verbor|gen ligt|.
Carrara, C. VOSMAER.

Maar stóer | van nék | vóortslee|pen door | de géul|.
Carrara, C. VOSMAER.

Een gedeelte van *voort* behoort bij de voorgaande voet, die anders te kort zou zijn.

Hoewel het over het algemeen moeilijk is na te gaan, mag men aannemen, dat dichters in de eerste plaats op het oor af schrijven, al houden sommige er voor zichzelf een bepaald systeem van verskunst op na.

Het karakter van het Nederlandsche vers kan gedeeltelijk bepaald worden door de telling der accenten, zooals in het Middelnederlandsch vrij wel regel was. Deze moeten met gelijke tusschenpoozen van elkander verwijderd zijn, zullen ze de indruk maken van rythmisch te wezen. Dit noemt men *isochronisme.*

De eerste regel van het laatste couplet van Potgieters De Visscher van Huizen:

't -Lícht is al óp, doch haar vénster staat ópen, heeft een heel ander karakter dan:

't Lícht brándt al reeds, al is haar vénster ópen.

Toch hebben beide regels vier accenten.

Een voorbeeld van het 8-syllabische vers met vier accenten is het volgende. De met (') gemerkte syllaben hebben slechts zwak accent.

> Díerbaar | kínd gij|zìjt on|kúndig|
> Vàn uw | lát're | lótsbe|stèmming|,
> Ík, in | spíjt van | gríjze | erváring,
> Wéet daar|vàn zoo|véel als | gíj weet|.
> Aan een mijner Kleinzoons, Mr. J. VAN LENNEP.

De gelijkheid der intervallen is echter slechts één verhouding - hoewel de voornaamste - die in dit verband in aanmerking komt. Een voorbeeld zal dit het best verduidelijken.

a. Voor de musicus bestaat onderstaande regel uit de Gijsbrecht uit vier groepen syllaben, die van gelijke duur zijn en met een beklemde syllabe beginnen. Ter illustratie zij de notatie van de Heer Kossmann (blz. 210) er onder geplaatst.

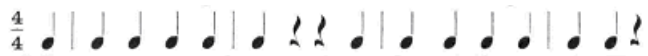

Mijn voornaamste bezwaar tegen de notatie van de Heer Kossmann is, dat hij de kwantiteit van alle syllaben gelijk neemt.

b. Volgens het maatsysteem, dat hieronder meer in bijzonderheden behandeld wordt, zijn er, in overeenstemming met de maat van het geheele gedicht, vijf accenten, dus vijf groepen, als volgt:

Het|hémelsche ge|récht||héeft zich ten|lánge|lésten|

c. Volgens het nog nader te bespreken pseudo-voetsysteem, zooals Sonnenschein het noemt, zijn er zes voeten:

|Het hé|melsché|gerécht|heeft zích|ten lán|ge lés|ten

d. Naar het voorbeeld van Sonnenschein is de volgende scansie de juiste:

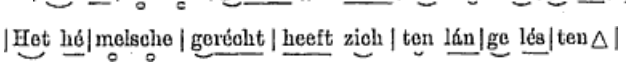

met rekking van *lang* en les, omdat anders de voeten te kort zouden zijn: [β] en [*S*] leenen zich daar bijzonder toe.

b. Het maatsysteem[1] is onberispelijk, als het beperkt blijft tot kinderrijmpjes en andere soorten van verzen, waarin de groepeering der syllaben nagenoeg even regelmatig is als de hamerslagen van de smid. Vele gedichten zijn echter van een ander soort en kunnen niet als kinderrijmpjes gelezen worden: onophoudelijk komt het voor, dat het aantal accenten te groot of te klein is voor een behoorlijke indeeling in rythmische groepen van syllaben. Hierbij moeten vier gevallen onderscheiden worden.

1. *te weinig aceenten*. Soms is het accent in één of meer groepen syllaben afwezig:

> De róos en léli lúuicken onder
> Uw vóeten sohóoner óp. O blóem
> Der schóonste blóemen wéereltswonder
> Van álle schóonheên, die haar róem
> En vlág voor úwe schóonheit stríjcken,
> Nóch schóoner moetge náemaels príjcken[2].
> Adam in Ballingschap.

1) Zie E.A. Sonnenschein, Rhythm, blz. 95.
2) Het teeken onder *onder, wonder, die* en *moet* duidt aan, waar volgens de bouw van het gedicht een accent verwacht zou worden.

Nu en dan wordt een bijzonder effect met een geheel klemlooze voet bereikt:

de op zán | dig véld | néerdon | *deren* | de zée

Het Zee-Geruisch, F. van Eeden.

Tóen is | het zwíj | gend zwérk | uitéen | gebór | sten
En knét | *teren* | -de dón | ders, slág | op slág |,
Verróm | *melden* | en gróm | den. Vól | ontzág |

Sanctissima Virgo, Jacques Perk.

Zulk een onbeklemde voet is isosyllabisch, d.w.z. hij wordt gevoeld van gelijke duur te zijn als iedere andere voet van het vers. Deze duur toch is onafhankelijk van het accent, en ook van de eigenlijke duur der syllaben. Het aantal syllaben van een dergelijke isosyllabische voet regelt zich naar het aantal syllaben van de naburige groepen.

Soms is een isosyllabische voet in werkelijkheid lang genoeg van duur, om ondanks zijn klemloosheid de indruk van een jambische of trochaeische voet te maken, b.v. *heên die* in bovenstaand citaat uit Adam in Ballingschap. Evenzoo de onbeklemde voeten in de volgende regels:

| Wij schík | *ken rond* | -om lám | pen hálf | bevré | digd
| *en rond* | het háard | *vuur dat* | dróefheid | versláat |.

Door den Dag, H. R. Holst.

Vaak wordt een onbeklemde voet, als hij uit korte syllaben bestaat, gecompenseerd door een aangrenzende voet van buitengewone lengte. In dat geval zijn de voeten weliswaar niet gelijk, maar de dubbele voeten (dipodieën) zijn met elkander in even wicht:

| Ik wil | ééns vrij | zijn, ééns | onein | dig vrij |,

De Noordewind, F. van Eeden.

Men mag ook de voetverdeeling na het eerste *ééns* plaatsen en deze syllabe zoodanig rekken, dat de ledige plaats in de volgende voet er door aangevuld wordt.

Ik wil ééns | vrij | zijn, ééns | onein | dig vrij |.

Dit kan alleen, als de verlengde syllabe van genoeg belang is, om aldus op de voorgrond geplaatst te worden, en als de volgende syllabe de klem heeft.

Een ander voorbeeld is:

Wánt ¦ als aán|stonds hóog|
|*om mijn* | *dóod líjf* | vlámmen | van líef|de stíj|gen,△|
|*zult gij* | *lúid klá*|gende aan | mijn lijk | u klém|men-△|
De Eigen Uitvaart, F. VAN EEDEN.

of ook:

|om mijn dóod ⁀lijf | vlámmen | van líef|de stíj|gen,△|
|zult gij lúid⁀klá|gende aan | mijn lijk | u klém|men-△|

De maat vereischt, dat *om mijn* en *zult gij* onnatuurlijk kort worden uitgesproken.

2. *te veel accenten*, b.v.:

Bóer,Vróuw,|Héer, Aás,|
Zóo was|sinds láng|
In 't káar|tenspèl|
Der káar|ten ráng.|
Transv.-Eng. Kaartspel, C. VOSMAER.

|Want té|gen zón,|wínd, dróom,|zijn mén|schen mácht|loos. Δ|
Klachtloos, ALB. VERWEY.

De zón|is wárm,|'t grás zácht,|'t riet rúischt,|het water
Fónkelt,|'t dórp glóort|in 't lícht,|'t klópt daar|zoo vróolijk
Op 't Gras, ALB. VERWEY.

Om ons tot het eerste voorbeeld te bepalen. Er is duidelijk een verhouding van duur, hoewel niet altijd dezelfde. Voet 1 en 2 zijn gelijk, en de overige voeten zijn ook aan elkander gelijk, maar die van de eerste twee staan tot die van de overige als 4 : 3. De beteekenisklem op *boer* en *heer* maakt het voor de lezer noodig te onderscheiden tusschen niet-rythmische (*boer, heer*) en rytbmische klem (*vrouw, aas*). De niet-rythmische is volstrekt noodig voor de beteekenis en moet in het lezen tot haar volle recht komen.

3. *onnatuurlijke duur der syllaben.* Soms wordt ter wille van het rythme de natuurlijke uitspraak geweld aangedaan en een syllabe te lang gerekt, b.v. *io* in:

Vergún|mij dat|ik daar |uit dus|
Dít ax|*ió*|ma pút|te
Et nos poma natamus, C. VOSAMER.

4. *zwevend accent.*

|een hél|derge|le schíjn,|als die|van lám|pen
|*klímt in*|den á|vond aan|den hó|rizon|
De Zomer Kwijnt, H.R. HOLST.

Het rythme van het zwevend accent van *klimt in* bestaat daarin, dat deze voet dezelfde duur heeft als de overige, en door zijn afwijking van het rythme van het geheele gedicht geeft het een aangename afwisseling. Ook kan de onregelmatigheid soms het beeld door de woorden geteekend verlevendigen, zooals in de tweede regel van het volgende couplet:

|van hén|wier vóe|ten voor|hun wé|reldsch déel|
|*kózen|de zwá|re en|slóopen|de gáng|en,*
|wier líp|pen plóoi|den tot|den plóoi,|den báng|en
|die lách|en liefs|terúg|drijft naar|de kéel.|
De Zomer Kwijnt.

Iets dergelijks is het syncopeeren in de muziek. Hoewel zweving vooral in de eerste voet van een versregel wordt aangetroffen, is die ook op andere plaatsen mogelijk:

Gij glád|geschóeid|gepa|rasóld|*stádsmeis|je*
Nemesis, F. VAN EEDEN.

H.R. Holst gebruikt zelfs drie trochacische voeten in één jambische versregel:

Áren|bógen,|blínken|-de sík|kels fló|ten
|en sohóo|ven maak|ten lée|ge schú|ren vól|.
De Zomer Kwijnt.

c. Het pseudo-voet-systeem.

De ware v o e t wordt gemeten naar het totaal aantal tijdseenheden in een versregel, niet van de intervallen tusschen rythmische accenten. De p s e u d o - v o e t is een groep bestaande uit een beklemde syllabe en één of twee onbeklemde. Deze beide voeten kunnen natuurlijk samenvallen, zooals in:

|Héiligh,| héiligh,|nóch eens|héiligh,|
|Dráemaal|héiligh:|éer zij|Gódt! Δ|
Lucifer, VONDEL.

Maar wat zou er in liet volgende couplet volgens het pseudo-voet systeem van de tweede en vierde regel terechtkomen:

Wát van der	zónne door	tínteld den	rózen de	péerlende	dáuw is,∧
Wát op het	zódenta	pìjt∧∧	glínstrende	stérrekens	zijn,∧∧
Wát dia	mánt en kar	bónkel, ver	éend in der	króne des	vórsten,∧
△Dát is	líefde, ge	spréid∧∧	over een	máagdlik ge	láat.∧∧

Liefde, J. M. Dautzenberg.

Het volgende voorbeeld zou misschien nog meer moeilijkheid opleveren:

Ménschen	zijn wíjs,	en met	een wíjs	geláat,
Zéggen zij,	op míj	wíjzend,	dat 'k	níet ben
Een ménsch	als zíj,	en dat 'k	mij zélf	niet kén,
En ó,	dat ik	niet wéet,	hoe 't Lé	ven gáat;

Verzen I, Willem Kloos.

Afgescheiden van de drie zwevende voeten (*menschen, zeggen zij* en *wijzend*) zijn er allerlei moeilijkheden. Uit de schrijfwijze zou men opmaken, dat de dichter met *dat 'k* één syllabe wil aangeven. Blijkbaar wil hij echter zeggen, dat niet [dɑt Ek], maar [dɑt ək] bedoeld wordt, met korte [ə]-klank. Immers [dɑtk] is voor ons zeer moeilijk uit te spreken, omdat finale [tk] in onze taal niet voorkomt. Wat er het dichtst bij komt, is [kt (pɑkt)], maar daarin laten wij vaak een glijklank hooren: [pɑk^t]. Het is deze glijklank, die in [dɑt^k] verwacht wordt. De voet in de tweede regel wordt nu vol gemaakt door het voorafgaande *zend* zoodanig te rekken, dat een gedeelte er van de korte syllabe van de volgende voet vormt. Ook kan men aldus scandeeren: *wijzend* | dat 'k, maar dan is *zend* kort, en wordt '*k* met een duidelijke klinker ([dɑt ək]) uitgesproken.

In de volgende regel moet de [ə] van [ɛn dɑt ək] zeer kort zijn, omdat de voet reeds door [ɛn] aangevuld wordt. Zoo bestaat dus de heffing van de voet uit twee korte syllaben in plaats van één lange. Natuurlijk behoeven de twee korte syllaben niet precies van gelijke duur te zijn.

d. Er zijn derhalve drie elementen in het Nederlandsche vers (accent, kwantiteit en tellen der syllaben), die gewoonlijk gezamenlijk het karakter er van bepalen.

De heffingen zijn normaal lang, d.i. zij worden gevormd òf door één lange syllabe òf door twee korte, die samen gelijk-

waardig zijn aan één lange, m a a r g e e n v a n d e d a l i n g e n i s n o o d z a k e l i j k k o r t.

Arm ménsch	je, dat	mijn éer	áan dar	de rán	den△
terwijl	gij schóon	heid, die	van Gód	is, smáadt.
Hóe waar	mij róem,	wat ik	nóoit míjn	mocht noe	men?△
∧△	∧△	∧△	Tot éer	volstaat
de blán	ke spá	de in	verhár	de hán	den.△

Nemesis, F. van Eeden.

In deze regels zijn voorbeelden van:

a. accenten;
b. een lange syllabe in daling: *arm, waar*;
c. getelde syllaben, gemerkt ○.

Het aantal voeten in een gedicht kan zeer verschillend zijn.

De gewone Nederlandsche versmaten hebben tot voet × - (stijgend, jambisch; × beteekent onbestemd van duur) en - × (dalend, trochaeisch). Zij kunnen echter ook vermengd zijn met 3-Byllabische voeten:

Zij gíng	*door de póort	en den slá	penden túin,*
Zij gíng	*door de schá*	duwstil	le láan:
Van dúis	tre kím	kwam 't gé	le dúin
Náder	naar 't lícht	der máan.
Beatrijs.

De 3-syllabische voeten in de eerste en tweede regel geven de indruk weer van de langzame gang en de slapende tuin.

⌣ ⌣ Vaak treden voor de lange syllabe in de heffing twee korte in de plaats:

|Met ú | *mijn' Hélle*|raet,∧ | gedágh|vaert hier | ter vlúgt|

Adam in Ballingschap.

Men kan ook lezen: |mijn Hél|leraet|, maar wij achten dit niet zoo natuurlijk, omdat *hel* dan te zeer gerekt moet worden. Voorbeelden van twee syllaben in de daling zijn:

|Dat lóo|ze mo|*lenarín*|netje|
|Ging in | haar déur|tje staan,|

Des Winters als het Regent.

De syllabe *rin* moet iets gerekt worden. Men kan echter ook de voet

als bestaande uit drie gelijke korte syllaben uitspreken, dus zonder rekking van *rin,* zooals de triool in de muziek.

Háar	stelde	de rú	we wé	reld∧
Met spót	en stríjd	te lóor;
Tot zij,	móede, ∧	voor haar	*ideá*	len△
De rúst	*en de* kálm	*te verl*óor.

Selene, C. VOSMAER.

Haar wordt gerekt om de korte syllabe *stel* aan te vullen. *Tot zij* is zoo kort, dat het de indruk maakt van de voorslag in de muziek. Na *moede* komt een korte rust, zoodat de daling bestaat uit een korte syllabe gevolgd door een korte rust. De drie voorbeelden van twee syllaben in de daling zijn *ide, en de* en *te ver.*

Voorbeelden van twee syllaben in de daling van de trochaeische voet bieden de drie eerste regels van het volgende citaat:

⏑ ⏑ ⏑ ⏑. Voorbeelden van een voet met twee-syllabische heffing en daling vinden wij in de volgende kinderrijmpjes:

|Heb je wel | gehóord | van die |*hóllebolle* | wágen,|
|Waar die | dikke | Gíjs op |zát, enz.

Hollebolle duurt ongeveer even lang als *wagen.*

|Al in een | groén groen| *knolleknollen*|land, enz.
|Zagen, | zagen, | *wiedewiede* | wagen, | enz.

-⏑Nu en dan komt het voor, dat van een twee-syllabische heffing het eerste, beklemde deel, langer is dan het tweede, onbeklemde.

*a.*in de jambische voet.

Tót hij, | *gezwóll'n* | van dwá|zen wíj|zenwaan|

Dr. Faustus, ALB. VERWEY.

De dichter geeft zelf deze uitspraak van *gezwollen* aan.

*b.*in de trochaeische voet.

|Het zijn | de rós|se nácht|geneuch|ten níet,|
|Het zijn níet | de kóorts|*glóriën* | des wíjns|

Aarde, F. VAN EEDEN.

Vóelen wij | véel vrá|gen als | bógen | spánnen.|
Door den Dag, H. R. Holst.

⏑ – - Een korte, beklemde heffing + een lange onbeklemde daling.

|Wij zijn | als vróu|wen van | *vísschers* | op zée,|
Door den Dag.

Evenals in de muziek de *point d'orgue,* kan men in het vers een onbepaald lange rust hebben:

|Wínter | en dóodsch: | 𝄐 | dwaas ménsch, | ga lé|ven lee|ren. △|
Op 't Gras.

Onderstaande is een volledige lijst van twee- en drie-syllabische woordvormen in Nederlandsch proza, met verwaarloozing van een mogelijke bijklem, voorzoover zij voorbeelden van de gewone versvoeten zijn:

|Wínter | en dóodsch: | 𝄐 | dwaas ménsch, | ga lé|ven lee|ren. △|
Op 't Gras.

Aanhangsel.

Bij een vroegere gelegenheid[1)] werd verslag gedaan van een onderzoek in het Physiologisch Laboratorium te Utrecht naar de duur van de Nederlandsche klinkers. Aangezien gebrek aan plaatsruimte de publicatie van de duur van de geheele lijst der gebruikte steekwoorden verhinderde, wil ik daartoe thans overgaan, nu ze voor de bepaling van de kwantiteit in verzen van dienst kan zijn. De lijst bevat de gemiddelden uit een vrij groot aantal malen gesproken woorden.

Bovenaan de tabellen duiden v.G. en M. de beide personen aan, die zich als proefobject voor het onderzoek beschikbaar

1) L.P.H. Eijkman, La durée des voyelles néerlandaises, Livre jubilaire H. Zwaardemaker Czn., Arch. Néerl. de Physiol., VII, 1922, p. 88.

stelden. De tabellen geven naast elkander de duur in 1/100 sec. van de geheele syllabe en van deze minus de initiale medeklinker of medeklinkers. Ook wordt de duur van de klinker of tweeklank en van de finale medeklinker of medeklinkers afzonderlijk vermeld. Aan het slot worden enkele twee-syllabische woorden toegevoegd, om de invloed van de onbeklemde syllabe op de beklemde aan te toonen.

DUUR DER NEDERLANDSCHE KLANKEN IN LOOSE WOORDEN IN 1/100 SEC.

	Duur van het geheele woord.		**Duur van'de klinker (tweeklank).**		**Duur van de medeklinker(s).**		**Duur van de syllabe zonder initialen.**
stok	37¼	[ək]	14¾	+	8¼	=	23
bek	37	[ɛk]	14¼	+	13¾	=	28
tik[1)]	-----	[Ek]	15¼	+	13	=	27¼
kik	-----	[Ek]	14	+	10	=	24
tük	-----	[ük]	15	+	14	=	29
kit	-----	[Et]	15½	+	10	=	25½
korte kl. + expl.			14¾	+	11½	=	26¼
kloek	41¼	[uk]	14¾	+	9	=	23¾
[u] + expl.			14¾	+	9	=	23¾
kiek	-----	[ik]	18½	+	12¼	=	30¾
niet	35	[it]	17¾	+	9¾	=	27½
[i] + expl.			18	+	11	=	29
knoop[2)]	47¼	[o.p]	24½	+	9	=	33½
poot	47¼	[o.t]	24½	+	10	=	34½
pook	39½	[o.k]	20¾	+	9	=	29¾
kaak	42¼	[a.k]	22½	+	9	=	31½
keet	43¾	[e.t]	22½	+	9½	=	32¼
sleep	44¾	[e.p]	19½	+	8¾	=	28¼
halflange kl. + expl.			22½	+	9¼	=	31¾
oud[3)]	37	[əut]	22½	+	10¼	=	32¾
fout	38	[əut]	23¾	+	5	=	28¼

1) - beteekent, dat de eurven geen meting toelieten.
2) [o.] = haflang.
3) In het eerste getal (37) is de glottisslag begrepen.

	Duur van het geheele woord.		**Duur van de klinker (tweeklank).**		**Duur van de medeklinker(s).**		**Duur van de syllabe zonder initialen.**
stok	30¼	[ək]	13¼	+	4¼	=	17½
tik	-----	[Ek]	17½	+	7¼	=	24¾
kik	-----	[Ek]	15¼	+	8¼	=	23½
tuk	-----	[ük]	16¾	+	10	=	26¾
kit	-----	[Et]	19¾	+	9¼	=	29
korte kl. + expl.			16½	+	7¾	=	24¼
kloek	39	[uk]	13½	+	7	=	20½
[u] + expl.			13½	+	7	=	20½
kiek	-----	[ik]	18½	+	7½	=	26
niet	34	[it]	17½	+	6¼	=	23¾
[i] + expl.			18	+	7	=	25
knoop	49½	[o.p]	23½	+	6½	=	30
poot	42¾	[o.t]	27½	+	7	=	34½
pook	47¾	[o.k]	31	+	8¾	=	39¾
kaak	51	[a.k]	31	+	7	=	38
keet	44½	[e.t]	26¼	+	7	=	33¼
sleep	51¼	[e.p]	22	+	6¾	=	28¾
halflange kl. + expl.			27	+	7	=	34
oud	46¼	[əut]	35½	+	7½	=	33
fout	45	[əut]	27¾	+	9¾	=	37½

v.G.

	Duur van het geheele woord.		**Duur van de klinker (tweeklank).**		**Duur van de medeklinker(s).**		**Duur van de syllabe zonder initialen.**
koud	-----	[əut]	23¾	+	7	=	30¾
eik	-----	[ɛik]	20¼	+	6¼	=	26½
tijk	45¾	[ɛik]	23¼	+	9¾	=	33
tijd	41¾	[ɛit]	20¾	+	11	=	31¾
feit	53¾	[ɛit]	27¾	+	13¼	=	41
kuit	-----	[oeyt]	26	+	7½	=	33½
tuit	-----	[oeyt]	24¾	+	8¾	=	33½
tweekl. + expl.			23½	+	8¾	=	32¼
asch	32¾	[αβ]	17	+	11¾	=	28¾
esch	33¾	[ɛS]	19µ	+	9¾	=	29
zes	33	[ɛS]	13	+	10¼	=	23¼
korte kl. + niet-ex.			16	+	10	=	26
roem	54½	[u.m]	22¼	+	15¾	=	38
[u.] + niet-expl.			22¼	+	15¾	=	38
vlieg	44½	[i.x]	14¾	+	11¼	=	26
dief	43¼	[i.f]	20½	+	12	=	32½
ziel	40	[i.l]	21¼	+	10¼	=	31½
kiem	42	[i.m]	19¼	+	13¼	=	32½
[i.] + niet-expl.			19	+	11½	=	30½
oom	40½	[o.m]	24¼	+	13	=	37¼
room	52	[o.m]	24	+	11¾	=	35¾
sjees	-----		-----		-----		-----
gleuf	53¾	[ø.f]	21¼	+	10	=	31¼
halflange kl. + niet-ex.			23½	+	11½	=	35
kijf	-----	[ɛif]	29¼	+	8½	=	37¾
kuif	-----	[oeyf]	25¼	+	8¼	=	33½

tweekl. + niet-ex.			27¼	+	8½	=	35¾
roer	53½	[u:r]	26¾	+	15¼	=	42
oor	46	[o:r]	28	+	12¼	=	40¼
spier	54¾	[i:r]	28¾	+	13	=	41¾
duur	46¾	[y:r]	28¾	+	9½	=	38¼
heer	53	[E:r]	31¾	+	14¾	=	46½
lange kl. + [r]			28¾	+	13	=	41¾

M.

	Duur van het geheele woord.		**Duur van de klinker (tweeklank).**		**Duur van de medeklinker(s).**		**Duur van de syllabe zonder initialen.**
koud	-----	[əut]	27¼	+	6¼	=	33½
eik	33½	[ɛik]	25½	+	6	=	31½
tijk	47	[ɛik]	30½	+	5¼	=	35¾
tijd	-----	[ɛit]	26½	+	3¾	=	30¼
feit	43½	[ɛit]	28¾	+	6¾	=	35½
kuit	-----	[oeyt]	29¼	+	6¼	=	35½
tuit	-----	[oeyt]	38½	+	7	=	45½
tweekl. + expl.			30	+	6½	=	36½
asch	29¾	[oS]	16½	+	11¼	=	27¾
esch	34	[ɛS]	21½	+	9¾	=	31¼
zes	34¾	[ɛS]	15	+	9½	=	24½
tuf	-----	[üf]	23¼	+	8½	=	31¾
korte kl. + niet-ex.			19	+	9¾	=	28¾
roem	51¼	[u.m]	21½	+	12½	=	34
[u.] + niet-expl.			21½	+	12½	=	34
vlieg	46¼	[i.x]	14½	+	12¾	=	27¼
dief	50	[i.f]	21½	+	14	=	25½
ziel	21½	[i.l]	20	+	10½	=	30½
kiem	49	[i.m]	22½	+	15¾	=	38¼
[i.] + niet-expl.			19½	+	13¼	=	43¾

oom	47½	[o.m]	30½	+	13¼	=	43¾
room	67¼	[o.m]	36¼	+	13¾	=	50
aas	38	[a.s]	25½	+	8¼	=	33¾
sjees	61¾	[e.s]	28	+	13¾	=	41¾
gleuf	62½	[ø.f]	35	+	9¼	=	44¼
halflange kl. + niet-ex.			31	+	11¾	=	42¾
kijf	-----	[ɛif]	31½	+	7½	=	39
kuif	-----	[oeyf]	45	+	9½	=	54½
tweekl. + niet-ex.			38¼	+	8½	=	36¾
roer	51	[u:r]	27	+	11¾	=	38¾
oor	47	[o:r]	32½	+	11¾	=	44¼
spier	57¼	[i:r]	29	+	12¼	=	41¼
duur	56½	[y:r]	32¼	+	13	=	45¼
heer	60	[E:r]	38	+	16½	=	54½
lange kl. + [r]			31¾	+	13	=	44¾

v.g.

	Duur van het geheele woord.		**Duur van de klinker (tweeklank).**		**Duur van de medeklinker(s).**		**Duur van de syllabe zonder initialen.**
kracht	45½	[qxt]	15¼	+	13¾	=	29
pest	46½	[ɛst]	17¼	+	18½	=	35¾
korte kl. + 2 medekl.			17¼	+	16	=	32¼
worm	55	[ər^m]	17¾	+	27¾	=	45
wolk	45½	[əl^k]	15	+	21½	=	36½
kerk	-----	[ɛr^k]	13	+	18½	=	31½
scherp	46½	[ɛr^p]	14	+	20¼	=	34¼
korte kl. + glijder + twee medekl.			14¾	+	22	=	36¾
beest	46¼	[e.st]	20¾	+	16¾	=	37½
vaart	46¼	[a.rt]	22¼	+	14½	=	37½
halfl. kl. + 2 medekl.			21½	+	15½	=	37
moe[1)]	-----	[u.]					27¾
spruw	49	[yu]					25¾
zee	35¼	[ei]					26¼
keu	-----	[øi]					27½
finale twijfelachtige tweeklank							26¾
foei	46¾	[ui]					37
kieuw	44¼	[iu]					33¼
spreeuw	48	[eu]					30¾
touw	-----	[əu]					35¾
kouw	-----	[əu]					38½
kei	29½	[ɛi]					29½
finale tweeklank							34¼

1) De samenstellende deelen van de tweeklanken komen hierbij niet in aanmerking.

beeste(n)	58	[e.]					20¼
schreeuwde	61¾	[eu]					21¾
duwde	50¾	[yu]					19¾
Utrecht	59	[y]					14¼
vrede	40	[e]					16¼
vrage(n)	68¼	[a.]					23

M.

	Duur van het geheele woord.		**Duur van de klinker (tweeklank).**		**Duur van de medeklinker(s).**		**Duur van de syllabe zonder initialen.**
kracht	58¼	[qxt]	21½	+	18¼	=	39¾
pest	50½	[ɛst]	19	+	18½	=	37½
korte kl. + 2 medekl.			20¼	+	18¼	=	38½
worm	55¾	[ər^m]	18¾	+	29¾	=	48½
wolk	53	[əl^k]	18¾	+	27½	=	46¼
kerk	-----	[ɛr^k]	14¾	+	22¾	=	37½
scherp	55½	[ɛr^p]	17¼	+	22¾	=	40
korte kl. + glijder + twee medekl.			17¼	+	25¾	=	43
beest	49¾	[e.st]	26¼	+	13¾	=	40
vaart	49¼	[a.rt]	28	+	13	=	41
halfl. kl. + 2 medekl.			27	+	13½	=	40½
moe	35	[u.]					26½
spruw	61¼	[yu]					29
zee	52	[ei]					41¾
keu	-----	[øi]					36½
finale twijfelachtige tweeklank							33½
foei	37	[ui]					29¾
kieuw	57	[iu]					44
spreeuw	58¼	[eu]					30¾

touw	-----	[əu]	34¼
kouw	-----	[əu]	35¾
kei	-----	[ɛi]	47
finale tweeklank			37
beeste(n)	71	[e.]	25¼
schreeuwde	71½	[eu]	21¾
duwde	68¾	[yu]	27½
Utrecht	60½	[y]	13
vrede	71¼	[e.]	19¾
vrage(n)	62½	[a.]	24

v.G. M.

					ladder						
[l	α		d	ə	r]		[l	α		d	ə	r]
l0¼	l4½		7½	9¾	15¼		13	12½	4½		11¾	14
					franje							
[f	r	α	ŋ	j	ə][1)]		[f	r	α	ŋ	j	ə]
8½	l2	15¾	8	10	15		11	7	14½	5	9	18
					hondje							
[h	ò	n	c	j	ə][1)]		[h	ò	n	c	j	ə]
6½	l6½	10	6¾	7¼	13		6¾	14½	5¼	5	5¼	13¾

Voor [ə] als slotklinker in de woorden *stokpaardje, hondje, franje, vrage(n), schreeuwde, vrede, beeste(n), duwde* vond ik achtereenvolgens bij v.G.: 13¾, 13, 15, 17, 15½, 18, 13¾, 15¼ (gemiddeld 15); bij M.: 14¾, 13¾, 18, 17, 24, 26, 17½, 26½ (gemiddeld 19¾).

L.P.H. EIJKMAN.

Nog een achttiende-eeuwse ‘Vlaemsche spraekkonst’.

Na mijn voordracht te Leuven, in de vorige aflevering afgedrukt, kwam ik in het bezit van een mij nog onbekende *Vlaemsche Spraekkonst,* een schoolboekje in klein formaat, van 64 blz. Het titelblad was verdwenen en het *Voorberigt* (2 blz.) draagt geen ondertekening. Achterin staat een imprimatur van P.E. Nys, Deken van 't District van Dender-monde. Enige modelbrieven aan het slot zijn gedateerd: Brussel, Dender-monde en Gend 1785. Uit een exemplaar met titelblad, in het bezit van de Maatsch. der Ned. Letterk., bleek dit inderdaad het jaartal [van uitgave te zijn. De titel luidt: Inleyding tot de Grondregels der Vlaemsche Spraek- en Spelkonste, maar de auteur wordt nergens genoemd. Als voorgangers noemt hij Des Roches en B. Janssens, maar hij is een voorloper van J.F. Willems in zijn afkeer van de accenten op de *ee* en *oo*. Hij zegt o.a.: ,,Onze Voorvaders hebben deze Letter niet geteekent, wie zal de proef maeken, dat zy de zelve verschilliglyk hebben uytgesproken.’ De verschillende woorden *kool* hebben het ‘geluydteeken’ niet nodig: ,,wy zouden dommerikken moeten zyn om hun uyt den redenzin niet te konnen onderscheyden’ (blz. 19). Kan iemand ons de auteur van dit boekje aanwijzen?

Nog een kleine aanvulling bij hetzelfde artikel. Van Vlaamse zijde werd er ons op gewezen, dat Pirenne ten onrechte deze uitspraak aan Geulincx zelf toeschreef: hij legde die in de mond van *Latium,* de pleit bezorger voor het Latijn (vgl. De Sadeleer: *Geulincx verongelykt* (Brussel, 1919) en J. Salsman: *Geulincx herdacht (Versl. en Meded. der K. Vl. Acad.* Jan.1924). C.d.V.

1) Beide proefobjecten hebben de [j] uitgesproken.

1) Beide proefobjecten hebben de [j] uitgesproken.

De betekenis van Jacob Ymmeloot's versleer (1626)[1)]

In 1626, dat is ongeveer terzelfder tijd als Vondel's Palamedes en Christiaan Van Heule's 'Nederduytsche Grammatica' (Leyden, 1626), dat is veertien jaar na A. Van der Mijl's 'Lingua Belgica' (Lugd. Bat. 1612) en twee jaar na Martin Opitz', grotendeels door de Pleiade en Daniël Heinsius geïnspireerde, 'Buch von der deutschen Poeterei' (1624), gaf de Ieperse Jonkheer-Rederijker Jacob Ymmeloot onder de verbluffende, ophefmakende titel '*La France et la Flandre Reformees'*, als een kersverse vrucht, een versleer uit 'enseignant la vraye methode d'une nouvelle Poesie Françoise et Thioise harmonieuse et delectable'.[2)]

Hoe zonderling ook, toch verdient dit jonkerachtig Parnassiaans Frans-Diets verzoeningsgebaar grotere aandacht van Nederlands litterair-historiese zijde dan tot nog toe het geval was[3)], zeker niet zo zeer om de onmogelike middelaarsrol die Ymmeloot wilde spelen, dan om de grondslag zelf waarop zijn versbeschou-

1) lezing gehounden op 14 April 1928 te Leuven in de Zuidnederlandse Maatschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis.

2) 'La France et la Flandre / Reformées / ou Traieté / Enseignant la vraye methode d'une nouvelle Poesie Françoise / et Thioise harmoniéuse, et delectable. / Par Jaques Ymmeloot, Escuier, Sr. de Steen-brugghe. // Drukkersmerk // A Ypre / Chez Jean Bellet, Imprimeur et Libraire juré, en la rue de Messine, / proche le grand marché. 1626. Avec Privilege.'

3) Ymmeloot wordt vermeld door Sweertius, Val. Andrea en Foppens; later door J. Fr. Willems (Verhandeling II, 53,256), F.A. Snellaert (Verhandeling over de Nederl. Dichtkunst in België .... 1838, Brussel, p. 222), Pr. Van Duyse (Verhandeling over den Nederlandschen Versbouw - 1854, Gent, - p. 46), Lambin ('Vlaemsche Dichters van Ypre, van de 16e en de 17e eeuwen' in 'Belgisch Museum' IV, p. 139), De Vooys (Dr. C.G.N.) ('Opmerkingen over Nederlandse Versbouw' in Taal en Letteren XV, afl. 3, p. 198), J. van der Elst ('De Hervorming van de Nederlandse Versbouw, 1550-1625' in 'De Nieuwe Taalgids' XIII p. 25), J. Te Winkel ('Ontwikkelingsgang - nieuwe druk - IV, p. 5), Prof. Dr. M. Sabbe ('Fransch-Vlaandersche Rederijkerskunst in de 18e eeuw' - Gent, 1923 - p. 13-17, 27-29) en Dr. O. Dambre (De Dichter Justus De Harduijn - Gent, 1926 - p. 121-126).

wing berust, om de plaats die zijn betoog in de ontwikkeling van Nederlandse versbouwteorieën toekomt en om wat wij er nopens toenmalige locale litteraire toestanden kunnen uit leren.

In de diep-inzicht-gevende studie, die Dr. Fr. Kossmann aan het Nederlands versritme wijdde[1)], heeft onze hervormer jammer genoeg geen plaats gevonden. Onafhankelik van elkaar, vestigden ikzelf en Prof. Dr. M. Sabbe de aandacht op deze leemte, de ene in een in 'Vlaamsche Arbeid' (nr. 9-10, 1923) verschenen bijdrage over 'de Vriendenkring van Justus De Harduijn'[2)], de andere in een ter Koninklike Vlaamse Akademie gehouden lezing over 'Fransch-Vlaandersche Rederijkerskunst' (1923).

Aansluitend bij de aldaar geuite beschouwingen over de kern en de betekenis van die versleer, moge een grondiger onderzoek er nu helderder licht laten op vallen.

Allereerst een woord ter oriëntering; na de voortreffelike studies van Prof. De Vooys, J. van der Elst en Dr. Fr. Kossmann is het overbodig in biezonderheden te treden. Zij hebben er op gewezen hoe verward de toestand in de metriese kwestie was in die dagen en hoe moeizaam er gezocht werd naar groter vloeiendheid en ritme van het vers. In de 16e eeuw was de worsteling tussen het vrije Middeleeuwse en het gebonden Renaissance-vers ontstaan. De toenmalige beschouwingen over verstechniek en ritme luiden echter allesbehalve eensgezind en helder. Weinigen brachten het tot een dieper en juist inzicht en tussen teorie en praktijk gaapte er meestal een diepe kloof. De teorie was immers veelal gebonden aan vooroordeelen voortspruitend uit de overgeleverde klassieke versbeschouwing (kwan-titeiten-teorie) en slechts enkelen letten op de eigenlike woord-klemtoon, die dan nog als een lengteteken beschouwd werd. Het op woordklemtonen berustend alternerend ritme was in beginsel trouwens reeds aanwezig in het Middelnederlandse vers-met-heffingen; daar, in die dagen, alle verband daarmee verloren was, werd het heringevoerd onder invloed van de getelde maat, het verkeerd begrijpen van de Franse maat en grotendeels van de muziek. We weten hoe het, dank zij de dichterlike praktijk van een Van Hout, een Van der Noot, een Van Mander en anderen langzaam zegevierde, zodat bv. Jacob van dar Schueren,

1) Nederlandsch Versrythme. De Versbouwtkeorieën in Nederland en de rythmische Grondslag van het Nederlandsche Vers ('s Gravenhage - Martinus Nijhoff - 1922).
2) later in de verhandeling (1926) verwerkt.

een dichter uit Van Mander's kring, in 1612 kon vaststellen dat het letten ‘binnen in de regelen zoowel op den stap ofte klank der sillaben, ende rust-plaets, als op de dichten t'eynden aen (eindrijmen), 't welk een geheel onbekend dyng is gewést bij de voor-tydsche Dichters, die op de kloekheyd van onze Nederduydsche Tale zoo wenig gelet hebben .... *nu vast een gemeen dichts-oeffeninge geworden is onder onze-tijds Dichters,* waer van sich den eersten zulk gebruycker roemd te wezen Ir. I. vander Nood, die al over meer dan vijftig jaren Alexandrine ende kommune Verzen in Nederduydsch gemaekt héft’.[1)]

Toen daagde Ymmeloot met zijn z.g. fonkelnieuwe hervorming op. In 1614, twaalf jaar voor het verschijnen van zijn ‘traicté’, gaf hij een eerste maal rekenschap van zijn metries standpunt. In de inleiding tot zijn epies gedicht ‘Kort Gedingh tusschen d'Oorloge ende Vrede’[2)] steekt hij de loftrompet over zijn eigen voortreffelikheden: de taalzuiverheid en de versharmonie. Hij beweert o.a. dat zijn verzen niet zijn ‘bezoetelt met eenighe harde ende ghemaackte woorden, gaande teghen de snede (d.i. de skandeerbaarheid). Het welcke van vele oude, ia selfs van zommighe laatste schrijvers niet en is bemerckt, nochte onderhouden geweest, ende namelick van zommighe ongheletterde persoonen, haar weynich ofte niet verstaande aan de Latijnsche tale, gheen zwaricheyd maackende van te ghebruycken *Trocheos* in de plaatse van *Iambos.* Het welcke nochtās eene groote hardicheyd ende onbevallicheyd by bringht, zoo in het lesen, als snijden, ofte zingen van dese dichten.’

Die eerste verantwoording is in verschillende opzichten belangrijk. Ze leert ons allereerst dat Ymmeloot er zich toen reeds bewust van was iets heel biezonders en nieuws in te voeren en niet schijnt te weten dat de metriese regels, waarop hij de aandacht vestigde, al lang verkondigd en in praktijk omgezet waren, zowel in Zuid- als in Noord-Nederland. Ook vernemen we dat hij het gedicht als een soort gezang beschouwt: van die

1) zie: Toe-eygen-Brief, p. 3-4 voor Tritium v.P. Ovidius Nazo, vertaeld door M.Th. Schrevelium.... in Nederlandsch Dicht gesteld duer Jacob vander Schuere .... (Haarlem 1612).

2) ‘Kort Gedingh tusschen D'Oorloge ende Vrede / onder de namen van Bellona ende Astrea/vertooght aen Albert Eertshertoghe van Oostenrijck, etc., door Jaques Ymmeloot Schildknape, Heere van Steenbrugghe (Ghedruct int Jaer MDCXIV, 2e uitg. Tot Ipre, By Jan Bellet, 1626).

overeenstemming tussen poëzie en muziek repten we boven reeds en we komen er beneden uitvoeriger op terug. Dat hij zijn ritmies kunstje ten dele afhankelik stelt van de kennis van het Latijn, lijkt ons als volgt te moeten begrepen worden: wie Latijn kent, zal ook de Latijnse versbouwteorie bestudeerd hebben en daaruit geleerd dat het vers uit ritmiese voeten gebouwd en skandeerbaar is. Door het gebruiken van jambiese voeten moet dan eenzelfde skandeerbaarheid en dienvolgens ritme in het Nederlandse vers ontstaan. - Ten slotte dient nog nadruk geleid op hat gebruik van het woordje *Iambe*. J. van der Elst beweert immers dat dit wetenschappelik etiket niet vóór Van Heule (Ned. Grammatica 1626) gebezigd wordt[1)]. We ontmoeten het hier dus al twaalf jaar vroeger.

Dat het Ymmeloot ernst was met zijn ritmies streven, blijkt al uit een in 1626 verschenen verbeterde uitgave van het ‘Gedingh’, in het nawoord waarvan hij zijn lezers het volgende mededeelt: ‘Wij hebben gheware gheworden/ datter waeren eenighe zaken die beter ende ghevoeghelicker andersins hadden moghen ghezeyt worden/ ende zoet-vloeiender afloopen/ niet teghenstaende dat wy allom 't accent gade ghesleghen hadden/ zoo dat wy de zelve by desen nieuwen druck in zommigh plaetsen verandert ende verbetert hebben/ 'twelcke ghebeurt is/ by dat wy inden eersten aenvangh van ons accent/ hittigh waren/ met luttel ervarentheyd inde dich-konst/ een prouf-stuck te maken.’

Die metriese heraanpassingsijver getuigt alweer van de ernst en de bewustheid van Ymmeloot's streven en leert ons daarenboven dat de teorie, die hij in zijn ‘traicté’ uiteenzet, tenminste op eigen praktijk berust.

Het daarop in het Frans geschreven betoog over zijn ritmies geheim, het aksent, hebben we nu nader te ontleden.

Opvallend is allereerst dat die beschouwingen in het Frans verkondigd worden: Ymmeloot had toch zijn hervorming zelf in zijn Dietse verzen toegepast, eenerzijds uit liefde tot zijn moedertaal (‘comme plus obligez a icelle par droict de nature’), hetgeen in zijn Ieperse omgeving bewondering en geestdriftige navolging gewekt had en anderzijds omdat de talrijker Dietse éénlettergrepige woordjes zich beter aan het alternerend gedreun

1) vgl. ‘De Hervorming van de Ned. Versbouw’ (Nieuwe Taalgids XII, p. 25).

leenden (‘avons voulu faire l'essay au langage a ce plus propre a cause de la multitude des monosyllabes, qui indifferement sont de telle quantité qu'on veut, longues ou brefves, selon le lieu ou elles sont poseés’). Doch het refrein van zijn overpeinzingen en bedoelingen klinkt ons reeds tegen uit de opdracht en inleiding van zijn betoog. We vernemen er uit dat hij zich geroepen acht ook de Franse poëie door het invoeren van een aksent te hervormen en zulks het hoofddoel van zijn verhandeling is: ‘ie renouvelle la Poësie (principalement Françoise) par l'introduction d'un accent’.

Wel erkende hij graag de geestelike en dichterlike superioriteit van Ronsard, du Bartas en de Franse poëzie over 't algemeen, doch hij beroemde er zich tevens op door eigen kracht, dank zij de op het gehoor berustende jambiese maat, een ritmiese vorm-volmaaktheid en een aangename zoetvloeiendheid (douceur du vers) te hebben bereikt, die bij hen niet te horen was.

Hadden zij nu in hun reeds zo voortreffelike verzen daarenboven het aksent aangewend, dan zouden ze door die buitengewone zoetvloeiendheid (douceur superabondante) nog veel groter en roemrijker geworden zijn. Dan zouden hun verzen immers kunnen gezongen worden, vermits echte poëzie niets anders is dan ‘des paroles entouziasées et melodieusement encloses dans le destroict de certaine cadence’. De Franse dichters-tijdgenoten van de melodiese waarde en superioriteit van het aksent te overtuigen, wordt aldus Ymmeloot's hoofddoel, waardoor hij op slot van rekening de verheerlijking van Frankrijk nastreefde.

Ymmeloot meent dat zijn landgenoten, de Vlamingen, er hem geen verwijt zullen van maken dat hij zich zo om de Fransen bekommert, al was het klemtoongeheim ook van Vlaamse oorsprong. De voorrang van het Franse koninkrijk op het Vlaamse graafschap legt hij in de weegschaal om zijn Franse voorliefde te wettigen, er bij voegende dat hij niet doen wil als zoveel anderen, die onophoudend de lof van eigen land en volk aan het uitbazuinen zijn en niets dan misprijzen voor het uitheemse over hebben. Tot de Fransen zal hij zich in de eerste plaats richten, omdat hij vooral kunstgenoten bereiken wil die, naar zijn mening, tot dan toe in de gelegenheid niet waren iets nopens die hervorming te vernemen[1)]. Daarom komen eigen taalgenoten slechts

1) vgl. daarover J. van der Elst: L'Alternance binaire dans le vers français et l'oreille Germanique, (Neophilologus II, 1).

achteraan: hij erkent immers dat de Nederlandse poëzie reeds voor een groot deel door het aksent hervormd werd en richt zich derhalve nog enkel tot de aarzelende Vlamingen. Hij weet dat hij de dichters uit Holland en Zeeland geen klemtoon-les meer spellen moet. Hij kent en roemt Daniël Heins' Nederduytsche Poemata (1616) en Lofzangh van Jesus-Christus, Cats' Maeghdeplicht, Emblemata, Self-strijd (1620) en Mannelijcke Achtbaerheydt (1622), Const. Huygens' Costelick Mal en Voorhout en hij erkent dat, al zijn de opgesomde werken slechts na zijn Gedingh (1614) verschenen, die dichters enkel door een aloude beoefening van het klemtoon-geheim zulk een voortreffelikheid konden bereiken: (ores que venuz en lumiere apres les nostres, monstrent par leur excellente eminence qu'une telle habitude ne peut avoir esté acquire, si non par un long exercice et disposition beaucoup anterieure). Enerzijds erkent hij dus de litteraire voorsprong toentertijd door Holland op Vlaanderen genomen, maar anderzijds bewijst zijn herhaald wijzen op de datum van zijn Gedingh dat hij alle verband met vroegere schrijvers, zoals Van Hout, Van der Noot, Van Mander en anderen, verloren had.

In die Hollandse voorsprong nu vindt hij een twede reden om zijn betoog in het Frans te schrijven; onnodig open deuren in te lopen, meent hij: in Zeeland alleen zijn er achttien dichters (Zeeuwsche Nachtegael) die het aksent naleven; laten we liever onze lichtende flambouw in het op dit gebied nog onwetende Frankrijk ronddragen. In de loop van het betoog legt hij daar nog herhaaldelik nadruk op en hij koestert de hoop dat de enthoesiaste Fransen de Dietse dichters spoedig in verszoet-vloeiendheid zullen overtreffen.

Geheel die poging tot hervorming van het Franse vers is hem natuurlik ingegeven geweest door een verkeerd inzicht in het wezen zelf van het Franse vers. Zijn gehoor heeft zich niet kunnen losmaken van het aan ons Nederlands eigen taalritme; hij heeft gemeend dat de ‘voeten’ ook in het Franse vers bestonden en het ritme er eveneens bepaald werd door de plaats van de woordaksenten.

Dat hij de enige niet is, die tot geen volkomen helderheid kwam, is bekend. F. Scriverius bv. legt er in de voorrede tot Heinsius' Poemata (1616) nadruk op dat ‘self de voornaemste *Fransoysen* (hebben) veel fauten begaen niet lettende op den toon ende mate van de woorden, die zij merckelijken gewelt doen .... gelijck oock meest de onse’.

Ook Huygens, door Ymmeloot zo opgehemeld, beweert dat de Fransen ,,veronachtsamen schandelijek den tuyt' en hij heeft hen willen verbeteren, aantonende 'hoe vloeyenden vall de Fransche dichten, soo wel als onse Nederlandsche hebben souden, indien daerin de korte met de langhe silben beurt om beurt vermengelt wierden' (Otia 1625).

Ymmeloot wilde dus eveneens de Franse en de Vlaamse poëzie vernieuwen en het vers zoetvloeiender stemmen en wél door het invoeren van een aksent, dat hij als de ziel van alle echte poëzie beschouwde (un accent, a bon droict, se peut dire l'ame de la Poesie, comme luy donnant nouvelle, vie). Dit aksent, dat hij in jambiese alternatie vastlegde, moest door het gehoor bepaald worden, niet langer door kunstmatige klassieke vers-bouwteorieën. Hoofdargument daarbij was de eis van de zang. Poëzie en zang zijn één in zijn opvatting en de bij muziek vereiste eenvoud, melodie en zoetvloeiendheid worden verkregen door het regelmatig afwisselen van korte en lange lettergrepen.

Volgenderwijs worden deze inleidende grondbeginselen in de eigenlike verhandeling ontwikkeld en toegelicht. Ymmeloot begint met vast te stellen dat alle Franse en Dietse dichters de 12e lettergreep van een vers, t.t.z. het rijm, lang houden, terwijl de gebeurlike 13e steeds kort is (staande en slepend rijm); lang is ook de 6e, die tevens slotlettergreep van een woord is, zulks uit een physiologiese rustnoodzakelikheid: bij 't verszingen moet men immers wat adem kunnen halen. In 10lettergrepige verzen valt die rust op de 4e en 10e. Uitvoerig wordt dit dan bewezen in een reeks voorbeelden, voor het Frans uit Du Bartas, Ronsard, Rob. Garnier, Ph. des Portes en Mesdames des Roches de Poitiers; voor het Diets uit De Harduijn's 'Roose-mond' en Theod. van Liefvelt's vertaling van de '1e Sepmaine' van Du Bartas. Het besluit luidt dat geen enkel van deze dichters nog de Latijnse kunstmatige metriek in acht neemt; allen oo deelen daarentegen volgens het gehoor welke lettergrepen van natuurswege, dank zij hun eigen klemtoon, kort of lang zijn. Het gehoor alleen bepaalt de struktuur en de kwantiteit van hun rijmende verzen.

Voor de toekomstige poëten die, in het lentelicht van de nieuwe leer, zich tot dichten zouden aangewakkerd voelen, ontvouwt Ymmeloot daarop het hele geheim van zijn zoetvloeiende verzen.

Bij de Ouden, herhaalt hij, hoeft niet langer ter school gegaan, want het toepassen van allerlei willekeurige regels uit een

Latijnse prosodie blijft altijd gekunsteld en in strijd met ons natuurlik taalgevoel. In verzen spruit de kwantiteit uit de natuur en de klank zelf van de woorden: gehoor en verstand oordelen er over, bij zo ver dat alle spitsvondige regels en gezag van anderen overbodig worden. (‘Les quantitez que nous observons en nos vers et rimes, procedent sans plus, de la nature propre des mots, de leur son, qui se iuge par l'ouye et l'intervention de notre intellect, sans qu'il soit besoing d'autre reigle ni d'auctorité des plus scavants et celebres en l'art de poésie.’)

Ritmiese en het oor bevallige poëzie wordt eenvoudig bereikt door het gelijkvormig inachtnemen van de afwisselende kwantiteit van de lettergrepen, hetgeen, naar hij beweert, pas sinds twaalf jaar door de Noord-Nederlandse dichters onderhouden wordt.

Het komt er natuurlik op aan te weten welke lettergrepen kort en welke lang zijn: éénlettergrepige woorden kunnen naar willekeur voor beide doeleinden aangewend; in tweelettergrepige is die silbe lang waarop het langst gerust wordt, terwijl die waarover men snel heenglijdt kort is. Is de eerste kort, dan zal de twede dienvolgens noodzakelik lang zijn en omgekeerd, vermits in geen geval twee lange of twee korte onmiddellik op elkaar kunnen volgen. Het beurtelings kort en lang wordt dan op meerlettergrepige woorden of twijfelachtige samenstellingen toegepast en in talrijke voorbeelden toegelicht, ten einde te doen uitschijnen hoe de vers-muziek door de physiologiese wet van de aksents-alternering in 't leven geroepen wordt.

Van de drie elementen die volgens Ymmeloot in ieder vers te onderscheiden zijn: het rijm, het juist aantal lettergrepen en de melodie, wordt enkel het laatste behandeld. Die melodie hangt dus van de volgehouden jambiese dreun af: onpare lettergrepen kort, pare immer lang, zo luidt Ymmeloot's eis (pour rendre la Poesie plus harmonieuse et delectable, toutes syllabes paires soient longues, ascavoir 2, 4, 6, 8 et 12 et par consequent les autres, ascavoir 1, 3, 5, 7, 9, 11 toutes brefves).

Aan de hand van een paar eigen, oorspronkelik foutieve, maar naderhand aan de aksent-teorie he aangepaste sonnetten en een reeks Franse en Dietse gedichten wordt dit alles weer verduidelikt. Fouten worden aangewezen en ritmiese verbeteringen voorgesteld voor Du Bartas, Ronsard, Garnier, des Portes, des Roches eenerzijds, De Harduijn, Van Liefvelt, Van Boetzelaer anderzijds.

Na een paar trooheïese gedichten metries toegelicht te hebben, wijst Ymmeloot er dan op hoe zelfs humanisten het ‘natuurlik’ aksent gebruiken i.p.v. het kunstmatige. Men kan het bv. horen in het ‘Dies Irae’, de Latijnse gedichten van Benedictus van Haften (Den Lusthof der Christelicke Leeringe, 1622) en Cats' Emblemata Amores (1618), waarin Dietse, Latijnse en ook Franse aksent-verzen voorkomen.

Cats zou aldus de enige zijn die, onafhankelik van Ymmeloot, het aksent in Franse verzen gebruikte; het geldt als de proef op de som en in 't blijde vooruitzicht dat de superieure Fransen onze dichter welhaast ver voorbijstreven en dat ook de nog achterlike Vlamingen zijn vershervorming algemeen invoeren zullen, besluit hij zijn betoog, na nog een geestdriftig eresaluut gebracht te hebben aan Heins en Cats die, dank zij hun ritmiese verbeteringen, de voor korte tijd nog gebrekkige Nederlandse poëzie tot zulk een hooge bloei en volmaaktheid hebben opgevoerd.

Richten we nu onze speurende blikken op het persoonlike uit die versleer, dan wijst volgende biezonderheid ons al dadelik de weg. Spreken d over een in 1611 naar de oude trant vervaardigd gelegenheidsgedicht, dat eerst in de smaak viel, doch naderhand mishaagde, verklaart Ymmeloot dat ‘un des braves et plus doctes esprits de ce temps’ met wie hij over die verschillende waardering van eigen kunstwerk sprak, het raadsel oploste door hem op de noodzakelikheid te wijzen de aksentsalternering in ieder voet regelmatig te onderhouden, hetgeen hij van toen af aan deed.

Wie die geleerde vriend was, wordt ons jammer genoeg niet diets gemaakt; doch uit deze spontane biecht vernemen we toch dat de teorie, door Ymmeloot zo triomfantelik als een nieuw wonder verkondigd, niet eens door hem zelf uitgedacht was. Dit brengt ons natuurlik tot de vraag of er wel iets nieuws in zijn versleer aanwezig is. Wie maar enigszins op de hoogte is van onze vroegzeventiende-eeuwse versbouwteorieën zal dadelik ontkennend kunnen antwoorden. Die versleer is eenvoudig een ietwat pronkerige codificatie van toen algemeen gangbare versbouw-beschouwingen; ze betekent hoogstens een markeren van de pas.

Het feit dat Ymmeloot alle verband met het verleden negerend, zijn onmiddellike Nederlandse voorgangers eenvoudig doodzwijgt, zich blind staart op enkele levende dichters, zich vastkluwt in eigen glorie en zijn Frans betoog rechtstreeks tot de Fransen richt, zijn zoveel factors van eenzijdigheid die wellicht de ogen

van naïeve leden van de Ieperse rederijkerskamer ‘Alpha en Omega’ zullen verblind hebben, maar ons in ieder geval niet meer kunnen misleiden.

Dat hij hoofdzakelik gewicht op eigen praktijk legt, stemt ons zeker niet gunstig en dit komt des te zonderlinger voor, daar we Ymmeloot leerden kennen als iemand die vrij goed op de hoogte van toenmalige Nederlandse litteraire toestanden schijnt te zijn; - wellicht had hij dit gedeeltelik aan een verblijf te Amsterdam gedurende het Twaalfjarig Bestand te danken[1)].

Hij tracht zichzelf als de eerste jambiese dichter in Nederland te doen doorgaan en verklaart herhaaldelik met nadruk dat de jambiese gedichten van Hollandse en Zeeuwse dichtgenoten alle na zijn ‘Gedingh’ (1614) verschenen.

Hij neemt de schijn aan niet te weten dat reeds in de ‘Twespraack’ (1584) een hoofdstuk handelde over het ‘hoogh en laegh, kort en lang uytspreken der silben’, noch wat Carel van Mander schreef in de Voorrede tot zijn ‘Grondt der edel vry schilder-const’ (1604). Noch Jan Van Hout, noch Van der Noot, noch een van de talrijke kleinere poëten uit dit overgangstijdperk vernoemt hij.

De aksentseis, waarvan hij zich als de promotor uitroept, was trouwens al twee jaar vóór zijn ‘Gedingh’, in 1612 uitdruk-kelik door Abr. Van der Mijl in de ‘Lingua Belgica’ gesteld geweest, die daarenboven opkwam voor aanwending van rijm, cesuur en alternerend ritme.

Over het aksent schreef hij o.a.: ‘in accentus tamen decoro consistit praecipua carminis virtus et elegantia: is facit, ut mollius fluat, ut genuina sit modulatio. Ab accentu est carmen, et quidam quasi cantus.’ (p. 169). Wanneer nu Ymmeloot dienaangaande verklaart: ‘il est icy question d'establir une Poesie fluide et coulante.... Le poete chante. On ne scaurait chanter sans accent. En ostant a la Poesie l'accent qui donne la faculte de chanter vous ostez a icelle sa naivete, sa melodie, sa douceur’ dan klinkt daaruit toch de weerklank van Van der Mijl's gezegde. De ‘Lingua Belgica’ zal daarenboven ook niet vreemd zijn aan het streng alternisme van D. Heins, vermits deze het boek inleidde. Dat het woordaksent telkens op de lange lettergrepen viel in Huygens' gedichten is bekend.

1) dit vernemen we uit zijn ‘Lettre missive a un Gentilhomme Gascon’ (1626).

Wat nu de opvatting betreft als zon het gedicht een soort gezang zijn, die vinden we dus ook terug bij Van der Mijl en Huygens op zijn beurt zegt: Ick ben te grooten sangsott, om my de suyverheyt van de singende uytspraeck te laten helemmeren; het gedicht is niet anders als een singende uitspraeck.'[1)]

In de inleiding op het 'Prieel der gheesteliicke Melodie' (Brugge, 1609) wordt eveneens verkondigd dat er was 'een groote fout in alle de Vlaemsche liedekens: corte syllaben voor lange, lange voor corte geset, het welc in 't singen een groote onbequamicheyt by brocht' en in 1624 legde nog Van Gherwen nadruk op de noodzakelikheid van ritmiese overeenkomst met de zangwijs. Al die beschouwingen over klemtoon, lengte of kortheid van lettergrepen en zangerigheid van het vers vinden we ten slotte terug in Chr. Van Heule's in hetzelfde jaar als Ymmeloot's Traicte verschenen 'Nederduytsche Grammatica' (1626). Ook daar wordt staande gehouden dat 'in alle Eensiïbige woorden/ en valt in het uytspreken ofte klinken geen verscheydenheyt'. Voor meerlettergrepige woorden geldt, evenals bij Ymmeloot, de regel dat zij steeds rondom een lange lettergreep moeten af en op deinen, dat twee lange nooit op elkaar kunnen volgen, dat men het eerst op de twee laatste silben dient te letten, terwijl al het voorafgaande zich vanzelf volgens alternerend beginsel regelt. De pare lettergrepen moeten steeds lang zijn, de onpare kort (of lang). In zijn teorie over de overeeenstemming tussen ritmen en zangwijs wijst hij ook op de noodzakelikheid 'lange silben' onder de 'rijzende nooten' en 'korte' onder de 'lichte' te plaatsen. Het vaststellen van dit merkwaardig parallelisme leidt natuurlik tot de vraag wie van beiden de andere, of wie beiden beïnvloed heeft. De moeilikheid is wellicht niet op te lossen. Al zou men geneigd zijn Ymmeloot van plagiaat te beschuldigen, het is ook goed mogelik dat gelijktijdig dobberen op de modestroom naar een zelfde haven leidde.

Alhoewel dus in hoofdzaak op algemeen verspreide teorieën berustend, mogen we de betekenis van Ymmeloot's versleer nochtans niet onderschatten. Zeker is hij evenmin als zijn tijdgenoten en voorgangers tot volkomen helderheid gekomen en tot geheel juist inzicht doorgedrongen. Het aksent, de spil waarrond zijn hervorming draait, hield ook hij voor een teken van lengte; hij dacht aan tijdsduur en verwarde daarenboven harmonie

1) 'Voor de eenparicheyt der dichten en van de voetmaet' (1623).

met gelijkvormigheid: van daar de eis de jambiese dreun streng door te voeren en vol te houden. Doch erkend moet worden dat zijn beschouwingen met logiese spanning en meeslepende geestdrift voorgedragen zijn en hij een pittige definitie van poëzie weet te geven.

Kunnen we zijn uitgangspunt, de ritmiese waarde van het aksent, bijtreden, dan begrijpen we hem daarentegen niet goed waar het om het beoogde doel gaat: de Franse poëzie te hervormen. Dat de dubbelslachtige Jonkheer zich uit een soort van vassaliteitsgevoel tegenover een Parnassiaanse en aloude politieke suzerein van een ingebeelde leenplicht op die wijze dacht te moeten kwijten, is de fout die we hem te verwijten hebben. Of hij enige invloed op een paar Franse rijmelaars geoefend heeft, mogen we, ook zonder de zaak nader onderzocht te hebben, ten zeerste betwijfelen. De kadens van het echt Franse vers wordt niet bepaald zoals die van het Nederlandse.

Had Ymmeloot zijn betoog in het Nederlands geschreven en, in het bewustzijn van de litteraire voorsprong door het Noorden in die jaren op het Zuiden genomen, er zich bij bepaald zijn nog aarzelende Vlaamse dichtgenoten van de voortreffelikheid van het jambiese vers te overtuigen, dan zon zijn poging ongetwijfeld een duurzamere weerklank gevonden hebben dan nu het geval is.

Zeker komt hem de verdienste .toe iets van de ons eigene en natuurlike taalbetoning aangevoeld en er in poëtiese kringen geestdriftig propaganda voor gevoerd te hebben, met het gevolg dat hij in het vroegzeventiende-eeuws Zuid-Nederland tot de zegepraal van de renaissancistiese ritmenteorie bijgedragen heeft.

In de inleiding tot zijn ‘Triple Meslange poetique’[1)], een keur uit zijn eigen heraangepaste Latijnse, Franse en Dietse gelegenheidsgedichten, roemt hij er op dat zijn hervorming zo in de smaak viel, dat te Ieperen alleen zoveel dichters oprezen als er overigens in geheel het land waren.

Sprekend zijn in dit opzicht de uitbundige lofdichten van die gelukkige vrienden. In een gedicht ‘op de waerachtighe Fransche ende Vlaemsche dicht-conste door hem eerste ghevonden ende aen den dagh ghebroght’ roemt O.D. Wree onze Ymmeloot

1) ‘Triple / Meslange /poetique, / Latine, Françoise, et Thyoise./ Par Jaques Ymmeloot, Escuier, Sr. de Steen-brugghe. / A Ypre / Chez Jean Bellet, Imprimeur et Libraire iuré. / Avec privilege. ‘Dit werd samen uitgegeven met . .. La Prance et la Flandre ...’ (1626).

als de ‘Siele-ghever’ die liet ‘on-besielde beeld’, dat de ’Vlaamse poëzie tot dan toe was, schoon leven inblies.

> ‘'t Was God (dicht hij) die dan U schanck
> De Ziele van de const, het soete dicht-gheelanck.
> Hobbel-sobbel eerst vielen uyt de Vlaemsche dichten,
> Tot dat Astraea quam de Vlaminghen verlichten:
> De Reden-rijcke const gaet sedert mate-vast,
> En dwinght de woorden soo, dat 'teen op 'tander past.
> Men siet nu over-handt de woorde-deelen springhen
> Men can musijke-wijs de dichte-maten singhen.’

Nic. Breyghel prijst het ‘lustigh klinkend, soet vloeyend liedt’, ,J. Bix het ‘soet vol-maetich dicht’, Jan Guldemont van Corteville het ‘ghedicht op corte en lange banden’, J.S. schrijft dat Ymmeloot ‘maeckt van 't hard gerel, zoetsnarigh Luyte-spel’, Claude le Clercq roemt de vriend ‘die 'toud missinghen toont, en 'ünieuw zoet-singhen leert’ en J. Bellet roept uit dat hij

> ‘Den Frans-man overtreft door 't hoogh-neer maet-gheklangh
> En als de Gendsche Swaen, sijn liedt singt zoet en aerdigh.’

Naast die onmiddellike invloed op de Ieperse rederijkers, die maar aan 't rijmen gingen op ‘'t hoogh-neer maet-gheklangh’, vond hij ook weerklank in bredere kring. Fier deelt hij zelf het gevolg van zijn bemoeiingen bij meer vooraanstaande Vlaamse dichters mede, o.a. bij Van Terdeghem, Olivier De Wree, Guilliam Van Nieuwelandt en Justus De Harduijn, die alle op zijn aansporing zuivere jamben gingen schrijven.

Al is ook die bewering overdreven, hij heeft ten minste die dichters vorm-bewuster gemaakt, verlangend de Vlaamse litteratuur op te stuwen in de hogere Noord-Nederlandse cultuur-golving.

Hij deed het in een moeilike tijd: vijf jaar na het Twaalfjarig Bestand, gedurende hetwelk de litteraire stengels te allen kante aan het zwellen gegaan waren van lentesappen, maar waarna de hoopvolle wasdom stilaan verdorde. Van dit gevaar was Ymmeloot zich wellicht nog niet volkomen bewust; om zijn jeugdige schoonheidsdrang, die, zoals Dr. M. Sabbe aantoonde, in Frans-Vlaanderse rederijkersmiddens tot in de 18e eeuw nagewerkt heeft, en om zijn opzien uit cultuurverarming naar de lichtende noordergewesten zijn we hem een dubbele dank verschuldigd en vergeven we hem graag zijn ietwat onbezonnen Frans-anneksionnisties avontuur.

O. DAMBRE.

Het onderzoek van vaktalen.

Wie met z'n taalonderzoek midden in 't leven staat, moet telkens ervaren dat de taalkundige vraagstukken zeer gekom-pliceerd zijn. Terwijl men b.v. aanvankelik een bepaalde taalkring als één aaneengesloten homogene groep ziet, leert de praktijk al dadelik, dat op velerlei wijzen zich diepgaande verschillen openbaren, verschillen, waarmee de onderzoeker ter dege heeft rekening te houden, op straffe van 'n onnauwkeurig en in allen dele onjuist beeld te geven van de sociale taal, die hij beschrijft en verklaart. Voor de wijze van onderzoek is 't besef hiervan van overwegend belang, want alleen dan krijgt men zuiver en volledig 't materiaal, dat 'n beeld moet geven van de betrokken kringtaal. Is dit beeld niet zuiver, dan spreekt 't vanzelf dat onze beschrijving niet de werkelikheid dekt. En dat eventuele verklaringen slechts toevallig de juiste zullen zijn.

Hoe rangschikken en begrenzen we 't materiaal? Tot de vaktaal behoort alle taal, die door 'n vakman uit hoofde van z'n beroep wordt gekend en gebruikt, voorzover die niet tot de lokale dage-likse omgangstaal behoort[1].

Men kan deze taal alfabeties rangschikken of wel beschrijven-derwijs weergeven. Prof. Van Ginneken's *Handboek* merkt er over op[2]: ‘dat de alfabetische volgorde het bijeenbehoorende noodeloos vaneenrukt; een alfabetische index achter in een zakelijk geordend vakwoordenboek, zou in alle behoeften veel beter voorzien.’ Nu is 't ongetwijfeld waar dat 'n alfabetiese orde 't overzien ten zeerste bemoeiliken kan. Toch is voor de meeste vakken bij lokaal onderzoek deze orde de meest gewenste,

1) Als we ons niet vergissen is 't stelselmatig onderzoek der vaktalen 't eerst opgezet door de Kon. Vlaamse Academie. In haar eigen uitgaven *Vak- en Kunstwoorden* verschenen o.a. A. van Houcke: ‘Ambacht van den loodgieter en zinkbewerker’; J. Vuylsteke: ‘Ambacht van den smid’; J. en V. van Keirsbilck: ‘Ambacht van den timmerman’ enz. Ook *Volk en Taal* is in dat opzicht belangrijk. In Prof. Van Ginneken's *Handboek* II vindt men bronnen in overvloed. In dit werk is het onderzoek ook degeliker aangevat. - Veel materiaal vindt men ook in de periodieke vakpers.

2) II - 306.

als men namelik maar onder een bepaald woord brengt, alle termen, die op 't door dit woord genoemde werktuig of de daarmee verrichte handelingen betrekking hebben. Zo verkrijgt men 'n kombinatie die natuurliker is, dan de bijeengezochte beschrijvingen bij techniese rangschikking. We hebben de woord voorraad van alle vaktalen van Hulst zo geordend; alleen de taal der trikotage-industrie niet. En daarbij moesten heel wat kunstmatige verbindingen gesmeed worden, om 'n leesbaar overzicht te krijgen.

De praktijk van dit onderzoek geeft ons aanleiding tot enige opmerkingen van principiële en methodies-kritiese aard.

Hoe richten we het onderzoek in om 'n zuiver en volledig materiaal te verkrijgen? Onze ervaring is, dat men nooit schrif-telik te werk kan gaan. Wie dat zou doen krijgt misschien niet de helft binnen van het werkelike taalmateriaal. Begrijpelik: 'n persoon, die tot 'n zekere sociale groep behoort, beseft 't afwijkende van z'n taalkring niet. Dit afwijkende behoort voor hem juist tot z'n dagelikse taal, en is dus gewoon. Men kan schriftelik onmogelik zoveel aanwijzingen geven, dat men volledige gegevens verkrijgt. Bij mondeling onderzoek zelfs wordt veel vergeten, zoveel, dat het voor de onderzoeker nodig is zich altans enige kennis eigen te maken van 't betrokken vak. Wij zelf ondervonden, hoe na ieder nieuw bezoek voor dezelfde vaktaal, 't onderzoek beter vlotte en .... minder gevaarlik werd. Immers, men kan dan praten met de boer, de metselaar, enz. waardoor de mededeling van gegevens aan de ene kant meer samenvloeit met 't normale gesprek, en kontrole onzerzijds aan de andere kant mogelik wordt. Al pratende loopt ge met de vakman mee in zijn werkplaats, láát praten, vraagt naar aanleiding van wat men weet en ziet. Wordt zo 't onderzoek tot bijna-gesprek herleid, dan geeft men de-vaak-*te*-gedienstige vakman geen tijd tot verzinsels, 'n Metselaar meende ons 'n goede dienst te bewijzen door termen te fabriceren: ‘Ja, dat heeft eigenlik geen aparte naam, maar noem 't maar ’ En 'n oude smid zei ons: ‘We noemden dat gewoon ‘ijzerke’, maar zeg maar‘slaan-ijzerke’.’ Men begrijpt: hoe schriftelik onderzoek naast een te-weinig, ongetwijfeld een te-veel zou geven, ‘om meneer 'n plezier te doen.’

Wil men 'n zo goed als volledig materiaal verlkrijgen, dan is 't herhaaldelik bezoeken van 'n zelfde vakman 'n vereiste. Men staat er versteld van, hoeveel bij 'n tweede, zelfs bij 'n derde of vierde bezoek nog aan den dag komt. En dan - ter kontrole

óók - onderzoeke men de taal van vakgenoten. Duidelik springt dat in 't oog, voor wie bedenkt, dat 't bedrijf zo verschillend kan ingericht zijn, en dat men op zo verschillende wijze aan z'n vaktaal komen kan. De ene werkt op dezelfde wijze als vader en grootvader, de andere moderniseert z'n bedrijf; de ene is konservatief en dus onbereikbaar voor invloeden van bovenaf, de andere sluit zich bij de organisaties aan en leest 'n vakblad; de ene leerde 't vak van vader en werkte steeds in z'n geboorteplaats, de andere maakte zich 't vak eigen bij twee, drie meesters en heeft ook elders gewerkt. Zelfs 't huwelik kan 'n rol spelen[1)]. Dat alles moet worden nagevraagd bij ieder persoon van wie men de taal onderzoekt. Tijdrovend - zeker! maar noodzakelik. En alweer wordt dan duidelik hoe mondeling onderzoek, liefst door iemand, die de betrokken vaklui kent, 'n waarborg biedt voor zuiverheid van materiaal. Alleen in dàt geval kan men zich tot drie of vier of vijf mensen van één vak beperken. Zo'n wijze van onderzoek geeft ook alleen 'n kijk op de ontwikkelingsmogelikheden van 'n vaktaal. -

't Bovenstaande willen we gedeeltelik toelichten met 'n fragment uit 'n onderzoek naar de Hulsterse schoenmakerstaal:

'Hulst heeft negen schoenmakers. We hebben eerst de taal van twee hunner volledig onderzocht en vergeleken:

1^0. onderling; 2^0. met de lijst in Prof. Van Ginneken's *Handboek* II, die z'n woorden ontleende aan *Vlaamsche Zanten* I en II. Deze lijsten betroffen de Oost-Vlaamse schoenmakerstaal met enige West-Vlaamse parallellen. Voor ons dus een zeer welkome lijst. Hulst ligt in en behoort naar taal en historie meer tot Oost-Vlaanderen.

De ene schoenmaker (A) leerde 't vak vóór ong. 40 jaar van z'n oom, en deze leerde 't weer van z'n eigen vader. Deze waren beiden geboren en getogen Hulstenaars. De andere (B) was geboortig van St. Jansteen, leerde z'n vak voornamelik in Hulst, maar verbleef ook negen mnd. in 's Bosch en leest 'n vakblad; A heeft z'n bedrijf slechts weinig gemoderniseerd, B zeer sterk. Een vergelijking van hun beider vaktaal deed overduidelik uitkomen: de revolutionnerende invloed, die modernisering, vakblad en vaktalen uit andere streken kunnen uitoefenen; dit laatste voornamelik door de grote 'trek' die in deze sociale groep zit. Terwijl deze twee schoenmakers ong. 50 woorden en uitdruk-

1) Zie bldz. 201.

kingen gemeen hebben, waarbij 9 Franse, kent de oudere (A) nog ong. 35 termen, die de jongere (B) niet kent; bij deze 35 zijn 12 Franse ontleningen. Dan heeft B er nog ong. 30 in z'n macht, waaronder 4 Franse, die A niet kent. A en B verschillen slechts ong. 15 jaar in leeftijd. Men zal inzien hoe men binnen zo'n klein tijdsbestek toch 'n diepgaande invloed kan zien inwerken op 'n lokale vaktaal, te beter als men weet: dat A slechts z'n eigen zoon opleidt, die 'n paar jaren M.O. heeft genoten en dus voor modernisering zeer vatbaar is; en dat B twee leerjongens heeft, die mettertijd met zijn termen zelfstandig werken gaan. Dan krijgt hij weer nieuwe leerlingen, die na verloop van jaren 't zelfde zullen doen. Zo is de invloed van de oudere na 10 of 20 jaar hoogstwaarschijnlik bijna tot nul gereduceerd, en heeft de jongere dientengevolge in sterke mate deze Hulsterse vaktaal beïnvloed[1)].

Ter vervollediging èn ter kontrole onderzochten we nog de taal van 'n derde schoenmaker (C). Deze hield zowat het midden tussen A en B. C is n.l. geboren Hulstenaar, leerde 't vak in Hulst (van een van ouder tot ouder Hulsters vakman), maar was daarna naar de ‘Paal’ (Gem. Grauw) gegaan, om 't ‘waterwerk’ te leren. Daar bleef ie zes jaar en vestigde zich toen weer in Hulst. Hij las tot 1917 'n vakblad en moderniseerde z'n bedrijf half: voorzover hij er namelik 't direkte nut van inzag, 't Resultaat van de vergelijking tussen zijn vaktaal en die van A en B was:

C gebruikt ong. 30 woorden van A *niet meer*, waaronder 6 Franse; C gebruikt ong. 15 woorden van B *nog niet*, waaronder geen Franse; C gebruikt ong. 15 woorden, die noch A noch B gebruiken, waaronder 1 Frans. C kende verschillende dezer .woorden nog (of reeds) maar in 't dageliks gebruik kwamen ze niet meer (of: nog niet) voor.’

Zo vinden we hier de taal van drie geslachten van schoenmakers. Vrij regelmatig zien we 't oude door 't nieuwe verdrongen worden; niet steeds: 't oude dóór 't nieuwe, al bestaat er tussen gaan en komen wel 'n histories-oorzakelik verband.

Zou zo'n onderzoek ooit kunnen geschieden door iemand die van lokale toestanden niet op de hoogte is? Noch van de invloed, die de vaktaal onderging, noch van de invloed die zij uitoefent, zou dan 'n juiste verklaring kunnen gegeven worden. Maar zó

1) Ook de vergelijking niet de Oost-Vlaamse lijst leverde 'n aanzienlik verschil op. In de studie zelf wordt dit eveneens verklaard.

ziet men de vaktaal zich bewégen; 't is geen verzameling meer van dode dingen, die men inventariseert.

En dan trachte men, zo mogelik, deze beweging naar 't verleden toe te volgen. Dit nu is zeer bezwaarlik. Twee wegen staan ons hiertoe open:

1^0. 't nauwkeurige onderzoek van de vaktaal der ouderen, waarbij men er op te letten heeft, of in hún leertijd, de huidige modernisering reeds in deze plaats begonnen was. Want vóór de modernisering van onze tijd is de toestand in vele vakken tientallen jaren (soms eeuwen) vrijwel konstant gebleven. Wij zelf hebben dat kunnen ervaren bij enkele boeren, die als heel oude termen nog kenden: *book - boken - handzeel - geselen - demiet*, en bij 'n oude loodgieter, die van z'n oude leermeester nog kende: *harpuis - klissen - lutsen - alm*, maar zelf resp. sprak van: *spiegelharst - aan mekaar maken - wiegelen - gereedschap*. Evenwel: men stelle taal-van-ouderen en hitoriese vaktaal over een verloop van eeuwen, niet zonder meer gelijk.

2^0. 't raadplegen van schriftelike bronnen. Iedereen kan gebruik maken van Junius' Nomenclator, en van boeken als van Mej. Baudet: ‘De maaltijd en de keuken in de M.E.’. Maar op sommige plaatsen kan archiefonderzoek helpen. Zo waren wij voor Hulst in staat voor verschillende vakken oude terminologie op te sporen. Voor de schutterstaal konden we 'n bijna volledige rekonstruktie maken uit oude notulenboeken; zo ook voor bijenhouderstaal. Slechts één voorbeeld voor de schoenmakerstaal (gedeeltelik geldt dit materiaal voor meerdere vaktalen)[1)]: *confrerie of gilde - confreers of gildebroeders - confreressen of gildezusters - inkomengelt, waarvan een deel ‘ten gelage’ (d.i. als traktatie aan de confreers. Vgl. Mnl. Handwdb. i.v. gelach - (levende) dootschult* (geld dat bij 't leven gestort moest worden, voor begrafeniskosten en zielmissen, òf bij opzegging v.h. lidmaatschap; vgl. *Mnl. Handwdb.* i. v.) - *knapelijke kinderen* (d.i. leerjongens). Dit alles is van vóór 1650. Op 't jaar 1708 wordt nog gesproken van: ‘ voor en al eer zij hebben gedaan een Proef, bestaande in een *Slappe-Ruiters-Laars*, ofte *Stevel*; Item een *Mans scoen breet Carré, stijf van paton*, beide met lére *pollevien*; Item *een vrouwe scoen met Houtjes*’.-

Nu moeten we naar aanleiding hiervan aanstonds opmerken,

1) ‘Privilegiën der gildens’ van 1646 tot 1792. Berust in 'tgemeente-archief alhier.

dat 't onderzoek terdege heeft rekening te houden met 't onderscheid tussen ‘kennen’ en ‘gebruiken’,[1] zowel voor de taal van vroeger (al zullen we dan vaak ons tot gissingen moeten bepalen) als voor de huidige vaktaal. Zo kennen jonge boeren, die de Landbouwschool bezochten de volgende woorden, al gebruiken ze die namen nog niet in hun dagelikse omgangstaal: *egge* naast *ede-herik* naast *ēring* - *melkbus* naast *kict* - *hoefblad* naast *dokke* - *oogsten* naast *mennen* - *melkdistel* naast *melkwiet* - (zwarte) *nachtschade* naast *zwarte béziekes* - *bolderik* naast *molderik* - *greppel* naast *grip* - *melde* naast *male* - *gier* naar *aal* - *big* naast *kibbe* - *ploegen* naast *rijen*, enz.

Nu is 't interessant de kansen der ‘algemene’ woorden na te gaan. We kunnen hier alleen opmerken, dat men in de Hulsterse boeretaal vasthoudender is tegenover onkruidnamen, dan tegenover werkingsnamen; en t.o.v. deze weer meer vasthoudend dan tegenover namen van werktuigen.

Er bestaat dus in sommige vaktalen een terminologie die nòg leeft, en een terminologie die réédś leeft. De eerste is ongetwijfeld tot ondergang gedoemd, de tweede zal mettertijd min of meer tot de dagelikse omgangstaal gaan behoren. Een nauwkeurig en uitgebreid onderzoek naar het volledige taal-materiaal van vijf boeren gaf ons aanleiding tot de volgende konklusie:

‘In de taal der boeren van Hulst weerspiegelt zich de opkomst, de voortgang en de overwinning der moderne kultivering. Bij de ene boer is zij nog pas gekomen, en leeft het oude nog bijna volledig; bij de andere is zij reeds verder gevorderd en leeft veel van het oude nog slechts in de herinnering. Bij de ontwikkelde boeren leeft reeds 'n stuk taal der toekomst, verborgen nog vaak, om over 10, 20 jaar aan den dag te treden, als er hulp komt opdagen van weer andere jonge vooruitstrevende boeren.

Niet altijd staat bij dit onderscheiden taalgebruik het jongere geslacht tegenover het oudere.; dit is alleen maar 't geval, waar het samengaat met een meerdere of mindere mate van modernisering van 't bedrijf.

1) Dit dekt natuurlik niet de verkeerscoëfficient van Prof. Van Ginneken (*Handboek* II - 289). Deze geeft hoogstens 'n idee van de *mogelikheid* van 't *kennen* van bepaalde terminologie. Dat wij aan de lijsten in dit voortreffelike Handboek slechts 'n betrekkelike waarde toekennen, zal wel reeds begrepen zijn; en, uit 't volgende nog meer blijken. Dit ligt evenwel meer aan de bronnen, als wel aan de Schrijver.

En alle boeren hebben 'n zeer grote middenmoot der taal gemeen, waarin de overoude invloed van 't Zuiden zich weerspiegelt in de Franse woorden - terwijl de jonge invloed van 't Noorden zich vertoont in de namen van werktuigen en machines vooral. Maar de kracht van 't Noorden is tans véél sterker, dan die uit het Zuiden; door 't feit, dat we - ondanks de Schelde - één zijn met Nederland. Zo zijn vele Nederlandse woorden al niet onbekend meer. En komt wellicht een tijd, waarin door nivellering in deze vaktaal vele Zuiderlingen en Zeeuws-Vlamingen plaats moeten maken voor Noordelingen.

Via de boeren bereikt deze invloed ook de taal der boeren-knechts en landarbeiders. Toch is de woorvoorraad in deze verwante kring beperkter, aangezien slechts een enkele rechtstreeks aan een groot aantal werkzaamheden deelneemt. De landarbeider verricht voornamelik werkzaamheden als: wieden, schoffelen, maaien, pikken, bieten steken, erwten plukken, sloten opmaken, e.d. Behalve in 't woordgebruik is over 't algemeen 't verschil groot tussen boeren- en landarbeiders-taal, wat de klanken betreft. Bij boeren hebben deze zich voor 't grootste deel gericht naar de middenstand en de hogere stand; bij de landarbeiders zijn ze gebleven als in de typiese Hulsterse volkstaal. Voor de boer is dit tevens een middel om zich te onderscheiden van de landarbeider.'

Is het niet duidelik dat 't onderscheid tussen kennen en gebruiken noodzakelik in 't oog moet worden gehouden?

Deze konklusies brengen ons tot de volgende opmerkingen, over het onderzoek naar: 1^0 vreemde invloeden; 2^0 het nagaan van onderscheidingen *in* de taalgroep. We hopen met de resultaten van ons prakties onderzoek te doen zien, hoe deze kunnen nagegaan worden. Vreemde invloeden komen niet alleen uit andere streken, maar vooral van bovenaf. Met 'n enkel woord wezen we er reeds op bij de taal der jonge boeren. Die invloed van bovenaf is van verlerlei aard en kan weer alleen door langdurige en vertrouwelike en herhaaldelike gesprekken volledig aan den dag treden. Dat bleek b.v. in de schilderstaal. Van de drie schilders, van wie we de taal onderzochten, was er ene (B) die acht winterhalfjaren de 'Academie' volgde in St. Nicolaas (Waes) en enkele maanden in Den Haag en Leiden werkte. Hij leest 'n vakblad, is algemeen ontwikkeld en nadert in z'n dagelikse omgangstaal 't meest 't algemeen Nederlands. Is er nu in zijn vaktaal veel verschil met die van de anderen? Op de

eerste plaats kent, en gebruikt, B. vreemde woorden, die de anderen niet kennen. Juist dóór z'n algemene ontwikkeling kwam hij aan: *kombinatie, imiteren, procédé, schablonneren*. Ook in de eigen woorden vindt men er vele, die òf alleen door hem òf zelden door anderen worden gebruikt. Zoals: *hakmes, gruisijzer, strieje glas, opstekerke, steiger, papkwast, witter, steenrood*, e.d.; B spreekt ook van '*behangen*' in plaats van *bəjängə, verfborstel* in plaats van *vɐ̆rəfbŏstəlrəfbŏstəl* e.d. De invloed der Belgiese Akademies is klaarblijkelik nog niet zo heel groot.

In de taal der smeden konstateerden we 't zelfde: we hebben de taal van twee smeden onderzocht: de ene, ongeveer 35 jaar, heeft z'n bedrijf gemoderniseerd, bezocht de Ambachtschool - die sinds 1906 bestaat - en leest een vakblad; de andere is ongeveer 65 jaar, leerde 't vak in België en verricht alleen nog kleine karweitjes. Daarbij moet ook nog in aanmerking worden genomen, dat de jongere handel drijft in haarden, kachels, schoppen en aanverwante artikelen. De verschillen tussen beider taal zijn de volgende:

1^0. De jongere heeft heel wat 'Hollandse' (= Nederlandse) woorden leren gebruiken in plaats van de gewestelike, waarvan sommige hem zelfs niet meer bekend zijn. In de meeste gevallen hadden moderner werktuigen voor de oudere òf geen aparte naam, òf hij 'maakte' er een: 'da's makkelik voor meneer, om op te schrijven'. Wat wij natuurlik wel deden, om de ijver er in te houden; maar die wij later - tuis - weer schrapten. De jongere verklaarde ons vaak: 'zo leerde ik het op de Ambachtschool', of: 'zo staat 't ook in de prijskrant of in mijn vakblad'.

2^0. Een enkel woord dat de oudere gebruikte, was aan de jongere onbekend: *wippe - nen ingəlsən aoksĕtə* -. In andere gevallen kende de jongere het oudere woord wel, maar gebruikte zelf 'n 'algemeen' woord[1)].

Invloed van vreemde *taal* konstateerden we o.a. bij 'n loodgieter, gehuwd met 'n Belgiese, wier broers ook loodgieter waren. Hij kende daardoor woorden als *gləmeur, brazuur, grozeerhamer*, e.d., die aan 'n ouder Hulsters loodgieter niet bekend waren.

Schakeringen *in* de vaktaal vinden we overvloedig. In de

1) Dat vele vaklui werkelik iets voelen voor meerdere kennis blijkt wel hieruit, dat wij bij meerderen van hen moderne handboekjes over hun vak aantroffen.

reeds aangehaalde voorbeelden heeft men 't voldoende kunnen konstateren: zo, de differentiatie - kunstmatig in stand gehouden - tussen de taal van de boer en z'n arbeider, voor-namelik zich uitend in klankverschil; zo die tussen oud en jong als b.v. bij de boeren en smeden; die tussen gemoderniseerden en konservatieven.

Maar ook in 'n afgesloten deel van 'n vaktaal kan men scherpe differentiëring aantreffen. Zo in de taal der trikotage-industrie.[1)] Men dient daarin wel te onderscheiden: de taal van het personeel der fabriek zelf, en de taal van het kantoorpersoneel. En in de eerste groep weer: de taal de fabrieksmeisjes, de taal van de chef en z'n helpers, en de taal der werkjuffrouws (dames die afdelingen beheren). Deze laatsten vormen de schakel tussen chef c.s. en fabrieksmeisjes; naar den ene kant gebruiken deze veelal de taal van hun chef, naar den andere kant die der meisjes, tenzij .... ijdelheid of andere faktoren 'n rol spelen. De chef op zijn beurt vormt, ook taalkundig, de band tussen fabriek- en kantoorpersoneel. De omvang van wat we trikotage-taal zouden kunnen noemen is bij de laatste groep, evenwel véél geringer dan bij de eerste groep. Op het kantoor heeft men alleen te maken met de officiële namen van grondstoffen en produkten. Willen we geheel nauwkeurig te werk gaan, dan dienen we dus in deze taalkring twee hoofdgroepen te onderscheiden: de kantoortaal en de fabriekstaal. Bij de fabriekstaal vallen weer de schakeringen op: fabrieksmeisjestaal - de taal der ‘werkjuffrouws’, en de taal van de chef.

Om te weten wat typies-lokaal is in de vaktaal, is vergelijking gewenst. Voor het Zuiden is dat weer heel wat vergemakkelikt door de Vakwoordenboeken der Kon. Vlaamse Academie. Maar men kan buiten deze voor 'n vergelijking terecht in de handboeken, die tegenwoordig voor ieder vak bestaan, al zijn ze vaak - jammer genoeg - niet volledig. Men leert, zo ook 'n kijk krijgen op de mogelike taal der toekomst. Wij zelf hebben dat voor verschillende vaktalen nagegaan. En 't is belangwekkend te zien, hoe de levende taal van 't heden reeds voor 'n deel is verrijkt met de taal der wetenschappelike of schoolschriften. Maar nog interessanter is 't, te zien hoe door eigen woordvorming de vakman 't al te vreemde of niet zuiver verstane afwijst, en in z'n taalbehoeften zelf voorziet. En hiermee krijgen

1) Hierover verschijnt 'n studie in het Ts. voor T. en L.

we weer 'n andere kijk op de vaktalen. Mogelik gaf onze uiteenzetting aanleiding tot de gedachte: de vaktaal is alleen maar interessant om de vaktermen. Toch is dat niet zo! We zien in deze springlevende talen, hoe de eenvoudigste mens z'n taalvermogen gebruikt tot nieuwe vormingen, 't zij uit noodzaak, 't zij uit afkeer van het ongewone, 't zij uit zucht om grappig te zijn.

We kunnen dit niet breedvoerig toelichten, en moeten ons tot enkele voorbeelden beperken. De boer spreekt van *klavervet* voor *fosfaat* - van *regeling* voor *regulateur* - van *pijpen* voor *zaaiers* - *zout* voor *Chili salpeter* - *vroeter* voor *grondwoeler* - *stamper* voor *zuiger*. Fabrieksmeisjes in de tricotage-industrie spreken van kousen no. 1, 2, enz., d.w.z. van 'n bepaalde kleur. Maar ook vormen zij vaak zelf kleurnamen: *muizekleur; peper-en-zoutkleur; kaleseikleur; steenkleur; gespotterd bruin,* enz. Ook spreken zij van '*sieksokken*' of '*hanepoten*' voor *skisokken*.

Uit het bovenstaande én uit het materiaal en de toelichtende teksten, die we in portefeuille hebben, zouden we de volgende konklusies willen trekken:

1^0. Onderzoek van vaktalen behoort te geschieden mondeling en door iemand die van plaatselike toestanden op de hoogte is. Dit laatste óók: om 't zo tijdrovende werk van 't onderzoek tot 'n minimum te kunnen beperken.

2^0. Men kan nooit volstaan met 't onderzoek van de taal van één vakman en in één bezoek; zeer gewenst is, al is het nog zo weinig, ietwat spoorwijs te raken in 't vak, ook al om 't onderzoek van vertrouweliker aard te doen zijn.

3^0. Zo mogelik dient naar aanknopingen gezocht te worden met 't verleden. En ook daarom moeten de schakeringen tussen gemoderniseerd en konservatief bedrijf wél in het oog gehouden worden.

4^0. Men heeft te letten op invloeden die iemands vaktaal ondergaat en de invloed, die zij uitoefent; op de innerlike schakeringen en de oorzaken daarvan; op de overeenkomst en 't verschil met wat men - heel vaag - de 'algemene vaktaal' zou kunnen noemen.

5^0. Men houde goed in 't oog 't onderscheid tussen 'kennen' en 'gebruiken'; en onderzoeke dus als het ware wat er aan latente taal nog of reeds leeft.

6^0. Wenselik is vergelijking, òf met vaktalen in de buurt, òf met 'algemene' vaktaal. Zo ontdekt men 't typies-lokale.

7^{0}. Behalve op woordbetekenis lette men op woordvorming, nieuwe woordbetekenis, kategorieverschniving[1)] e.d.

Of spoedig onderzoek gewenst is? Wie in deze schone hof heeft omgedoold, heeft moeten konstateren dat veel reeds verwelkt is en vergaan; en dat nog veel meer met vernietiging wordt bedreigd door de stormende vooruitgang van onze eeuw. Hoe groter de invloed van bovenaf wordt - en die wórdt groter door de verbreiding van periodieke vakpers, handboeken, prijs-kranten en vakonderwijs - hoe egaler 't totale beeld worden zal van lokale vaktalen in het zelfde beroep, 't Typies-lokale is aan 't verdwijnen - mogelik zal er steeds wel iets van overblijven. Maar wil ooit de geschiedenis geschreven worden van 'n zoo bij uitstek levende taal als de sociale, wil ooit mét de historie der vaktaal de evolutie der maatschappij voor ons oog oprijzen, dan moet er spoedig gewerkt worden. We hebben hier 'n geval analoog met het dialektonderzoek: veel is reeds verdwenen en veel is aan 't verdwijnen, waarvan de toekomstige geschiedschrijver 't verlies betreuren zal.

JOS. J. GIELEN.

Vondel's Lucifer vs, 113.

Dit vers luidt: ‘De redelijcke ziel komt uit zijn troni zwieren’. Hierbij heb ik nergens een aanteekening kunnen vinden, zelfs Molkenboer geelt er t.a.p, in zijn uitgave geen, terwijl deze term, die aan de scholastiek ontleend is, zeer zeker zijn aandacht waard geweest zou zijn. Of ... is het zó onnozel deze ‘redelijcke ziel’ niet onmiddelik te begrijpen, ook al volgt in vs. 114 de tegenstelling met het ‘redenloos’ dier? Het schijnt van wel. Met zekere schuchterheid waag ik het dan ook slechts om op te merken, dat de genoemde term tuis hoort in scholastieke wijsbegeerte, die hem weer put uit Aristoteles' geschrift περι Ψυχης). Deze onderscheidt t.a.p. 413^{b}12, 414^{a}32 verschillende zielen, resp. delen, funkties van de ziel;

1^{0}. de vegetatieve ziel - ἡ θρεπτιχή ΨυΧή (415^{a}23 seq.),

2^{0}. de animale ziel - αἰ θητιχή ΨυΧή (415^{a}l seq.),

3^{0}. de redelike ziel, anima rationalis, ame raisonable, ame humaine intellectuelle, vernünftige Seele - διαν οητιχὴ) (of: v οητιχὴ 429^{a}28) ΨυΧή (431^{a}14).

M.J.L.

1) 'n Mooi voorbeeld van dit laatste vindt men in de taal der trikotage-industrie, waar telwoorden kleurnamen geworden zijn.

Slaan en zalven.

Professor Brom's artiekel *Bijbelkennis en Literatuurstudie in Hieuwe Taalgids* XXII, Afl. 3, geeft mij aanleiding een bijbelse uitdrukking te bespreken, waarvan ik reeds een enkel vb. in Middeleeuwse literatuur aantrof, maar die bij 17de-eeuwse schrijvers - niet steeds onder dezelfde vorm - meermalen wordt aangetroffen. Bij mijn weten is nooit op de bijbelse oorsprong van de hier te behandelen uitdrukking gewezen. Ik begin met Vondel.

In *Moyses' Gezang*, dat Vondel o.a. achter zijn Lucifer liet afdrukken, luiden vs. 173-174:

> Ick ben de Heer van doot, en leven.
> Ick quetse, en zalve aen alle zyden ....

Volgens Nauta (*Tijdschrift* 26, blz. 128) is dit Gezang een rechtstreekse parafrase van Deuteronomium XXXII, 1-44; Kalff ziet er een vrije bewerking in van Du Bartas' *Cantigue de Moyse*. Het is hier van geen belang te onderzoeken, wiens mening de juiste is,[1] maar vergelijkt men de hier aangehaalde versregels met Deuteronomium XXXII, vs. 39: *ick doode ende make levendich / ick verslae ende ick heele*, dan is de overeenkomst duidelik[2].

Gelijk men weet was in de Amsterdamse Schouwburg van 1637 boven de ingang tot de zaal een bij afgebeeld, waaronder stond: *Zij guetst en heelt*. Vondel verwerkt dit symbool in zijn *Honighkorf van Dirck Kasteleyn en Elisabeth de Vries* (1640) en eindigt zijn bruiloftsdicht aldus:

> Al quetst de by, de honich heelt het weer.

Verdere voorbeelden van of toespelingen op deze bijbelse zegswijze bij Vondel zijn mij niet bekend.

Het negende der *Sinne- en Minnebeelden* van Cats vertoont een bordurende ‘vrijster’; daarboven staat als opschrift: *ex vulnere pulchrior*. De stichtelike toepassing op deze voorstelling (waarboven een bijbeltekst uit Jacobus I, 12) luidt als volgt:

1) Zie Molkenboer's uitgave van de *Lucifer* in de *Zwolsche Herdrukken,* no. 3-4, zesde dr., blz, 139.
2) Ik geef de tekst van de Statenbijbel; de Vulgata heeft: ego occidam et ego vivere faciam: pereutiam et ego sanabo.

Die aen het wit satijn geeft bondert duysent steken,
En meynt noch evenwel de zijde niet te breken;
Want als de snege maegt haer naelde wederhout,
Waer eerst de steke was, daer is dan enkel gout.
O! stelt u weerde ziel om met gedult te dragen
Al wat van boven komt. Al zijn liet harde slagen,
't En brengt U geen verderf. Des Heeren wonderhant
Geneest, oock alse quetst; en koelt oock, alse brant.

Van de bordurende maagd zelf heet het, in het ‘minnebeeld’: *ghy heelt ook datje steekt*.

In de proza-uitbreiding, met het opschrift: *Sanat, quod perculit*, werkt Gats deze gedachte weer in godsdienstige zin uit.

Salven, verbonden met *slaen* of *guetsen*, treffen we weer bij Huygens aan. De aanhef van zijn gedichtje: *Aan Barlaeus voor mijn' rouwe bestraffinge over Tesselschades Miss- geloove* (Worp III, 180) is aldus:

Sij neme het soo sij will, mijn Weduw'; 'tzij voor baffen,
Voor baffen als ick spreeck, *voor quetsen als ick salv*.

In *Oogen-troost* wordt van ‘de Siecke’ gezegd, vs, 173-174:

Sy sien de geessel wel daermé sy *zijn geslagen*;
Maer Gods band, diese voert, en siense door de plagen,
Verdiende plagen, niet -

en vs. 184-185:

- sy sien niet dat baer Heer
Haer Heer en Meester is, *en meesterlick hem salven*.

Dan trof ik *slaan en salven* nog in een aanhaling uit *Selds. Walvisv.* 13 in het *Ndl. Wdb.* (XIV, 1426; i.v. *slaan*): *God slaat nooit, of Hij salft we'er*. Onder deze vorm is de uitdrukking stellig in de levende taal, in de omgangstaal, gebruikelik geweest; immers met bijna dezelfde woorden wordt ze vermeld door Goedthals in *Les Proverbes Anciens Flamengs et François: God en sloech noyt slach, hy en salfde mee*[1]. Op gebruik buiten de literaire taal wijst, dunkt me, ook de volgende aanhaling uit Johan de Brune's *Bancketwerck* (onder het opschrift: Honger leert konsten) over de ‘Sant van Bijstervelt’: ‘Maer 't is goed, dat die *slaende*

1) Zie *Oude Nederl. Spreuken en Spreekwoorden* door G.J. Meijer, blz. 93.

Sant' (die dus de mensch met honger en gebrek treft) 'ook een. hand heeft om te konnen *heelen*. Hij doet ze door de lucht van Hongerich ghenezen: en daer leert men allerley konsten om de mond het zijne te geven'

Ten slotte nog twee voorbeelden: het éne, mijn oudste, toont aan dat de bijbelse uitdrukking reeds in onze Middeleeuwse literatuur gebruikt werd, het twede, dat ook in de buitenlandse literatuur reeds vóór de 17de eeuw dit bijbelwoord zijn toepassing vond.

In W. van Hildegaersberch's gedicht *Vanden goeden ridder* wordt aan het slot de volgende zedeles gegeven:

> Heren, vrouwen, ridderen, knecht,
> In wat staet ghi sijt gheresen,
> Ghi suft altoes gherechtich wesen
> Ende ontsien den hoghen man,
> Die aldus *slaen ende salven can*.[1)]

Deze plaats heb ik indertijd (zie *Tijdschr.* 44, 263) in verband gebracht met *Spaansche Brabander* 539, zonder toen nog te weten, dat beide op een bijbeltekst teruggingen. Als de berooide Jerolimo vol zwier zijn armoedige woning verlaat, 'opsen Hovelings, opsen genevoys', mijmert Bobbeknol, hem naziende, terwijl hij 'so groots daer heen treedt':

> Heer, daer ghy send' de sieckt, daer stierdy oock 't genesen.

Gelijk bekend is, heeft Bredero de stof voor zijn Spaansche Brabander geput uit enige Capita van de Lazarillo de Tormes. Welke druk van de Hollandse vertaling hij gebruikt heeft, staat niet geheel vast. In de druk van 1609 luidt de overeenkomstige passage (Cap. XVII, blz. 62): Doens seyd ic: Geloeft zy uwen name o mijn God / die daer medecijne beschict / daer ghy de siecte gegeven hebt.[2)] Zoals men ziet, volgt Bredero ook hier zijn bron op de voet. Al is dan de vorm, waarin hier de gedachte gegoten is, niet van hem, de gedachte zelf was hem wel vertrouwd, wanneer altans de *Klucht van den Hoogduytschen Quacksalver* als een jeugdwerk van Bredero mag worden beschouwd. Het artiekel

1) Uitgave Bisschop-Verwijs 51, 222.
2) In de door C.J. Vierhout vergeleken uitgave van 1632 komt deze zin niet voor. (*Bredero's Spaansche Brabander*, Noord en Zuid XVII, blz. 152). J.P. Arent, die in 1824 de Spaanse Lasarillo de Tormes opnieuw in 't Nederlands vertaalde, heeft op deze plaats: 'Gezegend zijt gij, o Heere!' riep ik uit '*gij straft, maar heelt ook weer*'.

van L.J.J. Olivier in *Nieuwe Taalgids* XXII, 3de afl., heeft dat wel waarschijnlik gemaakt. In die klucht vindt men, vs. 240-242:

> Denckt dat sunder Gottes wil ter Werelt nicht geschiet.
> Habt hoffenung im dijn druek, holt mut im dijn lyen,
> *Die dijn heft bedruft, die schal dijn wol weer verblyen*.

Al wijkt de vorm hier sterk af, de verwantschap is onmiskenbaar: ook hier weer God, die kan slaan en helen.

Ik moet nu nog wijzen op een moeilikheid, een moeilikheid, die ik niet heb kunnen oplossen. Zoals we zagen, komt de uitdrukking het meest voor onder de vorm *slaan (kwetsen) en zalven*. Mijn oudste voorbeelden, ook die, welke wijzen op spreekwoordelik gebruik, hebben *zalven*; Vondel, als hij Deuteronomium direct of indirect parafraseert, kiest niet de woorden van de bijbelvertalingen, die hij kan gekend hebben of een letterlike vertaling van *sanabo* uit de Vulgata, ook hij gebruikt *salven*[1]. Er moet, naar het mij voorkomt, worden aangenomen, dat de bijbelse uitdrukking onder de vorm *slaen (quetsen) en salven* in Vondels tijd al oud was, al gefikseerd was; daarnaast komt in de 17de eeuw onder invloed van de hiervoor genoemde bijbelvertalingen ook op *slaen en heelen*. Gaat ze onder die oorspronkelike vorm terug op onze oude vertalingen van het Oude Testament? Misschien kan een onderzoek van de vertalingen en hss. die Ebbinge Wubben in zijn boek *Over Middelnederlandsche vertalingen van het Oude*

1) De datering van *Moyses' Gezang* schijnt niet met voldoende zekerheid te kunnen worden vastgesteld. Ik heb daarom verschillende bijbelvertalingen geraadpleegd, die V. vóór en nà zijn overgang tot het Katholicisme kan hebben gebruikt, maar nergens vond ik *zalven*. Niet in de bijbel van Deux-aes, volgens Dr. Moller Vondels oude huisbijbel, noch in de Leuvense bijbelvertaling, de zogenaamde bijbel van Moerentorf, die Vondel in zijn Roomse tijd wel raadpleegde; evenmin in de bijbel van Nic. Blestkens (1560), in die van Jacob van Liesvelt (1534); ook niet in de oudste gedrukte bijbel, de Delftse bijbel van 1477. In deze vertalingen vindt men *slaen, verslaen* en *heelen (genesen)*. Ook op de bijbelplaatsen, die enige overeenkomst vertonen met Deut. XXXII, 39 (br. Job V, 18; Hosea VI, 1; Sam. II, 6) vond ik geen *zalven*. Mag ik afgaan op Trommius' Concordantie, dan kent de Statenbijbel niet het werkw. *zalven* in de uitgebreide, overdrachtelike betekenis van *genezen, helen*; Vondel wel (bv. *Lucifer* 1012: *om onse elenden te salven*; Jos. in Dothan 973: *zalf mijn diepe smart*), maar dat verklaart het algemene gebruik van *zalven* niet.

Testament bespreekt, enig licht brengen. In Maerlant's *Rijmbijbel* vindt men de hier besproken bijbelplaats niet.

Is de uitdrukking tegenwoordig nog bekend en in gebruik? Ik ken ze niet; ook uit de meer literaire taal van onze tijd ken ik geen voorbeelden, ja - één parodie ken ik. Natuurlik is ons allen de gedachte vertrouwd genoeg, zo niet die van de Oudtestamentiese God uit Deuteronomium, die slaan kan èn helen, dan toch van God, die slaat om te helen, wiens slaan helen is. Maar uitingen daarvan in bewoordingen die onmiddellike invloed van Deuteronomium 32, vs. 19 verraden, zijn mij uit onze hedendaagse literatuur niet bekend. Alleen een parodie, wrange ergernis over het benepen Godsgeloof van de ‘deugdzame, godvruchtige burgerman’.

Het is Frederik van Eedens schepping, Cornelis Paradijs, na verwant aan Multatuli's Batavus Droogstoppel, die de slaande èn helende hand van God ziet met betrekking tot pokken en vaccinatie. In zijn 19de ‘Grassprietje’, getiteld Inenting, zingt hij:

> God zond den dood om 't menschdom te genezen,
> Met zonden zwaar belaân,
> Toch heeft ons tevens zijn genâ gewezen,
> Hoe hem te keer te gaan.
>
> Geweldig komt het pestvuur ons bestoken,
> Elk schoon zwicht voor zijn kracht,
> Doch licht en schaad'loos wordt die kracht gebroken:
> Een prik en 't is volbracht.
>
> Volgroote goedheid! nimmer te doorgronden
> Is Godes heerschappij:
> De Heer der Heem'len slaat zoo fel geen wonden,
> Of schenkt er pleister bij.

Wel merkwaardig, dat deze laatste regels het in de Middeleeuwen reeds gebruikelike *zalven* weer oproepen. Leeft de uitdrukking dan toch nog in de oude vorm, in de kring van Cornelis Paradijs misschien?[1)]

Amsterdam, Mei 1928.

A.A. VERDENIUS.

1) Ter aanvulling nog het volgende: Valcooch, *Voorschriften* 2294: T-gout can *slaen/salven ende heelen*; De Roovere gebruikt de uitdrukking *Vooren salven ende achter wonden* (vgl. Van 't Hoog, *A. de Roovere*, blz. 98).

Mnl. *ei* voor *ij* in ‘Gerrit’.

In deze jaargang, 75-79, bespreekt of noemt prof. Salverda de Grave nogmaals, wat te zeggen valt vóór mnl. diftongiese uitspraak van *ij* (en *ui*). Ik zou er iets bij willen voegen uit *De Rekeningen der Grafelijkheid van Holland* (Werken Hist. Gen., N.R. XXI). De rekeningen van Amstelland, Waterland en de Zeevank van Florans van der Boechurst lopen van 1343 tot '6. Hij schrijft telkens *Ghert*, wat zowel ‘Gerard’ als ‘Gerrit’ zou kunnen zijn (evenals *Gheret* bij z'n voorganger van 1308).

Merkwaardigerwijs is dit veranderd in z'n laatste (5e) rekening; men vindt er nog slechts blz. 449 *Ghert van der Horst* en 450 *van haren Gherts baertze*. Daar 449 staat *van haer Ghereyts baerdze van Heemskerke*, blijkt *Ghert* te zijn of óók te zijn dat wat vroeger Enghebrecht (1317) telkens *Gherryd* schreef (maar *Gheryd* 30, *Gherid* 40, 43 tweem., 46), en Jan heren Gielys zone (1331) de ene keer dat de naam voorkomt (136) *Gherit*. Fl. v.d.B. zal de naam van de edelman hebben gehoord met 'n klank dichter bij *ei* dan bij *î*; we vinden die weer geschreven, telkens met *ei* (*ey*), 431, 448, 453 tweemaal. Verder staat 432 *Ghereyt van Wermer*[1] en *Ghereit Jacob*, 437 en '9 *Ghereit Boschman*, 443 *Ghereit Roetaerts s*., 447 *Aelbrecht Ghereyts s*. Deze afwijking van de schrijfgewoonte acht ik veroorzaakt doordat de rentmeester, voor wie *Ghert* de eigen vorm was, de hem vreemde tweelettergrepige hoorde met 'n klank die 't dichtst kwam bij z'n eigen *ei*. Hierdoor bereikt ons 'n voorbeeld van de naar streken deels monoftongiese deels diftongiese uitspraak van *ij* in Holland in de Ie helft der 14e E. Met *ei* zal de klank nog wel nergens zijn saamgevallen; denklik was 't begin geslotener (hedendaagse tongvallen kennen *ì* + *j*, andere zeggen *ei* tegenover *ai* uit oude *ei*).

Anders beoordeeld is *Gerrit* bij Boekenoogen, *De Zaansche Volkstaal* XCVI: ‘De vorm is natuurlijk ontstaan uit *Gerrerd, Gerrard*, Oudgerm. *Gêrhard*, en dus een bijvorm van *Geerard, Geeraard*; daarnaast was vroeger ook *Gerriet, Gerijt* in gebruik (Dirck Gerriets, te Oostzaanden, ao 1681; *Gerijt Heer van Assendelft* (ao 1458; Handv. v. Assend. 49)’. Is *ie* uit diftong

1) Rekening der Buurkerk te Utrecht 1420/1, 32, *gherriits testament van wermer*; verder *ii* en *i.*

verkort door gemis aan klem? Uit ə of *ì* kon *ie* en *ij* kwalik ontstaan. Wel volgt bij B. *Jevit* = ndl. *Gevert, Gevaart*, maar hier zal *ì* wel zijn de in 't Zaans gebruiklike uitspraak van ndl. ə. De *ì* van andere streken en de *ie* van Gronings *Gerriet* bewijzen mee oorspr. *î*. Enghebrecht laat dan ook blz. 30 op elkaar volgen *Gherard Arnds soen* en *Hanne Gheryd Dyns sone*. De naam is in Searle's Onomasticon Anglosaxonicum te vinden als *G oer-, Gar-, Gerfrith*, in Förstemann's Personennamen als *Gairfrid* enz.; vgl. ook de Oudnoorse namen op *-(f)rípr (í* = lange *i*).

Wie gewoon was *Ghert* of *Gheret* - misschien met uitspraak *-ìt* - te horen voor *Gher(r)ard* en *Gher(r)ijt*, kon de beide laatste gaan gelijkstellen. De steller van de opschriften boven 't Leen-register van Floris V heeft bijna overal *Gheryt*; in de stukken zelf staat *-ard*, maar 155 heet iemand tweemaal *Gheret* (en 'n ander *Guerard*, zeker fout voor *Gher*).. De laatste hand in 't register (16^{e} E.) zet 237 *Gerrit* boven 't stuk dat met *Gheret* begint. En *Ghereid van der Waeteringhe* voor *Gherard* staat bij Van de Wall, Handvesten van Dordrecht 58; zomede 59 *Ghereit van Leyden*; 't stuk is van 1284, maar bewaard in kopie uit mij onbekende tijd, zodat ik alleen wijs op de in elk geval oude *ei*.

Van belang is Jacobs' opmerking (Verslagen en Meded. Kon. Vlaamsche Acad. van 1919, 243), dat *ei* meestal staat in Latijnse of weinig litteraire stukken. Deze tonen dus weer, meer dan andere, spelling op 't gehoor af. Opmerklik is nog, dat in Breda *ai* was geworden *a* in de adv. uitgang *-lake*(*n*) -lik, a^{o} 1279 (a.w. 241); eigl. *e^{a}* uit *e^{a}i*? of reeds *a*, zoals nu in Brabant voorkomt?

Dit vroeg voor-den-dag-komen van diftongiese uitspraak in wat de spreker (schrijver) niet eigen is heeft, meen ik, elders z'n tegenhanger. In 't Hoogduits ‘begint’ de diftongering met de 12^{e} E., maar veel eerder vindt men enkele vreemde woorden met diftong. Zie b.v. Wilmanns' Deutsche Gramm. I^{3} § 215 Anm. 1: ‘Erüher als in deutschen, zeigt sich *ei* < *ī* in einigen Fremdwörtern; schon im 10. Jahrh. *tegneid* [dit 977] = decania; ferner *abbeteie, vogeteie, Bavaie* (Pavia), *Mailan* (Milano). Wie dies *ei* zu erklären ist, weiss ich nicht.’ Ik geloof, dat die woorden en *Ghereit* in een geval verkeerden; men hoorde in de eerste, in 't hd. van anderen aan wie men de woorden ontleende, in stee van *î* 'n klank die naderde tot de eigen *ei*. Of *ai*: èn in 't Duits èn in 't Ndl. èn in 't Engels bestaat tot op heden geen een parige uitspraak.

Groningen.

W. DE VRIES.

Boekbeoordelingen.

Afrikaanse Spreekwoorde en Verwante Vorm deur D.F. Malherbe, Professor in Afrikaans aan die Grey-Universiteits-kollege, Bloemfontein, 1924.

Een lijvig boekdeel bestaande uit zeven hoofdstukken, aanvangende met een studie over ‘Afrikaanse Spreekwoorde en verwante vorme’. Vervolgens wordt er op gewezen hoe de abstracte beteekenis van een woord voortvloeit uit de concrete, al kunnen wij dat bij vele woorden niet meer nagaan zonder kennis van de vroegere taalperiodes. Dit wordt toegelicht met het znw. *voordeel*, dat nog gemakkelijk ontleedbaar is in *voor* en *deel*. Voor den lezer heldert die ontleding de beteekenis van het woord echter niets op, als hij niet weet, dat de eig. bet. is: deel dat men bij een verdeeling het eerst ontvangt, vóórdat de rest onder anderen verdeeld wordt. De schrijver licht zijn bewering verder toe met het znw. *huwelijk*, waarbij hij aan *lijk* de beteekenis *zang, lied* toekent; liever: *spel, dans* (vgl. got. *laiks*, dans). Daarna wijst hij op de tijd- en afstandsmeting bij natuurvolken, die nog wordt teruggevonden in: *so ver jy met 'n klip kan gooi* of *met 'n geweer kan skiet*, terwijl Afrikaners vroeger meer dan nu den afstand aanduidden met den duur van *'n pijp tabak*. Hier had hij ter illustreering kunnen wijzen op 't mnl. *roepmael, scotmael, werpmael* en *steenworp*; op mnl. *mile*, dat als tijdsbepaling voorkomt o.a. *Pass. W.* 34*d*: Men lyeten een mile weechs verre hanghen an die galghe (zie *Mnl. Wdb.* 4, 1602); op ndl. *iemand met een natten vinger kunnen beloopen*, het Zaansche *ze keennen mekaar met een warme pankoek beloopen* en het op Goeree en Overflakkee bekende: *een vrouw en een paard moet je mei een brandende pijp kunnen beloopen*, d.i. je moet ze niet te ver zoeken, niet verder dan je loopen kunt, terwijl je een pijp tabak uitrookt (*Spreekwdb.* 2406). In het volgende hoofdstuk tracht de schrijver het kenmerkend onderscheid te geven tusschen een spreekwoord, een spreuk en een spreekwoordelijk gelegde, waarbij hij zeer terecht tot de conclusie komt, dat hier de grens moeilijk is te trekken, vlottend is. Een bewijs hiervan is m.i. ook dat vele bijbelsche spreuken

uit spreekwoorden zijn ontstaan. Wanneer evenwel als kenmerkend onderscheid wordt opgegeven, dat spreuken afkomstig zijn van schrijvers, dan zou ik dat willen verduidelijken door te spreken van dichters en denkers (wijzen). Het verband tusschen spreekwoorden en volkskarakter wordt daarna behandeld, met de gevolgtrekking dat men uit spreekwoorden niet den aard van een volk in zijn geheel kan afleiden, een conclusie waartoe ook F. Seiler in zijn *Deutsche Sprichwörterkunde* (München, 1922) komt, een studie, die niet zonder invloed op het boek van Malherbe geweest is. Na eenige bladzijden gewijd te hebben aan den vorm der spreekwoorden behandelt de schrijver de overneming, de wijziging en het ontstaan van nieuwe spreekwijzen. Als daarbij de *jonge* uitdrukking *iemand voor stok kry* in verband gebracht wordt met de *mnl.* Ylaamsche uitdr. '*iemand voor den droomstok klagen*', iemand voor de balie, de rechtbank dagvaarden, dan komt me dat al zeer gezocht voor. Ik zie er niets anders in dan een dreigement, waarbij men met den stok voor iemand gaat staan. Ook behoeft *die elmboog lig*, veel drinken, niet in verband gebracht te worden met het 16e eeuwsche *de elleboog roeren*. De uitdr. laat zich gemakkelijk uit zich zelf verklaren: men licht immers bij 't drinken den elleboog; vgl. fr. *hausser, lever le coude*, waarnaar de schrijver zelf blz. 173 verwijst. Ook de uitdr. *hij laat hom, nie vermaak nie*, hij blijft op zijn stuk staan, laat zich niet afbrengen van zijn voornemen, zou ik niet in verband brengen met vermaken, fr. *amuser*, of bedriegen (?). Vermaken beteekent hier *anders maken, veranderen* (vgl. een kleedingstuk vermaken). Aardige voorbeelden van wijziging eener spreekwijze bij verandering van voorstelling worden in 't hoofdstuk 'wijziging' gegeven. De ndl. uitdr. *de woorden* (= woerden) *zijn goed, maar de eenden leggen de eieren* wordt door het niet begrijpen van 'woorden' (*mannetjeseenden*) gewijzigd tot: *die plan is goed maar die hennetjies lê die eiers*, wat natuurlijk nu onbegrijpelijk is. 'In iemands vaarwater zitten' wordt in het Afrikaansch 'in iemands *vaalwater* zitten' (denk aan de Vaalrivier); 'in zijn *kraam* te pas komen' wordt 'in zijn *kraam* te pas komen'. Het onbegrepen kraam wordt dus vervangen door het Afrik. kraal (afgesloten ruimte, waarbinnen het vee wordt opgesloten; dorp van inboorlingen). Dat evenwel *geen vinger verroer nie* een wijziging zou zijn van *geen vin verroeren* is on waarschijnlijk; eerder zou ik denken aan een anglicisme; vgl. eng. *not to move a finger*. Dat zeer vele ndl. uitdrukkingen, enz., betrekking hebbende op de weersgesteldheid

(Januari is in Zuid-Afrika in 't hartje van den zomer), den handel en de scheepvaart, in het Afrikaansch on bekend zijn, spreekt van zelf. Daarentegen vindt men er een groot aantal, die ontleend zijn aan de jacht, den landbouw, de veeteelt en de dierenwereld, waarin de jakhals en de os een groote rol spelen. In het volgende hoofdstuk wordt de invloed van den bijbel, den godsdienst en de litteratuur behandeld; daarna wordt een hoofdstuk gewijd aan volkshumor, scherts en spotlust, voornamelijk op 't gebied van slaan, dronkenschap, bedrog en vrijen, waaronder zeer typische uitdrukkingen voorkomen als *hy het nie al sy varkies op hok nie* of *hy het nie al sy veetjies* (*ossies, skapies*) *in die kraal nie*, waarmede men wil zeggen dat iemand een geestelijk gebrek heeft; *hij kan nie eenbeentjie staan nie*, hij is dronken; syn. van *hy het die bottel gesoen, die kereltje met die kurkhoed, gesoen, hy het deur die wingerd geloop*. Vrijt men een meisje om haar geld, dan luidt het: *dis nie om die hondjie nie maar om die halsbandjie*. Aan het slot van dit hoofdstuk worden voorbeelden gegeven van schertsenderwijs aangewende eigennamen (vgl. *Taal en Letteren II*, 164) en van volksetymologie (*oliekolonie* voor *cau de cologne; binnevet* voor *benefit*). Ten leste volgt nog een caput over *spreekwoordelike Persoonlikhede* (historische, legendarische, fantastische). Dit alles wordt besloten met ± 350 pagina's spreekwoorden, enz. Een zeer groot gedeelte hiervan komt ook in het Ndl. voor, zoodat de heer Malherbe hier voor de verklaring of den oorsprong kon verwijzen naar de bekende woordenboeken. Enkele losse kantteekeningen mogen hier als bewijs van mijn warme belangstelling in dit werk volgen.

Bl. 115 *Agteros kom ook in die kraal*, vgl. ndl. *de slak kwam ook in de ark*. Met *een baadjie uittrek* (mager worden) kan worden vergeleken *een rokje uittrekken* of *een pak uittrekken*. Naast *een baan opskop* vgl. ndl. *veel stof opjagen. Bok op die muur wees* is te vergelijken met *de kat uit den boom kijken* en *bokspring* met ndl. *bokkesprongen* of *capriolen maken*. Bij *jou biesiespol* kan nu verwezen worden naar de artikelen in *Tijdschrift*, XLVI over den objectsvorm van het pron. pers. 2de pers. als vocatief. *Iemand in die bak spit* (*sny, werk*) kan vergeleken worden met *iemand op 't mad komen*. Zouden wij in *bak* niet mogen zien het znw. bak, *rug*? Bij *geld soos bossies*, dat als typisch voor Zuid-Afrika met zijn eindelooze boschjesvlakten wordt aangehaald, zou ik willen wijzen op het ndl. *bij bosjes*, bij menigte, eig. bij bundels, waardoor het typische der uitdr. vervalt. *Derde-*

mannetjie speel, 'n verliefde paar met jou teenwoordigheid hinder, doet denken aan het fr. *facheux troisième*. Aan *as iemand nie agter die deur staan nie, sal hy 'n ander ooit nie daar soek nie* beantwoordt hd. *man sucht niemand hinter dem Ofen, wenn man nicht dahinter gesessen hat*, ndl. *zooals de waard is, vertrouwt hij zijn gasten*. Dat bij *hou maar dig* moet worden gedacht aan een of ander voorwerp ‘wat jij dig kan toesluit’, is onnoodig. Ik zie er niets anders in dan ‘hou je mond maar dicht’; vgl. ndl. *mondje toe* of *dicht!* Met *doodgegooi ivees* (*op 'n meisie*) is te vergelijken *doodelijk zijn van iem*. Naast *een-streep-deur*, zonder ophouden, gedurig, staat ons *eensstreeks*, rechtstreeks - *geskore wees* heeft niets te maken met ‘den gek scheren’, evenmin met *scheren*. ordenen, doch is het verl. deelw. van *scheren*, snijden, villen, fig. plunderen, kwellen, plagen; vgl. nhd. *einen ungeschoren lassen*, iemand met rust laten. Bij ons bestaat ook de zegswijze *eerst groote menschen en dan hangooren* (zie o.a. Boekenoogen, 291), ieder naar rang en stand. Kinderen onderscheiden de menschen naar hun leeftijd aldus: van 1-10 jaar *kind*, van 10-20 *hangoor*. Het Afrikaansche *langore* zal hier wel een verbastering van zijn. Bij '*n man honderd* zou ik niet denken aan ‘een man soos daar een uit honderd te vind is’, maar aan een man die zijn volle honderd procent waard is; '*n man duisend* is dan een versterkte navolging. *Iemand intrek*, bedriegen vindt zijn parallel in het 17e eeuwsche *iemand betrekken*, dat ook nu nog in dilect bekend is, in *iemand inleiden*, hem misleiden, verstrikken, bedotten en in het lat. *inducere*, bedriegen. *Jan Pampoen* is te vergelijken met ndl. *Jan Kalebas*. Zou *iemand kafloop*, iemand deur argumente stil maak, oormeester in 'n wedstrijd, die onderspit laat delwe, niet een verbastering kunnen zijn van een niet begrepen iemand *bekaf* (*loopen*)? Wanneer iemand verheugd, in zijn nopjes is, zegt men in 't Afrikaansch *hy is in sy kluitjies*, wat, zegt Malherbe, maklik uit die betekenis van kluit als grappige verdigsel af te lei is. Zoo heel gemakkelijk zal dat niet gaan, althans voor mij niet, vandaar dat ik liever vergelijk *in zijn knollentuin, in zijn koeweide, in zijn klavergras, in zijn bouw, in zijn tuin zijn* en dergelijke (zie *Spreekwdb.* 548 en 1201).

Dat *Lazarus* in Nederland ‘gelijkbeduidend is (*l.* was?) met melaats’ in de uitdr. *hij is geheel en al Lazarus*, is onjuist. Wij verstaan hieronder: hij is stomdronken. Parallellen van de uitdr. *in die jaar nul, as die hingste vul* vindt men in grooten getale

(zie *Spreekwdb.* 1036). Bij een *broodetend profeet* wordt volgens Malherbe door Laurillard, Zeeman en mij als bron Amos, 7: 12 genoemd. Dit is wat mij betreft eene vergissing (zie *Spreekwdb.* 1890). Naast *randeier*, 'n meisie wat by 'n openbare geleentheid nie die opmerksaamheid van die jongkêrels geniet nie, is te vergelijken ndl. *muurbloem*, nhd, *Mauerblümchen*, en naast *streep-suiker gee* het ndl. *iemand een muilpeer geven* en de in *Spreekwdb.* 1573 gegeven varianten als *stocksuiker, kneppelkoek, kloppersboonen, slagkoeken*, enz. Het op bl. 325 vermelde *van stukkie tot beentjie* is een verbastering van ndl. *van stukje tot beetje* (zie *Ndl. Wdb.* II, 1344). Voor *hy is uitgeknip sy pa* zegt het Ndl. *uit iemands aangezicht gesneden zijn*; hd. *einem aus den Augen* (oder *aus dem Gesicht*) *geschnitten sein*, terwijl *vanmelewe se dae* een verbastering is van het 17e eeuwsche *van mijn levensdagen* (zie *Ndl. Wdb.* VIII, 1791). De vroeger gegeven verklaring van *buiten westen zijn* door Malherbe overgenomen, is thans herzien en verbeterd in *Spreekwdb.*[4] 2558. - De vraag van den schrijver of *deur die wind wees*, niet heeltemaal by sy sinne wees nie, eigenlijk beteekent dat die hoof aan draai is weens aanhoudende blootstelling aan die wind, zou ik ontkennend beantwoorden. Het ndl. kent ook de uitdr. *door den wind gaan*, draaien met een zeilschip, zoodat men den wind eerst van voren en daarna van de andere zijde inkrijgt, doordraaien; overstag gaan, ook: aan den zwier zijn. Hieraan zal het Afrikaansch wel zijn beteekenis hebben ontleend. Naast *wijnvlieg*, dronkaard, kende het Ndl. ook *biervlieg*. Bij de mededeeling dat *ysterperd*, ijzeren paard, rijwiel, ook in het Nederlandsch voorkomt, had wel mogen worden vermeld, dat dit woord alleen in één enkel Zuidneder-landsch dialect, in de Kempen, gebruikt wordt (zie *Antw. Idiot*. 946). Deze weinige opmerkingen doen niets af aan de waarde van dit vlijtig bewerkte boek, dat ons een welkome bijdrage is tot onze ndl. spreekwoorden-litteratuur.

Amsterdam, 1928.

F.A. STOETT.

Aankondigingen en mededelingen.

Uitgaven van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

In een van de *Mededeelingen* (deel 65, A No. 3), getiteld *Intervocaliese d in het Gronings - De ui van stuiten* bestrijdt W. de Vries de onderstellingen van Van Haeringen (Ts. XLVI) dat de overgang van intervokaliese *d* in *j* van Antwerpen uit doorgedrongen zon zijn naar Holland en vandaar naar het Noord-Oosten. - Een Mededeling van C.G.N. de Vooys behandelt de *Apostelspelen in de rederijkerstijd*, voornamelik het reformatoriese *Spel van sinnen op tderde, tvierde ende tvijfde capittel van dwerck der Apostelen*, door Pijper uitgegeven, het onuitgegeven *Spel van Paulus bekeringe*, ten onrechte aan Willem van Haecht toegeschreven, en de drie merkwaardige, eveneens onuitgegeven apostelspelen van de Antwerpse factor Willem van Haecht[1)].

In het *Jaarboek*, der Akademie (1927-1928) is opgenomen het *Levensbericht van Dr. J. te Winkel* door A. Kluyver.

Handelingen van de Commissie voor Toponymie en Dialectologie I (1927).

in dit deel bespreekt F e l l e r de Waalse toponymie, H a u s t de Waalse dialektologie, terwijl D o u t r e p o n t handelt over ‘la philologie Wallonne en 1926’. M a n s i o n geeft ‘iets over toponymische methode’, terwijl Van de Wijer een aanvang maakt met een zeer uitvoerige bibliografie van de Vlaamse plaatsnaamkunde. Blancquaert zet uiteen de ‘methode van de Vlaamsche dialectologie’ en voegt daar een histories overzicht aan toe, terwijl Grootaers ‘de Nederlandsche dialectstudie in 1926’ bespreekt.

Album, opgedragen aan Prof. Dr. J. Vercoullie (1857-1927). Eerste deel.

Dit feestalbum geeft eerst een lijst der Geschriften van Vercoullie. Onder de alfabeties gerangschikte bijdragen noemen wij de volgende: Fr. Baur: *De vergelijkende methode in*

1) Deze *Mededelingen* zijn afzonderlik in de boekhandel verkrijgbaar (prijs ƒ 0,60).

de litteratuurwetenschap, een uitwerking van zijn Leidse kongresvoordracht van 1922. - E. Blancquaert: *Klein-Brabantsche Dialectgrenslijnen*, op grond van zijn Dialect-Atlas van Klein-Brabant. - A. Boon: *Van smeinscen lede*, een verslag van een onuitgegeven Mnl. berijmd traktaat, naar het eerste boek van Thomas van Cantimpré: De Natura Rerum. - O. Dambre: *Nederlandsch culturele Gemeenschapsgevoel in eenwen van politieke gemeenschapsondermijning*, ‘inzonderheid van Zuid-Nederlandsch standpunt uit beschouwd’. - Fr. de Backer: *De zoogezegde invloed van John Donne op Constantijn Huygens*, een aanvulling van Eymael's betoog. - C.G.N. de Vooys: *Een gemoraliseerde grammatica*, nl. de vijftiende-eeuwse *Doctrinael des tijts*, slechts in één inkunabel bewaard en door een Hollander bewerkt naar het Franse origineel van Pierre Michault. - J. Gessler: *Fragmenten van een Limburgsch Antichristspel uit de vijftiende eeuw*, een merkwaardige vondst van drie fragmenten van een nog geheel onbekende tekst. - L. Goemans bestudeerde *Het ‘Lovaniense’ in Kiliaen's Etymologicon*, d.w.z. de woorden die Kiliaen speciaal Leuvens noemt. - A. Jacob: *Verloo en D'onacht der moederlyke tael*, een parafrase van deze bekende verhandeling van 1787.

Middelnederlandse minneliederen uit de dertiende eeuw.

E. Rooth ontdekte op de universiteitsbibliotheek te Lund fragmenten van een oud handschrift met minnelyriek, waarschijnlik uit Limburg afkomstig. Hij deed daarvan verslag in een artikel, waarin ook gewag gemaakt wordt van andere Mnl. handschriften, in Zweedse bibliotheken bewaard (*Nordisk Tidskrift for Bokoch Bibliothekväsen*, 1927).

Rectorale rede van Dr. Jac. van Ginneken.

Op de geboortedag van de Nijmeegse universiteit hield Dr Van Ginneken een rede over *De geschiedenis der Middelnederlandsche letterkunde in het licht der ethnologische literatuurwetenschap* (Nijmegen-Utrecht- N.V. Dekker en Van de Vegt en J.W. van Leeuwen, 1928). Daarin tracht hij aan te tonen dat in onze Middeleeuwen ‘een dubbele Renaissance van de Praehistorie’ zich openbaart, nl. van de ‘totemistische jager-literatuur’ en van de ‘moeder-rechtelijke hoven-literatuur’.

Uitgaven van ‘De Sikkel’ te Antwerpen.

In 1927 verscheen het tweede deel van *De Vlaamsche Vertelselschat*, verzameld en

toegelicht door Victor de Meyere, geïllustreerd door Victor Stuyvaert, dat evenals het vroeger aangekondigde eerste deel[1] een gunstige indruk maakt, door de smakelike uitvoering en de degelike folkloristiese aantekeningen aan het slot.

Van de *Werken van Michiel, de Swaen*, uitgegeven door Dr. V. Celen, verscheen een tweede deel, bevattende de toneelspelen *Mauritius, De zedighe doot van carel den Vijfden*, een fragment uit *Absolon* en de *Nederduitsche Digtkonde of Rym-konst*, naar een later afschrift uitgegeven.

Onlangs verscheen de eerste aflevering van een *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*, door A. Lasch en C. Borchling, een belangrijke onderneming, die ook aan de studie van het Middelnederlands ten goede kan komen.

Nieuwe uitgaven.

In de reeks Nederlandsche Schrijvers (Zwolle - W.E.J. Tjeenk Willink) bezorgde Dr. W. van den Ent een uitgave van *Karel ende Elegast*, met inleiding en verklaring (ƒ 0.75) en een verkorte uitgave voor schoolgebruik van de *Ferguut*, bewerkt zoals Overdiep's *Walewein*-uitgave (ƒ 1.25).

Een herdruk van *Potgieters Lief en Leed in het Gooi*, door Dr. W.H. Staverman, verscheen in het Klassiek Letterkundig Pantheon (Zutphen - W.J. Thieme) (ƒ 1.-). In deselfde editie werden herdrukt de *Erotische Gedichten van P.G. Hooft* door C.C. van Slooten, en de *Lucifer*, bezorgd door Dr. J. Bergsma.

Voorlopig maken wij reeds melding van enige belangrijke uitgaven, in de laatste tijd verschenen, die onze lezers zullen interesseren, en die later in ons tijdschrift besproken zullen worden, nL de *Moderne Nederlandsche Grammatica* van Dr G.S. Overdiep (Zwolle-Tjeenk Willink), het zesde deel der *Nomina geographica Neerlandica* (Leiden-E.J. Brill), een *Geschiedenis van de Oud- en Middelnederlandsche Letterkunde* door Dr J. van Mierlo (Brussel-Standaardboekhandel) en het *Leerboek der Phonetiek* van Prof. Dr H. Zwaardemaker Cz. en L.P.H. Eykman (Haarlem-Erven F. Bohn).

1) Vgl. De N. Taalg. XXI, 96 Prijs per deel ƒ 2,90, geb. ƒ 3,90.

Uit de tijdschriften.
(Mei-Junie).

De Gids. Junie.

A. Jacob toont aan, in een voordracht over *Hendrik Conscience en de Belgiese politiek*, hoe deze schrijver, die voorbestemd scheen om aan de Vlaamse beweging leiding te geven, door de Belgiese regering aan deze taak onttrokken werd door hem staatsambtenaar te maken, en hoe hij vooral onder de druk stond van de latere minister De Decker. - W. Kramer wijdt een artikel aan *Aart van der Leeuw*, wiens kunstbij karakteriseert als ‘een typische verschijning uit de school van omstreeks 1900’: ‘zijn proza en vers zijn tweeërlei uitingen van hetzelfde lyrisme’ - A. Cornette bespreekt de nieuwe uitgave van. M. de Swaen's werken, de bundels opstellen *De schroeflijn* van Karel van de Woestijne en de *Raadsels van het Vlaamsche volk*, verzameld door Am. Joos.

De Nieuwe Gids. Mei.

J.A. Russel vervolgt zijn artikel over *The novel in the Netherlands*, met een beschouwing over *New guides in Holland*. - W. Kloos schrijft een weinig betekenende bladzijde over *Ik en mijn speelman* van Aart van der Leeuw.

Junie.

Het vervolg van J.A. Russel's artikel behandelt *The novel to day*. - J. Decroos geeft een korte bijdrage over *Guido Gezelle en de Engelsche letterkunde*, waarin hij voornamelik wijst op Gezelle's liefde voor ‘de poëzie van den genialen volksdichter Burm’, toegelicht met een aantal paralellen.

Groot-Nederland. Mei.

J. Saks publiceert enige *Brieven van C. Busken Huet* aan Bisschop Grevelink, zijn bondgenoot in de anti-koloniale politiek. Daarin komt o.a. de bekende ministeriële opdracht ter sprake.

Junie.

J. Saks besluit de publicatie van Huet's bovengenoemde *Brieven*.

De Stem. Mei.

E. van Raalte behandelt *Het Conflict in de Gids-redactie in 1865*, naar aanleiding van nieuwe gegevens, geput uit de briefwisseling van professor Buys aan S.A. Naber. - Anthonie Donker bespreekt *Heldensagen* van H. Roland Holst.

Junie.

E. van Raalte besluit het bovenvermelde artikel.

De Vlaamsche Gids. Mei.

Het eerste gedeelte van een artikel *Het Lied te Gent door de Eeuwen heen*, door Lambrecht Lambrechts, geeft in vogelvlucht een overzicht van liederen en dichters die met de stad Gent in betrekking stonden.

Junie.

Deze aflevering is grotendeels een *Hulde aan Professor J. Vercoullie*: alle toespraken en het antwoord van de zeventigjarige zijn er in opgenomen.

Dietsche Warande en Belfort. Mei.

Een opstel van Rob. Roemans over *Jan Frans Willems* is bedoeld als ‘een overzichtelijk beeld’ van het leven en streven van deze Vlaamse kampioen. - *Nog over Justus de Harduijn* door Joris Eeckhout is een aankondiging van de bloemlezing ‘Cleyne Proefstucsckens’, die O. Dambre uit het werk van deze dichter samenstelde.

Junie.

Rob. Roemans bespreekt *Het Prozawerk van Urb. van der Voorde*, nl. de roman *Het meisje Lea*. - Aug. van Cauwelaert acht de roman *Komen en Gaan* van Maurice Roelants ‘een verrijking van onze vlaamsche prozalitteratuur.’

Paginae III No. 2.

Een beknopt artikel van Jos. Dupont: *Taalkundige methoden en problemen: logisch en psychologisch* waarschuwt voor de overdrijving, die hij in de *Inleiding* van Lecotere-Grootaers, op het voetspoor van Jac. van Ginneken opmerkt, nl. een eenzijdig ‘psychologisme’, samengaande met een minachting voor alle logica in de taalkunde.

Elseviers Maandschrift. Mei.

H. Robbers beoordeelt het jongste romantiese werk van Aart van der Leeuw: *Ik en mijn speelman*.

Opwaartsche wegen. Mei.

C. Rijnsdorp wijdt een artikel aan *Querido's Jordaan*, een werk dat hij niet onverdeeld bewondert. Dit realisme is hem ‘gelijktijdig te wijd en te eng’; het ziet te weinig, omdat

het ‘in ethisch opzicht perspectief noch schaduw biedt’. - P.H. Muller geeft een uitvoerige *Bibliografie* van en over Querido's werk.

Junie.

J. van Ham bespreekt met grote ingenomenheid het proefschrift van W.A.P. Smit over *De dichter Revius*. - Onder het opschrift *Nieuwe Vondel-studie* beoordeelt J. Haantjes de jongste Vondel-studieën van Sterck, Barnouw, Prinsen en Verwey. - M.J. Leendertse beoordeelt Dr. Kalff's *Psychologie van den Tachtiger*.

Roeping. Mei.

Gerard Knuvelder karakteriseert de jongste bundel van H. Roland Holst, *Verworvenheden als De weerkeer tot het eigen hart*. - Th. de Jager vervolgt en besluit zijn uitvoerige afbrekende kritiek van Moller's *Beknopte Geschiedenis der Ned. Letterkunde*, die hij ''n waardeloos en onwaardig product' acht. - In de 'Kroniek' prijst Bernard Verhoeven 'Persijn de vijftiger' en polemiseert Bert. van der Linden tegen De Jager's kritiek op Dr. Moller's boek.

Den Gulden Winckel. April.

G.H. 's Gravesande publiceert een vraaggesprek met J.L. Boender, auteur van een boek over *Is. Querido en het begrip literatuur*. - J. Greshoff geeft de *Inleiding tot een nieuwe bloemlezing uit de Nederlandsche Lyriek*, die hij met A.B. Mirande samenstelde. - De *Kroniek van het Proza* behandelt de roman *Komen en gaan* van Maurice Roelants en *Frank van Wezels Roemruchte Jaren* van A.M. de Jong; de *Kroniek der Poëzie* bevat een beoordeling van P.N. yan Eyck's *Voorbereiding* door R. Herreman. - Albert Verwey herdenkt de dichteres Henriëtte Labberton-Drabbe; E. du Perron herdenkt de Vlaming Paul van Ostaijen.

Mei.

Martien Beversluis viert de zestigjarige dichter *Frans Bastiaanse* als 'dichter van de Natuur en van de Liefde'. - Anthonie Donker beoordeelt, niet onverdeeld gunstig, het vierde deel van *Bastiaanse's Nederlandsche Letterkunde*. - G.H. 's Gravesande geeft een vraaggesprek met de jonge dichter W.A.P. Smit over de moderne Christelike Letterkunde. - De *Kroniek der Poëzie* bespreekt de bundel *In memoriam Herman Gorter*, uitgegeven door H. Roland Holst, A. Roland Holst, Dirk Coster en Anthonie Donker.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde XLVII, afl. 1.

Deze aflevering is een 'Te Winkel-nummer' : het bevat de bijdragen die hem in een bundel op de tachtigste verjaardag, die hij niet meer heeft mogen beleven, aangeboden zouden zijn. R.C. Boer behandelt een plaats uit de Gotiese bijbel (Matth. 9, 16). - A.G. van Hamel toont in een artikel over *Ons conservatieve klank-stelsel* aan, dat 'de twee groote krachten, die den groei van klinkers en medeklinkers in het Germaansch beheerschen' nergens meer verzet ondervonden dan in het Nederlandse klankstelsel. J. Heinsius wijst op *Een eigenaardig gebruik van het werkwoord komen*, namelik waar dit tot een koppelwerkwoord nadert, b.v.

klaar komen, in orde komen. - A. Kluyver beschouwt in een opstel *De wraak der Gibeonieten* Vondel' s *Gebroeders* in vergelijking met *La famine* van Jehan de La Taille. Vondel is z.i. in de motivering ‘misschien minder gelukkig geweest’, omdat hij niet, als zijn Franse tijdgenoot, de bloedwraak als iets natuurliks aanvaardt. - J.W. Muller geeft de woordgeschiedenis en de begrips-ontleding van de woorden *Vaderland* en *Moedertaal*. - J. de Vries bespreekt *Een indisch exempel in een IJ slandsche saga*. - N. van Wijk vertelt de resultaten van een onderzoek, op grond van de rompstandentheorie, waarbij hij Vondel's *Lucifer klank-analytisch onderzocht*. - A. Zijderveld beproeft een oplossing van *Enkele Granida-problemen*: hij tracht aan te tonen ‘dat veel van wat men voor Italiaanschen invloed houdt, zeer wel te verstaan is uit Hoofts eigen gedichten, en uit de Nederlandsche literatuur van ± 1600, o.a. van Coornhert en Spieghel’. Verder bepleit hij verzachtende omstandigheden voor Daifilo.

Tijdschrift voor Taal en Letteren XVI, afl. 2.

Ed. A. Serrarens besluit zijn uitvoerig artikel over *Kommunisme in de Middelnederlandsche Letterkunde*, waarin hij betoogt ‘dat de aanduiding voor Maerlant's en Jan van Leeuwen's sociale theorieën als kommunisties of kristelik kommunisties onjuist is resp. tot verwarring aanleiding geeft’. - P. Marculphus Heijer behandelt *De engelnamen Ozias, Azarias en Maceda in 't vijfde bedrijf van Vondel's Lucifer*. - D.A. Stracke ontdekte en beschreef *Een fragment van Ruusbroec's Tabernakel*, op twee perkamenten bladen aangetroffen. - L.C. Michels bespreekt de samenstelling *Noodgedrongen*. - H.H. Knippenberg beoordeelt het proefschrift van B.H. van 't Hooft: *Das holländische Volksbuck vom Doktor Faust*; Josef Woelfel het proefschrift van Gerlacus Royen: *De jongere veranderingen van het indogermaanse nominale drieklassensysteem*.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Jan.

Een bijdrage van Maurits Sabbe behandelt een aantal *Brabanische en Vlaamsche Strijdgedichten*, van Katholieke zijde, die betrekking hebben op de afgezette Winterkoning, Frederik van de Pfalts. Na de bespreking volgen de volledige teksten. - Een paedagogiese bijdrage van Am. Joos is getiteld: *Al smedende wordt men smid, toegepast op het spreken*.

Volkskunde XXXII, afl. 5-6.

Jan Gesslier schrijft, naar aanleiding van Dr. P. de Keyzer's vroeger artikel *Over den oorsprong*

der doorschijnende 'Maria Gravida'-beelden. - J. Cornelissen vervolgt zijn verzameling over *Vreemde Landen en Volken in den Volkshumor en de Spreekwoordentaal*, betrekking hebbende op Duitsers en Engelsen. - Jos. Ernalsteen publiceert uit een handschrift der zestiende eeuw de *Historie van de geschiedenisse der drie H. Houteren des waerachtige Heylige Cruyce*. - M. English wijst op het verband tussen *De Christelijke Iconographie en het Dogma*. Verder bevat de aflevering *Documenten* en *Boekbeoordeelingen*.

Tijdskrif vir Wetenskap on Kuns VI, afl. 3.

D.B. Bosman besluit zijn artikel over *Die huidige stand van die ondersoek na die ontstaan van Afrikaans*. - J.L.M. Franken geeft uit oude dokumenten geputte *Bydrae tot die Afrikaanse Kultuur en Taalgeskiedenis*, nl. over 'Van der Heiden en die swart slaaf'. - D. Hopwood bestudeerde de *Nasalering in Afrikaans* door middel van instrumenten en publiceerde de uitkomsten op een viertal uitslaande bladen. De aflevering bevat verder de notulen van het verhandelde in de Suid-Afrikaanse Akademie vir Taal, Lettere en Kuns en een *Levensbericht van wijlen Ds. D.S. Botha*.

Acta Philologica Scandinavica 1928.

De Deense hoogleraar L.L. Hammerich, beoefenaar van de Nederlandse filologie, bespreekt met ingenomenheid *De Hollandsche Expansie* van G.G. Kloeke.

Tijdschrift voor Geschiedenis.

Kloeke's boek over *De Hollandsche Expansie* wordt zeer gunstig beoordeeld door Dr. J. van Dam.

Berichten en Mededelingen van de Vereniging van Leraren in Levende Talen.

A.J. Schneiders brengt in het artikel *'n Idealist* de eisen van een 'goed leesboek' ter sprake. - J.B. Schepers beoordeelt, over het algemeen gunstig, Kalff's boek over *Frederik van Eeden*.

Museum. Junie.

K.H. de Raaf bespreekt de biografie van Fred, van Eeden door G. Kalff Jr.
C.D.V.

‘Aspect’ en ‘Aktionsart’.

1. De aspecten, altans in de zin die dit woord in de Slaviese grammatika heeft, spelen geen rol van enige betekenis in onze Nederlandse taal. Toch schijnt het mij niet ongewenst, in een Nederlands tijdschrift, voor een groot deel aan Nederlandse taal en taalonderwijs gewijd, over dit onderwerp te schrijven. Immers, dank zij vooral Streitbergs artikel over de Gotiese aspecten in Paul und Braunes Beiträge, jaargang XV (1889), is het helemaal geen zeldzaamheid meer, dat men in wetenschappelike en ook in populaire geschriften, gewijd aan Germaanse talen, de Nederlandse en andere, allerlei over de zogenaamde aspecten, ook ‘Aktionsarten’ genoemd, dezer talen vindt meegedeeld. Onder die literatuur is veel goeds, zelfs voortreffeliks, maar ook veel oppervlakkigs en zelfs foutiefs, waarvan veelal de oorzaak deze is, dat de auteurs geen gevoel hebben voor deze grammatiese kategorieën, doordat zij geen enkele van die talen, waar de aspecten welig tieren, zo goed kennen, dat zij de finesses er van kunnen navoelen.

Hier, gelijk elders, geldt de algemene waarheid, dat degenen die een taal spreken slechts die syntaktiese kategorieën als werkelik bestaand voelen, die zich door formele eigenaardigheden kenmerken, m.a.w. die tevens formele kategorieën zijn[1)]. Hoe komt het, dat een Duitser geen moeite heeft met de onderscheiding der drie geslachten van het substantivum, terwijl de Nederlander wel het neutrum zonder enige moeite regelmatig aanwendt, voor het mannelik en vrouwelik echter, wanneer hij altans meent deze in zijn geschreven taal van elkaar te moeten onderscheiden, door zijn taalgevoel in de steek wordt gelaten en zonder een woordeboek of een ijzeren geheugen niet uitkomt? Eenvoudig omdat het vormkriterium van het Duits: *der, den Apfel*, maar: *die Birne* - in het Nederlands, altans het gesproken Nederlands, niet meer bestaat: *de appel, de peer*. En waarom hebben onze jongelui, en niet alleen dezen, vaak zo'n moeite met de Franse passé défini en het imparfait? Omdat een dergelijke onderscheiding

1) Zie o. a. Vendryes, Le langage 106 vlg., Meillet, Bulletin de la Société de Linguistique XX, 133 vlgg.

als hier het Frans, altans de schrijftaal en de zich daarbij aansluitende gekuiste spreektaal, maakt, in onze taal door geen formele middelen tot uitdrukking komt en daardoor niet gevoeld wordt. Evenzo nu is ook het gevoel voor de aspecten, 't imperfectieve en 't perfectieve aspect, bij ons niet ontwikkeld, daar een dergelijke onderscheiding als het Russies of Pools of Čechies hier door vormverschillen tot uitdrukking brengen, in onze taal niet tot uitdrukking komt. En met ons verstand kunnen wij het tekort aan direct voelen niet goedmaken; integendeel, daar wij hier niet met logiese groeperingen te doen hebben, kan een verstandelike beschouwingswijze dikwels eer schaden dan helpen.

Wanneer wij zonder overdrijving beweren mogen, dat het taalgevoel in de eerste plaats beheerst wordt door de vormonder-scheidingen in de ruimste zin (woordvolgorde, accent, intonatie enz. inbegrepen), die in de taal, welke men spreekt, voorhanden zijn, dan volgt daar niet uit, dat de kategorieën, die bestaan in de realiteit der wereld, waarin wij leven, of die de menselike geest zich voorstelt dat bestaan, zonder invloed zouden zijn op ons taalgevoel. Integendeel, de taal zoekt en vindt steeds de middelen om deze kategorieën tot uiting te brengen, voorzover dat in elk gegeven geval nodig of wenselik is; vaak doet zij het door lexikaliese middelen, maar dikwels ook door grammatikale. Zeg ik: *Ik kom morgen*, dan is het woord *morgen* voor mij het middel om de tijd aan te duiden; ik kan ook zeggen: *Ik zal morgen komen*; de Engelsen, liever gezegd: de voorvaderen van de tegenwoordige Engelsen, hebben echter een veel sterker behoefte gevoeld dan de Nederlanders om de toekomstige feiten door werkwoordvormen als zodanig te karakteriseren: zij hebben veel strenger het gebruik van het omschreven futurum: *I shall come*, enz., doorgevoerd dan wij. En wanneer wij plegen te zeggen: *Ik schrijf* zowel daar waar het Engels *I write* zegt als waar het de omschrijvende vorm *I am writing* gebruikt, dan komt dit doordat het Engels sterker dan het Nederlands heeft gehoorzaamd aan de drang, om het op het moment van nu plaatshebbende gebeuren ook als zodanig door de werkwoord vorm te kenmerken. De geschiedenis ener taal heeft onder meer deze taak: na te gaan, hoe in verschillende perioden allerlei kategorieën, die in de stoffelike werkelikheid bestaan of die des mensen geest er zich denkt, in de taal tot uiting komen; dat doet echter niets te kort aan het feit, dat in het synchronistiese taalbeeld, d. w. z. in de taal zoals die op een bepaald tijdstip is, het taalgevoel in de

allereerste plaats wordt bepaald door de formele onderscheidingen. Elke Nederlander moge zonder moeite kunnen begrijpen, dat de 3e persoon pluralis *vliegen* vier verschillende betekenissen heeft in de zinnen: 1. *Kijk, daar vliegen een paar vogels in zuidelike richting*. - 2. *Die vogels vliegen maar al in kringen.* - 3. *Alle vogels vliegen*. - 4. *Morgen vliegen zij naar Engeland*, maar zolang zijn aandacht niet op dit feit wordt gevestigd, zolang zijn verstand het niet constateert, zal hij, alleen met zijn taalgevoel te rade gaand, niet beseffen, hoeveel verschillende reële inhouden een en dezelfde werkwoordvorm hebben kan: het praesens van *vliegen* kan een naar de richting gedetermineerde en een naar de richting hiet-gedetermineerde beweging aanduiden, het kan voor de toekomst zowel als voor het heden gebruikt worden, het kan ook een algemene, aan geen plaats of tijd gebonden waarheid uitdrukken, ja het kan nog op allerlei andere wijzen bovendien gebruikt worden, die het hier niet nodig is te vermelden.

2. Met deze laatste voorbeelden zijn wij reeds op het gebied der ‘Aktionsarten’ gekomen, zij het ook nog niet op dat der ‘aspecten’. Ter toelichting van deze onderscheiding voorlopig het volgende.! Er heerst op 't gebied dezer grammatiese kategorieën een betreurenswaardige verwarring in de terminologie. Sommigen gebruiken ‘Aktionsart’ en ‘aspect’ in dezelfde betekenis; dan kan het verder gebeuren, dat men een der namen prefereert, en zo komt het vooral in Duitse boeken veel voor, dat voor wat de Rus de ‘widy’ van zijn verbum noemt bijna uitsluitend ‘Aktionsart’ wordt gezegd, ofschoon ‘aspect’ veel beter het woord ‘wid’ (‘aanblik, gezicht’) weergeeft. In de laatste tijd echter is van verschillende zijden een differentiëring in de aanwending der twee woorden voorgeslagen: zowel Agrell[1)] als Jacobsohn[2)] gebruiken de term aspect speciaal voor de imperfectieve en perfectieve aspecten, gelijk de Slaviese talen die kennen, terwijl de naam ‘Aktionsart’ voor allerlei gevallen gebruikt wordt, waar een buiten het kader van perfectief en imperfectief staande bijbetekenis of nuance van het werkwoord tot uiting wordt gebracht. Verderop hoop ik hetgeen hier kort

1) S. Agrell, *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte*, 1908, 1 vlg.
2) H. Jacobsohn, *Gnomon* II (1926), 379 vlgg. (in een bespreking van J. Wackernagel, Vorlesungen über Syntax).

wordt meegedeeld, duideliker uiteen te zetten[1)], - voorlopig slechts dit: hoewel ik in 't algemeen een tegenstander ben van wijzigingen in een ingeburgerde terminologie, geloof ik, dat in het onderhavige geval een onderscheiding tussen de twee gewoonlik door elkaar gebruikte termen gewenst en nodig is; men heeft totnogtoe maar al te vaak twee wezenlik verschillende begrippen door elkaar gehaald; het is goed, dat daaraan een einde komt, maar wanneer men nu voortgaat, de beide bestaande benamingen voor een der beide kategorieën te gebruiken, dan behoeft men een nieuwe naam voor de andere, hetgeen in niet mindere mate voor elk onzer een revisie zijner terminologie zou meebrengen, en wel een niet gemakkelikere revisie dan wanneer men slechts de twee geijkte termen blijft gebruiken, alleen ze duideliker en scherper tegen elkaar afbakenend.

3. Keren wij tans tot onze vier zinnen met het werkwoord *vliegen* terug! De Rus zal dit werkwoord op drie verschillende wijzen vertalen. Zien wij voorlopig af van het laatste voorbeeld, waar wij met een toekomstige handeling te doen hebben, die volgens onze begrippen in een hoofdstuk over tempora thuis behoort - de Rus zegt hier een perfectief praesens met futurum-betekenis: *poletˆat* -, dan houden wij nog tweeërlei Russiese vertaling over: in zin 1 *letˆat*, een zogenaamd concreet werkwoord of ‘verbe déterminé’, in 2 en 3 *letaiut*, een zgn. abstract of iteratief werkwoord (‘verbe indéterminé, itératif’), dat, gelijk men ziet, voor zeer verschillende dingen gebruikt kan worden: voor een vliegen niet in een bepaalde richting, voor het vermogen te vliegen oftewel het vliegen als een algemene eigenschap van zekere dieren; wij kunnen hier nog bijvoegen: voor een herhaald vliegen. In al deze gevallen hebben wij met reële, objectieve verschillen te doen: in een zekere richting vliegen is wat anders dan zonder vaste richting rondvliegen, een herhaald vliegen is wat anders dan één keer vliegen, en vliegen kunnen of vliegen, als een eigenschap beschouwd, is, hoewel dicht staande bij het herhaaldelik vliegen, toch niet net hetzelfde. Welnu, voor zulke verschillen in de wijze waarop een handeling of een gebeuren plaats heeft (‘wijze’ in zeer ruime zin gebruikt) is ‘Aktionsart’ een zeer geschikte benaming.

De rijkdom onzer talen is niet zo groot, dat zij voor al deze

1) Op Agrell's onderscheidingen acht ik het niet nodig daar nader in te gaan.

en dergelijke verschillen afzonderlike formaties zouden hebben, - hetgeen ook niet nodig is, daar ook op andere wijze, in de eerste plaats wel uit de samenhang, met voldoende duidelikheid kan blijken, wat precies de bedoeling van de zin is. Maar toch vindt men in allerlei talen bepaalde vormkategorieën voor de ‘Aktionsarten’; intussen gaat elke taal hier zijn eigen wegen: een nuance, die in taal A geen eigen uitdrukkingsmiddel heeft, kan het in taal B wel hebben en omgekeerd. En gelijksoortige (kategorieën in verschillende talen behoeven niet overal dezelfde omvang van gebruikswijze te hebben. Zo heeft het Čechies een klasse van frequentatieve werkwoorden op -*vati*, 1. ps. sg. -*vám*, die een zich herhalende handeling uitdrukken, maar alleen dan gebruikt worden, als deze herhaling op niet regelmatig terugkerende tijdstippen plaats heeft: *chodivám* ‘ik pleeg te gaan’. Ook in 't Hollands kan men, wanneer men het hulpwerkwoord *plegen* als een formatief element opvat, spreken van frequentatieve werkwoorden: *plegen te gaan, plegen te bezoeken* enz., maar deze worden ook bij regelmatige herhalingen gebruikt: niet alleen: *hij pleegt vroeg op te staan*, maar ook: *hij pleegt dageliks om klokke zeven op te staan*, waar 't Čechies geen frequentativum zal gebruiken[1)].

Komen in sommige Slaviese talen aparte vormen voor voor een op verschillende tijdstippen herhaalde handeling, er zijn ook werkwoordparen, waarvan het ene verbum een uit afzonderlike momenten bestaande handeling en het andere speciaal één zo'n moment aanduidt. Zo kan ons verbum *schreeuwen* zowel betekenen: ‘een schreeuw geven’ als ‘herhaalde schreeuwen geven, een tijdlang schreeuwen’ het Russies heeft daarvoor verschillende werkwoorden; en een dergelijk verschil wordt daar tot uitdrukking gebracht bij *kloppen, stampen, duwen, springen* enz. enz.

Enige andere ‘Aktionsarten’, waarvoor sommige talen aparte vormkategorieën hebben, zijn de intensiva, die een intensieve, versterkte handeling uitdrukken; de attenuativa of deminutiva, die aanduiden: een beetje iets doen. Ook kan men hiertoe rekenen: de incohativa, die het begin van een gebeuren aangeven; de desiderativa, die aangeven, dat men het door het verbum uitgedrukte wenst; de resultativa, die het resultaat, waarop de

1) Wel acht men in het Nederlands, wanneer men zich aldus uitdrukt, uitzonderingen op de regel minder uitgesloten dan als men zegt: *Hij staat dageliks om klokke zeven op*.

handeling uitloopt, biezonder in het licht stellen, - al is 't ook niet te loochenen, dat hier de naam ‘Aktionsart’, m.a.w. ‘wijze van de handeling’, al een betekenis-verruiming heeft ondergaan. Jacobsohn gaat m.i. te ver, als hij (t.a.p. 379) ook het causativum hierbij brengt; voor ons taalgevoel en dat van bijna alle volken, die Indogermaanse talen spreken, staan toch: *Ik geef de hond uit mijn hand te drinken* en: *De hond drinkt uit mijn hand* syntakties veel verder van elkaar af dan bijvoorbeeld: *De hond drinkt* en *De hond gaat drinken*, onverschillig of wij 't causatieve en 't incolatieve element door omschrijvende middelen of door suffixen en ablaut uitdrukken: idg. *pei-* ‘drinken’ - *poi̯eie-, poiī-* ‘drenken, te drinken geven’[1]. Wel mogen wij m.i. het Indogermaanse perfectum een ‘Aktionsart’ noemen: Jacobsohn t.a.p. 381 beschouwt het blijkbaar als een aspect, maar het duidt toch wel degelik een objectief iets aan, namelik een toestand: grieks ἕστηκα ‘ik sta’ (: ἵσταμαι ‘ik ga staan’), τέθνηκε ‘hij is dood’ (: ἀποθνήσκω ‘ik sterf, ga dood’), ἀπόλωλε ‘hij is verloren’ (: ἀπόλλυται ‘hij gaat verloren, gaat te gronde’).

4. Nog één soort van werkwoorden moeten wij speciaal bespreken, daar hun ‘Aktionsart’ raakpunten vertoont met het perfectieve ‘aspect’; het gevolg daarvan is enerzijds, dat men deze twee syntaktiese kategorieën wel eens met elkaar) verwart, anderzijds, dat de ene ons helpen kan om de andere beter te begrijpen. Ik bedoel die werkwoorden, bij welke een biezondere nadruk valt op het einde van de handeling of van het gebeuren. Soms ligt dat opgesloten in de betekenis van het werkwoord zelf, bijvoorbeeld: *doden, sterven, blussen, vangen*. Maar heel dikwels zijn het composita, bij welke het voorvoegsel, behalve dat het een reële betekenis heeft, de aandacht in het biezonder vestigt op het eindpunt: *aankomen, ingaan, doorlópen, overschrijden, weggooien, vergooien, herstellen, beredderen*. Van deze groep mag men werkwoorden als *ontbranden, opvlammen, opvliegen* niet te streng scheiden; de nadruk valt hier niet zozeer op 't intreden van een nieuwe toestand of handeling (‘beginnen te branden’ enz.) dan wel op een plotseling feit, dat als zodanig onze belangstelling wekt; *ontbranden* bijvoorbeeld is meer ‘op eens in volle kracht branden’ dan ‘in brand raken, beginnen te

1) Intussen moet de indogermanist, als hij van de vormkategorieèn uitgaat, de iterativa en causativa samen behandelen, daar zij dezelfde vorm vertonen.

branden', het wordt misschien wel meer als de definitieve oplossing van het voorafgaande smeulen dan als een inleiding op het branden gevoeld. En die definitieve betekenis is nog sterker bij de genoemde composita met *op*-, - Een duidelik verschil voelt men, als men de twee volgende zinnen naast elkaar plaatst: *De troepen trekken over de Rijn. - De troepen trekken de Rijn over*: in het tweede geval vat men veel meer dan in het eerste het einde of het resultaat in het oog: het aankomen of aangekomen zijn aan de andere oever -, waarom men hier, als men wil, van een resultatief of terminatief werkwoord mag spreken; een algemenere naam is: determinatief. Men moet zich echter hoeden, hier de naam 'perfectief' te gebruiken, hoezeer 't ook waar moge zijn, dat ook de perjfectieve verba in het biezonder het eindpunt van een gebeuren naar voren halen. Deze onjuiste terminologie, die veel verwarring kan stichten, komt maar al te veel voor. Zo betitelt Vendryes in een overigens zeer mooi artikel over 'Le type thématique à redoublement en indo-européen' (Mémoires de la Soc. de Linguistique, XX, 117-123) dit praesenstype (gr. τίκτω, γίγνομαι, lat. *gigno, sisto* enz.) als perfectief, daar deze verba 'insistent sur le point de départ, ou plus rarement sur le résultat, de l'acte qu'ils signifient' (bijv. ἴσχειν 'retenir': ἔχειν 'tenir'; μίμνω 'je me mets á rester, je m'arrête': μένω 'je suis en état d'arrête ou d'attente'). Wel erkent Vendryes, dat hier 'perfectief' niet precies hetzelfde betekent als in de Slaviese grammatika; als dat zo is, dan is echter voor de gereduplíceerde praesentia de term te vermijden, daar hij voor 't Slaviese aspect nu eenmaal ingeburgerd is en het ongewenst is één naam voor twee verschillende dingen te gebruiken. In zijn artikel 'Sur la valeur des présents grecs en -άνω', in de feestbundel voor Wackernagel ('Αντίθωρον) 265-273, welke praesentia een dergelijke betekenis hebben als het gereduplíceerde type, gebruikt Vendryes de term 'ponctuel', die wel is waar minder aanleiding tot misverstand geeft dan 'perfectief', maar die toch ook weinig aanbeveling verdient, daar dit woord ook al vaak misbruikt is in de wetenschappelike literatuur. Beter is de term 'déterminé', welke Meillet Bulletin de la Soc. de Ling. XXVI, 1-6 èn voor 't type μίμνω én voor de praesentia op -(α)νω én voor die op -τω, -θω, -θω, -κω, -γω, -χω bezigt. Wellicht heeft in 't Indogermaans de onderscheiding van 'déterminé' en 'indéterminé' een belangrijke rol gespeeld; deze kategorieën staan dan echter dichter bij de

gelijknamige kategorieën van het Slavies[1] dan bij de twee aspecten, het perfectieve en imperfectieve, van deze taalgroep, die, wat hun gebruik aangaat, meer herinneren aan de aoristus, resp. de praesensstam, altans zoals deze in het Grieks worden gebezigd; of de Griekse toestanden echter op 't Indogermaans teruggaan, is niet met zekerheid te zeggen; gewoonlik neemt men aan van wel.

Wij keren terug tot de samenstellingen: *aankomen* enz., die ons aanleiding gaven tot deze uitweiding over de terminologie. Het is een zeer gewoon verschijnsel, dat ook op deze verba, die men determinatief zou kunnen noemen evengoed als de Griekse praesentia op -ανω, -θω enz., de naam 'perfectief' wordt aangewend. Zelfs een groot slavist als Leskien is aan deze fout niet ontsnapt. Op pagina 216 van zijn 'Grammatik der altbulgarischen Sprache' meent hij, dat het Duitse *Da blitzt ein Licht auf* - ook wij kunnen zeggen: *Daar flikkert een licht op* - van het standpunt der Slaviese aspecten (Leskien gebruikt hiervoor het woord 'Aktionsarten') perfectief is, en toch is niets minder juist: de Rus zal zeggen: *tam vspychivaĵet ogonˆ*, imperfectief. Immers, hij ziet alle dingen, die hij beschouwt als op 't ogenblik van zijn spreken plaats hebbend, imperfectief; juist een der typiese eigenschappen van het perfectieve aspect is, dat het nimmer of nooit de visie van iets gelijktijdig gebeurends kan weergeven. En *opflikkeren, aankomen, doorlópen, overschrijden, doorboren* enz. kunnen wel degelik op zulk een wijze gebruikt worden. Kijkende naar een troep snel zich voortbewegende personen, kan ik zeer goed tegen mijn buurman zeggen: 'Kijk, nu komen zij aan bij de grensstreep, - zij overschrijden die met grote snelheid, - zij doorlopen de afstand die ze van de rivier scheidt, zo'n vlugheid heb ik nog nooit gezien - en reeds doorklieven hun lichamen de golven.' Dat *doorklieven* moge geen alledaagse spreektaal zijn, maar dit alles is toch normaal Nederlands, en ditzelfde zou een Slaaf, als hij en niet ik ooggetuige was, met imperfectieve werkwoorden beschrijven[2].

5. Nu zijn wij met onze beschouwingen ver genoeg gevorderd

1) Zeer juist is dat opgemerkt door P. Chantraine, Mélanges linguistiques offerts à M.J. Vendryes (1925), 94.

2) Vgl. Herbig, *Indogermanische Forschungen* VI, 194; A. Beer, *Drie studieën over de aspecten der verbale handeling in het Goties* (in 't Čechies geschreven) II (1918), 4 vlg.

om de vraag onder de ogen te zien, wat, in tegenstelling tot de totnogtoe besproken kategorieën, de kenmerkende eigenaardigheid der aspecten is. Geheel juist zegt het Jacobsohn t.a.p. 379: ‘Es handelt sich bei dem Uhterschied zwischen ‘perfektiv’ und ‘imperfektiv’ oder ‘durativ’ um subjektive Anschauungsformen, d. h. es wird in ihnen zum Ausdruck gebracht, wie der Sprecher den Verlauf der Handlung ansieht. Im Gegensatz dazu aber liegt den Kategorien wie Iterativ, Intensiv, Kausativ ein objektiv anderer Tatbestand zugrunde als beim Simplex.’ En wanneer Stiebitz in een Čechies opstel (Listy filologické LV, 13) de zin neerschrijft, die vertaald aldus luidt: ‘Perfectief is die handeling, die wij ons voorstellen als een begrensde en voltooide handeling; imperfectief is die handeling, die wij ons voorstellen als voortdurend en niet voltooid,’ - dan drukt hij terecht de woorden *ons voorstellen* de beide malen met vette letters. Zeer goede onderscheidingen maakt ook Hermann in zijn artikel over ‘Objektive und subjektive Aktionsart’, Indogermanische Forschungen XLV, 207-228, maar ik vind het weinig navolgens-waardig, dat hij voor zijn subjectieve ‘Aktionsarten’ - onze ‘aspecten’ - de termen ‘komplexiv’ en ‘kursiv’ aanwendt, - alsof wij al niet meer dan genoeg van zulke termen hadden! En, waar hij over Slaviese aspecten spreekt, is hij wel eens doctrinairder dan bij het beschrijven van een levende taal gewenst is: hier kan en moet men de kategorieën der taal leren voelen en dat is een zuiverder kenbron dan alle theorie[1)].

Een eenvoudig voorbeeld van het Russiese aspectgebruik! Wanneer ik iemand meedeel, dat ik gisteren aan zijn broer geschreven heb, dan kan ik voor ons *heb geschreven* of *schreef* de imperfectieve vorm *pisal* of de perfectieve *napisal* zeggen; in het eerste geval constateer ik zonder meer het feit van mijn schrijven, waarbij misschien het gebruik van het imperfectivum een licht beschrijvend tintje aan de zin zal geven, - in het tweede geval leg ik enige nadruk op 't voltooid zijn van de brief, ik zie mijn schrijven als culminerend in dat moment, ik negeer

1) Merkwaardig is bijvoorbeeld de opmerking op pag. 216 vlg., dat het verbum *sadit ˆs ˆa* ‘gaan zitten’, inzoverre het niet iteratief bedoeld is, alleen betekenen kan: ‘dabei sein sich zu setzen ohne es auszuführen, sich setzen wollen'. Maar intussen gaan de Russen rustig voort met dit werkwoord ook dan te gebruiken, als zij beschrijven hoe iemand inderdaad ging of gaat zitten!

de opeen volgende momenten van mijn schrijven, ze alle samenvattend in dat ene. Intussen is de realiteit, die wordt uitgedrukt, in beide gevallen precies dezelfde; ook als ik de imperfectieve vorm gebruik, zal de aangesprokene niet twijfelen of de brief wel af is, en gebruik ik de perfectieve, dan zal hij mij er niet van verdenken, dat ik gedurende het schrijven mij overmatig naar het slot van de brief toe gehaast heb. Beschrijf ik een verloop, dan gebruik ik een imperfectief werkwoord, ook dan, wanneer ik het eindpunt mede in het oog vat: 'Kijk, nu overschrijden zij de grensstreep', en geef ik een in het eindpunt culminerende synthese, dan spreek ik perfectief; zo zal men: *Ik kwam, zag en overwon* weergeven door perfectieve praeterita[1)]. - Het zal nu klaar zijn, dat men voor hetgeen op 't ogenblik van het spreken gebeurt, geen perfectief praesens kan gebruiken: hoe plotseling een verschijnsel ook optreedt, zodra ik het als gelijktijdig met mijn woorden voorstel, beschrijf ik het in zijn zij 't ook kort verloop; vandaar dat ons: *Daar flikkert een licht op* in 't Russies imperfectief wordt gezegd. Vat ik het verschijnsel samen in een culminatiepunt, dan zal ik het perfectieve praeteritum moeten gebruiken, hetgeen logies juister is: immers, zodra ik het verschijnsel met mijn woorden constateer, behoort dit zelf al tot het verleden. Gebruik ik de tegenwoordige tijd (imperfectief), dan volg ik een tendentie van de menselike geest, die Mazon terecht genoemd heeft: 'la tendance á voir et á èvoquer'[2)].

Wanneer het perfectieve praesens niet in aanmerking komt voor de aanduiding van hetgeen gebeurt op het ogenblik dat men spreekt, wat is dan de gebruiksfeer er van? Ten eerste wordt

1) Men zegt wel eens, dat in sommige perfectieve verba het beginpunt der handeling als het moment genomen is, waarin de handeling culmineert. Dat zou, gelden van gevallen als de volgende: 1. *Wij verbaasden ons bij voortduring over zijn ongezeglikheid*, 2. *Toen hij ons dat zonderlinge geval meedeelde, verbaasden wij ons erg*, - 1. *Wij zaten goed en zagen alles best*, 2. *Toen wij hem zagen, snelden wij naar hem toe.* In de zinnen sub 1 zegt de Slaaf een verbum imperfectivum, in die sub 2 een verbum perfectivum. Ik geloof echter, dat hij hier niet het begin van een stemming van verbazing of de aanvang van een zien voelt, maar veeleer: de volheid van zich. verbazen resp. van zien op een plotseling intredend moment, - evenzo als ook wij in onze taal de werkwoorden sub 2 voelen. Vgl. hetgeen wij pag. 230 vlg. zeiden van *ontbranden, opvlammen* enz.

2) A. Mazon, *Emplois des aspects du verbe russe*, 1914, passim.

het voor een toekomstig gebeuren gebruikt, dat ik mij perfectief voorstel. De oudste Slaviese teksten gebruiken zowel het imper-fectieve als het perfectieve praesens voor de toekomst (evenals wij zeggen: *Ik eet morgen bij je, - Ik zeg 't je morgen*); in het Russies wordt 't imperfectieve futurum in de regel aangeduid door een omschrijving met *ik zal* enz., terwijl voor 't perfectieve de praesensvormen gebruikt worden. Een andere functie is deze: wanneer ik mij iets voor ogen roep als ware 't de realiteit van dit ogenblik, 't zij dat ik zonder meer mijn fantasie laat werken 't zij dat het dingen betreft, die in het verleden eens of vaker gebeurd zijn, dan gebruik ik uit de aard van de zaak praesens-vormen, en in zoverre ik mij een gebeurtenis als in één moment samengevat voorstel, zullen deze vormen perfectief zijn. Wanneer in Gribojedow's drama ‘Ongeluk door te veel geest’ Sofja Famusow aan haar dienstmeisje vertelt, hoe zij met haar minnaar Molčalin de tijd pleegt door te brengen, dan zegt zij: ‘Hij neemt mijn hand, drukt die tegen zijn hart, zucht uit het diepst van zijn ziel; geen onvertogen woord, - en zo gaat de hele nacht voorbij’: *neemt* is perfectief gezegd, *drukt* imperfectief, *zucht* perfectief, het samenvattende *gaat voorbij* imperfectief, m.a.w. *drukt* is beschrijvend, *neemt* en *zucht* signaleren handelingen, die Sofja zich als momenthandelingen voorstelt.

Het spreekt vanzelf, dat zich in die gevallen, waar een betrekkelik klein verschil tussen de twee aspecten bestaat, een zekere usus ontwikkelt. Dat is in 't Russies zeer duidelik merkbaar bij het praeteritum. Nemen wij het boven reeds besproken geval: *Ik schreef hem gisteren* (of: *Ik heb hem gisteren geschreven*). Ik constateer eenvoudig het feit en 't doet er heel weinig toe, of ik dit mij perfectief of imperfectief voorstel: welnu, in zulk een geval laat de ‘imagination du sujet parlant’, welke principiëel ‘décide souverainement en pareille matière’, zich leiden door de ‘tendance á voir et á èvoquer’, die een zekere voorkeur voor het imperfectieve aspect heeft doen ontstaan[1)].

Naast deze gevallen, waar zich door min of meer toevallige omstandigheden een zekere usus heeft ontwikkeld, zijn er andere, waar de keus van het aspect geheel geconditionneerd wordt door de aard der feiten en betrekkingen, waarvan men spreekt. Zo zijn er werkwoorden, die men zich wegens hun betekenis nauweliks of helemaal niet als in een punt samengevat kan voorstellen:

1) Zie Mazon t.a.p. 240 vlg.

toebehoren, betamen, bestaan (zowel in de zin van ‘exister’ als ook: *bestaan uit, bestaan in*), *staan, liggen, zitten, hangen* (intrans.). Het is waar, deze laatste vier kunnen in het Slavies geperfectiveerd worden, maar dan wordt daarbij altijd een nieuw element toegevoegd aan de werkwoordbetekenis en de aspect-verandering is mogelik geworden door een betekenis- of ‘Aktionsart’-wijziging; zo kan men zeggen: *ot-stojat ˆ službu* ‘de kerkdienst uit-staan (ten einde toe staan)’, *po-stojat ˆ* ‘een tijdlang staan’: in deze beide gevallen wordt op de duratieve betekenis een zekere nadruk gelegd, wij willen als 't ware zeggen: ik ben mij er volkomen van bewust, dat het staan een hele tijd geduurd heeft, maar toch kwam er een eind aan. Zulke voorbeelden, vooral de ‘duratief-perfectieve’ samenstellingen met *po-*, tonen duidelik, hoe vaag de grenzen tussen subjectief en objectief zijn. Zeg ik tegen iemand: *Laten wij hier wat zitten!*, dan zou dat in 't Russies luiden: *Po-sidim-te zdes ˆ; po-* beantwoordt ongeveer aan ons *wat*, het heeft een duratieve, tevens attenuatieve betekenis: deze wordt tot zekere hoogte door de spreker in de woorden gelegd, het is een subjectief gekleurde voorstellingswijze, maar toch heeft men al sprekende het gevoel, dat *wat zitten, een beetje zitten, een poosje zitten, po-sidet ˆ* werkelik iets anders is dan *zitten, sidet ˆ* alleen, en dat is ook inderdaad het geval.

Maar wat voor het Slaviese gebruik belangrijker is: de Slaaf voelt deze kategorie van werkwoorden als perfectiva, wat ons enigszins vreemd aandoet; maar wij mogen niet zonder meer zeggen: *po-stojat ˆ* ‘een tijdlang staan’, *po-sidet ˆ* ‚wat zitten’, *po-besedowat ˆ* ‘een beetje converseren’ zijn de perfectiva van *stojat ˆ, sidet ˆ, besedowat ˆ*. Deze werkwoorden hebben geen perfectiva in die zin, waarin *na-pisat ˆ* ‘schrijven’ het perfectivum van *pisat ˆ* ‘schrijven’ is: hier verandert alleen het aspect, maar bij *po-stojat ˆ* enz. is er in het perfectivum nog een plus, behalve het perfectieve aspect.

Nog een paar gevallen, waar het aspect bepaald wordt door de objectieve werkelikheid, zijn deze: een infinitivus bij werkwoorden voor ‘beginnen; voortgaan; ophouden’ kan niet anders dan imperfectief zijn, - die gevallen, waar het Latijn een futurum exactum gebruikt, ter aanduiding van een handeling die in de toekomst voltooid moet zijn, voordat een andere begint, zijn een typies geval van 't Slaviese perfectieve praesens: *Wanneer de regen ophoudt, zullen wij dadelilk uitgaan*.

Dit zijn gemakkelike regels voor hem die Russies leert, maar de moeilikheden beginnen daar, waar geen objectieve werkelikheid het aspectgebruik bepaalt, doch de ‘imagination du sujet parlant’ de dominerende rol speelt. Leerzaam zijn zulke gevallen, waar datgene wat men pleegt als regel te geven, niet opgaat, doordat het werkelike spraakgebruik niet gedekt wordt door de regel of doordat de spreker of schrijver een subjectieve visie tot uitdrukking brengt. Zo luidt de regel, dat een herhaalde -handeling door een imperfectief verbum wordt weergegeven: zeer begrijpelik, immers een opeenvolging is een soort van voortdurend verloop, maar toch gebruikt L. Tolstoj, geheel overeenkomstig 't normale taalgebruik, een perfectief werkwoord voor ‘springen’ in dit verband: ‘De haas .... ging op zijn achter poten zitten. Daarna sprong hij een keer of wat (of: deed hij enige sprongen) door de diepe sneeuw, ging weer op zijn achterpoten zitten en begon om zich heen te kijken’[1]. Blijkbaar wil Tolstoj een van de hazesprongen als typies moment naar voren halen. Zulke gevallen zijn zeer gewoon; verder kan het voorkomen, dat een herhaalde handeling daarom perfectief wordt uitgedrukt, omdat wij in 't biezonder op het resultaat er van letten; zo citeert Mazon (t.a.p. 223), eveneens uit Tolstoj: ‘Reeds in de zomer deed ik deze proefnemingen, ik schreef ze op en hier vermeld ik een er van’: *deed* is imperfectief uitgedrukt, *schreef op* perfectief: wel zal ook de optekening op verschillende tijden hebben plaats gehad, maar de schrijver vat al die momenten in één perfectieve voorstelling samen[2]. Even verbluffend voor de doctrinaire theoreticus, maar voor hem, die de Russiese taal prakties kent, zeer gewoon is het gebruik van een perfectief werkwoord daar waar in dezelfde zin een ander woord het geleidelike verloop ener handeling accentueert; zo gebruikt Dostojewskij een perfectief werkwoord in de zin: ‘Smerdjakow hief langzaam en met onverstoorbare kalmte zijn ogen naar hem op’[3]; hoewel de adverbiale bepalingen hier de geleidelikheid op de voorgrond plaatsen, concentreert zich tegelijk voor de

1) De plaats komt voor bij Boyer et Spéranski, *Manuel pour l'étude de la langue russe* 92.
2) Iets dergelijks bereiken wij door *heb opgeschreven* te zeggen, wat dus een iets betere vertaling is dan de in de tekst gegevene.
3) Geciteerd door S. Karcevski, *Système du verbe russe* 1927), 99, noot 1. Andere voorbeelden bij Sarauw, *Kuhns Zeitschrift* XXXVIII, 148.

schrijver de hele handeling in het eindpunt, en deze wijze van zich uitdrukken is geheel normaal: was een imperfectief verbum gebruikt, dan zou de Russiese lezer zich afvragen, of van een herhaling sprake is of dat het opheffen der ogen slechts een pogen was en de ogen, alvorens geheel opgeheven te zijn, weer werden neergeslagen.

6. Het ligt niet in mijn bedoeling, een afgeronde beschrijving te geven van het aspect-systeem van Russies of een andere Slaviese taal. De Slaviese talen, die systematies de aspecten, imperfectief en perfectief, onderscheiden, stemmen lang niet in alle details met elkaar overeen, wat geheel begrijpelik is: wanneer de visie van de spreker, een door en door subjectieve factor, het aspect-gebruik bepaalt, dan ligt het voor de hand, dat daar waar zich in het kader der mogelike ‘visies’ een usus ontwikkelt, deze niet voor alle talen dezelfde zal zijn. Zo kan een Čech bijvoorbeeld op grond van zijn eigen taalgevoel niet met zekerheid uitmaken, welk aspect een Pool of Rus in elk bepaald geval zal bezigen, al zal hij ook, het aspectgevoel van huis uit bezittende, gemakkelik in staat zijn, de nuances van andere, met zijn eigen taal verwante talen na te voelen. Voor ons, die geen formele middelen aanwenden voor een min of meer systematiese aanduiding der aspecten, zijn juist deze subjectieve kategorieën de moeilikste en onbegrijpelikste. Uit de wereld der verschijnselen weten wij, wat herhaling is, wat versterking der intensiteit is, wat intermitterende verschijnselen zijn, wat het begin en het einde is van een handeling of een gebeuren, en wanneer wij met talen in aanraking komen, die voor deze ‘Aktionsarten’ hun vormkategorieën hebben, dan kunnen wij ons bij benadering voorstellen, wanneer zij deze zullen aanwenden, al moeten wij ons ook met enige scepsis ten opzichte van onze eigen combinaties wapenen, reeds daarom omdat geen taal zijn formele middelen volkomen logies aanwendt. Maar wanneer wij met subjectieve kategorieën van vreemde talen te doen hebben, dan dienen wij met heilige vrees op een afstand te blijven, zolang wij die talen slechts als grammatici kennen. Raadt men naar het aspect dat een Rus in een bepaald geval zou gebruiken, zonder dat men de taal prakties goed beheerst, dan is er alle kans, dat men misraadt, en spreekt men van Nederlands perfectief of imperfectief werkwoordgebruik, dan zullen onze constructies in menig punt gelogenstraft worden door die talen, die inderdaad deze aspecten onderscheiden. Trouwens, waar

het reeds bij objectieve kategorieën principiëel onjuist is ze te erkennen voor een taal, waar zij niet door formele middelen worden gekarakteriseerd, geldt dat in dubbele mate voor de subjectieve kategorieën van perfectief en imperfectief aspect, die zelfs in die talen, welke ze door een naar deze richting georiënteerd werkwoordsysteem ondubbelzinnig onderscheiden, niet zonder een fijn taalgevoel voor allerlei nuancen te begrijpen zijn.

Leiden.

N. VAN WIJK.

Deutscher, sprachatlas.

Van den DSA[1] is thans afl. 2 verschenen[2], ze omvat de woorden *mach*(*en*) (+ een aparte kaart voor de uitgang -*en*), *Brud*(*er*) (+ een kaart van de uitgang -*er*) en *laut*.

Van belang voor den Neerlandicus is in de eerste plaats de kaart van de uitgang -*en*. De grens tusschen westelijk *make* en oostelijk *maken* loopt van Coblenz af zigzagswijze in noordweste lijke richting - meestal een klein stukje oostelijk van den Rijn, een enkele keer ook even westelijk - op Nederland toe. De aansluitende Nederlandsche isoglosse (ik hoop haar later nauwkeurig te beschrijven) zet zich in precies dezelfde richting naar de Zuiderzee voort en eindigt bij Nijkerk.

Bij *Bruder* doet zich het merkwaardige geval voor, dat er vier aan Nederlandsch gebied vastzittende protuberanzen met *ö*- (*ü*-)- uitspraak aan het licht komen, terwijl het overige Nederduitsche gebied dat onmiddellijk oostelijk van onze grenzen ligt, géén Umlaut in dit woord kent. Het vrijwel homogene oostfriesche *ö*-gebied zal men van het - eveneens homogene - Groningsche *bruier*-gebied wel niet kunnen scheiden. De drie 'zakken', waarvan resp. Neuenhaus (hoofdstad van Neder-Bentheim), Vreden en Kleef de centra vormen, hangen ongetwijfeld samen met een omvangrijk (Drentsch-)Geldersch-Overijselsch *breur*-gebied, waarvan ik de nauwkeurige grenzen niet kan aangeven.[3] Hier - als in zoovele gevallen - is een bevredigende verklaring der taalverschijnselen in het uiterste westen van Duitschland slechts

1) Aldus zal ik voortaan afkorten.
2) Afl. 1 besprak ik *N.T.* XXI (1927), blz. 215-217.
3) Vgl. o.a. Gallée: brör, Fijn van Draat breür, Van Schothorst: *brö ər*, Zwolle: *breur*.

mogelijk, wanneer we de Nederlandsche feiten in hun volle omvang kennen. Van de vier genoemde gebieden zijn er althans drie, die zich ook in andere opzichten door 'Nederlandsche', soms zelfs 'Hollandsche', eigenaardigheden kenmerken. Van Oostfriesland en Kleef is dit algemeen bekend. Ook weet men, dat van de Graafschap Bentheim juist Neder-Bentheim bijzonder onder Nederlandsche invloed heeft gestaan,[1] wat op de kaarten van Wenker's bureau telkens duidelijk aan het licht komt. Het *ö*-gebied omvat ook hier juist weer het gebied van Neder-Bentheim. Wie het artikel van A.G. van Hamel over *Ons conservatieve klankstelsel*[2] gelezen heeft, zal moeten inzien, dat deze specifiek 'Oostersche' *ö* maar niet dadelijk door de eene of andere neogrammatische dooddoener verklaard zal kunnen worden.

Ten opzichte van de *laut*-kaart zou ik kunnen volstaan met de opmerking, dat in Rijnland en Westfalen, evenals in de Hollandsche omgangstaal, *hart* gezegd wordt.[3] Maar in de tekst wordt een verklaring van de vorm heller gegeven, waarop ik nog even dien in te gaan. Deze vorm, zoo lezen wij, is op te vatten als 'ndl. *helder* mit Assimilation *-ld-* > *-ll-* und nicht Komparativ zu hell!' 'Und da ist es nun auffällig, dass in der weiteren Nachbarschaft dieses *heller-* Bezirks *laut* und *hart* auf unserer Positivkarte oft mit der Komparativendung erscheinen, so oft, dass hier auf S. 59 die Fälle besonders hervorgehoben werden durften, die sich bei Oldenburg und östlich von Bremen sogar zu *lauter-*, am Teutoburgerwald zu *härter-*Enklaven zusammenfassen lassen. Weitere Untersuchung gehört nicht hierher; aber aus dialektgeographischen Gründen drängt sich die Frage sofort auf, ob nicht diese *lauter* und *härter* ihre Endung einstigem *heller* verdanken!' Bij deze op zichzelf scherpzinnige verklaring wordt geen rekening gehouden met het feit, dat er omtrent een Nederlandsch *helder*-gebied (*helder* in de beteekenis van 'luid') niets bekend is. Het komt mij niet waarschijnlijk voor, dat er in onze oostelijke provinciën (waar men het dan toch in de eerste plaats zal moeten zoeken) een dergelijk gebied bestaat. Hit het *Mnl. Wb.* III, 295 is niet ondubbelzinnig op te maken of het woord zeldzaam is, dan wel 'tot heden in het mnl. niet gevonden'. Het Leidsche *Wb.*

1) Vgl. o.a. J.W. Muller in *N.T.* XV (1921), blz. 246.
2) *Tschr.* XLVII (1928), blz. 8-25.
3) De zin van Wenker luidt: 'Man muss *laut* schreien, sonst versteht er uns nicht'.

geeft wel-is-waar een bijbeteekenis ‘luidklinkend’, maar uit de voorbeelden blijkt, dat daarmede ‘niet dof of gesmoord’ bedoeld is. Vergelijkt men de 6 beteekenissen in Ter Laan's *Niew Groninger Woordenboek*, dan ziet men, dat ze zonder bezwaar tot de grond-beteekenis ‘clarus’ te herleiden zijn. Dat is voor mijn taalgevoel ook het Hollandsche *helder* en ik meen, dat de Overijselsche beteekenis daarvan nauwelijks afwijkt; alleen meen ik opgemerkt te hebben, dat het woord in Overijsel met bijzondere voorliefde voor ‘proper’ wordt gebruikt.

Zonder nadere gegevens zal men het Westfaalsche *heller* dus niet als een ontwikkeling uit *helder* mogen beschouwen, maar eenvoudig als een comparatief, evenals *lauter* en *härter*. Erg veel diepzinnigheid lijkt me trouwens voor een verklaring dezer comparatieven niet noodig. Ook ten onzent kan men toch zeggen: ‘je moet *hard* spreken anders verstaat hij ons niet’ zoowel als: ‘je moet *harder* spreken’. Dat is een psychologische kwestie. De eenvoudige landman, die niet schreeuwt vóór hij geslagen wordt, zal dunkt me eerst rustig afwachten, tot de persoon tot wie hij zich richt een proeve van bekwaamheid in het spreken tegen een doove heeft afgelegd en dan eerst komen met zijn waarschuwing: ‘je moet *harder* spreken.’

De prachtig uitgevoerde kaarten (wat een moeite en geduld moet er aan zijn besteed!) geven ook verder nog veel belangrijks, maar de specifiek-Duitsche problemen, kunnen hier niet besproken worden.

Hamburg, Juni 1928.

G.G. KLOEKE.

Germanisches Seminar der Universität.

Naschrift.

Dat het *breur*-gebied zich ver westwaarts uitstrekt, blijkt uit het materiaal van Van Schothorst, dat mij welwillend door den verzamelaar ter beschikking is gesteld. Alle plaatsen (ook de Utrechtsche) hebben *breur* (Schaarsbergen heeft de, hier niet ter zake doende, schrijfwijze *bruur*; het zeer onvolledig ingevulde blaadje voor Woudenberg heeft het, wel eenigszins bevreemdende, *broeder*). Ook Winkler geeft voor Soest *breur*, In *Tschr.* XLVI (1927), blz. 262 vermeldt Van Haeringen den vorm *breur* bij Breero.

Van Effens spectatoriale geschriften in hun verband met de Duitsche.

Het oordeel over onze spectatoriale literatuur luidt - bij alle erkenning van het nuttig gebruik, dat ervan gemaakt wordt - doorgaans niet gunstig. De gronden, waarop dit oordeel berust, zijn bekend; in hoofdzaak komen ze overeen met de bezwaren, welke dikwijls zoo belemmerend kunnen werken bij de bestudeering van het achttiende-eeuwsche geestelijk leven ten onzent. Hetgeen we echter licht uit het oog verliezen, is, dat, hoe voelbaar deze bezwaren ook zijn, ze een naar evenredigheid ongunstig oordeel slechts tot op zekere hoogte rechtvaardigen. Immers, dat wij ons over de geestelijke beschaving van onze voorouders een juist denkbeeld zouden kunnen vormen, blijft toch altijd een illusie; onze waarneming in dezen strekt zich slechts over enkele gebieden uit en we meten een ‘cultuur’ af naar hetgeen we daarvan binnen dien beperkten gezichtskring ontwaren. Dat met name de beoordeeling van een tijdperk als de achttiende eeuw ongunstig beïnvloed wordt, door een waardeering, die in hoofdzaak literair is, valt niet te ontkennen. En een voor dit tijdperk zoo kenmerkend verschijnsel als het moralistische periodiek vergaat het eigenlijk nog slechter, waartoe het feit, dat de onwillekeurig als vergelijkingsobject gebruikte engelsche ‘Spectator’ naast andere ook aesthetische kwaliteiten vertoont, het zijne bijdraagt.

Ongetwijfeld is er voor deze literatuur nog wel meer dan zuiver letterkundige belangstelling geweest. Deze gold echter òf de daarin geschilderde maatschappelijke toestanden òf de wijsgeerige en religieuse denkbeelden, welke ze verkondigde, òf tenslotte - voor zoover het Van Effens geschriften betreft - de gegevens, die men daarin hoopte te vinden aangaande den auteur zelf. Nimmer heeft intusschen deze belangstelling kunnen leiden tot een aanvaarding van het spectatoriale geschrift als een eigen genre, als een merkwaardige uiting van het toenmalige geestesleven, op zijn beurt voor dit laatste weer van een wel moeilijk te bepalen, maar toch zeker niet te onderschatten beteekenis. Als gevolg hiervan heeft men zich eigenlijk ook nooit

begeven in een bestudeering van de verhouding tusschen de spectatoriale literatuur in ons land en daarbuiten, een studie, die - gelijk we met het in dit opstel te bespreken voorbeeld hopen aan te toonen - tot belangwekkende uitkomsten voeren kan.

In het tijdschrift 'Englische Studien' van 1901 heeft H. Kraeger gewezen op de verwantschap tusschen het Duitsche spectatoriale geschrift 'Der Patriot' en een Engelsch werk 'The German Spy'[1]. Dit laatste boek, waarvan in 1738 een eerste, in 1740 een tweede druk in Londen verscheen, bevatte 48 brieven door een Engelschman op zijn reis over Noordduitsche steden geschreven, dateerende uit de jaren 1726-1727, zonder dat het blijkt, wie de schrijver is. Van belang is het echter, dat deze ter afwisseling een aantal verhalen, allegorieën en visioenen invlecht, die grootendeels ontleend zijn aan den hierboven genoemden 'Patriot'. Eigenaardig genoeg heeft er hiernaast blijkbaar op sommige punten ook een beïnvloeding in omgekeerde richting bestaan. Dit zou dan volgens Kraeger zoo verklaard moeten worden, dat de anonyme briefschrijver in 'The Spy' naar alle waarschijnlijkheid tijdens zijn verblijf in Duitschland met den kring der uitgevers van den 'Patriot' in betrekking stond, van wie een dus in ieder geval zijn brieven onder oogen moet hebben gehad.

Wat dit eenigermate ingewikkeld geval voor ons zijn belang geeft, is, dat er in onze literatuur een figuur valt aan te wijzen, wiens werk in een dergelijke dubbele verhouding staat tot den 'Patriot' nl. Justus van Effen. Een van de meest beteekenende 'moralische Wochenschriften' van Duitschland krijgt hiermede ook voor onze vaderlandsche letterkunde een zeker gewicht.

'Der Patriot', van 1724-1726 in Hamburg verschijnende, is een der eerste en misschien wel het beste der talrijke Duitsche spectatoriale geschriften geweest. Medewerkers waren onder leiding van den bekenden Michael Richey de leden van het in 1724 in Hamburg opgerichte 'Patriotische Gesellschaft' en hun verhandelingen hadden een zoo groot succes, dat het blad het eerste jaar reeds 5000 abonné's telde. Ook in een zeer groot aantal geschriften voor en tegen den 'Patriot' deden de tijdgenooten van hun niet altijd welwillende belangstelling blijken[2],

1) *Englische Studien*, Bd. 29, p. 211-234.
2) Vgl. o.a. *Zeitschrift für Vergleichende Litteraturgeschichte*, N.F. II (1889), p. 387.

w.o. door den naam van den auteur, J.J. Bodmers 'Antipatriot' (1728) nog niet geheel onbekend is. Toch heeft de bestrijding blijkbaar aan de algemeene waardeering geen afbreuk gedaan; herdrukken zagen in de jaren 1728/29, 1737/38, 1747 en 1765 het licht[1]. Nog Herder - om ons tot zijn waardevol getuigenis te bepalen - verklaart, als hij in zijn 'Briefe zur Beförderung der Humanität' over het optreden van Brockes, Bodmer en Breitinger te spreken komt: 'Immer bleibt Deutschland diesen Reformatoren des Geschmacks, so wie den Hamburgischen Patrioten Dank schuldig; sie thaten, was sie zu ihrer Zeit thun konnten'[2].

Het is niet zeer moeilijk bij de lectuur van Van Effen, die vrij openhartig is met het vermelden van zijn voorbeelden, op het spoor van den 'Patriot' te komen. Zijn langzame wending van Frankrijk naar Engeland is alleen reeds uit de veelvuldig vermelde namen der door hem nagevolgde schrijvers af te lezen. In 'Le Misantrope' vinden we voornamelijk La Bruyère genoemd, in 'La Bagatelle' prijst hij naast dezen reeds meermalen Addison en Steele, terwijl hij in den 'Hollandschen Spectator' het voorbeeld der laatsten geheel tracht te volgen. Tevens echter heeft hij dan ook voor Duitschland aandacht over. 'Engeland, Duitsland, Vrankrijk en Holland', zoo lezen we bij hem, 'hebben de boekvertrekken van eene ontelbare menigte van menschen met zulke zedeschriften vervult, het dikwijls herdrukken en vertalen derzelver vertoont genoegzaam de algemeene toestemming, die ze verkreegen hebben'[3]. En wat Duitschland hier beteekent, vinden wij nader omschreven in een ander vertoog: 'Ik heb hoe langs hoe meer moed, dat met'er tijd de Hollandsche Spectator, nog de Britsche schriften van dezelfde natuur, nog de Duitsche Patriot, waarvan ik in 't kort mijn gevoelen uitvoerig meen te opperen, weinig zal behoeven te wijken'[4].- Al komt hij later nog eens op deze belofte terug[5], hij geeft er tenslotte geen gevolg aan. Wel noemt hij de 'deftige Hamburger Patriot', gelijk deze in een zijner vertoogen heet, herhaaldelijk[6].

Staat het dus vast, dat Van Effen den 'Patriot' kende, minder

1) Zie: Joachim Kirchner, *Die Grundlagen des deutschen Zeitschriftenwesens*. I, Leipzig, 1928. p. 38, 121.
2) *Herders sämmtliche Werke*. Hrsg. v.B. Suphan. Bd. 18, p. 128.
3) 147. Ik citeer de eerste uitgave.
4) Vert. 111.
5) Vert. 213.
6) Vert. 124, 202, 268.

zeker is het, of hij het Duitsche origineel ook heeft gezien. Immers, in 1732 was onder den titel 'De Patriot of duitsche zedemeester' te Leiden een Nederlandsche vertaling van den hand van Mattheus de Ruusscher verschenen[1]. De eerste maal, dat Van Effen in zijn 'Hollandschen Spectator' op het tijdschrift schijnt te doelen, is in het 81e Vertoog van 4 Augustus 1732. En ook het grootste gedeelte van de hierna te behandelen ontleeningen valt in of na het jaar 1732.

Slechts één geval van overeenkomst is er namelijk, dat van vroegeren datum is. Naar aanleiding van de met hun degens op de beurs paradeerende kooplieden geeft Van Effen in vertoog 9 van den 15en October 1731 een beschouwing over deze mode ten beste, die door haar punt van uitgang wel eens geïnspireerd kon zijn op een zinsnede in het 24e stuk van den 'Patriot', waarin het heet: 'Op onze beurs vertonen zich zo veel rode kleren en degens, dat zij meêr een krijgsraad van officiers, als een gezelschap van kooplui gelijkt'[2].

Dat op dergelijke wijze een enkele zin voor Van Effen aanleiding geweest is voor een lange uitweiding, zien we meer. Zoo verhaalt in nummer 126 de 'Patriot' over een kwaadsprekende, spionneerende buurvrouw Falconia: 'Niet alleen moeten de kinderen en dienstboden haar spions zijn, maar zij houd eige oude wijven, die hier en daar een boodschap moeten maken, en haar, wat zij gehoort en gezien hebben, aanbrengen'[3]. In den 'Spectator' is deze zin tot een beschouwing van eenige bladzijden uitgedijd, waarin niet alleen het navragen bij dienstboden en het uithooren van kinderen besproken wordt, maar ook het exploiteeren van een 'zoort van gevaarlijke Vrouwluiden, die al werken ze niet, wel een fortuintje maken .... bekend onder den naam van Labeyen'[4].

Soms is het dezelfde anecdote, als van die eenvoudige van geest, die, vol verwachting toegesneld, om het voorbijrijden des konings van nabij te zien, teleurgesteld wordt, omdat het

1) Leiden, 1732. 3 dln. Deze vertaling is reeds door Dr. J. Hartog in 'De spectatoriale geschriften van 1741-1800', Utrecht, 1873, p. 6 vermeld. Een vergelijking met het origineel (exemplaar uit de Staats- bibliothek te Berlijn) leerde, dat er slechts op zeer ondergeschikte punten eenige verschillen waren. Daar de duitsche uitgave in ons land niet aanwezig is, citeeren we derhalve in den vervolge de vertaling.
2) I, p. 282.
3) III, p. 226.
4) Vert. 48.

maar een mensch blijkt te zijn, welke ons zoowel de Patriot[1] als de Hollandsche Spectator vertellen[2].

Er vallen naast dergelijke ontleeningen op kleinere schaal ook eenige stukken aan te wijzen, die in keuze en behandeling van onderwerp zoozeer overeenstemmen, dat het voorbeeld van den 'Patriot' hier wel van invloed moet zijn geweest. Ongetwijfeld - een der hierna te vermelden gevallen zal dit nog eens aantoonen - begeeft men zich hier op een gevaarlijk terrein. In de spectatoriale literatuur komen een aantal vaste onderwerpen voor, die men op voorgang van Addison en Steele vrijwel overal in de verschillende navolgingen behandeld vindt, zoodat zonder nadere gegevens elke conclusie omtrent ontleening eigenlijk onmogelijk is. Anders wordt het natuurlijk, wanneer de overeenkomstige verhandelingen zaken betreffen, die òf niet òf op geheel andere wijze in de bekende Engelsche geschriften besproken worden. Een dergelijke overeenstemming nu is het, waarmede we, naar ik meen, in het volgende te doen hebben.

Het burgergastmaal, ons door 'Patriot' en 'Hollandschen Spectator' beschreven, treft door talrijke elkaar gelijkende details: de tafels overladen met spijzen, waarvan aanblik en geur alleen reeds bij voorbaat den eetlust doen verdwijnen; de dwaze, overdreven plichtplegingen, voordat een ieder tot zitten komt; het misbruik van het drinken op steeds weer nieuw bedachte gezondheden; het hinderlijke aandringen van den gastheer, toch vooral niet matig te zijn bij een zoo welvoorzienen disch; de trek tenslotte, dat zoowel de Spectator als de critische gast in den 'Patriot' na afloop van den maaltijd aan het gezelschap der dames bij koffie en thee den voorkeur geven boven dat der heeren, die zich met wijn en pijp vermaken[3].

Op niet onaardige wijze wordt verder in beide tijdschriften met een bepaald soort Fransche literatuur dier dagen de spot gedreven[4]. Dit geschiedt in den vorm van een brief door een petit-maître geschreven, waarin deze zijn bijzondere kwaliteiten als zoodanig ophemelt en om bemiddeling verzoekt, teneinde zijn verhandelingen op het gebied der galanterie gedrukt te krijgen. In beide brieven, die eenzelfde mengelmoes van Fransch en moedertaal vertoonen, vindt men een lijst van deze verhande-

1) Nr. 77, Dl. II, p. 271 e.v.
2) Vert. 86.
3) Holl. Spect., Vert. 68 en Patriot, Nr. 33, Dl. I, p. 375 e. vv.
4) Holl. Spect., Vert. 123 en Patriot, Nr. 111, Dl. III, p. 67 e. vv.

lingen aan het slot. Daarbij zien we in den 'Patriot' titels vermeld als: 'Les révolutions du Toppé'[1], waaraan toegevoegd een 'Dictionnaire historique et critique des frisures anciennes et modernes', 'Méthode de jurer galamment', 'L'équivoque solide'. De Spectator geeft een opsomming in denzelfden geest, waarin o.a. voorkomen: 'De l'effronterie excusable', 'De l'art de dire des équivoques sans faire rougir', 'De l'origine des Toupets, et comment on les doit friser'.

Het stuk in den 'Patriot' werd aan dit blad gestuurd door den l8-jarigen Friedrich von Hagedorn, ons hoofdzakelijk als een vroeg vertegenwoordiger der Anakreontiek bekend, doch die toch nooit zijn neiging tot het moralistische verloochend heeft[2]. Dat hij hiermede het model heeft geleverd voor den brief in den 'Hollandschen Spectator' is wel zeker, al geeft deze, gelijk ook in de andere gevallen, ons een zeer zelfstandige bewerking[3].

Een karakteristiek staal van deze werkwijze vinden we tenslotte in een van de bekendste vertoogen van Van Effen nl. dat over 'Thijsbuurs Os'[4].

De 'Patriot' grijpt meermalen de gelegenheid aan uiting te geven aan zijn bewondering voor Hamburgs bloei als handelsstad, waarbij hij vooral den nadruk legt op het verschijnsel, hoe uit alle oorden der wereld de gebruiksartikelen hier samenstroomen. Op dergelijke wijze verheugt hij zich in een zijner stukken over de groote menigte vee, dat tegen den winter in zijn stad ter slachtbank wordt geleid, wat hem een teeken is van den welstand van Hamburgs burgerij[5]. Om dit beter tot

1) In de Duitsche uitgave. (Hamburg, 1724-'26) staat: 'des Toppés'
2) Emil Umbach '*Die deutschen moralishen Wochenschriften und der Spectator von Addison und Steele, ihre Beziehungen zu einander und zur deutschen Literatur des 18. Jahrhunderts*'. Diss. Strassburg, Strassburg, 1911, p. 73.
3) Volgens Dr. W. Zuydam 'Justus van Effen. Een bijdrage tot de kennis van zijn karakter en zijn denkbeelden', Gouda, 1922, p. 180 en 182, zou dit vertoog, evenals de meesten uit de z.g. 'Salettenoorlog', waarschijnlijk niet van Van Effen zijn. Bewezen is dit geenszins, terwijl al ware het zoo, het aan ons betoog weinig afdoet. We wijzen nog op de overeenstemmende elementen in de allegorie in den 'Patriot', nr. 125 en den 'Holl. Speet.' Vert. 289 en 291, waarvan het auteurschap - met meer grond - door Zuydam ook aan Van Effen ontzegd wordt.
4) Vert. 117.
5) Nr. 98.

zijn lezers te laten doordringen, verhaalt hij van een door hem bijgewoond gastmaal, dat ter gelegenheid van de slacht was aangericht. Ten huize van den gastheer vond hij dan naar 's lands gebruik een paar geslachte ossen hangen. ‘Het gezelschap was even bezig met dezelve te bezien’, zoo lezen we, ‘en ik betrachtte op mijn beurt zo wel de grootte als de ongemene vetheid dezer dieren, maar het meest de cierlijkheid van het zo wel doorgroeide vleesch, dat geen schilder het schoner zou hebben kunnen schilderen’[1)].

Bij Van Effen verklaart Thijs, opgetogen over de gunstige resultaten van het slachten van zijn os, met woorden, die onwillekeurig aan den ‘Patriot’ herinneren: ‘Maar 't was wel wat anders te zeggen, toe 't opgehakt wierd, waar men 't voelde 't was overal even dik, en Nierbedden, Nierbedden, geen schilder kon ze beter schilderen’.

Er is echter meer. In het verhaal van den ‘Patriot’ deelt de gastheer mede, gewoon te zijn bij de slacht, dankbaar Gods weldaden gedenkend, een kleinen maaltijd te geven, zonder extra kosten, daar hij het voor ‘onverantwoordelijk hield, dat men bij zulke gelegenheid zoveel, en dikwijls meêr verteerde, als de hele os gekost had’[2)]. Is in deze passage niet juist het euvel geformuleerd, dat in het Hollandsche stuk de woede van Thijsbuurs ega opwekt en dat aan dit stuk eigenlijk den zin en de komische kracht geeft?

Wanneer we het meest typische moment van de levendige schets van Van Effen in beeld moesten brengen, dan zou ongetwijfeld voor alles in aanmerking komen de figuur van Thijs, den ganschen ochtend doorbrengende met over zijn onderdeur te leunen, een pijpje in den mond en verdiept in de beschouwing van zijn aan de stoep vastgebonden os. Juist dit beeld nu is het, dat we in het Duitsche verhaal terugvinden. ‘Het gantsche gezelschap stemde eindelijk toe,’ zoo luidt het daar in een verslag van het tafelgesprek, ‘dat het een burgerman, die een grote huishouding had, een ongelooflijk vergenoegen moest geven, als hij zijn huis, door een ordinare slachting, gedurende den winter verzorgt zag - Van diergelijk vergenoegen, viel een van het Gezelschap daar tusschen in, ben ik noch dezen morgen een ooggetuige geweest: ik ging door een zekere straat in de nieuwstad, en vond voor mijn Barbiers huis een taamlijk groten Os

1) Dl. II, p. 495.
2) Dl. II, p. 496.

gebonden. De Man, dien hij toequam, had zich een stoel voor zijn deur laten zetten, daar hij opzat, en met een pijp in den mond zijn Os met zo veel genoegen aanzag, dat ik 'er mijn zonderlinge lust aan had'[1].

De bescheiden beteekenis, die de 'Patriot' voor den 'Hollandschen Spectator' gehad heeft, is voor onze beoordeeling van den laatste toch van een zeker gewicht, omdat wij nu eenmaal over Van Effen heen steeds weer naar Engeland willen zien en belangstelling, voor wat Duitschland bood, bij hem in de laatste plaats verwachten. Opmerkelijk is het echter, dat de verwantschap Spy-Patriot, waarvan we in het begin van dit artikel uitgingen, ook daarin met de verwantschap Van Effen-Patriot overeenstemt, dat het Duitsche blad evenzeer ontvangen als geschonken heeft. Hoe dit bij 'The Spy' mogelijk was, vermeldden we reeds; dat Van Effen hier voorbeeld zijn kon, dankte hij zijn Fransche moralistische geschriften.

Het eerste periodiek van Van Effen, 'Le Misantrope' begon te verschijnen in Mei 1711, toen 'The Spectator' nog slechts twee maanden oud was; 'La Bagatelle' zag in 1718 en 1719 het licht, toen door Fransche vertalingen de Engelsche moralistische weekbladen aan Europa werden bekend gemaakt. Het staat immers vast, dat de Engelsche spectatoriale literatuur, met name in Duitschland, waar zij een zoo geweldigen opgang gemaakt heeft aanvankelijk voornamelijk in Fransche vertalingen van invloed kon zijn. We behoeven ons dus niet te verwonderen, wanneer Van Effens eigen getuigenis omtrent 'Menschenhaater' en 'Bagatelle' als zouden deze 'agting bij de braaffste verstanden van Europa verdient en verkreegen hebben[2] een gedeeltelijke bevestiging blijkt te vinden in het feit, dat navolging ook van deze Fransche geschriften meermalen bij de soortgelijke buitenlandsche literatuur aan te wijzen is.

Een bijdrage in dezen was jaren geleden het artikel van Baebler, waarin deze de verwantschap tusschen 'La Bagatelle' en het van 1722-'23 verschenen 'Bernisches Freytagsblättlein' behandelde en aantoonde, dat 'Spectateur', 'Babillard' en 'Bagatelle' de bronnen voor dit blaadje geweest waren[3].

Een dergelijk geval zien we thans hier bij den 'Patriot'.

1) Dl. II, p. 498.
2) Holl. Spect., Vert. 1.
3) J.H. Baebler in *Zeitschr.* f. *vergl. Litteraturgesch.*, N.F., Bd. XII (1898), p. 354 e. vv. Het artikel is overigens weinig overzichtelijk.

Een bewijs, dat ons land voor het Hamburgsche blad op dit gebied iets beteekende, schijnt wel, bij een debat over de vooren nadeelen van den ‘Patriot’, de uitlating van een der twistenden: ‘Wat Patriot, wat Patriot! de man moet weten, dat hier in Hamburg diergelijk schrijven niet aangaat. In Engeland, Vrankrijk, en Holland, laat ik het passeren, maar hier komen zulke bladen slecht te pas’[1]. De hierna volgende plaatsen, weinig in aantal en op zichzelf van geen groot belang, zijn toch voldoende om het vermoeden te wettigen, dat met ‘Holland’ in deze passage zeker ook op Van Effens geschriften gedoeld zal zijn.

In ‘Le Misantrope’ komt in een overigens zeer weinig beduidend vertoog een teekening voor van een wereldsch geestelijke in conversatie met een viertal dames: ‘Tandisque ce Galanthomme négligemment couché dans un Canapé, disoit de jolies bagatelles, ou qu'il mordoit ses lèvres en étudiant des minauderies dans un miroir de poche, toute la Compagnie s'empressoit à lui servir du Caffé, à y mettre la doze de sucre qu'il faut pour un Ecclésiastique, et à lui présenter des Confitures’[2].

Zou het deze ‘abbé’ niet zijn, die den ‘Patriot’ bij de volgende uitbeelding van een saletjonker tot model gezeten heeft? ‘Ik merkte inzonderheid,’ zoo verhaalt de bezoeker van het salet, ‘dat de meeste dames het druk hadden, om een jongen welgemaakten edelman te onderhouden, die eerst onlangs van zijn reyzen te rug gekomen was. De eene schonk hem koffy, de andere deed 'er zuiker in, de derde langde hem het kopje over, en de vierde presenteerde hem confituren: onderwijl dat de gelukkige gunsteling met zijn snuifdoos, orlogie, zak-spiegeltje en waaier beurt om beurt speelde’[3].

Een geheel ander voorbeeld geeft ons het 135e nummer van den ‘Patriot’. Hier kan feitelijk niet van een ontleening gesproken worden, daar de keuze en behandeling van het onderwerp geheel zelfstandig zijn. Toch stemt in denkbeeld en geest dit opstel zoo treffend overeen met een dergelijk stuk in ‘La Bagatelle’, dat er moeilijk aan een toeval gedacht kan worden.

De ‘Patriot’ dan geeft in den vorm van een brief een parodie op de al te gereede wijze, waarmede men in de wereld der ge-

1) Nr. 64, Dl. II, p. 127.
2) *Misantrope*, II (La Haye, 1713), nr. 14, p. 107.
3) Nr. 75. Dl. II, p. 251.

leerden de loftrompet steekt over elkanders verdiensten. ‘De ware oorzaak,’ zoo zegt de schrijver, ‘van het gebrek eener diepe geleertheid is, mijns dunkens, geen andere, als dat de geleerden zelf elkander niet meêr vlijtig genoeg prijzen. Daar hoorden meêr levensbeschrijvingen, meêr eeregedachtenissen, meêr lofschriften van geleerden in de wereld te zijn’[1]. Hij verzoekt nu steun bij de uitwerking van een geniaal plan, dat daaraan tegemoet zon komen. Naar het voorbeeld van een z.g. .‘doodkas’, een begrafenisfonds dus, stelt hij zich nl. voor onder de geleerden een fonds op te richten met opgewekter naam en strekking, een ‘Levenskas’. Al diegenen, die geleerd zijn en vooral zij, die daarvoor willen doorgaan, dragen tot deze kas bij, waarvoor dan na hun dood hun nabestaanden een naar den eisch opgesteld levensbericht zullen ontvangen, meer of minder uitgebreid al naargelang van de bijdrage. Dit denkbeeld wordt dan verder uitgesponnen, terwijl de ontwerper tenslotte meedeelt reeds 200 lofschriften in voorraad te hebben, waartoe hem de personen alleen nog maar ontbreken. Hij stelt voor deze lofredenen te verloten, daar de geleerde, die een dergelijk stuk wint, het met geringe moeite geheel pasklaar maken kan.

Met een verwant verschijnsel drijft op gelijke, wijze ‘La Bagatelle’ den spot. Vertoog 34 bestaat hier uit een - natuurlijk gefingeerden - brief, waarin er op gewezen wordt, hoe verbazend groot het aantal schrijvers is, die de wereld overstelpen met hun boeken, doch hoe het tevens te betreuren valt, dat deze werken dikwijls ontsierd worden door weinig geslaagde opdrachten. Om daarin te voorzien heeft de schrijver van den brief opgericht ‘une Manufacture de Dédicaces’, waar tegen bepaalde prijzen opdrachten in allerlei soorten te verkrijgen zijn. Naam noch persoonlijke hoedanigheden van den te loven Maecenas behoeft hij te weten; slechts opgaven omtrent geslacht, leeftijd, beroep en dergelijke wetenswaardigheden zijn gewenscht. Een groote verzameling van opdrachten heeft hij reeds in voorraad[2].

Een zoo groote overeenstemming kan eigenlijk slechts twee oorzaken hebben: òf ‘La Bagatelle’ is voor den ‘Patriot’ het voorbeeld geweest òf beide hebben .uit eenzelfden bron geput, hetgeen dan een der geschriften van Addison en Steele zou moeten zijn. Daar nasporingen in deze richting echter niets hebben

1) Dl. III, p. 328 e.v.
2) *Bagatelle* (Amsterdam 1742), Dl. I, p. 191 e. vv.

opgeleverd, geloof ik wel tot de eerste veronderstelling te mogen besluiten.

Dat men intusschen op het bestaan van een gemeenschappelijk voorbeeld bedacht moet zijn, leert ons het volgende geval.

Men kent de voorliefde voor fabels en allegorieën bij de moralistische weekbladen. Ook de 'Patriot' begeeft zich vrij dikwijls op dit terrein en verhaalt o.a. meermalen van bijzondere - meestentijds 'oostersche' - instrumenten en middelen, die hem in staat stellen onder den uiterlijken schijn de ware eigenschappen zijner medemenschen te herkennen. Een dezer instrumenten. - naar welks model ook de overige misschien wel verzonnen zijn - wordt ons uitvoerig beschreven in nummer 34 van den 'Patriot'[1)].

Het is een kunstig soort thermometer, afkomstig van een Arabisch philosoof uit de 'Americaansche stad Suriname', wat inderdaad uitheemsch genoeg klinkt. Gevuld met een blauw vocht, reageert deze thermometer niet op de hoogere of lagere temperatuur, doch doet hij dienst als 'Weerglas des verstands'. De eigenschappen van dit weerglas zou de Patriot bij de lectuur van zijn schrijvers ontdekt hebben: met groote nauwkeurigheid werd een boek, in de nabijheid van het instrument gebracht, naar zijn geestelijke hoedanigheid, ja ook de afwisselende waarde der passages bij een bepaalden auteur, geregistreerd. En zoo kon de 'Patriot', na op grond van tal van proeven een schaalverdeeling ontworpen te hebben, waarvan 'gezond verstand' het midden vormde, zich met dit kostbaar bezit in gezelschappen begeven, teneinde ook de hier aanwezige personen aan zijn proeven te onderwerpen. Wat - want waartoe diende anders deze uitvinding - tot velerlei nuttige beschouwingen leiden moest.

Het in den aanvang van dit opstel aangehaalde artikel van Kraeger vermeldt als een der ontleeningen van 'The German Spy' aan zijn Duitsche voorbeeld ook dit vertoog over het 'Wetterglas des Verstandes', dat als 'intellectual Thermometer or Weatherglass of the Understanding' in 'The Spy' voorkomt. Terecht meent de schrijver dan, dat deze thermometer niet 'made in Germany' is, maar van prima Engelsch fabrikaat en hij wijst in dit verband op een stuk in 'The Spectator', dat 'the dissection of a Coquet's heart' tot onderwerp heeft. In dit voor den schrijftrant der Engelsche auteurs zeer typische stuk wordt de uit het

1) Dl. I, p. 386 e. vv.

hart van de gestorvene gewonnen vloeistof ook als vulling van een thermometer gebruikt, om over bepaalde menschelijke eigenschappen inlichtingen te verstrekken[1].

Aan het gevaar, dat men loopt, wanneer men bij de gelijkheid van onderwerpen in de spectatoriale literatuur te weinig van deze geschriften in zijn onderzoek betrekt, is intusschen Kraeger met zijn stamboom: Spectator-Patriot-Spy niet ontkomen. Immers ook Van Effen wijdt in 'La Bagatelle' een vertoog aan een dergelijk instrument[2]. Bij hem is het een 'thermomètre de sanctification', waarmede nauwkeurig de zaligmakende invloed van orthodoxie en geestdrijverij bij tal van personen wordt aangetoond. Ook hier zijn de verschillende graden door namen, die met het doel van dit hulpmiddel verband houden, en waarbij 'demi-béatitude' bovenaan staat, aangeduid.

En daarmede is onze instrumentenverzameling nog niet complect. Van Effen nl. heeft ongetwijfeld naar een Engelsch voorbeeld gewerkt, doch het is vrijwel zeker, dat hem dit niet door 'The Spectator' is verschaft. Immers in het door Kraeger genoemde stuk vinden we het thermometer-motief slechts in het laatste gedeelte behandeld, als een niet meer dan vluchtige herhaling van wat ons 'The Tatler' veel uitvoeriger geeft. Hier is het een 'Church thermometer', die - hetgeen in 'The Spectator' o.a. in 't geheel niet voorkomt - ook weer een uitvoerig besproken schaalverdeeling vertoont en zich aldus tot het nemen van proeven leent[3].

Op dezelfde gronden als bij 'La Bagatelle' kan natuurlijk ook voor den 'Patriot' wel aangenomen worden, dat deze aan 'The Tatler' dit gegeven te danken heeft. De vraag, waarop het echter voor ons aankomt, is of hierbij door Van Effens blad een bemiddelende rol is gespeeld. Met zekerheid is op deze vraag geen antwoord te geven; dat er intusschen wel het een en ander vóór pleit om het in bevestigenden zin te doen uitvallen, leert ons een beschouwing van het volgende.

Allereerst hebben we te bedenken, dat 'The Tatler', hoewel ouder dan 'The Spectator' eerst dank zij diens beroemdheid vrij wat later en dan nog in mindere mate bekend werd. In

1) *Englische Studien*, 29, p. 223 e.v. Spectator, Nr. 281.
2) *Bagatelle*, Nr. 64. Dl. II, p. 69.
3) Nr. 220. Feitelijk een nadere uitwerking van het in nr. 214 voorkomende 'State weather glass'.

overeenstemming daarmede is dan ook van invloed van ‘The Spectator’ op den ‘Patriot’ en andere Duitsche bladen zeer dikwijls, van invloed van ‘The Tatler’ zelden of nooit sprake. Daartegenover is bekendheid met ‘La Bagatelle’ bij de auteurs van den ‘Patriot’ tamelijk zeker[1]. Verder is er een merkwaardig verschil tusschen het gebruik, dat Steele van zijn vinding maakt en de functie, die haar bij de twee andere bladen toebedeeld is. Steele vond hier slechts gelegenheid in een soort fabelvorm nog eens zekere toestanden te bespreken, die te bekend waren, om, op de gewone wijze behandeld, belangstelling te wekken. Zijn ‘State weatherglass' is een politieke barometer, inlichtende omtrent den algemeenen staatkundigen toestand des lands - de ‘gazetteer’ Steele verloochende zich hier niet! - en zijn ‘Church thermometer’ geeft, ook niet geheel vrij van politiek, de houding weer, die men in bepaalde milieu's en gedeelten van het land tegenover de kerk aannam.

De auteurs van ‘Bagatelle’ en ‘Patriot’ echter hebben bij de aanwending van dit motief vooral de bedoeling een welkome afwisseling te brengen; ze behandelen de uiterlijkheden met een zekere liefde en de lichte ironie, die Steele voor eigen fantasieën had, is hier verre. Opmerkelijk is het tenslotte, dat eerst bij Van Effen het instrument tot het doen van waarnemingen bij personen wordt gebruikt, wat ook in het stuk van den ‘Patriot’ als hoofddoel opgegeven wordt.

Met deze op zichzelf weinig gewichtige voorbeelden van ontleening moeten wij ons vergenoegen. Niet, dat andere punten van overeenstemming ontbreken zouden; doch deze betreffen doorgaans onderwerpen, die, schoon wel van belang, tevens van een te algemeenen aard zijn om als bewijs voor onderlinge beïnvloeding dienst te kunnen doen.

1) Gezien de beteekenis der Fransche vertalingen in Duitschland, zonden we kunnen volstaan met de vermelding, dat in de Fransche vertaling van ‘The Tatler’ het bewuste stuk in het geheel niet voorkomt. Echter, - in tegenstelling met andere Duitsche bladen - blijkt de ‘Patriot’ althans van ‘The Spectator’ naast de Fransche, zoowel de Duitsche als de Engelsche tekst te kennen! Vgl. Patriot, Nr. 154: ‘Mein Freund, der Spectator, bat einen Theatralischen Aufzug der 4. Jahrs-Zeiten nebst ihren Monaten ersonnen, dessen Beschreibung so wohl in den Französischen als Teutschen Uebersefzungen ausgelassen ist’.

Geven wij ons thans rekenschap van de beteekenis, die de verhouding tusschen Van Effens geschriften en den 'Patriot' heeft, dan is het duidelijk, dat deze, ondanks de uiterlijke gelijkenis, boven het incidenteele geval Spy-Patriot uitgaat. De afhankelijkheid van den 'Hollandschen Spectator' draagt wel een toevallig karakter, maar dan toch zonder eenig persoonlijk element, terwijl het feit, dat reeds in die jaren een Duitsche publicatie zoozeer de aandacht trok, voor de beoordeeling van de voor de achttiende eeuw zoo karakteristieke wijziging, die Duitschlands positie ten opzichte van ons land onderging, van belang is.

Vooral echter zijn het de verwante trekken bij Van Effens Fransche geschriften en den 'Patriot', die op een verschijnsel van wijder omvang en beteekenis wijzen, dan de overeenstemming tusschen enkele willekeurige periodieken.

Bij de onderzoekingen nl., aan de zeer talrijke Duitsche spectatoriale geschriften gewijd, is het gaandeweg gebleken, dat met name in de eerste jaren 'The Spectator' niet in zijn origineele gedaante, maar in Fransche vertalingen het voorbeeld is geweest[1]. Die Fransche vertalingen nu stamden echter vooral uit Holland, waren afkomstig uit het ons zoo meesterlijk door Joseph Texte beschreven milieu der Fransche émigrés, die met hun bedrijvige journalistieke werkzaamheid in tijdschrift en vertaling de Engelsche cultuur aan het continent van Europa ontsloten[2]. Wat is nu waarschijnlijker, dan dat naast de Fransche vertalingen der Engelsche spectatoriale literatuur de oorspronkelijke, in het Fransch geschreven, doch in Engelschen geest gedachte, geschriften van Van Effen, die in dit milieu een vooraanstaande plaats heeft ingenomen, eveneens in Duitschland belangstelling gevonden hebben? De hierboven aangehaalde voorbeelden van 'Freytagsblättlein' en 'Patriot' zijn niet voldoende, om een zoo algemeen geformuleerde stelling te bewijzen; wèl, om van een onderzoek in deze richting resultaat te mogen ver-

1) Daarom ook heeft Th. Vetter na zijn 'Der Spectator als Quelle der Discourse der Maler', Frauenfeld, 1887 deze kwestie opnieuw onderzocht in zijn opstel 'J.J. Bodmer und die Englische Litteratur' in 'Johann Jakob Bodmer. Denkschrift zum CC Geburtstag', Zürich, 1900, p. 313 e. vv.

2) J. Texte '*Jean Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire*', Paris 1895.

wachten[1]. Een resultaat in dien zin, dat Van Effen niet alleen door milieu en belangstelling, gelijk Texte, of door denkbeelden, gelijk Zuydam heeft aangetoond, internationaal blijkt te zijn, doch evenzeer door de verbreiding en werking zijner geschriften. Ons land zou aldus ook hier weer de taak van cultuurbemiddelaar hebben vervuld, welke het door alle eeuwen heen toebedeeld geweest is.

L. BRUMMEL.

Aantekening bij een brief van Potgieter.

6 December 1862 schrijft Potgieter[2] aan Huet:

'Amicissime!

> Hierbij het pan vischjen. Wij zullen de beide S's maar nietlaten proeven: den eerste zou het te veel studie vergen, en van de studie van den laatste vergen wij reeds veel. 'Kwâjongen, Pedant!' Schelde men hem wat men wil. Ik geloof, dat P. versus O[pzoomer][3] in zijn recht is, wat de aanmerkingen betreft, niet de manier. Het wordt inderdaad hoog tijd, dat O. 'de stem der waarheid eens hoore.' -

Gideon Huet tekent in een noot bij het 'panvischjen' aan: 'Een ingezonden stuk, bezig rond te gaan bij de redactie van de Gids', wat ons niet opheldert wie P. was, de kwâjongen, die het dorst bestaan Opzoomer te kritiseren.

Het gaat hier om een vrij merkwaardig geschrift - enthousiast, heftig, scherp, modern voor zijn dagen - van de 24-jarige Arnoldus Pannevis. Zijn 'Shakspere en de hedendaagsche Nederlandsche uitgaven en vertalingen zijner tooneelstukken. Kritische bijdrage tot de kennis van dichter en dichtkunst' deed hij in 1863 te Utrecht als brochure verschijnen, nadat de

1) Vgl. Umbach, a.w., p. 12 over hetgeen het spectatoriaal geschrift 'Der Jüngling' (Leipzig, 1747-1748) betoogt: 'Ein einziges Blatt eines Spectators, eines Van Effen, oder selbst ein Gedicht eines Hallers könne einen grösseren Philosophen zeigen, als viele hundert philosophische Systeme'.
2) E.J. Potgieter. Brieven aan Cd. Busken Huet. Uitgegeven door G. Busken Huet .... Eerste deel 1861-1868. Haarlem, 1901, 4-5.
3) Aanvulling van G. Huet.

studie een tijd lang - tè lang naar de zin van de heetgebakerde auteur - bij de Gids-redactie had berust toen ze reeds voor het tijdschrift was aangenomen.[1] Pannevis, die inziet dat Shakespeare's *taal* de ‘naaste oorzaak’ is ‘van zijn groote zedelijke kracht welke daarin bestaat dat hij de menschelijke ziel zichzelve doet aanschouwen’ verwijt Opzoomer, schrijver van ‘Shakespeare de dichter van het zedelijke leven’[2] en commentator, o.a. van Othello,een bekrompen-didactiese kunstbeschouwing; en,heet het, ‘Zijn Shakspere is geen dichter, maar slechts een samenvoeging van dat weinige, wat Mr. Opzoomer èn met eigen verstandelijken blik, èn met hetgeen hij uit de aanwijzing van anderen met zich kon assimileeren, van den ontzachlijken Engelschman heeft gezien’[3]; een bladzijde verder: ‘Ik durf met het volst vertrouwen het oordeel uitspreken, dat indien Prof. Opzoomer werkelijk de schoonheden van Shakspere besefte, hij juist alleen deze in een verhandeling over den Othello zou behandeld hebben, en er voor dingen als hij nu gezegd heeft geen plaats zou geweest zijn. Want waarlijk, hoe veel verstand daarin ook mag blijken, voor een waren lezer van Shakspere zijn zij niet anders dan zoutelooze gemeenplaatsen.’

Over Pannevis kon it geen biografiese gegevens vinden tot professor Prinsen mij een spoor wees door me attent te maken op het ‘Gedenkboek ter eere van die Genootskap van Regte Afrikaners[4], waaruit blijkt, dat de hoogst begaafde jongen in 1866 naar de Kaap emigreerde. Hij stierf er in 1884, 46 jaar oud, na een waarschijnlik wel heel droevig leven. Verschillende plaatsen uit het ‘Gedenkboek’ tonen aan, dat hij een rol in de wording van een nationale Zuid-Afrikaanse cultuur heeft gespeeld.

Een zijner familieleden deelde me onlangs mede, dat Pannevis vóór zijn vertrek uit Nederland, verscheiden artikelen in Duitse tijdschriften moet hebben gepubliceerd. Maar waarin? Elke inlichting hierover zou me zeer welkom zijn.

R. PENNINK.

1) Zie voorbericht van P.'s boekje.
2) Vòòr de 1ste afl. (Othello) van William Shakespeare, The Plays. Uitgegeven en verklaard door Mr. C.W. Opzoomer. Amsterdam, 1860.
3) Pannevis, o.c. 22.
4) Potchefstroom, 1926.

Boekbeoordelingen.

Dr. Jacoba H. van Lessen: *Samengestelde Naamwoorden in het Nederlandsch* (Gronings proefschrift) (Groningen - J.B. Wolters - 1928. Prijs *ƒ* 4.50).

Wie zich wel eens heeft beziggehouden met de geschiedenis van de woordvorming in 't Nederlands, weet hoe weinig nog op dit gebied onderzocht is. Het is een gelukkige gedachte geweest van Mej. Van Lessen, een onderdeel van dit terrein als onderwerp van haar dissertatie te nemen. Zij beperkt zich tot de samengestelde naamwoorden, maar vat de toevoeging 'in het Nederlandsch' ruim op, zodat zij meermalen teruggaat tot 't ogm. of zelfs 't idg. en ook het Duits en het Engels vergelijkt.

Het eerste hoofdstuk behandelt de samenstellingen van twee substantieven: de stam- en de kasus-komposita; *-s*, *-ə* als verbindingsklanken enz.[1] Schr. had nog kunnen wijzen op een nieuw soort koppeling dat langzamerhand veld wint en diametraal tegenover de oorspronkelike verbindingswijze staat, doordat het bepalende woord achteraankomt: *de wet-Colijn* (:**Colijn(s)-wet*). Hoe langer hoe meer nemen dergelike 'aaneenlijmsels' toe. De Romaanse talen zijn al verder op deze weg voortgeschreden, b.v. fra. *timbre-poste*: vgl. S c h m i d t , Die Sprachfamilien blz. 381 v.v. Tot de door Schr. genoemde verbindingswijzen, waarbij zij in de chaos van vormen enige regelmaat tracht te ontdekken, behoort ook de diminutiefvorm aan 't eind van 't eerste kompositielid, met als oudste voorbeeld: *lammekens leven* bij Kiliaen; daarnaast had *lammekens oore* bij Dodonaeus[2] genoemd kunnen worden. Na de bespreking van de aksentkwesties komt zij tot de appositionele samenstellingen: *Janmaat, Keesom, Mijdrecht*[3], *rendier; godmens, kandidaat-notaris* enz., waarbij invloed van uitheemse voorbeelden kan gegolden hebben; daarnaast verdienen de gekoördineerde samenstellingen genoemd te worden als *spinnecoppe, Mieremet*.[4] Hier en elders merkt men de voorkeur

1) Waarom hier en elders B e h a g h e l , Von deutscher Sprache (1927), niet gebruikt?
2) Ndl. Wb.
3) M u l l e r Nom. geogr. neerl. 6, 47.
4) B e e t s Museum 1924 blz. 297.

van de Schr. voor etymologiese kwesties, welke haar vaak verlokt tot een breder behandeling van bepaalde woorden dan in 't kader vereist wordt. Zo brengt de beschouwing van het woordtype *beeldjeskoop* haar tot een uitvoerige bespreking van *kieskauw*, waarbij de afleiding van 't adj. *kies* (en dan ook van *vies*) in 't geding komt, dat dan een ogm. *ī* zon hebben. Een gezonde skepsis behoedt daarbij de Schr. voor overijlde konklusies; maar ietwat vermoeiend wordt het voor de lezer, wanneer zij, zoals bij *weerwolf*, niets doet dan bezwaren opperen tegen gebruikelike afleidingen zonder een stap verder te komen.

In het 2de hoofdstuk: samenstelling van adjektief en substantief, worden tegenover elkaar gesteld die met verbogen en die met onverbogen adjektief, dus b.v. *blindeman, soetelief: jonkman, gadoot*. Soms gaat een woord van 't ene tot 't andere tiepe over: *grotevader* wordt *grootvader* (maar in de kindertaal nog *otepa*). Terwijl in oudere tijd de komposita met onverbogen 1e lid soms navolgingen van 't Frans zijn (*grootvader, schoonzoon, vroedvrouw*), is bij jongere meermalen Duitse invloed aannemelik (*groothandel, ideaaltoestand, privaatles*). Uitvoerig wordt de grote, groep van bahuvrîhi's besproken; men vindt ze als bijnamen in de volkstaal van de oudste tijden af; b.v. owvla. *Griele Quadenuese, Hannin Groothoefde, Willem Langhebene*[1)], ndd. (Hamburgs van de 13de eeuw) *Henricus Hasenore, Godeco Hunderpont*[2)], tot op onze dagen toe, vgl. b.v. in Querido's Jordaan *Matje Scheefduim, Riet kop-zonder-kies*. Het is hetzelfde milieu, waarin thuis behoren de elders (blz. 103 vlg.) door Schr. besproken 'Satznamen' vgl. owvla. (reeds in de 14de eeuw) *Jorijs Gaderpenninc, Janne Stec in die zee, Jan Coukebac*[1)]; ndd. *Johannes Springintgud, Winnepenning*[2)], en bij Querido *Madame Roer-me-nie en Raak-me-nie*; bij Sirks Joustra[3)] *Annegien Kiek-in-de-Vecht*; als naam van een straattiepe *Jantje-stap-netjes*. Wanneer Schr. Brugmann's woorden aanhaalt, dat het nog niet gelukt is het eerste lid van de bijnaam anders te verklaren dan als een imperatief, dan had daartegenover Behaghel's opvatting[4)] vermeld kunnen worden, dat de imperatiefnamen sekundair zijn: *Hassenpflug,*

1) J a c o b s , Het Westvlaamsch blz. 178 vlg.
2) M a h n k e n , Die hamburgischen niederdeutschen Personennamen blz. 71 vlg., resp. 88 vlg.
1) J a c o b s , Het Westvlaamsch blz. 178 vlg.
2) M a h n k e n , Die hamburgischen niederdeutschen Personennamen blz. 71 vlg., resp. 88 vlg.
3) Leven en Werken 13, 215.
4) Von deutschen Sprache 228 v.

Jagenteufel zou oorspronkelik zijn: ‘(ich) hasse den Pflug, (ich) jage den Teufel’.

Hoofdstuk III behandelt de samenstellingen van verbale stam plus substantief, die, zoals bekend is, hun oorsprong vinden in nomen actionis (= stam van 't verbum) + substantief, b.v. *roofvogel*; de latere opvatting als verbale stam blijkt duidelik uit klinkerveranderingen als in mnl. *wagescale: weegschaal*. Soms - hoewel in de jongere taal niet vaak - treedt ə op als verbindingsklank, b.v. *huilebalk, jokkebrok, krabbekat*, en, met gesynkopeerde *d, glijbaan, kruiwagen, leiband*; terecht wijst Schr. hier op invloed van de volgende konsonant, van ritme e. dgl.; 't ndl. zet n i e t de ogm. toestand voort. Biezondere aandacht verdient de groep met *-el*; m.i. dient men’ uit te gaan van woorden als mnl. *bedel-dach, schrickel-jaer*, die dirett bij 't w.w. aansluiten; *bedel-dach* leidde tot *sittel-dach, werkel-dach; schrickel-jaer* tot *lopel-jaer* enz. Eerst daarna ontstonden woorden als *vastel-avont, asscel-dach* met gelijkbetekenend 2de lid, maar met een subst. als 1e lid, en ten slotte kon dan ook, zoals vooral in 't gron. en 't ndd. is gebeurd, het *-el*-tiepe als zodanig produktief worden. Bij de met *endel-* samengestelde woorden schijnt ook de Schr. invloed van *middel-* niet te ontkennen.

In het 4de hoofdstuk komen de samenstellingen van subst. en adj. (partic.) ter sprake: *nieuwbakken; zeevarend* (waarbij ook *huiszittend*); de renaissencewoorden bij Vondel, Bilderdijk e.a., in 't biezonder de met *god-* samengestelde, waarvan *godgeklaagd* 't sterkst verbreid is; de jongste groep, die in de nieuwere literatuur onder hgd. (en eng.) invloed veel voorkomt als *maanbeschenen, bloedbevlekt*. Ook de woorden op *-zalig*; dan die waarbij een vergelijking ten grondslag ligt: *grasgroen, sneeuwwit* enz.

Het laatste hoofdstuk behandelt de samenstellende afleidingen. Weinig scherp is de bespreking van 't *tiepe goudpelde* (ogm. *-ōdi*) en, met apokope, *krombient* enz., in 't frankies door van ouds ontbrekend *ge-* scherp gescheiden van jongere tiepen als *breedgeschouderd*. Of de Schr. met een beroep op oude poëtiese adj. als ags. *gold-hilted* terecht *ghehaert* voor even oud als *ghehaer* verklaart, waag ik te betwijfelen.

Het gegeven overzicht toont voldoende, welk een rijke stof in. het boek behandeld is; ook ziet men daaruit, dat de Schr. het vele materiaal dat zij verzameld heeft, in de eerste plaats van de formele kant bekijkt.

Schr. beheerst haar stof uitnemend en toont zich in de literatuur

goed thuis; haar schrandere en tegelijk voorzichtige beschouwingen verheffen haar werk ver boven het peil van een normale dissertatie. Misschien had zij hier en daar wat kunnen bekorten, o.a. door bijeenbehorende problemen niet op verschillende plaatsen te behandelen, maar ook zoals het voor ons ligt, is het een boek van blijvende waarde.

Hilversum.

M. SCHÖNFELD.

Dirk Coster: *De Nederlandsche Poëzie in honderd verzen*. (Arnhem - N.V. Van Loghum Slaterus - 1927 (Prijs ƒ 2.95, geb. ƒ 3.95).

Men zou Dirk Coster onrecht doen, als men te veel hechtte aan de titel van dit boek. Natuurlik bedoelt hij niet dat dit de quintessens van de Nederlandse poëzie bevat; anders zou hij de epiese, dramatiese[1)], didaktiese poëzie buiten het terrein van de poëzie sluiten. De inleiding verduidelikt ons, dat met 'poëzie' inderdaad bedoeld is 'lyriek', al blijft dan de inconsequentie dat - alleen in de M.E.! - het verhalende genre door twee liederen vertegenwoordigd is. Coster heeft dus bijeengebracht wat hem in de Nederlandse lyriek het meest bekoorde, 'een parelsnoer, waarvan iedere parel op zuiverheid en echtheid beproefd is'. Als kunstgevoelig criticus, met onmiskenbare gaven als geestdriftig docent, schaart hij de lezers als het ware om zich heen, en leest met hen zijn lievelingsgedichten, met bewonderende woorden wijzende op de stemming van het gedicht, op fijne trekjes, die een oppervlakkige lezer zouden ontgaan. Dat met smaak en inzicht gekozen is, behoeft nauweliks gezegd te worden; evenmin dat een zo persoonlike keuze uiteraard eenzijdig is. Coster's smaak geeft duidelike voorkeur aan gedichten waarin religieuse - mystiek-getinte - gevoelens, geestelike liefde en natuurgevoel tot uiting komen. Het realisties-komiese, satiriese, zinnelik-erotiese, zo typies-Nederlandse elementen, blijft buitengesloten. Niet in de keuze zelf zit de verdienste van deze bloemlezing, want afgezien van enkele verrassende vondsten[2)] is een groot deel van de oudere poëzie

1) Tot enig misverstand geeft hij aanleiding als hij ergens (blz. LV, noot) Vondel's reien stelt tegenover 'het rhythmische *proza* der dramatische strophen(?).'

2) b.v. het mooie, weinig bekende gedicht van N. Beets.

algemeen bekend, maar in de toelichting, die ook het bekende in een nieuw licht doet verschijnen, verzen ‘die van louter overbekendheid onbekend blijven’ (blz. XLVII).

Deze toelichting is samengevat in een *Inleiding* van meer dan honderd bladzijden. Daarin vindt men menige voortreffelike analyse en boeiende karakteristieken, o.a. van Jan Luyken, Guido Gezelle, H. Roland Holst, H. Gorter, die tot het beste behoren wat over deze dichters geschreven is. Wanneer we aan deze lof een waarschuwing verbinden, dan is die bestemd voor die bewonderaars van Coster, die door de suggestieve stelligheid van zijn uitspraken tot napraten verleid zouden worden. Wij doelden al op Coster's eenzijdigheid: hij acht alleen dan poëzie van waarde, als ‘de Hollandsche stem tot ons opklinkt in haar staat van trilling en verheviging’. Evenwichtige dichternaturen, bij wie gemoed en geest in harmonie zijn, een Staring, een Potgieter, zijn slechts ‘mat en matig levend’. De bewonderaar van Dostojewski gaat zelf zóver, dat hij bij vergelijking van Hooft en Bredero zegt: ‘juist daarom is Breero de grootere van beiden, *omdat* hij disharmonisch was, omdat hij een worstelend mensch was’ (blz. XXXIX). Is daaruit ook te verklaren dat Vondel's lyriek, die toch in haar rijkdom en veelzijdigheid ver boven die van Breero staat, ‘betrekkelijkerwijze niet rijk’ noemt? (blz. LV). Dat hij Kloos en Gorter wèl laat bijdragen aan de ‘parelsnoer’, maar niet Perk, Verwey en Van Eeden? Dat hij de beweging van '80 overschat, als zou toen ‘de Hollandsche poëzie gestegen zijn tot een toppunt, dat zeker een der hoogste geestelijke stijgingen is van het 19de eeuwsche Europa’ (blz.LXXXVI)? Tegenover zulke allesbehalve onaantastbare waardebepalingen dient de minder ervaren lezer op zijn hoede te zijn.

De inleiding - waarschuwt Coster zelf - ‘heeft niet de pretentie, een geschiedenis der litteratuur te zijn.’ Was het dan niet beter geweest, de toelichtingen niet aaneen te schakelen in een histories verband? Dat wordt immers onwillekeurig een ‘geschiedenis’, die èn door de onevenredigheid van de delen[1)] èn door vaagheid, leemten en onjuistheden verkeerde voorstellingen wekt. Van

1) Breero krijgt b.v. 8 blz. tegen 4 voor Vondel. De tragiese opvatting van Breero's *Boerengeselschap* is moeielik te rijmen met het slot. De jolige vaandrig geraakt bij deze ultra-moderne beschouwing wel erg in verdrukking!

Luyken maakt hij b.v. een tijdgenoot van Poot, terwijl deze bijna een halve eeuw nà Luyken geboren werd[1]. Daardoor krimpt de afstand van Poot tot Bellamy, door Coster op 100 jaren geschat, tot de helft ineen. Is de negentiende eeuw vóór 1880 wel zo'n poëtiese woestenij als Coster ons, op 't voetspoor van Van Deyssel, wil doen geloven?

Misschien zijn sommige te besliste uitspraken en overdrijvingen verklaarbaar uit het feit dat deze inleiding van 1909 dagtekent, maar dan was toch in 1927 een meer ingrijpende omwerking mogelik geweest. Ook de taalkundige toelichting van de teksten had meer zorg vereist. In het algemeen is het Middelnederlands voor de moderne lezer niet zo gemakkelik verstaanbaar als het oppervlakkig lijkt, en de mystieke taal van Hadewijch, uit de dertiende eeuw, bereidt ook de filoloog tal van moeielikheden. De toelichting in de spaarzame noten is stellig onvoldoende voor een goed begrip, en op verschillende plaatsen onjuist.[2] Waarom vroeg de letterkundige bloemlezer voor moeielike gevallen geen raad aan een taalkundige vriend? Het nauwkeurig verstaan van de tekst zal toch het artistiek aanvoelen eer versterken dan schaden. Terecht zocht b.v. Keuchenius voor zijn uitvoerige bloemlezing uit de Lyriek, samenwerking met Dr. Tinbergen.

1) Bij de teksten is de volgorde omgekeerd en de inhoudsopgave geeft de juiste jaartallen.
2) Hierop werd reeds gewezen in een beoordeling door Th. de Jager in *Roeping* (Jutie '28). Er zijn nog meer onjuiste verklaringen dan deze criticus opsomde, o.a. *ontsiene* (niet: ‘onaanzienlijk’, maar lelik), *abolghe* (niet ‘storm’, maar toorn). Op blz. 20 is de regel ‘Ie sals gheloven; en dochte ghespaert’ verklaard als: ‘ik zal het gelooven en meende reeds behouden te zijn’, terwijl het betekent: ik zal het beloven; uitstel zou niet baten. Op blz. 21 moet, met het handschrift, ghecest gelezen worden (zie de editie-Van Mierlo). Zelfs in gedichten die Coster zeer bewondert, komen regels voor die hij verkeerd verklaart. De Jager wees al op het gedicht ‘Alle dinghe sijn mij te inghe’, waar *wide ontdaan* natuurlik betekent: wijd geopend en niet ‘ver weggeslingerd.’ In ‘Egidius waar bestu bleven?’ is de regel ‘Nochtan moet emmer ghe-storven sijn’ verkeerd opgevat (vgl. de verklaring van Van den Bosch in *Letterk. Leesb.* I), - Bij de zeventiende-eeuwse gedichten staan weinig noten, maar ook die zijn niet alle juist. In Breero's *Adieu-liedt* betekent ‘soose mochten’ (blz. 42) niet: ‘zoo lang ze vermochten’, maar ‘als ze konden.’

Deze smaakvolle bloemlezing zal wel een tweede druk beleven, en daarin zouden wij ons verheugen, omdat Coster liefde weet te wekken voor onze oude poëzie in kringen die er. anders niet zo licht mee bekend geraken. Ten slotte nog een opmerking over de uiterlike vorm. Zou de schrijver bij een herdruk geen afstand doen van zijn spellinganarchisme? Met de buigings-n wordt zonderling gehaspeld: willekeurig blijft hij soms weg bij zogenaamd mannelike woorden, en dan weer, uit angst om te weinig n's te schrijven, worden allerlei oudtijds vrouwelike woorden er mee bedeeld.[1)]

Nu vrees ik dat Coster, evenals wijlen Adama van Scheltema na een dergelijke opmerking, zich schamende om die slordigheden bij een herdruk te handhaven, zich vast zal voornemen om voortaan de Woordenlijst trouw te raadplegen. Zou hij niet liever, in plaats van als een schooljongen te zitten bladeren in een woordeboek, de wanorde vervangen door een wèl-gefundeerde orde, door namelik niet een taalboek, maar zijn taalgevoelig oor te raadplegen, en dus geen buigings-n te schrijven die niet als *klank* bedoeld is? Nog verstandiger zon hij doen door de gehele vereenvoudigde spelling te aanvaarden. Dan was hij ook voorgoed verlost van spelfouten als *belooven, scheeren, geele, bezweeren, compleete, atmosfeeren, verschansching*.

Dit is geen schoolmeesterlike vitterij. Mijn opmerking heeft een verdere strekking, en is ook voor anderen bedoeld. Is het niet belachelik dat ook onze beste auteurs - vaak uit de oude-taalschool voortkomend - gebonden zouden moeten blijven aan een schrijfwijze, die ze niet kunnen toepassen zonder telkens een woordenlijst te raadplegen? Is dat geen bewijs dat die schrijfwijze, indruisend tegen het levende Nederlandse taalgevoel, dringend vernieuwing behoeft?

C.D.V.

1) Ten bewijze de volgende, terloops opgetekende gevallen: *de* naam geven, *de* honger stillen, een nieuwe God zoeken, van *de* een (naast: van *den* ander!) op *de* voet, uit. *de* orkaan, in deze staat, door *de* stand, op *de* stengel, *de* kop aftrekken, aan *de* dans. in *de* tuin; verder bij *gloed, bloei, drang, rand*. Maar daarnaast: van *dien* vreugde, *den* drift, *den* toekomst, *den* bron, *den* jacht!

Aankondigingen en mededelingen.

Toponymie. Het Kon. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap is indertijd begonnen met de uitgave van de *Nomina geographica Neerlandica*. Het doel hiervan was in de eerste plaats, een behoorlike basis te vormen voor de spelling der aardrijkskundige namen, waarin veel onregelmatigheid en willekeur heerste. Dit bescheiden doel werd in de loop der publicatie voorbijgestreefd: de *Nomina* gaven allerlei onderzoek en materiaal betreffende de nederlandse toponymie. Het vijfde, in 1901 verschenen deel van deze reeks is lange jaren het laatste gebleven.

Verleden jaar echter heeft het K.N.A.G., op voorstel van Prof. J.W. Muller, die sedert het 4e deel lid van de redactie was geweest, met een circulaire gepeild, of voldoende belangstelling bestond om de *N.G.N.* te doen herleven[1)]. Deze peiling is blijkbaar zodanig uitgevallen, dat de uitgave kon worden hervat, en zo ligt tans het 6e deel der *N.G.N.* voor ons.

Bij Prof. Muller hebben zich als redactieleden gevoegd Dr. Beekman als de geograaf, Prof. Gosses als de historicus van professie en verder Dr. Boekenoogen en Dr. Schönfeld, van wie de eerste reeds in zijn *Zaansche Volkstaal* een afzonderlik hoofdstuk aan ‘Zaansche Eigennamen’ had gewijd, en de laatste meermalen (o.a. nog kort geleden *N.T.* XVII, 196 vlgg.) van zijn toponymiese belangstelling heeft blijk gegeven.

Dit 6e deel begint met ‘wenschen en wenken voor de verzameling van plaatsnamen.’ Daarna geeft Dr. Schönfeld een ‘overzicht van het onderzoek der plaatsnamen in de Nederlanden, voornamelik in de laatste tien jaren’, een omwerking van zijn artikel in het *Zeitschrift für Ortsnamenforschung* II, 168 vlgg. Hierop volgen de eigenlike bijdragen.

Een histories-geographies onderzoek is dat van Beekman over *Eemnes-binnen*(*dijks*) en -*buiten*(*dijks*), waarin hij een vermoeden uit omtrent de dijk, waarnaar deze benaming oorspronkelik is gegeven. Op meer taalkundig gebied voert ons de korte verhandeling van dezelfde geleerde over *Kallensoog*, de z.i. juiste spelling van de naam in plaats van de gebruikelike *Kallandsoog* of *Calandsoog*. Op een eiland, dat oorspronkelik

1) Zie *N.T.* XXI, 96.

eenvoudig het '*t Ooch* ‘eiland’ heette, lag een. dorp *Callinge*, welke naam B. opvat als gevormd van de mansnaam *Kalle*. Door een in friese woorden gewone wijziging ging de *g* tot een *s*-klank over (‘assibilatie’) en zo ontstond de vorm *Callens*.

Van dezelfde hand vinden wij verder iets over de eigenaardige betekenis, die *uit-* (*uut-, ut-*) in plaatsnamen soms heeft, nl. die van ‘beneden-’, ‘neder-’. Deze betekenis was, naar Beekman mededeelt, ook al vroeger door Mr. S. Muller Hzn. opgemerkt.

Prof. Muller draagt een belangrijk artikel bij over *-drecht* in plaatsnamen, met de bekende volledigheid van materiaal en voorzichtigheid in conclusies. De resultaten zijn weinig positief: slechts als een vermoeden, waarvan de schrijver zelf de bezwaren ziet en uiteenzet, slaat hij voor het woord op te vatten als ‘een gewestelijke bijvorm van nl. *drift.*’

Verder schrijft hij over *Oestgeest, Rijnsburg* en *Noordwijk*, en stelt voor de eerste en de laatste naam met zekerheid, voor *Rijnsburg* met waarschijnlikheid onjuiste ‘reïnterpretatie’ vast, d.w.z. dat ze verkeerd zijn opgevat en tengevolge daarvan histories onjuist gespeld of ook gesproken worden.

Bij *Oestgeest* (spelwijze die Muller reeds lang toepast, daar hij een nog gewenster *Oesgeest* te revolutionair acht) sluit zich aan de eerste van de ‘twee zeeuwsche *-kerke*-namen’, die Prof. Mansion behandeld heeft in een voordracht op hetPhilologencongres te Utrecht in 1927, welke voordracht hier is afgedrukt. Het eerste gedeelte van de naam *Oosemondskerke* is nl. *Ôsmund* (= oudengels *Ôsmund*). Deze *ô* is uit *an-* vóor *s* ontstaan en als zodanig een ‘ingwaeoons’ verschijnsel. Hetzelfde merken we op in *Oes(t)geest* < *Ôsgäst* < *Ôsgêres-gêst*, waarvan het eerste deel de genitief is van de naam, die in het Oudengels *Ôsgâr*, maar in het Oudhoogduits *Ansgêr* luidde. De conclusie van Mansion is, dat de taal van Zeeuws-Vlaanderen ‘in vroeger dagen een sterken Ingwaeoonschen inslag’ vertoonde. Ware deze conclusie, alleen op *Ôsmund* gebaseerd, dan zou men op goede gronden de geldigheid ervan kunnen betwijfelen: immers men kan denken aan ontlening van de naam, zoals Mansion zelf voor de *Ôs*-namen in het Oudgents vermoedt; vooral bij een naam op *-kerke* zou een benaming naar een niet in de streek wonend stichter of landeigenaar niet ondenkbaar zijn. Sterker spreekt echter de veel voorkomende persoonsnaam *Everdei*, en meer namen op *-dei* (‘dag’).

De overige plaatsruimte van het deel wordt in beslag genomen

door een tweetal bijdragen, die door de hoeveelheid van het materiaal naderen tot wat de redactie in haar ‘wenschen en wenken’ bouwstoffen noemt. De secretaris van Broek en Waterland, de heer W. van Engelenburg, geeft een verzameling ‘Waterlandsche Plaatsnamen’, waarbij echter ook pogingen tot verklaring niet ontbreken. De samensteller vermeldt met waardering de hulp, die Dr. Boekenoogen hem bij zijn werk heeft verleend. Zeer veel interessant, en veelal minder doorzichtig materiaal is verder vervat in de verzameling namen van ‘de gewaarde erven in het kerspel van Enschede’ door C.J. Snuif.

Het is te hopen, dat de redactie zoveel belangstelling en medewerking ondervindt, dat de delen van *N.G.N.* voortaan in regelmatige recks elkaar kunnen opvolgen.

C.B. VAN HAERINGEN.

Uit de tijdschriften. (Julie-Augustus).

De Gids. Julie.

P. Valkhoff geeft een artikel over *De ideeën van Mevrouw de Charrière*, een geboren Nederlandse, Belle van Zuylen, die zich als Frans schrijfster naam verwierf.

Aug.

André Jolles begint een studie over *Het Sprookje in de wetenschap* met een inleiding over het zogenaamde volkslied, waarin hij Percy's Reliques of ancient English Poetry en Herder's Stimmen der Völker behandelt.

De Nieuwe Gids, Julie.

Van Deyssel publiceert fragmenten, getiteld: *Uit mijn Gedenkschriften*. - J.A. Russell vervolgt het opstel *The Novel in the Netherlands* - Kloos schrijft *Over Romantiek*, naar aanleiding van een boek van F.H. Fischer: De Romantiek in Duitschland.

Aug.

Joannes Reddingius geeft het eerste gedeelte van een uitvoerig opstel over de dichter Jules Schurmann, met wie hij persoonlik bekend was.

Groot-Nederland. Julie.

A. Hallema wijdt een beschouwing aan *D.V. Coornhert's Boeventucht*, in verband met het leven en streven van de auteur. - F. Coenen bespreekt o.a. *De Nar uit de Maremmen* van de Scharten's en *De Minstreel van Kennemerland* van A. Hendriks.

Aug.

A. Hallema vervolgt het bovengenoemde opstel. - J. Walch bespreckt de uitvoerige bloemlezing *Lyriek*, verzameld door J. Greshoff en A.F. Mirande.

Oud-Holland XLV, afl. 4.

C.G.N. de Vooys publiceert, onder het opschrift *Een allegorie van Willem van Haecht in woord en beeld*, de proloog van een der apostelspelen van deze Antwerpse rederijker, waardoor een door hem ontworpen en uitgegeven allegoriese prent volledig wordt toegelicht.

Stemmen des tijds. Julie.

C. Tazelaar verhaalt met voldoening hoe *Huygens 'Hofwijck' in eere hersteld* is.

Opwaartsche Wegen. Julie.

W.A.P. Smit publiceert een 'inleiding', waarin hij, van Christelijk standpunt, zijn gedachten uiteenzet *Over aesthetische kritiek*. - In de rubriek *Boekbespreking* beoordeelt J. Haantjes het tweede deel van Jochem van Bruggen's *Ampie*.

Aug.

H. van der Leek beoordeelt de *Gedichten* van Firmin van Hecke. - P.H. Muller vervolgt de *Bibliografie* van Jan Greshoff.

Roeping. Jan.-Febr.[1)]

Een belangrijk, speciaal 'Vlaams nummer', waarin vooral Vlamingen aan het woord zijn. L Reypens geeft een lezing over *De definitieve zichzelfwording der Nederlandsche vroomheid in de XIV e eeuw*, waarin hij vooral Ruusbroec behandelt. Anton van Duinkerken overziet het *Katholiek toneelhervormen* van de jonge Vlaamse toneelschrijvers, wier uitingen 'hoezeer verscheiden naar inhoud en vorm, hoezeer onderling ongelijkwaardig, door het gezamenlik streven onscheidbaar verenigd zijn.' Hij wijst op Dirk Vansina, Anton van de Velde, Paul de Mont, Jozef Boon en de Limburger Mathias Kemp. Bij dit artikel sluit zich aan *De aksie van het Vlaamse volkstoneel*, door Paul de Mont, die in 't biezonder wijst op de verdienste van De Gruyter, die 'het beschaafd nederlands inburgerde als toneeltaal.' - Wies Moens beschrijft *Vlaanderens strijd en streven, sinds 1830*. - Gerard Knuvelder vraagt aandacht voor de *Vlaamse poëzie*, die 'techniese perfeksie' achterstelt bij de 'schoonheidsopenbaring van de levende ziel.' Dat is aan te tonen in het werk van Wies Moens, Karel van den Oever, Marnix Gijsen en Achilles Mussche. - De overige inhoud valt buiten het kader van deze rubriek.

Julie.

1) Dit nummer werd ons eerst onlangs toegezonden; vandaar dat wij het niet eer in deze rubriek vermeldden.

In een artikel *Een honderdtal* heeft Th. de Jager vrijwat aan te merken op *De Nederlandsche Poëzie in honderd verzen*

van Dirk Coster, dat hij vergelijkt met de dergelijke bundel van Albert Verwey. De ‘methode van het getal’ is z.i. te veroordelen. Door voorliefde voor het geestelike en religieus-getinte geelt de samensteller niet ‘de Nederlandse poezie.’ Toch acht de beoordelaar dat boek ‘de edelste, schoonste bloemlezing die in onze taal bestaat.’ De verklaring en verzorging van de teksten laten hier en daar te wensen.

Aug.

Th. de Jager besluit zijn kritiese beschouwing van Coster's *Een honderdtal*, in de verwachting dat ‘zijn opbouwende kritiek iets zal bijdragen tot verpuring van volgende drukken.’ - Gerard Knuvelder toont aan, dat Albert Helman's kennis van het Middelnederlands tekort schoot toen hij de ‘Seven manieren van minne’ van Beatrijs van Nazareth ‘in nieuw-nederlandsch overbracht.’ Boven deze juiste terechtwijzing zet hij ‘Misbruik der mystiek.’

Den Gulden Winckel. Junie.

G.H. 's Gravesande publiceert een vraaggesprek met *Noto Soeroto*. - In de *Kroniek der Poëzie* bespreekt R. Herreman *Al onder de Boomen* van Hélène Swarth en *De Twee Vaderlanden* van A.J. Mussche.

Julie.

Anthonie Donker herdenkt de jong gestorven dichter *J.G. Danser*. - In de *Kroniek der Poëzie* beoordeelt R. Herreman de bloemlezingen van Dirk Coster en *Dicherland* van W.L.M.E. van Leeuwen.

Boekzaal der geheele wereld. Julie.

L.J.M. Feber ziet in *Het Bruegelbock van Felix Timmermans* ‘een machtigen opgang van zijn maker.’ Timmermans is hier ‘gegroeid en verdiept, gestegen en bezonken.’ - H. van der Mark beoordeelt *Simson de godgewijde* van Is. Querido, een boek met mooie fragmenten, ‘maar het zieledrama van den sterke en toch zoo zwakken Godgewijde bleef ongeschreven.’

Studiën. Tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en kunst. Aug.

W.M. bespreekt de rectorale rede van Jac. van Ginneken; *De geschiedenis der Mnl. letterkunde in het licht der ethnologische literatuur-wetenschap*. - J. Salsman bespreekt het geïllustreerde boek van W.M. Frijns: *Vondel en de ‘Zeestar’*, waarin Vondel's verering van de Heilige Maagd uit zijn werken wordt toegelicht.

Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde XLVII, afl. 2.

P. de Keyser en Jan de Vries gaan na, welk tovergebruik bedoeld wordt met de uitdrukking *Den zouter omme te doen gane*,

die in de *Coninx Summe* voorkomt. - C.H. Ebbinge Wubben vond een *Fragment van een handschrift van de mnl. bijbelvertaling van 1360*, in oostelik getint afschrift. - A.C. Bouman onderzocht *De betekenis van het woord 'arch' als adjektief bij personen in het Middelnederlands*: het woord heeft nog heelwat bewaard van zijn oud-germaanse kernbetekenis 'onkuis.' - W. de Vries behandelt *Nogmaals de verkleinuitgangen*. In verschillende opzichten wijkt hij af van Kloeke's uitkomsten, o.a. door naast *-ken* (< kijn) een suffin *-ke* (< ko) aan te nemen,, en een vorm -tkîn te onderstellen, geabstraheerd uit verkleinwoorden als *straetkijn, hontkijn*, waardoor het z.i. overbodig wordt aan een mouillering van *-kyn* te geloven. - R. van der Meulen verklaart *Romeinsche vellen* of 'Romenijse vellen', zoals Roemer Visscher dit bontwerk noemt, uit de plaatsnaam Romano in Lombardije. - A. Goslinga brengt *Nog eens Reinaert vss.* 3006-3007 ter sprake.

Tijdschrift voor Taal en Letteren. Julie.

Gerlach Royen bespreekt het verschijnsel van *Vrouwentalen* bij primitieve volken en de verschillende verklaringen van hun oorsprong. Hij ziet daarin hoofdzakelik een taboe-verschijnsel, maar acht 'een uniforme simplistiese oplossing van het bilinguisme onmogelik.' - Jef Notermans toont aan dat '*t Klooster 'ten bekeerden sonderssen*', waarvan aan het slot van Mariken van Nieumeghen melding gemaakt wordt, het Maastrichtse Witte Vrouwenklooster moet zijn. - D.A. Stracke publiceert een zeer klein *Liturgisch en didactisch fragment* van een Mnl. handschrift. Het laatste geeft een aantal halve verzen van de *Heimelijkheid der heimelijkheden*. - H.J.E. Endepols beoordeelt Verdeyen's uitgave van de *Colloquia septem linguarum*, Jos. J. Gielen *Vondels Vers* van Albert Verwey, H.H. Knippenberg: *Hollandse schilders en schrijvers in de vorige eeuw* van Gerard Brom, P. Maximilianus de *Geestelijke Peilingen* van Karel van den Oever, Ed A. Serrarens de *Gedenkdagen* van Jules Persijn.

Neophilologus XIII, afl. 4.

Jac. van Ginneken besluit zijn studie over *Een Fransch voorvoegsel in het Nederlandsch of een oer-Europeesch prae-indogermaansch relict*. Hij toont aan dat het praefix *her* in het Nederlands dezelfde betekenissen heeft als het Franse *re*, ook in nominale funktie, en dat beide door tmesis gescheiden kunnen worden van het werkwoord, een verschijnsel dat in het Oud-Iers reeds voorkomt en z.i. uit een oudere taallaag verklaarbaar is. Zelfs kan in het Nederlands

het woordje *her* zelfstandig worden. De oude rijkdom, van schakering is eigenlik alleen in Zuid-Nederland bewaard. - W. Flemming behandelt *Vondels Einfluss auf die Trauerspiele des Andreas Gryphius, zugleich eine methodologische Besinnung,* omdat de vroegere behandeling van dit vraagstuk door R.A. Kollewijn en door Paul Stachel hem niet bevredigt.

De Vlaamsche Gids. Julie.

Lambrecht Lambrechts besluit zijn artikel over *Het Lied te Gent door de Eeuwen heen*, waarin hij de negentiende-eeuwse dichters en componisten van populaire liederen bespreekt. - C. Debaive beoordeelt de studie van O. Dambre over Justus de Harduijn. Zijn kritiek is ‘hoofdzakelijk bibliografisch’.

Aug.

In de *Vlaamsche Kroniek* bespreekt Lode Monteyne o.a. Maurits Sabbe's bundel *Letterkundige Verscheidenheden* en de *Gedenkdagen* van Jules Persijn. De novellenbundel *Kerels* van Cyriel Buysse geeft hem aanleiding om te wijzen op het ‘ongeëvenaard verteltalent’ van deze Vlaming.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Febr.

Zeer uitvoerig schildert Kan. J. Muyldermans de vurig Vlaamsgezinde dorpspastor *Constant Duvillers* (1803-1885) in ‘zijn leven en zijne schriften’. De studie wordt met tal van aanhalingen uit zijn gedichten toegelicht. - E.H. Jan Paquay bezorgde de uitgave van een *Kroniek der Luiksche Oorlogen uit de XVe eeuw*, die ook uit taalkundig oogpunt van belang is, omdat de vijftiende-eeuwse auteur een sterk-Limburgs gekleurde taal schrijft. - J. Salsman gaat in een voordracht over *Vondels levensbeschrijving van Brandt tot Sterck* na, in welke opzichten wij nu juister ingelicht zijn dan door de mededelingen van G. Brandt. - Is. Teirlinck brengt het vervolg en slot van het merkwaardige handschrift *Den Grooten ende nieuwen Reynart De Vos*, waarvan het eerste gedeelte in de jaargang 1927 gepubliceerd is.

Leuvensche Bijdragen XIX, afl, 3-4.

Fr. Baur geeft onder het opschrift *Huyghensiana* eerst een reeks kritiese aantekeningen bij Eymael's uitgave van *Hofwyck*. Dan wijst hij op een tekort in deze editie: ‘tot een ruime rijke, stilistische kenschetsing van Huygens' werk is Eymael nergens gekomen.’ Hij acht het nodig ‘dat aan Huygens' techniek een liefdevolle studie worde gewijd.’ Ook voor de geestelike physionomie van de dichter levert Hofwijck vele trekjes. Daarna bespreekt hij het proefschrift

van G.J. Buitendijk over *C. Huygens' letterkundige opvattingen* (1923) als bijdrage tot een volledige monografie. Daarin mist hij o.a. een hoofdstuk over Huygens' verhouding tot de grote dichters van zijn tijd. - De verdere aflevering is gewijd aan het *Toponymisch Onderzoek*, en geeft een overzicht van wat daaromtrent op het Gentse Filologenkongres verhandeld is.

Bijblad. Afl. 4.

J. Leenen beoordeelt G.G. Kloeke: *De Hollandsche expansie in de zestiende en zeventiende eeuw*. - H. Logeman schrijft een aankondiging van Dr. J.M. Toll, *Niederländisches Lehngut im Mittel-Englischen* (1926), een studie die parallel loopt met het gelijktijdig verschenen Nederlandse werk van Dr. Bense.

Dietsche Warande en Belfort. Julie-Aug.

In de bijdrage *Het ontstaan der Middelnederlandsche Letterkunde* schetst J. van Mierlo in grote trekken, wat hij in zijn onlangs verschenen Geschiedenis van de Oud- en Mnl. Letterkunde uitgewerkt heeft. Onze Dietse woordkunst heeft een vroege bloei gekend. Na Karel de Grote, onder de druk der Latijnse beschaving, volgt een tijdperk van kwijning. Na de 12de eeuw werd zij door de nieuwe, geleerde en beschaafde kunst van Frankrijk op andere banen geleid, en krijgt men achtereenvolgens de ridderlik-feodale, de burgerlik-patriciese en de volkskunst der rederijkers.

Ons Geestelijk Erf 1928.

In een drietal afleveringen wijst L. Reypens *Nog een vergeten mystieke grootheid* aan, namelik de anonyme schrijfster van de *Evangelische Peerle* (1535) en *Van den tempel onser sielen* (1543). Zij werd rond 1463 uit een adellik geslacht, waarschijnlik te Oosterwijk of in de omgeving geboren en behoort tot een ‘merkwaardige Brabantsch-Keulsche mystieke kring.’ In de laatste aflevering tekent de schr. haar leer en persoonlikheid.

Tydskrif vir Wetenskap en Kuns. Junie.

S.P.E Boshoff put *Boustowwe vir die geskiedenis van Afrikaans* uit oude reisverhalen, in de eerste plaats van de Engelse zendeling Latrobe (1816). - Ook J.L.M. Franken geeft *Bydrae tot die Afrikaanse Kultuur en Taalgeskiedenis*. - D. Hopwood vervolgt zijn fonetiese waarnemingen over *Nasalering in Afrikaans*. De aflevering wordt besloten met de handelingen van de Suid-Afrikaanse Akademie.

C.D.V.

Scheppende krachten in dichtertaal.

> Die Sprache des Dichters, so sehr sie bedingt bleibt von der Sprachgemeinschaft, aus der sie wächst, führt in unmittelbaren Hervorbruch des Schöpferischen tief an das Urprinzip inneren Sprachformens beran.
> H. Pongs, *Das Bild in der Dichtung*, p. 113.

Het is de verdienste van Benedetto Croce, in zijn 'L'Estetica come scienza dell espressione'[1] in het licht te hebben gesteld de identiteit van linguistiek en aesthetica, als beide wetenschap der uitdrukking van de geest.

Het wezen der aesthetiese functie is het scheppen van de *vorm*, de vorm, waarin de passieve gewaarwording onder de instraling van de geest tot actieve aanschouwing, tot voorstelling, tot intuïtief kennen klaart. Het is het in bezit nemen en beheersen door de geest van wat op hem aandringt als golf van gevoel, het samentreffen en elkaar doordringen van Ik en Niet-ik, waaruit de *splendor formae*, de schoonheid, ontspringt. Proces, dat gepaard gaat met een aestheties genieten: de levensverhoging van het groeien uit het donker van het onbewuste tot de klaarheid van het beschouwen, waar de stof bezield wordt tot 'die koele spiegels van genade', waarin de ziel 'zijn eigen beeld huiverschoon verdiept ziet'.

Zo is de kunst tegelijk de bezieling der stof en de verwerkeliking van de geest. De poëzie in het biezonder de bewustwording van de geest in de expressieve zang der klanken. Zij schept uit de in zichzelf dode code der taal het lichtend schrift ener individuele levensuiting.

Zo zien wij in de poëzie de hoogste openbaring van die algemeen menselike functie: de bezieling van, wat de Saussure noemde, 'la langue' tot 'la parole'[2].

De dichter, die de visies van zijn rijk verbeelden vorm geeft

1) Bari 1903. *Duitse vert.*, Lerpzig z.j.
2) Une langue est un système qui existe virtuellement dans l'esprit d'un ensemble d'individus. La parole est l'ensemble des combinaisons par lesquelles le sujet parlant utilise le code de la langue, en vue d'exprimer sa pensée personnelle; y compris le mécanisme psychologique, qui lui permet d'extérioriser ces combinaisons. La langue est nécessaire pour que la parole soit intelligible; la parole est nécessaire pour que la langue s'établisse. *Cours de linguistique générale*, p. 31.

in taal, die zijn zieleleven tracht te vertolken in het woord ‘dat bijna alles zegt’, is de taalschepper bij uitnemendheid.

Is de taal door langdurige oefening en herhaling in ons geworden een automatisme, dat spontaan reageert in de verstaanbare verbale formule, op het gevoel of de idee die naar expressie dringen, de dichter is niet tevreden met het benaderend cliché, maar zoekt de schone harmonie van uitdrukking en het innerlik: ‘Trouver le dessin parfait d'un sentiment ou d'une ideé, obtenir que chaque sentiment ouvre, épanouisse et close son chant selon sa courbure propre et d'accord avec son volume original, c'est le suprême difficulté de l'art’[1].

Van die moeielikheid getuigen de handschriften van de grootste kunstenaars, met hun talrijke doorhalingen en correcties. Grammont laat met voorbeelden uit de werken van Victor Hugo, La Fontaine en Heine zien, hoe zich meestal uit zulk een warnet van verbeteringen de treffendste en schijnbaar vlotst geschreven verzen ontwikkelden.[2]

De dichter is, als elke kunstenaar, passief en actief in de schepping van zijn kunst. ‘La poésie,’ is gezegd, ‘est à la fois le cheval et la bride.’

Passief is de dichter, inzoverre de idee of zijn visie, de conceptie, buiten zijn willen groeien uit de bevruchte diepten van het onderbewuste, passief ook in dat twede symbolisme zijner lamst, waar het psychies concept het daarop reflecterend rythme wekt; de gevoelsbeweging, die geheel dat sensori-motoriese mechanisme drijft, waaruit ontstaat en zich ontwikkelt het klankbeeld van de zin met zijn betekenis en gevoelswaarde.

Actief, waar hij het natuurlike rythme van zijn taal styleert en normaliseert tot harmonie in de metriek van zijn vers, waar hij in bewust crities beheersen het beeld, dat in vage trekken voor hem rees, het sprekend relief insnijdt door de kracht van het evocatieve woord, evocatief door de begripsassociaties die het wekt, door de gevoelssfeer die het schept, door de impressie van zijn klank en beweging.

In dit actief-passief scheppingsproces groeit uit het materiaal van uitdrukkingsmiddelen ener taalgemeenschap de expressieve individuele gestalte van het persoonlik dichterlik beleven.

1) H. Delacroix, *Psychologie de l'art*, Paris '27, p. 209.
2) M. Grammont, *Le vers français, ses moyens d'expression, son harmonie*. Paris '23, p. 452-456, 457.

II

Gustaaf Verriest heeft in zijn ‘Grondslagen van het rythmische woord’ het rythme als de onmiddellike en noodzakelike reflex van het zieleleven en dus als de meest primitieve organiese levensuiting gewezen: ‘elke vezel (van ons organisme) bevindt zich in een spanning die gedurig af- en toeneemt met den loop der gedachten, vluchtig als de zinderende locht eener concertzaal onder het ruischen van het orkest’.

Het is die psycho-physiese beweging, waarin het leven tot gestalte groeit. Het drijft de ademhaling in het tempo der ontroering, het wekt in het stemorgaan de klanken die harmoniëren met die innerlike levensbeweging door hun timbre en hun accent. Het is de dynamiek in woordsamenvoeging en zinsorde.

Is dit de levenswet in alle taaluiting, die altijd is een persoonlik herscheppen en bezielen van het in zichzelf dode klankgebaar, zijn expressieve macht is evenredig aan de kracht van de geest die naar uiting dringt.

Doortrild van het mysterieuse fluïde der poëzie, leeft het woord, kleurloos verdoft in het alledaags gebruik, op tot niet vermoede energie. De bezieling van het dichterlik beleven wekt al z'n latente kracht van betekenis en muzikale waarden. Hoe ook gebonden in de wetten van het algemeen gebruik, kan het zo bezielde woord de fijnste schakeringen van het persoonlik beleven weerspiegelen.

Vossler heeft in zijn ‘Sprache als Schöpfung’[1)] aangetoond, hoe in de stuwing van het rythme de articulatie-bewegingen, de accentuering en de wisseling in toonkleur de klanken en hun complexen oneindig doen variëren naar de persoonlikheid en naar de momentele stemming die ze doortrilt. ‘So viele Inhalte, so viele Klangvariationen.’ Zoals de kleur van de zee voortdurend wisselt onder de belichting, zo is de taal oneindig geschakeerd in zijn lichtere en donkerder tonen, al naar de zielestemming die er in gloeit.

Hier ligt het geheim der werking van zijn alliteraties en assonanties, van de impressieve kracht van een enkele vocaal of consonant, van de accelerando's en ritardando's in zijn maatgang.

Enkele aanhalingen uit het rijke partituur van Boutens, de meest muzikale onzer dichters, mogen dit illustreren:

1) *Heidelberg*, 1905.

Hoe over 't brandend blind bazalt
Vind ik den weg naar Lethe? -
O alles te vergeten
Eer de avond valt!

Dit is de beginstrofe van *Lethe*[1], klacht in langzame zware jambengang van levensmoeheid, nu de droom gedoofd is. In de onrustige, angstige klank van het aanvangswoord, sterker doorklinkend door de accentverplaatsing die er achter komt, spreekt de donker-zoekende blik over het troosteloze toekomstland, gesuggereerd in het harde complex *'t brandend blind bazalt*. Dan stijgt de toon in versnelde gang naar de wanhoopskreet in de gerekte *e* van *Lethe*, voortschreiend in het snelvolgend rijm van de derde regel, en door zijn intensiteit nog doorklinkend over het langzaam donker wegzinkende eindvers.

Hoor daarna het van blijdschap gespannen en in volle overvloed van geluk uitstortende:

'Vreugd moet van den hemel dalen
Als de regen in den nacht,
Vullen vlakke en diepe schalen
Boordevol en onverwacht,'[2]

met zijn krachtige accenten en daarin vol uitklinkende vocalen.

Dat de klanken niet in zichzelf een vaste gevoelswaarde hebben, maar slechts expressief zijn 'en puissance' als Grammont het uitdrukt, zodat hun kwaliteiten eerst in het licht treden in de dienst der idee die ze bezielt, toont een vergelijking van het voorgaande citaat met het volgende:

'In dalen van kwalen en bittre nachten
Bedroeft Gij, beproeft Gij, o God, Uw lam,
Opdat het straks verdragen mag Uw prachten
Van sterrebloesem en van zonnevlam',[3]

waar dezelfde klanken en klankverbindingen een geheel andere gevoelslading dragen. Ook hier de heldere *a*'s, gevolgd door de *l*, maar in de zware betoning der dactylen tonen van smart en lijden. De vergelijking der uitspraak van de gelijke woorden *dalen* en *nacht* in deze en de vorige aanhaling toont, hoe het woord ook als klankverschijning van wezen verandert naar de geest

1) *Stemmen*, 36.
2) *Laat mij nimmermeer*, St. 17.
3) Reizang uit *Middelburg's overgave in* 1574.

die het doorlicht. Tekenend zijn in dit opzicht ook de rijmen van deze strofe: In *nachten* en *lam* het kwijnend donker der smart, in *prachten* en *vlam* de kracht der verrukking. Een effect, dat mede verkregen wordt door de spanning der aanvangsconsonanten van de twee laatste woorden.

Gaan de eerste twee verzen zwaar in de gang van het lijden, met het perspectief dat zich dan opent, rept zich ook het rythme in de snellere jamben, om te rusten en uit te bloeien in de woorden van bewondering *prachten, sterrebloesem, zonnevlam*.

Met de aanduiding der expressie-waarde van de klanken en hun verbindingen raken wij aan die oerkracht der taal, wier primitiefste verschijning is in de onomatopé, en die in dichtertaal scheppend werkt als klankplastiek en klanksymboliek.

Wundt, uitgaande van de nabootsing van diergeluiden, b.v. in vogelnamen, verklaart de onomatopëen als mimiese bewegingen der articulatieorganen, en vat ze op als ‘nachbildende Lautgebärden, die indem sie die durch den Eindruck erregten subjektiven Gefühle ausdrücken, unwillkürlich auch den das Gefühl erregenden Vorgang nachbilden’. Wundt staat dus met zijn psycho-physiese verklaring tussen Steinthal's reflextheorie en de ‘Erfindungstheorie’ met z'n bewuste klanknabootsing, in.

Dat mimies reageren is een bekend verschijnsel bij het horen van muziek en bij het zien van spannende gebeurtenissen. En niet alleen de rechtstreekse zinnelike waarneming, maar ook het in de geest herbeleven verwekt deze reagens, zodat het voorstellingsleven reflecteert in de daarmee harmoniërende articulatiebewegingen. Zo worden indrukken of voorstellingen van zware, moeielike bewegingen beantwoord door klanken, die door zware, moeielike articulatiebewegingen worden voortgebracht. Een treffend voorbeeld van deze harmonie hebben wij in de intensieven, als *hikken* naast *hijgen*.

Maar met het acousties nabootsen van gehoorde klanken en het motories reageren op gezichts- en gevoelswaarnemingen is het geheim der klankplastiek niet bloot gelegd. Zij geven de verklaring voor die imitatieve harmonie, waarin geluiden of meer algemeen, physiese verschijnselen hun vertolking vinden, als b.v. in Gezelle's ‘*O 't ruischen van het ranke riet*’, waar gezichts- en gehoorsindrukken tot prachtige eenheid samensmolten.

Maar waar de abstracte idee of het sentiment gestalte wint in suggestieve klank, daar werken de meest subtiele associaties en overdrachten tussen het geestelike en het zinnelike, die niet

in enkele algemene aanduidingen te vangen zijn, maar slechts aan te wijzen in het gevoelig experiment der kunstwerken van de grootste dichters[1)].

Daar verfijnt de klankschildering tot klanksymboliek, waarin niet meer sprake is van een imitatief klankgebaar, maar waar de klanken met hun eigenaardig gevoelskarakter de zin der woorden dieper doen resonneren, of als Wundt het uitdrukt, ‘den Gefühlston des Gedankeninhalts wiedergeben’.

Daar leeft, bezield door de zin en het verband der woorden, in hun melodies en symphonies samenwerken, al de sensitieve kracht der spraakklanken op: de volle tonen van *a* en *o*, de donkere *oe*, de scherpe *i*, de glijdende *l*, de weke *w.*

De kunstenaar met het woord weet, met fijn gevoel voor de zinnebeeldige kracht en stemmingswaarde dier klanken, uit het afgesleten taalmateriaal de impressieve muziek van zijn innigst leven te wekken. Vooral de symbolisten en expressionisten brachten die muzikale macht der taal in hun poëzie tot hoogste openbaring. Pongs wijst[2)], hoe b.v. in de *Ballade von einer Schuld* van de expressionist Werfel een enkele klank, de *ei*, de stemmingsdrager van het gehele gedicht werd. Maar ook, hoe in hun geforceerd zoeken om voor elke gevoelsnuance de zuiver vertolkende ‘Urlaut’ te vinden, maar al te duidelik blijkt, ‘wie klein der Wirkungsradius reiner Lautlichkeit ist’.

De taalmuziek moet altijd slechts blijven de atmosferiese levensuitstraling der idee, die in de begrips- en gevoelswaarden van het woord gestalte verkrijgt. Haar aesthetiese werking wordt eerst ervaren in de apperceptie der betekenis van het woord. Dit onderscheidt de poëzie van de muziek, waar de veel rijker geschakeerde klank- en rythmiese elementen de uitsluitende vormende krachten zijn.

Zijn rythme en klank de suggestieve krachten van het affectieve leven, ook als begripssymbool kan het woord, knooppunt in een net van associaties, tot rijke aesthetiese energie gewekt worden. Dit na te gaan is tans het doel dezer beschouwing.

1) Grammont gaf hiervan een mooie proeve in zijn *Les sons considérés comme moyens d'expression*, onder het motto: *La versification peut se définir: l'art de faire bénéficier le plus possible le langage des qualités agréables et éminemment expressives du son.*
2) *Das Bild in der Dichtung*, Marburg '27, S. 105, 102.

III.

De taal is een voortdurend scheppen, inzoverre de conventionele uitdrukkingsmiddelen, de met een vaste betekenis verbonden woorden en constructies, bezield worden door het individuele leven.

Elke taal heeft slechts een beperkt aantal uitdrukkingsmiddelen. In de wijze waarop het door de wetten van het algemeen gebruik beheerste materiaal wordt dienstbaar gemaakt in de uiting van het Ik, spreekt de kracht van de taalkunstenaar.

Wat de dichter van de niet-kunstenaar onderscheidt, is zijn dieper, rijker, intensiever beleven. Zijn waarnemen en voorstellen beroeren, als Müller-Freienfels het uitdrukte, ‘weitere und tiefere Sphären der Emotionalität’. Zijn Ik resonneert sterker op indrukken van buiten. Dat is het diepere geluid van zijn taal, het geheim van haar rijker plastiek.

Die, wat de Duitsers noemen, dichterlike ‘Erlebnis’, omschreven als ‘ein mit betonter Ich-Zugehörigkeit vor sich gehendes Erfahren’[1], is het immanente vormprincipe in zijn taalherschepping, in zijn stijl. Zij werkt als rythme constructief in de zinsbouw en zijn betoning, maar blijft daarbij gebonden in de wetten der syntactiese orde. Sterker spreekt het subjectief beleven in woordvorming en grammatiese functie-verandering. Zo toont Van Ginneken in zijn bekende studie *De taaltechniek van P.C. Boutens*, hoe het dynamiese levensgevoel van deze dichter alle betekenis- en vormcontouren doet deinen op zijn melodiese beweging.

Het dynamiese levensgevoel met zijn vrije woordorde, zijn wondere ellipsen, met zijn voorliefde voor de nominale zin zonder verbum finitum, voor het praedicativum, dat ‘in zijn subtiele gratie het blijvende der zelfstandigheden en het vluchtige van de voorbijgaande handelingen verenigt’[2].

Talloos zijn er de functieveranderingen. De zelfstandigheidsen eigenschapswoorden vervlieten tot verbale formaties: de *wanding* der bergen; de *heuveling* der duinen; toen *roodde* de zon even door sneeuwen voorhangen; uw antwoord *dwaast* mijn ooren met zijn *zaligend* gerucht. Het bewegende participium

1) Volkelt, *Die Gefühlsgewissheit. Einc erkenntnistheoretische Untersuchung*, München 1922.
2) Zie voor voorb. de betreffende studie. *Studiën* 1919.

praesens vervangt het adjectief: *levengolvend* plein; 't roerloos bloeien der *sterrenflonkrende* eeuwigheid. Het praefix verlevendigt de dynamiek van het werkwoord: de kring die *openbreidt;* als de neevlen *openschijnen;* dauwbergen die vervlieten en *verdroppen;* waar de toppen *ontblinken.*

De samengestelde substantieven en adjectieven zijn als sterk gecomprimeerde ellipsen, van de meest verscheiden betekenisen gevoelsbetrekkingen doorleefd: de *morgenbestraalde* wereld, dit *fluisterschaamle* zuivere staamlen, de *hartbeloken* rozen, mijn *krachtonttakeld* lichaam, het *fluweeldonkervolle smarthout*, de *schemerkoele* zoomen, *schemer-ziele-wanden*.

In de stijl van de schilder daarentegen is de rustige gang van de genietende waarneming. Zijn zinnen gaan zwaar onder de overvloed van picturale notering, als vaak bij Van Looy, - hun grammatiese verbindingen vallen weg in de drang der beeldende woorden, als bij Ary Prins, - of in statig rythme en edele lijn beelden zij de monumentale plastiek van zijn rijke visies, als bij R.N. Roland Holst. Hier is de overvloed van kleurig belichtende of karakteristiek tekenende adjectieven: de *paarse* schemer, *kleurige* kippen op het *glanzende* grasveld, de *wortelsterke bronzen* boomen, *dauw-natte* wegen, het *schaduwlooze* bedrijf (van de maaier), de *sidder-neuzige* hinden. Ook in de werkwoorden is dat sterk visuële leven: een zwaluw *pijl-vlerkte* knipoog-snel; haar smal en zenuwig gezicht *momde* strak; is het vuur van den hemel, dan *verplechtigen* zich weer de rangen, van de burgerpaleizen.

Wordt zo de taal in de uitingsdrang van de geest omgevormd naar de behoeften van dat leven, zijn rijkste mogelikheden bloeien open, waar het dichterlik beleven het algemeen gangbare en daardoor verbleekte woord doorlicht tot nieuwe gevoels- en betekeniswaarde.

Zoals de aesthetiese visie alle dingen nieuw ziet en belangwekkend als spiegels van de geest, zo wordt in haar bezieling elk woord nieuw en eigen levenssymbool.

Dit is de taalherschepping bij uitnemendheid, die, wat Marty noemde, de ‘innere Sprachform’ van het woord verrijkt met nieuwe geestelike zin.

Marty[1)] onderscheidt de ‘innere’ en de ‘aussere Sprachform’

1) Een samenvatting der hoofdgedachten in Marty's taalfilosofie in: *Innere Sprachform. Eine Einführung in A. Marty's Sprach-philosophie von O. Funke*. Reichenberg i.B. 1924. Zie ook *N. Taalgids* '28: Bouman, *Het probleem van de ‘inwendige taalvorm’*.

in het woord. Met de eerste bedoelt hij de eigenlike betekenis, met de laatste al wat uiterlik waarneembaar is, als klank, gebaar en in laatste instantie ook het schriftteken. In de overdracht nu, langs de oneindig verscheiden wegen der begrips- en gevoelsassociaties, van deze 'innere Sprachform' tot figuurlike betekenis ligt de rijkste macht tot taalherschepping. Zoals in een vroeger taalstadium de klank door zijn gevoelswaarde verbonden werd aan een betekenis, zo leent tans de eigenlike betekenis van het woord zijn gevoels- en begripswaarde tot uiting van nieuwe psychiese zin. De taalgeschiedenis leert hoe een woord, uitgaande van één enkele betekenis, drager werd van velerlei zin en functie. Ook hoe in het gedachteloos herhalen der gewone omgangstaal de band tussen de figuurlike zin en de woordvorm zo nauw wordt, dat de oorspronkelike eigenlike betekenis van het woord niet meer bewust is. Wie denkt nog aan de oorspronkelike kracht van woorden als *begrijpen, zich voorstellen* en dergelijke.

De taal van de dichter onderscheidt zich nu juist hierin van de omgangstaal, dat het woord er in al de kracht van zijn oorspronkelike zinnelike betekenis opleeft. Doorgloeid van de geest van de dichter, straalt het al zijn gevoelswaarde van klank en kleur open. Als Guido Gezelle zegt: 'Ik ben een blomme en bloeie vóór uwe oogen, geweldig zonnelicht', dan is daar een rijkdom van zinnelik ervaren, van de eigenlike zin der woorden uitstralende, die de gedachte in schoonheidsontroeren leven doet, - maar ook wederkerig een doorlichting van de stoffelike waarden tot de adel van geestelik symbool.

In het dichterlik verbeelden rijst de stoffelike betekenis van het woord op de achtergrond van het bewustzijn, niet in de scherpe belijning van een intellectueel beschouwen, maar uit het halfdonker doet de idee slechts die waarden opleven, die tot zijn verzinneliking dienstig zijn. Welke kenmerken uit het voorstellingscomplex naar voren treden, hangt af van de betrekking waarin het woord voorkomt. Zo leeft het woord 'bloem' in de vergelijking van de Psalmdichter: 'gelijk een bloem des velds alzóó bloeit (de mens)', in andere gevoelswaarde dan in Gezelle's vers.

Daarom is de naam *beeld* enigszins misleidend. Zoals Delacroix het uitdrukt: 'A vrai dire, l'image poétique est moins une image qu'un rapport'. Wat de dichter in zijn beeldspraak doet is eigenlik het oproepen der gevoels- en stemmingswaarde uit het beeldende

woord, die antwoordt op de stemming der idee. Zijn beeldspraak is meer suggestief, meer vluchtig evocatief dan plasties[1]. Hoe zouden ook de complexe zielsmomenten in al hun fijnheid en diepte te vatten zijn in het zinnelik aanschouwelike. De poëzie heeft juist dit voor boven de picturale plastiek, dat zij zich vrij beweegt, aan plaats noch tijd gebonden. Zij verbindt het verre aan het nabijzijnde, het verledene met het toekomstige, de geest met het zinnelike. En haar orgaan is dat, wat Winkler noemde, 'innere, geistige Gesammtsinnesorgan', de fantasie. Daar werken, onder het intens beleven, de meest verrassende associaties in de oogst der zinnen, daar schept de geest zijn rijke levensverschijning in dichterlike vergelijking, in metaphoor en personificatie.

De meest sprekende associatie is die der analogie. Zij plaatst het beeld en het verbeelde naast elkaar in de syntactiese constructie der vergelijking, hetzij in de breeduitgewerkte Homeriese, zoals die nog sterk is in de natuurplastiek van 'tachtig'[2], hetzij in de vluchtig aanduidende en daardoor te meer suggestieve: (een morgenstemming): 'de zee drijft als een lotos in het licht' (Marsman). In de anticiperende bijstelling, die 'het gevoelsbed spreidt' voor de komende werkelikheid: '*Donkere schrik*, gaan vogels van zeilen over ons hoofden in ruischenden gang' (in de roeiboot), of in de volgende bijstelling, die de voorafgaande werkelikheidsaanduiding met zijn gevoelssfeer overhuift: 'Boven der gasten ijlen kring, *een tuil verwelkte rozen*, hing de luchter van de zoldering' (Na het feest, Boutens). Zij nadert tot de metaphoor in het adjectief: 'onder het *knekelig* telefoontoestel dreigt de copieerpers als een martelwerktuig' (Aart van der Leeuw). In het werkwoord: groot *sterde* de lantaren in een wijde neveling; rondom *dauwde* van den grond het duister (Van Looy); het geluid dat van de rails *opspat* (Bloem); fonteinen *dampen*, de stralen *waaieren* en *sneeuwen* (H. de Vries). In het compositum: de *windevedel*, de verre *sterrekoren*. In de genitief- of in de *van*-verbinding: bloeds *harden hamerslag*, de *luchteren der brem;* mij loech een lief gelaat ter *peluw* van mijn borst (Geerten

1) Th.A. Meyer toonde in *Stilgesetz der Poesie*, Leipzig 1901, dat 'die visuelle Anschauungswirkung nur ein nebengeordneter, nicht intregrierender Bestandteil der dichterischen Wirkung überhaupt ist'.
2) Typerende stijlvorm voor het geslacht, dat de natuur opnieuw ontdekte en opging in zijn genieting.

Gossaert). 't Is vooral in deze constructie, dat de eigenlike zin van het substantief zijn concrete waarden leent aan de abstractie en zelf verdiept in de geestelike atmosfeer: *het koele water* der berusting; ben ik *langs stroomen van schuimende* wenschen naar *rimplende meren* van heil geleid (Bloem).

Maar ook hier geldt de opmerking, als voor alle beeldspraak, dat van zinnelike aanschouwelikheid geen sprake is, dat het eigenlike vergelijkingspunt in het gevoel ligt. Wat blijft er van de stemmingswaarde der beeldspraak over, wanneer men een vers als 'wikkel ik mij in stiltes koele laken' zich scherp helder gaat voorstellen. De kracht der beeldspraak ligt niet in het oproepen ener blijvende vaste gestalte, maar in z'n vluchtige 'traumhafte' aanduiding, die in de donkere regionen van ons bewustzijn dat wondere herinneringsleven wekt, waarin de voorstelling verdiept tot ontroerende impressie.

Vooral Boutens toont zich hierin de meester. Zijn composita zijn verrassend door hun koene greep en daardoor rijke suggestie: 'Eer in puren *diamantwijn* de *sterrepaarlen smelten;* nachts *glansbeslagen* uren; *wolkoverweende* maan; (zang van morgennachtegaal): hemeldoorbraak die ruischt de wereld blank met *hagelkletter-parelen koraalgerucht*'.

Hier is niet in het minst een intellectueel speuren van analogieën, de gevoelswerking van het woord overstemt geheel zijn begrips- en voorstellingsgehalte. Vandaar schijnbare paradoxen als in: 'Hemellichthalmen.... die ze afmaait in nachts zwartlaaiend vuur' (Boutens, Praeludiën 54), in de fijne synaesthesieën[1)]: 'Ik ken geen manelichter lied, dan dat zijn straal naar mij verschiet' (Liederen van Isoude).

Dit overheersen van de gevoelswaarde is het wezen der metaphoor, die niet is een verkorte vergelijking, maar een gans nieuwe woordschepping. De metaphoor is de dichterlike spraak bij uitnemendheid, 'das Wunderkind der Sprache', als Jean Paul ze noemde.

Als functieverandering en betekenisoverdracht is zij een zo algemeen en noodzakelik verschijnsel in de taal, dat haar brede werking ons eerst bewust wordt in een etymologies beschouwen der woorden. Daar blijkt, dat alle woorden en uitdrukkingen, die een geestelike zin hebben, oorspronkelik iets materieels

1) Over het wezen der synaesthesieën: *N. Taalgids* '28, p. 8 noot.

aanduidden. Wij wezen reeds op woorden als *begrijpen, zich voorstellen*, enz. Op het gebied van het geestelik leven is de metaphoor zelfs het enige uitdrukkingsmiddel.

Waar hier echter gesproken wordt van de metaphoor, blijven deze in het gebruik kleurloos geworden ‘métaphores fondamentales’, als Larsson ze karakteristiek noemde, buiten beschouwing. In de taal der dichters bloeit ook deze oerkracht in ongerepte frisheid. Bloei is het juiste woord voor een levensverschijnsel, zo persoonlik, zo spontaan, zo buiten het bewuste zoeken omgaande als het dichterlik verbeelden. Het is de bloei uit een subtiel assimilatieproces tussen innerlik en uiterlik, dat zich in de wondere diepten van het gevoel voltrekt.

Daar is de overdracht van verschijnselen binnen hetzelfde gebied van zinnelike gewaarwording: ‘ik verdroom hier den middag tusschen de bloeiende hei, volgend *het spel* van schitterlichte *arabesken*, die zon en water te samen tegen den donkeren oever *vlechten*’. Uit het ene gebied in het andere: ‘de uilen die *met het donker fluweel van hun lokroep de dorre bosschen tooiden en purperkleurige arabesken vlochten* over het doffe veld van nachtelijk *zwijgen*’ (R.N. Roland Holst). In dit wederkerig wekken der zinsgewaarwordingen, in deze synthese van het gevoelsverwante ontstaat juist dat rijke voorstellingsleven dat het geheim is der poëzie.

Hier speelt ook de metonymia zijn evocatieve rol: ‘het (moderne orkest), heeft de vlam van *het koper* doen laaien om onze hoofden’, ‘het *koperen* signaal’, ‘het *geur-omrankt* priëel’, - een dienst ook door het explicatieve adjectief verricht: ‘soms in den *hoogen* noen der heete zomerdagen’, het *ronkend* feestgedruis, ‘de *vogelende* morgen’.

Het zijn de procédé's van de stijl der verkortingen, van het met weinig woorden veel zeggen, wat de macht van de dichter is, zijn beeldend vermogen, door Goethe omschreven in de beroemde zin: ‘Es muss die innere produktive Kraft des Künstlers jene Nachbilder, die im Organ, in der Erinnerung, in der Einbildungskraft zurückgebliebenen Idole freiwillig ohne Vorsatz und Wollen lebendig hervortun, sie müssen sich entfalten, wachsen, sich ausdehnen und zusammenziehen, um aus flüchtigen Schemen wahrhaft gegenständlich zu werden’.

IV.

Dat het beeld ‘die Substanz der inneren Welt des Künstlers’ is, spreekt liet sterkst in die andere kracht der dichterlike taalschepping, door Wundt aangeduid als ‘die Projektion der Gefühle, Affekte und Willensantriebe in die Objekte’, waarin ‘die Objekte selbst als lebende Wesen erscheinen’. Het is de aesthetiese openbaring van de anthropocentriese trek, waarvan de kinderfantasie en de mythenvorming der oude volken de meer primitieve uitingen zijn. Het is het zichzelf herkennen van het Ik in de verschijningen om hem heen, - het is een rijk zien der dingen, in hun doorstraling van geestelik leven. Beide zijden der dichterlike bezieling mogen spreken in de volgende voorbeelden.

De meer subjektieve, waarin het eigen leven stem en gestalte verkrijgt in de verschijnselen der natuur:

> Hoort gij den luwen zomerregen
> Zingend verruischen door dichte blâren -
> Hoort gij den zoelen gestadigen regen
> Van het onafgebroken geluk?
> (Boutens, *Liederen van Isoude*.)

De meer objektieve, die afstand neemt, bij de schilder R.N. Roland Holst: ‘Eerst scheen het 's winters wil, een klaren dag te maken van fonkelend en hardvochtig blauw, maar dan ontzinkt die wil hem en zijn twijfel gaat schuil achter peinzend nevelig grauw.

Het schijnt of hij ons heeft verlaten, vervuld met gedachten die van ons zijn afgewend, geen wil vaart door de grijze sferen, over de doode akkers en over de starre bosschen spreidt zich slechts droomerige afwezigheid.

Een late eikel valt uit de hooge boomen, en zijn val lijkt een uitbundigheid’[1)].

Het Ik, dat naar uiting dringt, leeft in harmonie met het heelal. Onder de immanentie van de geest wordt de natuur het land van zijn droom, de milde spraak van zijn vreugden en zijn smart.

In de stem van de zee hoort de dichter de roep van zijn hart: ‘O te luisteren naar de zee, Tot de ziel gaat fluisteren meê: Tot heur zwijgen 't Wonderwoord Uit zijn diepten stijgen hoort’.

1) *Overpeinzingen van een bramenzoeker*, p. 67.

Haar branding is ‘het heesche hijgen van harts nooit gestild begeeren.’ In ‘den *gelukverstilden* nacht’ herkent de ziel haar oogen in de sterren. Leeuwerik, *morgens zingend hart*, vertolkt zijn vreugden. 't Korte wonder van de Mei is hem het *blosvluchtige vermoeden* van een eeuwger lentetij’. In ‘wanhoops windestilten’ zijn ‘de wolken droef van ingehouden tranen’ en ‘onnaakbaar ruischen de watertochten der uiterste verlatenheid’ (Boutens).

Zo verdiept in het dichterlik natuurgevoel elk verschijnsel tot symbool, waarin de geest zijn bevrijding viert; zo leeft het bleek abstracte op in de sensitieve pracht der aardedingen: slaaps koele watertochten, ‘de drang die uit mijn hart wild kolkend op komt stuwen; hoe ster bij ster de waatren onzer wenschen op doen bronnen’ (Aart van der Leeuw).

Wordt zo de buitenwereld het beeld der menselike binnenwereld, zij resoneert ook in diens stemmingen: ‘Een ongelooflijke lach in de kamer vol bange verwachting, die door de open glasdeuren aandreef op den wind’ (Top Naeff, *Voorbijgangers*). Als de Johan uit ‘Gekken’ van Van Looy in angst voor de toekomst over de verschansing van de nachtboot leunt: ‘*Gulzig* klokte het lage zwart om het snellende schip. - Hij stond in den *schrikschijn* van het groene licht’ (van de vuurtoren).

De verschijningen der natuur leven voor de gevoelige dichter als bevriende of vijandige wezens: ‘De merel vlocht een liedje door ons gesprek’ (Van der Leeuw). ‘Beneden het bij elkaâr geraakte gezelschap lag een rivier valsch te blinken. - Waterplekken loensden uit den grond’ (Van Looy).

Met deze voorbeelden komen wij van de expressionistiese bezieling, die gestalte zoekt voor het eigen leven, tot het bezielend impressionisme, dat van ieder ding de zelfstandigheid erkent, een wezen gelijk de mens zelf, en dat wezen spraak verleent in de personificatie. De dichter, door de macht der gedachte en van het woord tolk der gebonden natuur, vervult haar roep:

> ach schenk mijn groeisels voeten,
> Stort in hun kruin Uw heldre rede;
> De waatren die zooveel ontmoeten,
> duid hun den zin dier heerlijkheden.
> Mensch, naar Uw ziel dorst al wat bloeit;
> Verlosser, kom, die mij ontboeit[1)].

1) *Herscheppingen*, Twee stemmen (p. 103).

In het verkeer der liefde bloeien al haar schatten open, onder de adem der dichterlike bezieling worden haar vormen en kleuren doortrild van persoonlikheid: ‘de schaduw sluimert in het hart der rozen’, ‘de zon toovert een glimlach over 't grauw’, ‘er ritselt een lach van verre wateren’, ‘in de boomen huist er een wonderlijke schrik voor schemering en voor elk windje dat hun loover ving’. Of in de bredere uitwerking als van het sprookje:

> Najaar vluchtend langs de wegen,
> Bijna hebt gij afgelegd
> 't Roode kleed, dat losgeregen
> Enkel aan een gesp nog hecht.

De bezielende kracht straalt uit van het werkwoord, de levenskern van de zin. De hier gewekte gevoelsassociatie belicht als in een schilderstuk van Rembrandt de uit het halfduister visionair oplevende gestalten. Een te sterke belichting, door te ver doorgezette vermenseliking verstoort de illusie. Dat is het wat zo vaak hindert in de allegorie. De ‘traumhafte’ aanduiding is juist de kracht in prachtig stemmingwekkende metaphoren als in Van der Leeuw's ‘Rebecca’: ‘Kalm keerde de avond in tot het gebed’, in Boutens': ‘Waar de dag zijn helder amen ginds op avondheuvlen spreekt’.

Sterk impressionisties doorleefd zijn de werkwoorden en de daaraan verwante verbale substantieven en adjectieven bij Van Looy: ‘Nu het dreigement van het weerlicht weer *vloekt* aan de lucht’; ‘Voorop *ijlde* de minaret van de moskee de huisblokken uit, daaronder verzonken in dit uur van het gebed’; ‘de vage kolossen der huizen dommelden in het rossige duister’; ‘het *rijke gebluf* en gewring der kas-orchideeën’; ‘het park kwam over mij in al zijn *smachtende* pracht en al zijn *smeekende* praal’ (in de herfst).

Als te gewild echter storen personificaties, die sommige nieuwe dichters te genieten geven. Zo in *Bergland* van Herman van den Bergh:

> Vogels, groote loopers van de ruimten,
> vogels kennen plicht en vatten post.
> Zingend om de rust na blauwen tocht
> *knielt* het licht op hunne vleugelschuinte.

Wentelbeken, kleurigste der dansers,
met iets van de transen in hun golf,
spatten wonder. Heiligheid stijgt op.
Hunnentwille *rouwt* het licht *de handen*.

De visuele voorstelling, aan de cursieve woorden verbonden, staat te scherp omlijnd voor de geest en is te beperkt, zij verkleint in plaats van de gevoelskracht te verhogen. Die woorden zijn te positief, zij wekken associaties, die de poëtiese synthese verhinderen. Het gehele gedicht trouwens, waaruit deze strofen genomen zijn[1)], faalt in dezen en dus als gedicht. Door zijn veelheid en gezochtheid van beelden ontbreekt die eenheid en rust, waardoor bv. de kleine gedichten van Goethe, als 'Ueber alle Gipflen ist Ruh' een landschap doen stralen in het magiese licht van contemplatie. Daar is die synthese der poëzie, waarin het landschap, volkomen reëel gebleven, toch zò harmonies door de idee doorlicht is, dat object en subject volkomen in elkaar versmelten tot bezield symbool, waarin de teerste stemmingen van het menselik hart hun diepe spraak verkrijgen.

Daar zijn geen beelden als:

Wij, die langs de vlakten stralen, wij
die ons wezen en gewicht verloren,
doen als vaten aan, gevuld ten boorde
door ontastbaar vocht van vuur en wijn[2)].

Beelden, die zo vaak storen in de nieuwere poëzie, doordat zij missen die natuurlikheid van een harmoniese groei, van een werkelike schepping uit één levenscentrum, waar de stof de metamorfose der bezieling ondergaat tot het schone levensorganisme, waarin ieder deel zijn onfeilbare plaats en functie heeft.

Alle procédés der kunst moeten gericht zijn op die synthese, die haar kracht uitmaakt. Het wezen van de taal der poëzie is haar macht van concentratie, die een breedheid en diepte van leven voor ons in perspectief opent, door geen ander middel te omvatten. Daar is het beeld geen barok ornament, maar krachtstralend knooppunt in ons emotieve leven. En ook de simpele alledaagse uitdrukking, waar de ziel in spreekt, wekt wonder van ontroering: 'C'est le sujet, son âme, son émotion,

1) Uit: *De Spiegel*, Van Looy, A.dam. Opgenomen in: *Mozaiek*, Serie B, 6.
2) t.a.p.

sa façon de voir qui doivent posséder de la beauté et en répandre' (Larsson).

Daar is geen krampachtig grijpen naar het archaïstiese of het exotiese woord, geen taalverwringing in het verbluffende neologisme, maar het fijngevoelig wekken der eigen taal tot bloei van het naar uiting dringende leven.

Daarmee is niet veroordeeld het fijngevoelde dichterlike neologisme, geboren in de onontkoombare strijd tussen droom en daad, waarvan Valéry sprak: 'A un dien seulement est réservée l'ineffable indistinction de son acte et de sa pensée. Mais nous, il faut peiner; il faut connaître amêrement leur différence. Nous avons à poursuivre des mots qui n'existent pas toujours, et des coïncidences chimériques'[1)].

Strijd, waarin Boutens taalwinsten won als zijn nieuwe werkwoorden en participiale adjectieven met hun rijke plastiek: 'Al de (duin-)toppen *wuiveblinken;* 't eindeloos strand dat *glooierept;* de *maanbefloersde* rozen, de *zondoorwenkte* schaûw, *wolkoverweende* maan'.

Strijd, waarin het oude woord met zijn suggestieve klanken ongerepte gevoelswaarde herleeft tot nieuwe expressie-waarde: 'De morgenster *twijnde* haar stralengestreel; niet met zich meebedolven in slaaps *zoren* poel; het raggeteer *sameet*; tot het *zerp* geluk van ons kuischen bond' (Boutens), - maar ook snel vervalt tot gezocht versiersel van een nieuwe rhetoriek.

Almelo, Julie '28. W. KRAMER.

Felix Timmermans en de schilderkunst.

Reeds kort na het verschijnen der Bagijnhofsproken werd ik mij bewust van het nauwe kontakt van Timmermans met visioenen van Jeroen Bosch en Brueghel of een verzoeking van St. Antonius door David Teniers. Want als wij lezen op blz. 71 ald.: 'De zwarte vrouw kwam nevens 't begijntje zitten en nam heur bij de hand. Ze lachte genegen en toonde Kathelijne veel vieze gedrochten 'n voet hoog, die stillekens binnenschoven: groote eierschelpen, waaruit twee dunne behaarde beentjes klauwden en een groote kop, opgeblazen en scheel', dan zou het ons niet

1) Paul Valéry, *Variété*, p. 64.

verwonderen, dat, voor de beide hoofdfiguren althans, er verband bestond met den David Teniers (Akademie Galerie te Weenen), de zgn. Walpurgisnacht. Nu onlangs het proefschrift ‘Felix Timmermans’ van Th. Rutten verscheen, viel het mij op, dat juist deze direkte invloed van den schilder op den schrijver zoo weinig werd belicht. Het volgende wil dan ook niets anders zijn, dan een kleine aanvulling op het boek van Th. Rutten.

Een sterk sprekend voorbeeld hoe Timmernans een schilderij afschrijft, vindt men in: ‘Het Kindeken Jezus in Vlaanderen’:

‘En achter den altaar kwam er een misdienaar te voorschijn met rooden rok, wit koorhemd en witte kousen aan. Hij hield een langen stok vast, waaraan een brandend wieksken, waarmede hij de twee lange, rilde kaarsen aanstak, die in koperen kandelaars op den altaar stonden. De kleine misdienaar moest zich rekken om er aan te kunnen, en dan schoof zijn roode rok omhoog, en waren twee heele scheeve beenen zichtbaar.’

Dit is eenvoudig de beschrijving van een stuk schilderij en wel: ‘De H. Maagschap’ van Geertgen tot St. Jans (Rijksmuseum). Dit werk moet Timmermans wel goed bekend zijn; immers aan hetzelfde misdienaarsfiguurtje ontleent hij het manneke met den kaarsendomper voor zijn slotvignet van ‘Pallieter’.

Dit geval staat echter niet alleen. Op blz. 1 van ‘Het Kindeken Jezus in Vlaanderen’ leest men: ‘Maria zweeg en even opziende uit het zwaar getijdenboek’ en even verder: ‘de gele bloemen, die zij in een blauwdelftsch vaasje op de tafel had gezet.’ Ziet men in deze twee regels niet scherp en fijn geteekend voor ons: ‘Het Mérode-altaar’ van den meester van Flémalle (Brussel)? Nog volkomener wordt dit beeld, wanneer wij hieraan toevoegen het ‘zwaarplooiend blauwe kleed’ (blz. 5). Dat de ‘overschoone engel met kersroode kazuifel om en leliënbloemen in zijn hand’ een herinnering aan Van Eyck of een anderen 15e eeuwer is, zal wel niemand ontkennen. De ‘ruischende pauwsteertenvlerken’ van deze figuur zouden ons doen besluiten tot Hugo van der Goes, nml.: de Aanbidding der Herders (Berlijn).

Timmermans verplaatst ons op blz. 45 van hetzelfde werk in een geheel andere sfeer: ‘luisterde ze naar een regelmatigen bijlslag en kraken van hout; dat was Jozef, die hout kapte in het achterkot.’ Wie denkt hier niet onmiddellijk aan Rembrandt's Houthakkersfamilie (Kassel)? Het blijkt nu ook duidelijk, dat wij geen volledige beschrijving door Timmermans van een geschilderd tafereel te verwachten hebben, maar slechts van

datgene eruit, wat hem als schrijver op dat oogenblik boeit. Hij zou hier anders op het gebeuren zijn vooruitgeloopen, want op dat tijdstip is het Kindeken nog niet geboren, terwijl het bij Rembrandt het centrale punt vormt.

Eveneens in: Het Kindeken Jezus in Vlaanderen vindt men op blz. 83: ‘en toen begon de zwarte reus op eenen koehoren te blaaskaken’ en het even verder voorkomende ‘geronk van doedelzak en fijn geluid van vedel en klarinet.’ Het valt niet moeilijk hier verband aan te nemen met werken als: ‘de aanbidding der herders’ van den meester van Flémalle (Dijon) of van Hugo van der Goes (Berlijn).

Op blz. 115 en 121 laat Timmermans Sander zoowel als Kruisduit verhalen van kemels, dromedarissen en olifanten, hetgeen ons in verband met het voorgaande doet besluiten tot herinnering aan een Vlaamsch schilder. Wij zouden het meest gevoelen voor een ‘aanbidding’ van P.P. Rubens, vooral wanneer wij op blz. 128 ‘paarden en voetvolk, ruige kemels en olifanten met opgestoken trompen, gele, bruine en grijze gezichten, naakte moorenlijven, die glommen als mahoniehout’ voor ons zien. Meer zekerheid hiervoor verkrijgen wij op blz. 134, waar wij duidelijk een figuur herkennen van Rubens' ‘aanbidding der drie Koningen’ in Brussel: ‘Melchior lachte zijn tanden bloot in zijn van olie blinkend, bruin gezicht. Het was als een gebarsten kastanje.’

Op blz. 135 heet het: ‘Er hongen er in de boomen, zij klommen op het doorzakkende dak.’ Wij meenen hiervoor te mogen aanwijzen: ‘De Aanbidding der drie Koningen’ van Jeroen Bosch (Madrid).

Voor de beschrijving op blz. 163 van het voorttrekken van Maria op den ezel gezeten met haar slapend Kindeke, terwijl Jozef, ernaast voortsjokkend, met zijn hoornen lantaarn bijlicht om den weg te vinden door het donkere bosch, zouden wij gaarne naar een ets van Rembrandt verwijzen, ware het niet, dat het schema te veel gemeen goed was onder de schilders der 16e en 17e eeuw. Toch spreekt het Rembrandtieke lantaarnlicht voor ons vermoeden, vooral in verband met blz. 192, waar Jozef platuit ligt en Maria met het hoofd tegen een boom en het Kind op haar schoot, ‘Wat verder had het ezeltje zich neergelegd.’

Tenslotte vraag ik mij af, of op de laatste bladzijde van het ‘Kindeken Jezus in Vlaanderen’ ook niet tendeele de invloed merkbaar zou zijn van Gerard David's ‘Maria en liet Kind

Jezus' (Brussel), want 'slaan de bolle handekens van een kind een houten lepel' ook daar niet 'rumoerig op tafell?'

Een teekenend staal vinden wij nog in 'Pallieter' (blz. 50): 'Maar daar op een draagbert brachten twee man de groote tellooren rijspap', en blz. 128: 'zweetende knechten in hun hemdsmouwen brachten op berries en afgehaakte deuren, de schotels worst, rookoolen, ham, snijboonen, dampende patatten en kannen bier.' Het ligt voor de hand, dat wij onmiddellijk denken aan de Boerenbruiloft van P. Brueghel (Weenen).

Dit alles zou echter veel van zijn waarde inboeten, zoo het ons hierdoor niet eenigermate duidelijk werd, hoe Timmermans' fantasie op een schilderij reageert. Het uitgebeelde tafereel is voor hem slechts een vastleggen van een moment in een reeks handelingen, die eraan voorafgaan en erop volgen, zoodat zijn voorstellingsvermogen aan het gegevene terug- of verder spint naar gelang het hieraan behoefte heeft.

Als een voorbeeld uit de vele wenschen wij hier te wijzen op den hierboven aangehaalden zin op blz. 135, van 'Het Kindeken Jezus in Vlaanderen', in verband met 'de Aanbidding der drie Koningen' van Jeroen Bosch te Madrid. Wij zien bij Jeroen de drie Koningen ter eene, en Maria met het Kindje ter andere zijde, dan in de hut een eigenaardige tooneelfiguur, terwijl twee herders op het dak toezien en andere om den hoek en door een gat in den leemen muur loeren. Heel in de verte aan beide zijden een drom paardenvolk. Bij Timmermans gaat de handeling voort, zijn de ruiters en het voetvolk tot het voorste plan genaderd en er ontstaat om het hutje een dringende lawaaierige menigte, vol haastige nieuwsgierigheid. Men zou deze eigenschap van Felix Timmermans het beste misschien als volgt kunnen weergeven: de als schilderij of anderszins uitgebeelde voorstelling, welke uit zich zelf 'statisch' is, ziet hij 'dynamisch'.

Zooals men zal bemerkt hebben, gaf ik hier slechts het verband van Timmermans met oude meesters aan. Ik laat het vol vertrouwen aan Dr. Th. Rutten over, in den aangekondigden herdruk van zijn boek over 'Timmermans' dergelijke herinneringen aan moderne Vlaamsche meesters aan te duiden.

Nijmegen.

J. VAN RIJCKEVORSEL.

Het probleem van de ‘inwendige taalvorm’.

II. Toepassing.

Het boek waarin wel het meest, en met vruchtbaar resultaat, de denkbeelden van Marty zijn toegepast, zijn Erik Wellander's Studien zum Bedeutungswandel im Deutschen, I 1917, II 1923. Niet alleen wordt daarin dikwels naar Marty's werk verwezen, en uitvoerige citaten eruit overgenomen, maar ook blijkt uit Wellander's eigen terminologie, zijn kritiek op Wundt, en de wijze waarop hij tracht om wetten voor de betekenis-veranderingen te vinden, dat Marty's denkbeelden zijn hele studie hebben doortrokken. Niet dat W. de gehele betekenis van de inwendige taalvorm in verschillend gerichte onderzoekingen heeft aangetoond; evenmin heeft hij Marty's opvatting van de inwendige taalvorm uitvoerig getoetst, zoals hij zelf ook in deel I p. 104 noot 3 opmerkt. Zijn uiteenzetting van 't mechaniseringsproces, waarbij de oorspronkelik ‘vermittelte’ betekenis der woorden ‘unvermittelt’ wordt, is echter nauwkeurig parallel met hetgeen wij in het eerste deel van ons opstel hebben gezegd over 't verbleken van de inwendige taalvorm.

Een voorbeeld. Het woord *dorst* (Wellander I 26-28) betekent: ‘verlangen om te drinken’. De etymologiese samenhang met *dor* wordt gewis niet meer beseft, zodat ook de oudere betekenis: ‘droog gevoel in de mond’ verloren is. De tegenwoordige betekenis is ‘unvermittelt’, d.w.z. wordt niet meer door middel van het andere woord met de oudere betekenis duidelik voor 't bewustzijn, maar is direkt geassocieerd met de klankgroep. In de wending *dorst naar goud* echter is de betekenis ‘begeerte’ wel ‘vermittelt’, komt tot stand door bemiddeling van de meest gangbare betekenis: ‘verlangen [om te drinken]’. De omgeving, i.c. de woorden *naar goud*, duidt genoegzaam aan dat van begeerte naar 'n drank geen sprake is; maar toch speelt de voorstelling daarvan mee in 't bewustzijn. De metafoor is nog in leven. Nu zou het kunnen gebeuren dat door veelvuldig herhalen van de wending ook daarin het beeld ging verbleken, dat ook de betekenis ‘hebzucht’ unvermittelt werd. Sommige samenstellingen, als *gouddorst, bloeddorst*, schijnen, zo zegt Wellander,

reeds een eind die weg op gegleden te zijn, d.w.z. op weg om de samenhang met *dorst* in de gewone betekenis te verliezen. Of het zover zal komen staat nog te bezien. In Marty's terminologie overgezet heet dit: de inwendige taalvorm ‘dor, droog’ is bij *dorst* verloren gegaan; de inwendige taalvorm ‘dorst’ leeft nog in *dorst naar goud*, maar loopt ook hier, evenals in *gouddorst*, kans om op haar beurt te verdwijnen. Elke nieuwe betekenis wordt dus - in de taal altans - veroverd met behulp van een inwendige taalvorm.

Wij verkiezen Marty's term boven die van Wellander; hoewel de laatste het beloop van zaken aan de opeenvolgende stadia helder en ondubbelzinnig demonstreert, voert Marty de latente, maar bij nadere waarneming toch zeer duidelik werkzame kracht ten tonele, die het levend principe is dat het hele taalsysteem dat ontstaat en groeit als een organisme, opbouwt. Vooral ook hierom verdient de term ‘inwendige taalvorm’ de voorkeur, omdat hij het toeval, dat bij vele andere schrijvers een grote rol speelt, zeer beperkt, ja uitschakelt. De keus der benamingen is gebonden aan de eenmaal gegeven woordvoorraad der taal met de daarin opgesloten inwendige taalvormen, al geschiedt ze niet door nadenken volgens een vast plan [cf. opstel 1, 33-34].

Het sterkst spreekt de inwerking van Marty's leer bij Wellander I Cap. V: naamgeving, waarin de rol van de keus wordt ontwikkeld, en kritiek geoefend op Wundt's opvatting van de metafoor[1)].

1. We kiezen vooreerst een geval, waar een zekere storing in de associaties valt op te merken, die zich baanbreekt in de uitwendige taalvorm.

Dergelijke storingen worden ten allen tijde in de wetenschap ijverig onderzocht, omdat ze afzonderlike wegen in het labyrinth der geesteswerkingen laten ontdekken. Het is de beproefde metode der fysiologie, en o.a. Delacroix en Weisgerber hebben haar op taalkundig terrein toegepast.

1) Voor we eigen voorbeelden gaan aanvoeren, zij nog gewezen op I.F. Anz. 42 p. 4, waar Gunther Ipsen, in een bespreking van Cassirer's boek, tegenover de nieuwe probleemstelling naar de inwendige vorm de geesteloosheid van 't wetenschappelik positivisme stelt, en naar ibid. p. 8, waar Porzig de kritiek van Noreen op Marty afwijst, diens definitie van de term ‘betekenis-systeem’ als ‘starres Ergebnis’ plaatsend naast het levend principe van de inwendige taalvorm.

Een schoenmaker op Stellenbosch heeft drie Hollandse klanten A, B en C, die wonen in de straten a, b en c. Ofschoon hij hen al een jaar of zes bedient, maakt hij nog meermalen bij 't schrijven van een adres de vergissing, dat de verkeerde straatnaam bij één van de persoonsnamen wordt gevoegd, zodat zijn adressering voor A inplaats van Aa, verkeerdelik Ab luidt. Hoe is deze vergissing mogelik? Slechts doordat er tussen A en b ook een zekere associatie bestaat, evengoed als tussen A en a, B en b, C en c, ‘normale’, want logies korrekte, en tussen A en c, B en c, C en a enz., de ‘abnormale’. En deze serie juiste en verkeerde associaties danken alle hun bestaan aan de inwendige taalvorm, die zich tussen de uitwendige taalvormen A, B, C en hun betekenis Aa, Bb en Cc bevindt, en die blijkbaar is ‘Hollander’. D.w.z. de uitwendige vorm A roept vooreerst bij de schoenmaker - overigens een intelligent man - het denkbeeld ‘Hollander’ wakker, dat funktioneert als associatie-band tussen die uitwendige vorm en z'n eigenlike betekenis, die voor ons speciale geval bestaat uit A + a. Aangezien echter deze voorstelling ‘Hollander’ met zich voert de straatnamen a, b en c, kan het gebeuren dat zij, doordat ze zeer sterk is, een van deze drie elementen dwingt om nader te treden bij het vernemen van A alleen.

De inwendige taalvorm ‘Hollander’ fungeert dus als een hulpmiddel, om de drie begrippen A, B en C te klassificéren, maar in de afzonderlike gevallen is ze een hinderpaal om tot een zuivere voorstelling te geraken van de uit twee elementen opgebouwde adresbetekening, doordat ze met te grote intensiteit gebonden is aan de drie eenvoudiger betekenissen, mèt hun namen A, B en C.

2. Ons tweede voorbeeld is ook aan Afrikaans ontleend, ditmaal een geschreven stuk van Langenhoven, die zich o.a. onderscheidt door de soms geniale wijze waarop hij passende termen weet te kiezen om een idee bijval te doen vinden bij z'n lezers. Het stuk draagt de titel:‘ Dietse Sapperij’. De schrijver begint met te konstateren: ‘in Suid-Afrika is alles politiek’, maar aangezien in zijn stuk de politiek onverbiddelik geweerd wordt, verstaat hij ditmaal onder ‘sap’ niet de volgeling van de Suid-Afrikaansche Partij, de bondgenoot van de Engelse Unionisten, de tegenstander van de Nationalisten, maar hij bedoelt: ‘die essensiële sap, die man wat nie bloot uiterlik nie maar innerlik, van aard en aanleg en inbors, vreemd staan teenoor

sy eie en eie volk teenoor die vreemde’. Deze definitie is slechts mogelik door de inwendige taalvorm, die aan de benaming ‘sap’ behalve z'n politieke betekenis, ook nog doet verbinden het denkbeeld van ‘verlochenaar van het eigene (Afrikaanse)’. M.a.w.: de volle betekenis van *sap* is niet verklaard door de uitleg van de politieke partij, maar verlangt ook een omschrijving van de gevoelswaarden die bij 't horen van de naam nog vóór de oorspronkelike en eng-logiese betekenis gewekt worden. Klaarblijkelik wekt de naam bij nationaal voelende Afrikaners wel in eerste instantie het denkbeeld van 'n anti-Nat, maar daardoor dan ook de antipathie verbonden met het denkbeeld ‘renegaat’. Tot deze nieuwe betekenis heeft echter de eigenlike, nuchter-konkrete betekenis, fungerend als inwendige taalvorm, ingeleid.

De verdere vondst van L. is ook tot stand gekomen met behulp van diezelfde inwendige taalvorm. Hij ziet immers in de strevers naar het Dietse ideaal ook verlochenaars van 't eigene; ironies zegt hij: ‘ons moet nou ook, netsoos die Engelse jingoes, en om hulle te vermaak met 'n teëvermaak, afgode oorkant die see gaan opsit’. De term ‘D.S’ postuleert, als symbool, van meet af aan een geheel eigen betekenis, waarbij het tweede lid het eerste onderstreept. Er heeft met de keus der twee woorden echter geen perceptie plaats van een begrip; slechts dient de inwendige taalvorm, die ook hier uitdrukking geworden is, als associatieband tussen de totaal-voorstelling en de uitwendige taalvorm daarvan.

3. In de ‘coup d'ooe sur l'histoire de la métaphore’ geeft Brunot, in zijn boek: ‘La pensée et la langue’ op p. 78 een prachtig voorbeeld uit Victor Hugo: een moede maaister, die 's avonds terugkeert van haar arbeid op 't korenveld, aanschouwt aan de hemel de sikkel der maan in een veld van sterren. Nu mag maansikkel al een gemeenzaam woord zijn geworden, waarbij het denkbeeld ‘sikkel’ meer is dan een beeld; het uitwerken van het beeld zó, dat deze sikkel gaat maaien door een veld van gele .... sterren, daartoe, voelt Victor Hugo, is nodig de hulp van een inwendige taalvorm. Doordat de vrouw haar echte sikkel de hele dag zag blikkeren, almaar door het korenveld, was het besef van deze twee-eenheid zó werkzaam in haar, dat ze de nieuwe sikkel daarboven dadelik ook in een veld plaatste, met sterren-aren om te maaien.

4. Roemer Visscher heeft het volgend vers gedicht:

Die sonder hop sijn bierken brouwt,
die sijn kost koockt sonder eeck of sout,
broodt backt sonder te heven of te sneren,
en maeckt vaersen sonder merrigh daer in,
mach vryelijck dencken in sijnen sachten sin
dat sijn soetsappigh werck niet langh sal dueren.

Zoetsappige verzen bestaan niet voor de vroege Nederlanders zonder fantasie, wel zoetsappig bier, kost en brood. Roemer Visscher had goed bier, kost en brood zeer lief, en maakte verzen. Deze vier produkten in één gedicht bijeenvoegend, kiest hij één adjektief om ze als minderwaardig te brandmerken. De letterlikware betekenis, gebruikt bij bier, kost en brood, fungeert als inwendige vorm om het predikaat ook te kunnen toekennen aan het geestelik produkt, de verzen. Het mooi gevonden woord heeft, geen wonder, in 't Nederlands grote opgang gemaakt.

5. Een buitengewoon dankbaar terrein voor de studie van de inwendige taalvorm is de oudnoorse skaldenpoëzie. Deze wordt veelal nog als het type van gekunstelde poëzie met tot onherkenbaar wordens toe gezochte beelden beschouwd. Daartegenover breekt zich een ander inzicht baan, dat kort en bondig gekarakteriseerd wordt door E.A. Kock, in een opstel in 't eerste nummer van de Nordische Rundschau, p. 23-30. Hij zegt aan 't slot: ‘Wir werden sehen, dasz dieselben allgemeinen Gesetze menschlichen Denkens un Dichtens, die für Kalidasa und Homer, für Vergil und Dante, für Caedmon und Cynewulf, für Shakespeare und Goethe, für Tegnér und Ibsen galten, auch für Eyvindr Skaldaspillir und Gunnlaugr Ormstunga ihre Gültigkeit behielten, dasz Bragi, Eilïfr und Ligvatr nicht länger dastehen müssen als sonderbare Anomalien in der Geschichte von der geistigen Entwicklung der Menschheit!’

Om dit algemeen-menselike in de skaldenkunst, en de band die deze met moderne dichtkunst verbindt, te verduideliken, kies ik het gedicht van Richard Dehmel: Nach einem Regen. De erste strofe daarvan luidt:

Sieh, der Himmel wird blau;
die Schwalben jagen sich
wie Fische über den nassen Birken.
Und du willst weinen?

Deze vergelijking, zo zuiver van de echte dichter, heeft zich opgedrongen door de voorstelling van het blinkende, natte van de berken en de hele natuur, die als een meer geworden is, en

door 't snelle heen-en-weer jagen van de zwaluwen door deze vochtigheid. Dehmel ziet de zwaluwen dus *als* vissen; welbewust van de vergelijking, bewaart hij haar als zodanig, als ‘verbeelding’. De inwendige vorm die ertoe geleid heeft zijn de genoemde aanschouwde verschijnselen.

De meer geconcentreerde uitdrukkingswijze der skalden laat de vergelijking los, zet eenvoudig het een voor het ander. Zo worden de haringen niet vergeleken bij zwaluwen, maar *ze zijn* de zeezwaluwen der netten, *nóta spáperna* (Meissner, Die Kenningar der Skalden, p. 116). De door Prof. Kock genoemde Eyvindr Skaldaspillir bereikt een geestige omdraaiing van de werkelikheid door de pijlen die hij voor haringen geeft, te noemen: de haringen die uit Egil's hand lopen, de geruilde haringen daarentegen: pijlen der zee (Meissner p. 147). Deze kennings waren algemeen, de Snorra Edda legt de regel vast dat schietwapens door slangen of vissen goed worden voorgesteld; licht viel het Eyvind dit ook omgekeerd te doen.

De inwendige vorm die hiertoe geleid heeft, is precies dezelfde als in Dehmel's vers. De dichtergeest, en ieders mensen geest, werkt langs dezelfde wegen, altijd.

6. Tot slot een syntakties voorbeeld. In vele talen is bekend het gebruik van 't w.w. *doen* als vervanger van een of meer voorafgaande werkwoorden. Voor 't mnl. vindt men voorbeelden in Stoett's Syntaxis § 254. Verder kan de ontwikkeling gaan, dat *doen* zonder voorafgaande w.w. optreedt, dat de gebruiker uit de situatie de hoorder laat aanvullen wat hij verzwijgt. *Doen* kan optreden als koppelww.; verg. Stoett, Synt. § 241. Eveneens als hulpmiddel om de zgn. omschrijvende perfekta te vormen, zo in 't Oudgermaans en 't moderne Engels.

Dit alles wijst er op, dat alle werkwoorden ten slotte een doen, een handelen voorstellen, altans voor een meer primitief bewustzijn dit eenmaal gedaan hebben. Want het gebruik van *doen* heeft zóveel terrein gewonnen, dat men zijn funktie als plaatsvervanger onmogelik meer altijd kan terugvoeren op zijn eigen betekenis.

Dat het w.w. *doen* z'n werkzaamheid in de taal zo ver heeft uitgestrekt, is te danken aan de werking van de inwendige taalvorm. Wanneer *doen*, beginnend bij die w.w., die werkelik een handelen voorstellen, vervangend optrad, werd daarmee een beeld geschapen, een symbool met expansie-kracht. Bij een meer primitieve, Marty spreekt van een animistiese, wereldbeschouwing, werd een *doen* toegedicht aan veel wat geen

doen of handelen in eigenlike zin was. Daardoor ging 't w.w. *doen* ook deze gebieden omspannen. In jongere perioden echter is er m.i. meer sprake van werking door 't vormensysteem.

In alle gevallen echter werd *doen*, door de werking van de inwendige taalvorm, van een autosemantikon tot een synsemantikon.

Al voortgaande zullen de détail-onderzoekingen en de algemene teoretiese bespiegelingen, elkaar doordringend, het grote probleem altijd meer ontbolsteren en altijd vruchtbaarder maken voor het taalonderzoek. Een studie van een groep samenhangende verschijnsels zal daartoe beter in staat zijn dan de bloemlezing van losse gevallen in een tijdschriftsartikel. De oude positivisten staan afwijzend tegenover het probleem, dat in het vaandel geschreven is van het jonge idealisme in de taalwetenschap.

Stellenbosch.

A.C. BOUMAN.

Naschrift.

De aan 't eind van ons opstel opgemerkte tegenstelling tussen 't positivisme en 't idealisme in de taalwetenschap blijkt duidelik, in dezelfde jaargang van dit tijdschrift, uit Overdiep's bespreking van mijn onderzoekingen over Afrikaanse syntaxis. Overdiep's werk zelf is typies dat van de positivist. Dit werk heeft z'n eigen waarde. Maar we staan aan een scheiding der wegen. Geleerden als Noreen, met z'n afwijzende houding tegenover 't probleem van de inwendige taalvorm, Jespersen met z'n negéren ervan, zijn twee vertegenwoordigers van dat positivisme der 19de en begin der 20ste eeuw. Er waait echter 'n nieuwe wind. De idealisten zijn soms te haastig en te ver in zee gegaan, te radikaal hebben sommigen met het oude gebroken. Maar de wegwijzer is opgericht. Van Ginneken's gezegde dat Hirt's boek over de indo-germaanse ablaut ook door 'n doofstomme geleerde op de planeet Mars kon geschreven zijn, is door z'n scherpte onrechtvaardig. Maar een ware kern zit er in. De oude positivisten vrezen gevaar voor hun vesting. Daardoor alleen kan ik 't verklaren dat ook Overdiep's houding tegenover mijn werkje zo zonder enige bewijzen of enig eigen materiaal bepaald is. Z'n zinsnede met het woord grotesk bv. is alleen te begrijpen uit 'n slordig lezen of, en wellicht met meer reden, uit 'n moedwillig verdraaien van mijn woorden. Hij maakt het, zó doende, al heel gemakkelik, als we zijn schepen met hun, ik wil niet zeggen geestloze, maar wel positivistiese vracht, achter ons willen verbranden.

A.C.B.

Huygens en de bijbel.

Het artikel *Bijbelkennis en literatuurstudie* van Prof. Brom in Aflevering 3 van deze jaargang heeft me er toe gebracht nog eens te snuffelen in mijn aantekeningen, die ik destijds bij het bestuderen van Huygens gemaakt heb. In genoemd artikel trof me nl. de volgende passage: ‘Hoe eenvoudig of zelfs onnozel nu een dergelijk spel met bijbelteksten misschien op het eerste gezicht mag lijken, het verschijnsel is zó kenmerkend voor de klassieke meesters, dat het onze volle belangstelling verdient. Inhoever, vragen wij ons onwillekeurig af, *zouden de tijdgenoten hun werk beter verstaan hebben dan wij?*’ En verder: ‘Intussen had de gemiddelde zeventiende-eeuwer op ons geslacht een groot voordeel in zijn *vaste bijbelkennis*, want de tale Kanaäns doortrok de halve literatuur.’

Zoals de schrijver opmerkt, was de grond van Huygens' wereldbeschouwing het Woord, het Woord werkelik, het Woord letterlik.

Ik had ontdekt, dat de Biddaghs-Bede van de 9e Oktober 1624 eigenlik een aaneenschakeling van bijbelteksten is. Van Vloten en Eymael hadden er al enkele gegeven en Dr Heinsius heeft dit aantal nog wat uitgebreid, maar .... nog lang niet genoeg.

Op zekere dag ging ik met het gedicht naar een eenvoudige godsdienstige vrouw uit het volk, die ik kende als buitengewoon bijbelvast. Ik stond er verbaasd over, hoe goed zij dit toch betrekkelik moeilike werk ineens aanvoelde en begreep. Ze had de naam Huygens nog nooit in haar leven gehoord, maar toen ze het gedicht gelezen had, zei ze onmiddellik: ‘Dit is het werk van een door en door godvruchtig mens, die uitstekend in Gods woord thuis is.’

Bij de eerste regels:

> Sluyt dyne Wolcken niet,
> die boven dyne Wolcken
> Ter hoede dyner Volcken,
> Ter straffe sittest, Heer
> Der Volcken, die in ons vervolgen dyne eer ...

wees ze me dadelik op 1 Koningen 8, waarin het Gebed van Salomo staat, met de telkens terugkerende smeekbede: Hoor Gij dan in den Hemel.

We lezen in vs 35: ‘Als de Hemel zal gesloten zijn, dat er geen regen is, omdat zij tegen U gezondigd zullen hebben, en zij in deze plaats bidden en Uw naam belijden en van hun zonden zicb bekeren zullen, *hoor Gij dan in den hemel* en vergeef de zonden Uwer knechten en Uws volks Israëls’.

Zo ook als er honger, pest, korenbrand, honigdauw, sprinkhanen, kevers zullen wezen of de vijand in het land komt of er enige plaag of krankheid wezen zal.

Maar hij kan ook gedacht hebben aan de Klaagzang in Jesaja 64:

‘Och, *dat Gij de hemelen scheurdet*, dat Gij nederkwaamt, dat de bergen voor Uw aangezicht vervloten, gelijk een smeltvuur brandt, en het vuur de wateren doet opbobbelen, om Uw naam aan Uw wederpartijders bekend te maken. Laat alzo de heidenen voor Uw aangezicht beven.’

In Jesaja 34 krijgen we een boetpredikatie tegen de heidenen. Zie in 't bizonder vers 4: de hemelen zullen toegerold worden gelijk een boek en al hun heir zal afvallen gelijk een blad van de wijnstok afvalt.

Bij regel 8 tekende ik aan Col. 1 : 15, waarin gesproken wordt van het beeld des *onzienliken* Gods en 1 Tim. 1 : 17, waar God de *onzienlike*, de alleen wijze God genoemd wordt.

Voor regel 10 zie men Ps. 119 : 169: ‘O Here, laat mijn geschrei voor Uw aanschijn *genaken*. En verder verschillende teksten, waarin gesproken wordt over het neigen der oren.

Ps. 86 : 1. Here, neig Uw oor en verhoor mij.
Ps. 88 : 3. Neig Uw oor tot mijn geschrei.
Jes. 37 : 17. O Here, neig Uw oor en hoor.

Psalm 79 is er *geheel* in verwerkt. Ik had er enkele teksten uit bijgeschreven, maar het reeds genoemde vrouwtje wees er me op, dat de dichter als een twede Asaf de noden van zijn volk gevoeld heeft en telkens diens woorden gebruikt.

Vgl. vs 8 met r. 14, vs 5 met r. 16 en r. 49, vs 10 met r. 42, vs 1-4 met r. 4-4 en r. 65 e.v.

Voor regel 33 e.v. leze men Jesaja 66 vs 15 en 16: ‘Want zie, de Here zal met vuur komen, en zijn wagenen als een wervelwind, om met grimmigheid zijn toorn hiertoe te wenden, en zijn schelding met vuurvlammen;

want met vuur en met zijn zwaard zal de Here in het recht treden met alle vlees, en de verslagenen des Heren zullen vermenigvuldigd zijn’.

Tal van teksten uit de Psalmen, Jesaja en Jeremia handelen over het verterende vuur.

Voor de regels 53-56 zie men: Ps. 130 : 3. Zo, Gij, Here, de ongerechtigheden gadeslaat, Here, wie zal bestaan *?* en Ps. 143 : 2: Ga niet in het gericht met Uw knecht, want niemand die leeft, zal voor Uw aangezicht bestaan.

Bij regel 60 zijn weer een massa teksten aan te halen. We volstaan met Ezech. 7 : 9. Gij zult weten, dat ik de Here ben, die *slaat*.

Voor r. 75 verwijzen we naar Ps. 119 : 137. Here, Gij zijt rechtvaardig.

Bij *dyn bevolen Wetten* zijn tal van teksten te noemen, o.a.: Exod. 16 : 32. Dit is het woord, hetwelk de Here bevolen heeft, en Ps. 119 : 4. Here, Gij hebt geboden dat men Uwe bevelen zeer bewaren zal.

In regel 77 begint volgens de uitgaven Van Vloten-Eymael en Dr Heinsius een diatribe tegen de Roomsen, maar .... ook hiervoor ontleent Huygens de bijbelwoorden.

Bij de regels 77-78:

> Meer zyn sy 't die den schat van dyn bevolen Wetten
> Den hoeftigen ontsetten,

vind ik de noot: Versta: den volke den Bijbel onthouden. Als we echter lezen in Jesaja 10 vs 1 en 2: ‘Wee dengenen, die ongerechtige inzettingen inzetten en den schrijvers die moeite voorschrijven, om de armen van het recht af te wenden en om het recht der ellendigen mijns volks te rooven, opdat de weduwen hun buit worden en opdat zij de wezen mogen plunderen’, dan wordt de verklaring dier woorden toch geheel anders. Van de regels 79 en 80

> Meer zijn sy 't die bestaen,
> De meesterlicke hand aen dyn Gebod te slaen

vinden wij het tekstwoord in Jesaja 24 : 5.

‘Want het land is bevlekt vanwege zijn inwoners, want zij *overtreden de wetten*, zij *veranderen de inzetting* , zij *vernietigen het eeuwig verbond*'.

Maar de regels 85-92 zijn toch zeker anti-Rooms? Waarschijnlik heeft H. ze wel zo bedoeld, maar de woorden zijn geinspireerd door Jesaja 44 vs 9-20, waarin de aanbidding der afgodsbeelden zeer ironies gekritiseerd wordt. Na het vellen van den boom

‘Dan is het voor de mens om te verbranden, dan neemt hij

daarvan en warmt er zich bij, ook ontsteekt hij het en bakt er brood bij: - daarenboven maakt hij er een god van en buigt zich daarvoor, hij maakt er een gesneden beeld van en knielt er voor neder'.

Korresponderen deze woorden niet met de regels 89 en 90: 'Die voor een stomme tack ten gronwel uytgehouwen De knie, dyn maexsel vouwen'?

De regels 115-116:

> Een voor all,
> Of alle sonder Een versmachten in den vall.

worden toegelicht in Romeinen 5 vers 15 e.v.

'Want indien door de misdaad van énen velen gestorven zijn, zo is veel meer de genade Gods en de gave door de genade, die daar is van één mens Jezus Christus, overvloedig geweest voor velen.'

Voor regel 120 zie men Openb. 20 : 14.

Bij de woorden: *En soecken Hout noch Goud om dy te naerderen* is in de uitgaven Van Vloten-Eymael en Heinsius als noot: Kruis- en heiligenbeelden gegeven. Hoe zal dan dit naerderen moeten worden opgevat? Deze woorden worden ons volmaakt duidelik als we Jesaja 40 opslaan, waar we lezen

vs 18. Bij wien dan zult gij God *vergelijken*, of wat gelijkenis zult gij op hem toepassen?

19. De werkmeester giet een beeld, en de goudsmid overtrekt het met goud, en giet er zilveren ketenen toe;

20. die verarmd is, dat hij niet te offeren heeft, die kiest een hout uit, dat niet verrotte, hij zoekt zich een wijze werkmeester om een beeld te bereiden, dat niet wankele.

Bij 'komt' in r. 160 tekende ik aan Matth. 25 : 34. Komt, gij gezegenden mijns Vaders.

De grove vergissing in Van Vloten-Eymael om bij Apollos (zie r. 167) aan Apollo te denken, is reeds hersteld door Dr. Heinsius. Apollos wordt behalve in 1 Cor. 3 : 6 nog genoemd in Hand. 18 : 24.

Bij de regels 169-170 noteerde ik 1 Petr. 2 vs 4, 5 en 6; misschien mogen we ook denken aan Luc. 3 : 8.

In r. 171 tekende ik bij *bodenbrood* de enige tekst uit de Bijbel aan, waarin het woord bodenloon voorkomt, nl. 2 Sam. 4 : 10.

't Zou wel interessant zijn te weten, welke Bijbel(s) Huygens gebruikt heeft. Misschien stond in de zijne wel bodenbrood.

Mogelik zou deze bijbel ons ook iets kunnen leren omtrent het gebruik van *du* en *dijn* bij Huygens. Als kind leerde hij aan de knieën zijner moeder de Tien Geboden en het Onze Vader. Zouden juist deze jeugdimpressies hem in zijn Bibelstof niet konservatief gemaakt hebben in 't gebruik van het in zijn tijd reeds zo goed als verdwenen voornaamwoord?

Bij r. 176 kunnen we verwijzen naar Ezech. 37 : 17 en Jes. 11 : 13. Het beeld van wolf en lam in r. 183 is ontleend aan Jes. 11 : 6. *En de wolf zal met het lam verkeren*.

De *Stadt* (zie r. 187) is beschreven in Openb. 16.

In de Bloemlezing uit de gedichten van Constantijn Huygens van C.G. Kaakebeen lezen we in de inleiding, dat Huygens voor zijn grootere gedichten eerst een uitvoeringsplan ontwierp, dat hij dan ordelik volgde, nadat *hij ook de talrijke aanhalingen uit de bijbel en de klassieke schrijvers had gerangschikt*. Blijkt dit niet duidelik uit zijn Biddaghs-Bede? In het Oude en in 't Nieuwe Testament is hij thuis en voor liefhebbers ligt inderdaad nog een heel veld van onderzoek braak.

F. DEN EERZAMEN.

Naschrift.

Bovenstaand artikel was reeds gezet, toen ik nog andere aantekeningen vond, die ik volledigheidshalve ook vermeld. Huygens neemt voor de beschrijving van de ellende van zijn volk Jesaja 64. Het is geheel en al een bede, die reeds begint in het vorige hoofdstuk bij vs 15: ‘Zie van den hemel af en aanschouw van uw heilige en uwe heerlijke woning.’ De regels 11-13 korresponderen met vs 5, 14-16 met vs 7, waarbij de kanttekening zegt: Onze Zonden hebben het vuur van Uw toorn ontstoken, door hetwelk wij versmolten en verdelgd worden.

Voor de regels 93-96 zie men 2 Thess.: 1-11. In vs 4 lezen we: die zich tegenstelt en verheft boven al wat God genaamd of als God geëerd wordt, alzo dat hij in de tempel Gods als een God zal zitten, zichzelven vertonende dat hij God is.

Bij de regels 101-104 tekende ik aan: 1 Cor. 11 : 27. Zo dan wie onwaardig dit brood eet of de drinkbeker des Heren drinkt, die zal schuldig zijn aan het lichaam en bloed des Heren.

(Indien dit gezegd wordt van de gebruikers, hoeveel te meer zondigen dan degenen, die onwaardiglik uitdelen).

Zie voor de regels 117-120 Matth. 25 : 34; voor r. 137-140 Nehemia 1 : 4; voor r. 142-143 Matth. 18 : 20; voor r. 113-114 Luc. 17 : 10.

Voor de regels 55 en 56 vergelijke men Ps. 38 : 6 e.v.

In regel 13 spreekt hij van *verslagen* kinderen. Vgl. Jes. 66 : 2.

Naast r. 15 leze men Ps. 90 : 7, naast r. 93 Marcus 2 : 7.

Bij r. 122 zie Joh. 4 : 23.

Haygens toont zich in vele van zijn werken Anti-Rooms, zoals nog heden ten dage veel Kalvinisten zijn, vooral op het platteland; men spreekt daar zelfs van anti-Roomse psalmen, o.a. Psalm 115. Wie in deze richting zoekt, vindt stellig nog heel wat bij onze Kalvinistiese 17e-eeuwer.

D.E.

Boekbeoordelingen.

Dr. T.H. le Roux, B.A. en Mnr. P. de Villiers Pienaar, M.A. *Afrikaanse Fonetiek*. - Juta & Ko., Beperk, Kaapstad en Johannesburg.

De schrijvers behandelen in 240 bladzijden de onderwerpen, die men in een leerboek der phonetiek voor Afrikaanders verwachten mag. De uiteenzettingen zijn over het geheel duidelijk en juist, en de ‘Afrikaanse taal’, waarvan de schrijvers bedienen, geeft voor ons aan het boek een afzonderlijke bekoring.

De klinkers worden beschreven en ingedeeld naar de methode van Daniel Jones; bij gevolg wordt de kaakafstand geheel verwaarloosd, zelfs niet genoemd.

Bijzonder interessant zijn de gevallen, waarin het ‘Afrikaans’ van het standaard Nederlandsch afwijkt, bv. de afwisseling van intervokale [d] en [r]: [kɔrəx] naast [kɔdəx] *koddig*, enz. (§ 439-§ 446), het gebruik van de stemhebbende bilabiale frikatief [] (§ 579-§ 590), [ç] in [çitər] (*gieter*) (§ 641-§ 648), de uitspraak van [] (§ 800-§ 822)[1)], syllabische klanken (§ 863), enz.

1) In de noot bij § 819 staat: ‘[] kan ook in Engels gehoor word nl. tussen klinkers: bv. [pe'aeps]’. Hoe die klank gevormd wordt, kan men o.a. lezen in het Leerboek der Phonetiek van Zwaardemaker en Eijkman, blz. 44. Deze beschrijving wijkt af van die, welke le Roux en Pienaar in § 801-803 geven.

Met een hoofdstuk over instrumenteele phonetiek en eenige phonetische transcripties wordt het verdienstelijke boek besloten.

Het is jammer, dat het klemteeken maar al te vaak ontbreekt; want het bepalen van de juiste uitspraak der woorden wordt daardoor bemoeilijkt voor degenen, die de taal niet voldoende of in het geheel niet kennen.

Wij vertrouwen, dat een tweede druk niet al te lang op zich zal laten wachten en veroorloven ons met het oog daarop de volgende opmerkingen, waarvan de schrijvers misschien gebruik zullen willen maken.

§ 3. Dat de phonetiek 'eers in die neëntiende eeu opgekom het', is niet juist. Men denke aan Petrus Montanus, Lambert ten Kate en anderen[1].

§ 20. In het Nederlandsch heeft *juffrouw* alleen de klem op de tweede syllabe, wanneer men iemand met dit woord zonder meer aanspreekt, dus: *Dag, juf'frouw!;* maar: *Dag! 'juffrouw Smit!* In *melankolie* valt bij ons de hoofdklem op de laatste syllabe.

Noot 2 behoort blijkbaar bij Burmees *phā* in deze paragraaf.

§ 54. De aspiratie na een explosief in het Engelsch (*pin*) is niet precies hetzelfde als een [h]. Voor de laatste wordt een extra ademdruk en een zekere duur van de configuratie vereischt, terwijl de aspiratie veroorzaakt wordt door de krachtige ontploffing in de mond, die belet, dat de stem dadelijk inzet[2]. Dat de 'Hollandse Afrikaner' hier een stemhebbende *h* zou laten hooren, kunnen wij niet beoordeelen, omdat wij geen 'Afrikaans' kennen. De hier gemaakte opmerking is ook van toepassing op § 352. Wij hebben trouwens een vaag vermoeden, zooals reeds kan blijken uit de Noot op blz. 1, dat de schrijvers er zich geen duidelijke voorstelling van maken, hoe de stemhebbende *h* in het algemeen, en in het 'Afrikaans' in het bijzonder, gevormd wordt.

§ 101. Hier is verwarring tusschen 'toonhoogte' van de stem en van de klinker. Wanneer [i] en [u] op dezelfde toon gesproken worden, bv. *a*, dan zijn de stembanden waarschijnlijk in gelijke mate gespannen, zoodat [i] niet een 'baie hoër toon het as [u]'.

1) L.P.H. Eijkman, *Geschiedkundig Overzicht van de Klankleer in Nederland*, De Nieuwe Taalgids, Jgr. XVII en XVIII.

2) Zwaardemaker en Eijkman, *Leerboek der Phonetiek*, 219, Haarlem 1928.

In de bijbehoorende Noot wordt gezegd, dat de vrouwenstem over het algemeen hooger is dan de mannenstem, omdat de stembanden bij de vrouw korter zijn dan bij de man. Hierbij dient gevoegd te worden, dat ook de dikte invloed heeft.

§ 104. ‘Hoe groter die resonansruimte, hoe dieper die toon en omgekeerd’ is alleen juist bij gelijke opening of openingen.

§ 343. Dat het laatste gedeelte van de slotmedeklinker [z] van [li:dz] (Engelsch *leads*) stemloos zou zijn, wordt door Sweet weersproken[1]. Voor *stemloos* leze men *gefluisterd*.

§ 351. Dat na [d] van Engelsch [did] volledig-stemhebbend uitgesproken een [ə] gehoord kan worden, is ons onbekend. Trouwens de volledig-stemhebbende uitspraak van [d] is op zichzelf reeds on-Engelsch.

§ 361. De [k] van [əŋkpət] (*inkpot*) wordt niet alleen herkend, doordat ‘die nasale stem deur stilte vervang word,’ ten gevolge van de afsluiting van het neuskanaal, maar ook ten gevolge van het ophouden der stem.

§ 364. Als het waar is, dat er een ontploffing na de explosief waarneembaar is in [klas, krəm, laks] en [vəks] (*wiks*), dan verschilt het ‘Afrikaans’ in dit opzicht van het standaard-Nederlandsch[2].

§ 365. Deze paragraaf is niet duidelijk. Waarom bestaat b.v. *eintlijk* (= *eigenlijk*) uit de syllaben *ein* en *tlik*, tegenover *besmet-lik?*

§ 610. Tegen de bewering, dat bij [v] de onderlip tegen de boventanden drukt, hebben wij desnoods geen bezwaar, maar ‘'n klein bietje stewiger as by [f]’ kan niet goed zijn.

§ 704. De beschrijving van de huig-*r* is misleidend. Het mondkanaal wordt namelijk niet afgesloten door de huig *tegen* de achtertong, maar *op* de achtertong; immers anders kan de uitgaande adem de huig niet wegdrukken.

§ 747. Het teeken voor de hierin beschreven klank verdient geen aanbeveling, omdat het te veel gelijkt op dat van § 750.

Wat de schrijvers in Hoofdstuk XXI (Die lettergreep) en Hoofdstuk XXII (Klem) beweren, is ons na herhaalde lezing niet duidelijk geworden. Zij schijnen het omtrent de begrippen *sonoriteit* en *klem* met zichzelf niet eens te zijn. Het komt ons voor, dat § 854, de eerste zin van § 858 en § 871 in tegenspraak met elkander zijn, en

1) Sweet, *Handbook*, § 234.
2) Zwaardemaker en Eijkman, *Leerboek der Phonetiek*, blz. 301.

dat de eerste zin van § 872 op de schrijvers van toepassing is. Daarbij komt, dat het laatste woord over de graad van sonoriteit der verschillende spraakklanken nog lang niet gesproken is[1)].

§ 875. Met 'Beklemde lettergrepe is altyd iets langer as onbeklemde lettergrepe' zal wel bedoeld zijn: lettergrepen onder de klem zijn altijd iets langer dan wanneer zij zonder klem voorkomen.

Den Haag.

L.P.H. EIJKMAN.

Dr. M. de Jong Hzn., *Het geheim van het Oera-Linda-Boek*. (405 blz:) Leeuwarden 1927.
J.J. Hof. *Verwijs en het Oera Linda Boek* (52 blz.) Leeuwarden z.j.

In 1872 heeft Dr. J.G. Ottema 'Thet Oera Linda Bok naar een handschrift uit de dertiende eeuw met vergunning van den eigenaar, den heer C. over de Linden, aan den Helder, bewerkt, vertaald en uitgegeven'. Zo was Dr. Ottema de dupe geworden van een of meer geestige spotters, die een voor ieder scherpziend vakkundig oog terstond herkenbare parodie van een oudfriese tekst de wereld hadden ingestuurd.

Wie is (zijn) die spotter(s) geweest? Dr. de Jong betoogt in zijn lijvige, maar vlotte en gemakkelik leesbare boek: Eelco Verwijs en die alleen. Hij ziet in het Oera-Linda-boek een parodie van de romanties-archaïserende frisiomanie (deze laatste term is van Dr. de Jong, gelukkig zelf een Fries) in de toenmalige friese wetenschap van de hand van iemand, die tot zulk werk bij uitstek in staat was. Zowel dat friese wetenschappelike milieu als Verwijs' aanleg, karakter en antecedenten worden ons geschetst om aan te tonen hoe in dit milieu (Verwijs was archivaris en schoolopziener te Leeuwarden) zulk werk van zulk een man kon rijpen en ... geslikt worden.

Hoe men ook moge denken over De Jong's resultaten, hij heeft in ieder geval de blijvende verdienste, dat hij die hyper-romantiese, quasi-wetenschappelike friese kring heeft geschilderd zoals een niet-Fries dat totnogtoe niet heeft durven doen, altans niet gedaan heeft. Zo is zijn werk een belangrijke bijdrage tot

1) Men vergelijke: Zwaardemaker en Eijkman, *Leerboek der Phonetiek*, blz. 240, en Zwaardemaker, *La Sonorité pour une intensité moyenne uniforme de voix parlée*, Arch. de Phon. Expérim. tome II, 1928.

een eigenaardig onderdeel van de nederlandse cultuurgeschiedenis. Ieder die zich voor de studie van het Fries interesseert, zal met de auteur hopen dat dit boek, waaruit waarachtige liefde voor Friesland spreekt, ertoe moge meehelpen om de laatste nevelen van ‘frisiomanie’, die ook nu nog een enkele maal het in- en uitzicht van friese onderzoekers belemmeren, voorgoed te verjagen.

Dit eerste gedeelte van De Jong's boek is zeker niet het minste. Is eenmaal zijn overtuiging gevestigd, dat Verwijs alleen de dader is, dan bespreekt hij in een belangrijk en uitvoerig hoofdstuk ‘de inhoud van het Oera-Linda-Boek onder het gezichtspunt van Verwijs' auteurschap.’ En inderdaad weet hij in dit hoofdstuk, rijk aan scherpzinnige combinaties en getuigend van brede eruditie op velerlei gebied, zijn ‘vonnis’ wel zo aannemelik te maken, dat het zeker niet aangaat om met Mr. R. Fruin in *Het Boek* 1928 (zie deze jaargang van de *N.T.*, p. 160) alle medeplichtigheid van Verwijs te lochenen.

Maar toch is in dit en de volgende hoofdstukken Dr. de Jong zozeer onder de bekoring van eigen hypothese, dat hij weleens wat vlug over een moeilikheid heenloopt, te ras combineert. En het is begrijpelik, dat de heer J.J. Hof in zijn bovengenoemde brochure, wijst op enkele zwakke punten. Zo moet Dr. de Jong, om alle medewerking van C. over de Linden uit te sluiten en deze geheel als slachtoffer voor te stellen, met tamelik gezochte en door geen histories gegeven gestaafde vermoedens verklaren hoe Verwijs' ‘koekoeksei’ in Den Helder en bij O.d.L. in huis kwam. Hof staat sterk als hij deze dingen in het licht stelt. Hof zelf echter, die O.d.L. als medeplichtige aan, ja zelfs als eerste ontwerper van het Oera-Linda-boek ziet, moet de authentieke correspondentie tussen O.d.L. en Verwijs over het O.L.-boek als een doorgestoken kaart beschouwen. Die correspondentie geeft nl. generlei aanleiding om vroegere kennis tussen de twee aan te nemen. Men ziet, dat ook Hof's mening niet zonder bezwaren is, maar na aandachtige lezing zowel van De Jong's als van Hof's betoog is het zeer moeilik om C. over de Linden enkel als gedupeerde te blijven beschouwen.

Men ziet hieruit tevens, dat geen van beide onderzoekers het verloop van zaken kan construeren zonder hiaten. Misschien zal de geheimzinnige geschiedenis wel nooit geheel opgehelderd worden. Wij kunnen echter met Hof volmondig erkennen, dat De Jong ‘alleen de oplossing van het O.L.B.-probleem meer

bevorderd heeft dan alle vroegere schrijvers over het onderwerp tezamen', maar daarom niet minder het werk van Hof waarderen, die, zelf met de kwestie vertrouwd, de rechte man was om zijn zienswijze naast en ten dele tegenover die van De Jong te stellen. Zulk een wrijving van gedachten kan aan de oplossing niet anders dan ten goede komen.

Den Haag.

C.B. VAN HAERINGEN.

Gerard Brom: *Hollandse schilders en schrijvers in de vorige Mr eeuw* (Rotterdam - W.L. en J. Brusse - 1927) (Prijs ƒ 3.90).

Schilderkunst en litteratuur zijn 'zusterkunsten', oordeelde reeds Potgieter, en hij voegde er bij: 'de eene kunst leert mij de andere begrijpen, waarderen, genieten.' Voor de negentiende eeuw heeft Gerard Brom in dit boek op voortreffelike wijze het verband aangetoond. Zijn studie bestaat uit vier afdelingen, beantwoordend aan vier tijdperken: *De Gids* (blz. 1-35), *De Haagse school* (blz. 36-80), *De Nieuwe Gids* (blz. 81-158), *Wending* (blz. 159-178). Uit de omvang blijkt reeds dat het tweede en derde hoofdstuk de hoofdschotel vormen; het eerste en vierde zijn als inleiding en slot bedoeld.

De vaderlandse romantiek van *De Gids*, maar evenzeer de Katholiek-gerichte romantiek van Alberdingk Thijm, zocht de verdienste van een schilderij allereerst in het onderwerp: 'vinding en schikking zijn de machtwoorden voor een kunst, die krampachtig naar het verleden omkeek, om daar motieven en directieven te vinden' (blz. 9). 'De romantiek was literair gericht, zodat de beeldende kunsten door allerlei ideologie of fraseologie belast werden' (blz. 18). In deze dienstbaarheid van de schilderkunst zoekt Brom de voornaamste oorzaak van haar minderwaardigheid. Bij alle waardering voor de vele fijne en juiste opmerkingen over schilders en illustrators in dit tijdperk, kwam bij ons de twijfel op, of Brom in zijn verklaring niet te ver gaat. Zou het niet denkbaar zijn, dat beide kunsten, in dienst van één groot doel, de vaderlandse herleving, tegelijk elkaar dienden en steunden? Was ook niet de Middeleeuwse schilderkunst allereerst 'dienstbaar', en gewaardeerd om het 'onderwerp'?

Het tweede hoofdstuk kon als ondertitel hebben: 'de bevrijding van de schilderkunst uit de letterkunde.' In de ontwikkeling

van Bosboom, van Jozef Israëls, is dat duidelik aan te tonen. Onjuist is het, dat ‘de kunst van Jan Bosboom en die van Geertrui Bosboom-Toussaint één geest en één stijl zouden vertonen.’ Israëls ontdekte het landvolk, Maris openbaarde het landschap: ‘de bonte kleurigheid van de romantiek wordt nu schoongewassen in het groene gras en de grijze lucht.’ Potgieter - zegt Brom - heeft deze kunst niet kunnen waarderen en was ‘helemaal blind’ voor een kunst als die van Bosboom (blz. 58). Dit is m.i. slechts in zoverre juist, dat de historie- en genreschildering zijn voorkeur had.[1)] Zou hij - gelijk uit de brieven aan Huet blijkt - bij Bosboom aangedrongen hebben om zijn werk in het buitenland tentoon te stellen, als hij niet van de grote betekenis van Bosboom's talent doordrongen was?

Nauwere verwantschap met de schilderkunst van de Haagse school vond Brom alleen bij de novellist P. Heering, die dan ook door Israëls geëerd wordt. Bij andere vooraanstaande letterkundigen: Busken Huet, Multatuli, Alberdingk Thijm, vindt de nieuwe kunst slechts minachting, onverschilligheid of bestrijding. Bevruchtend werkte zij eerst op een volgende generatie, die van *De Nieuwe Gids*.

Voortreffelik en boeiend is in het derde hoofdstuk de gemeenschap tussen schrijvers en schilders in deze periode aangetoond. De schilderkunst had de baan gebroken voor de beweging van '80: ‘wat bij de literatuur verworpen werd als retoriek, als verouderde beeldspraak, was binnen 't atelier als komedie, als academisme lang opgegeven.’ (blz. 91). De rijke inhoud van deze studie kan in een beknopte bespreking niet tot zijn recht komen: men leze b.v. de zeer biezondere bladzijden, aan het impressionisme van Breitner gewijd (blz. 101-109), en men zal beseffen hoe onmisbaar de kennismaking met deze schilder is voor het juist begrip van de gelijktijdige ‘woord’-kunst. Zoals de kleur alle verschijnselen beheerst en vervult, zo ‘bedwelmde zich dewoord kunst aan 't woord.’ Treffend is ook de parallel van het neo-

1) Brom citeert immers zelf (blz. 52): ‘Ik heb onze oude landschapschilders zoo lief.’ Zou de dichter die in het Gooi en op de Veluwe zo genoot van het landschap, onverschillig gestaan hebben tegenover een schilderij van Maris of Mauve? Een veel nageprate mening is ook dat Potgieter de Camera veroordeelde, òmdat de stof ‘te alledaags’ was (blz. 54): ziet men dan de inleiding van de *Kopieerlust* over het oud-Hollandse realisme niet over 't hoofd? En koos Potgieter voor zijn eigen novellen geen ‘alledaagse’ stof?

impressionisme, dat ‘alles in vloeiende vlekken of trillende stippen oploste’, met de latere kunst van Van Deyssel en Gorter (blz. 126). Stijl en spraakgebruik bewijzen ‘dat nu de schrijvers de schilders gewillig naliepen.’ Vooral bij Ary Prins vindt men die ‘schilderskijk’, tot het uiterste doorgedreven. Bij schrijvende schilders, als Van Looy, kan dat leiden tot een taalmisbruik, dat Brom aan een gerechtvaardigde kritiek onderwerpt (blz. 145 vlg.), hoewel hij m.i. tegenover Van Looy onbillik wordt (blz. 151): de diepe menselikheid van zijn kunst, o.a. in *Feesten*, geeft de lezer toch ook ander genot dan ‘ogenweelde.’

In het slothoofdstuk *Wending* gaat de schr. na, hoe tegen het einde van de eeuw de breuk met het impressionisme bij schrijvers als Van Eeden en Gorter weer samenvalt met de symboliek van Toorop, met het streven naar monumentale schoonheid in een nieuwe ‘gemeenschapskunst.’ Als de eeuwgrens deze studie niet had afgesneden, zou de voortgezette parallel in de laatste kwart-eeuw niet minder leerzaam geweest zijn.

In een studie als deze was illustratie onmisbaar. Ook daarin heeft de schrijver een gelukkige keuze gehad. Al spreekt het vanzelf dat men in de mooi uitgevoerde reprodukties een allervoornaamst element, de kleur, mist, ze wijzen de weg naar onze musea, waar de lezer die in dit boek een zo ervaren en kunstzinnige gids gevonden heeft, voor zijn letterkunde-studie een nieuwe belichting vinden kan.

C.D.V.

Aankondigingen en mededelingen.

Dr. O. Dambre, die een grondige studie wijdde aan Justus de Harduijn, zocht uit het zeldzaam geworden werk van deze dichter een bundel *Cleyne Proefstuxkens* bijeen, door ‘De Sikkel’ te Antwerpen in een beperkte oplage zeer mooi uitgegeven (ook verkrijgbaar bij C.A. Mees te Santpoort. Prijs ƒ 3.-, geb. ƒ 4.) Achter de teksten (82 blz.) vindt men een ‘Verantwoording’ en ‘Eenige ophelderingen en woordverklaringen.’

De *Inleiding* op de door ons besproken nieuwe uitgave van Michiel de Swaen's werken, door Dr. V. Celen, is door de uitgever (‘De Sikkel’ - Antwerpen) ook afzonderlik verkrijgbaar gesteld, in de reeks ‘Vlamingen van Beteekenis’. De prijs is slechts ƒ 0.70.

Van Hildebrand's *Camera Obscura*, met aantekeningen van J.M. Acket verscheen onlangs een derde druk (Haarlem - De Erven F. Bohn - 1928; prijs ƒ 2.80), waarin de uitgever dankbaar gebruik gemaakt heeft van de aanvullingen en opmerkingen van Dr. A. Beets in ons tijdschrift (Jaarg. 18).

De ontwikkeling van de Beatrijs-legende en de verschillende bewerking in de West-Europese letterkunde is het onderwerp van een proefschrift, door Robert Guiette in 1927 te Leuven verdedigd, en getiteld *La légende de la sacristine. Étude de littérature comparée* (Paris - Librairie H. Champion). Het eerste, uitvoerigste hoofdstuk bespreekt *Les materiaux*, in de Middeleeuwen en in de nieuwere tijd (1562-1927); het tweede behandelt l'Histoire de la légende (blz. 401-554).

Jan David Heemssen (1581-1644).

Op deze in het Noorden vrijwel onbekende Vlaamse renaissance-dichter vestigt Dr. Francine van Eck, een Brusselse leerling van Maurits Sabbe, de aandacht in een kort geschrift, getiteld *Mededeelingen omtrent de bronnen van den dichter Jan David Heemssen* (Brussel - Drukkerij Groendreef 67 - 1928). Zij heeft onderzocht welke bronnen deze dichter, die verscheiden jaren in Rome leefde, raadpleegde voor zijn *Nederduytsche Poëmata* (Antwerpen, 1619). Grotendeels blijkt zijn werk vertaling en navolging te zijn. Zijn bewondering gold Petrarca en de Franse Pléiade, voornamelik Joachim du Bellay. In deze aantekeningen worden de parallel-teksten afgedrukt. De schrijfster acht Heemssen ‘een kunstenaar van het woord’, die prijs stelt op ‘zekerheid van bouw, vastheid van rythme en nauwkeurige onberispelijke afwerking van een gedicht.’ Vandaar haar voornemen om, na de belangstelling opgewekt te hebben, een nieuwe uitgave van de zeldzaam geworden *Poëmata* te bezorgen.

C.D.V.

Archives Néerlandaises de Phonétique Expérimentale.

Het eerste deel van deze reeks werd aangekondigd N.T. XXII, 53 vlgg. Tans zijn Tome II en III verschenen. In Tome II zal de lezer, die met instrumenten en wiskundige formules niet dageliks omgaat, zich het rustigst voelen bij het artikel van Mej. Kaiser over de nederlandse vocalen *oo, eu* en *ee*, al dan niet gevolgd door *r.* Ook Zwaardemakers bijdrage over ‘la sonorité de la voix parlée’ is met wat goede wil en natuurkundige scholing

te volgen. Zeer technies daarentegen is de verhandeling van H.D. Bouman, wiens proeven met behulp van electriese resonantie wellicht enigermate begrijpelik en controleerbaar zijn voor een niet te oppervlakkig radio-amateur, en die van A. Abas over ‘le timbre des voyelles’.

Niet afschrikwekkend van wiskundigheid en zeer merkwaardig om de persoonlike beschouwingswijze is Tome III, dat geheel gevuld wordt door een studie van de Amerikaan R.A. Stetson, onder de eigenaardige titel: ‘Motor Phoneties, a Study of Speech Movements in Action’. Stetsons phonetiek is streng geneties: de ‘moments’ zijn het primaire en wezenlike. Ten grondslag van zijn hele beschouwing ligt de syllabe, die hij herleidt tot een enkelvoudige beweging (‘balistic movement’) van de uitademingsspieren: de ‘sonoriteitssyllabe’ of ‘Schallsilbe’ verwerpt hij principiëel. Vocalen en consonanten worden dan behandeld in het kader van de ‘syllabic movement’. Vandaar, dat aan de consonanten, die meestal een actief aandeel hebben aan de vorming der syllaben, doordat ze de ademstroom afsluiten of vrijlaten (‘arresting’ en ‘releasing consonants’), de meeste aandacht wordt gewijd. Achtereenvolgens komen enkele en meervoudige, met één of met meer articulatieorganen voortgebrachte medeklinkers ter sprake. Van de syllabe klimt hij dan op tot grotere eenheden, groepen van syllaben, ‘ademgroepen’ en bespreekt de differentiatie tussen die gegroepeerde syllaben onderling door accent en rhythme.

Het systeem van Stetson is wel heel simplisties, en daardoor hier en daar eenzijdig. De manier waarop hij met afwijkende meningen, die in dat systeem niet passen, afrekent, is gewoonlik meer vlot dan overtuigend. Ook zou te praten zijn over de wijze waarop hij zijn proefnemingen inricht: deze berusten steeds maar weer op geforceerde versnelling van het spreektempo. Maar zijn waarnemingen wekken vertrouwen om het grote aantal proeven, waarop ze berusten, en bij zijn conclusies omtrent de syllabe en het begin en eind daarvan - veel besproken punt in de phonetiek! - zegt hij rake en originele dingen, die overdenking waard zijn ook buiten de kring der experimentalisten.

C.B. VAN HAERINGEN.

Uit de tijdschriften. (September-Oktober).

De Gids. Sept.

Als inleiding tot een boekbespreking beschouwt Lien ter Laan-Van Lokhorst *De vrouw als schrijfster*. - Anth. Donker bespreekt de *Opstellen en lezingen* van H. Poort.

Okt.

André Jolles besluit zijn studie over *Het sprookje in de wetenschap*. Als parallel behandelt hij de vraag, in de tijd van de romantiek opgeworpen, of het volkslied beschouwd moet worden als natuurpoëzie of als kunstpoëzie. Ten opzichte van het sprookje verdedigde Jacob Grimm tegenover Arnim de eerste opvatting.

De Nieuwe Gids. Sept.

Joannes Reddingius besluit zijn studie over zijn vriend *Jules Schurman*, dat een overzicht geeft van het werk van deze jonggestorven dichter, met ingevlochten proeven van zijn poëzie. - J. Berg geeft het begin van een artikel over *Charlotte Busken Huet te Paramaribo* (1871-1878), naar aanleiding van haar bewaard gebleven brieven.

Okt.

W. Kloos schrijft over *Karel van de Woestijne*, van wiens *Lyriek I* onlangs een nieuwe uitgave verscheen.

Groot-Nederland. Sept.

J. Saks publiceert in een derde artikel opnieuw *Brieven van Cd. Busken Huet* uit zijn Indiese periode. - Ook het artikel van A. Hallema over *D.V. Coornhert's Boeventucht* is een vervolg, waarin hij andere geschriften van Coornhert tussen 1567 en 1587 (o.a. ‘Van 't loeye ende leckere leven’, in verband brengt met de inhoud van ‘Boeventucht’.

Okt.

Een studie van J. Prinsen JLz. is gewijd aan *Een vergeten Nederlandsche romanticus in Frankrijk, Sirtema van Grovestins*, geboren in 1791. Dit gedeelte bevat zijn levensgeschiedenis, geput uit de zeldzaam geworden ‘Petits Mémoires’. - J. Saks en A. Hallema vervolgen hun boven genoemde bijdragen. De laatste geeft beschouwingen over den inhoud der beide handschriften van ‘Boeventucht’.

De Stem. Sept.

Joh. Tielrooy schrijft, naar aanleiding van ‘De Thuisreis’, over de lamst van Herman Robbers, die hij, ondanks allerlei bezwaren, blijft bewonderen en tegen andere beoordelaars in bescherming neemt.

De Vrije Bladen. Jaargang V, afl. VIII-IX.

Deze dubbele aflevering bevat een aantal, reeds vroeger (1918-'21) in dit tijdschrift gepubliceerde studieën van Mr. Herman van den Bergh onder de samenvattende titel *Nieuwe Tucht*.

Nu. Okt.

Henri van Booven schreef een boek over *Leven en Werken van Louis Couperus*, waarvan verschillende tijdschriften voorproeven bevatten. In deze aflevering begint het vijfde hoofdstuk, handelend over zijn *Karakter en aanleg*.-Johan W. Schotman betitelt als *De schone gave* een ‘boek over het wezen der kunst.’ Dit gedeelte gaat over ‘De vormwording’ en ‘De intellectuele vorm.’

Stemmen des tijds. Sept.

C. Tazelaar bespreekt uitvoerig *Het vierde deel van* ‘*Merijntje Gijzen's Jeugd*’, dat hem teleurstelde, omdat ‘de propagandistische bedoeling van den auteur er te dik op ligt’, en dat hij zelfs een ‘gevaarlijk boek’ acht. - J.C. van der Does wijst op het verband tussen *Jan Luyken en de Middeleeuwsche mystieken:* in 't biezonder wijst hij parallel-plaatsen aan met de in 1587 gedrukte ‘Christelijke predicatiën’ van Johannes Tauler, en met Thomas a Kempis. - In de *Literaire Kroniek* velt J.C. van Dijk een weinig gunstig oordeel over de dichtbundels van enige beginners.

Okt.

A. Kuiper prijst het proefschrift van Th. Rutten over Felix Timmermans en knoopt daaraan een beschouwing vast over deze populaire schrijver, wiens kunst een zo duidelik Middeleeuws karakter vertoont. De overeenkomst met Breughel is z.i. meer schijn dan werkelikheid; vergeleken met de ontroering die Breughel in zijn werk legde, blijft Timmermans meer blijmoedig-oppervlakkig.

Vragen des tijds. Okt.

In het proefschrift van Mea Mees-Verwey vond C.G.N. de Vooys aanleiding tot een artikel over *Johannes van Vloten*, met een beknopte beschouwing over de plaats van deze merkwaardige persoon in het geestelik en letterkundig leven van de negentiende eeuw.

Den Gulden Winckel. Aug.

Antonie Donker bespreekt de bundel *Lyriek* van Greshoff en Mirande, onder het opschrift *Een Lawine van Dichters*. Ondanks enige kritiek heeft hij waardering

voor deze verzameling, die een beeld geeft van ‘vijftig jaar Nederlandsche lyriek.’ - R. Herreman's *Kroniek der Poëzie* handelt over ‘oude meesters’, nl. Gorter, Leopold, Van de Woestijne en H. Roland Holst.

Sept.

G.H. 's Gravesande hield een vraaggesprek met ‘een leeraar M.O.’ over letterkunde-onderwijs. - G. van Eckeren houdt *Een nabetrachting bij het feest van Herman Robbers*. - R. Herreman bespreekt in de *Kroniek der Poëzie* enige jongere dichters, waarvan hij alleen J.C. Kelk waardeert.

Opwaartsche Wegen. Sept.

P.H. Muller gedenkt in een paar bladzijden (*Herman Robbers zestig jaar*) de letterkundige verdiensten van deze schrijver. - J. van Ham bespreekt *Een nieuwe Christelike roman*, nl. *De Verborgen Weg* van M.S. van IJsselstein.

Okt.

Aesthetiese beschouwingen naar aanleiding van Croce's Brevier van Aesthetica schrijft J. van Ham bij de verschijning van de Nederlandse vertaling. Hij noemt dit werk ‘een meesterlike samenvatting, onmisbaar voor wie zich filosofies-aestheties wil scholen.’ - In de rubriek *Boekbespreking* beoordeelt Van Ham o.a. het boekje van R. Kuitert over de dichter *Willem de Mérode* (*Uit nieuwe tijden*). - P.H. Muller beoordeelt de roman *Maalstroom* van Henriëtte Mooy.

Roeping. Sept.

Scherp veroordelend bespreekt Bernard Verhoeven Kalff's biografie van Frederik van Eeden, onder het opschrift *Bekoelde kalverliefde*.

Okt.

L.C. Michels publiceert een ‘openbare, les’, gehouden bij de opening van het nieuwe studiejaar der R.K. leergangen, met de titel *Nieuws in de Middelnederlandse letterkunde*. In het biezonder wijst hij er op, dat in de laatste tijd Katholieke geleerden als Van Mierlo, Stracke, Reypens, Van Ginneken de Nederlandse letteren van de Middeleeuwen in een nieuw licht hebben geplaatst, en door vondsten van betekenis verrijkt.

Boekzaal der geheele wereld. Sept.

Dom. J. Huyben schrijft boven een bespreking van Prof. Aalders' boek: ‘Mystiek, haar vormen, wezen, waarde’ de vraag *Wat is mystiek?*

Okt.

Anton van Duinkerken publiceert een *Vraaggesprek* met de dichter Albert Kuyle.

Paginae No. 5-6.

W. van Eeghen publiceert een kongreslezing over *Catalogi en Literatuurgeschiedenis*, waarin hij met voorbeelden betoogt, hoe nuttig de studie van verkoopscatalogi kan zijn voor de bibliografie en de literatuurgeschiedenis.

De Vlaamsche Gids. Sept.

Een artikel van Ad. van Loey handelt *Over de oorzaak van de eerste Germaansche klankverschuiving*: hij stelt de jongste verklaring van H. Guntert (1927) tegenover de oudere opvatting van Feist. - Lode Monteyne bespreekt in de *Vlaamsche Kroniek* beknopt een aantal onlangs verschenen romans en novellen, en spreekt een ongunstig oordeel uit over een bundel moderne verzen van Jos. Henkens (*Voor de Mensen*).

Okt.

Franz de Backer bespreekt in de rubriek *Hollandsche Letteren* o.a. het nagelaten werk van H. Gorter.

Vlaamsche Arbeid. Afl. 3-4.

Deze gehele aflevering is gewijd aan de nagedachtenis van Paul van Ostayen. De redakteur Jozef Muls geeft persoonlike herinneringen: *Paul van Ostayen en de Stad*. - Victor Brunclair schrijft een *In memoriam*. Verder bijdragen van Fritz Francken, Paul Joostens, E. Peetermans, H. Marsman, Wies Moens, André de Ridder. Het laatste gedeelte brengt *Nagelaten gedichten* en prozastukken.

Dietsche Warande en Belfort. Sept.

H.J. de Vleeschhouwer geeft het slot van zijn artikel over *De leer der schoonheid*: ‘de onbaatzuchtigheid in Kant's Aesthetica.’ De rubriek *Boekbespreking* geeft hoofdzakelik beknopte aankondigingen.

Volkskunde XXXIII, afl 1-2.

J. Cornelissen vervolgt zijn reeks artikelen over *Vreemde landen en volken in den volksmond en de spreekwoordentaal* met een aantal kleinere rubrieken. - Maurits de Meyer schrijft *Over de verhouding van de volksprenten tot de volkssprookjes*. Hij begint zijn uitvoerig onderzoek met ‘Klein-Duimken’ in de verschillende Vlaamse en Franse varianten. - Paul de Keyser komt nog eens terug op de *Maria*

Gravida-Iconographie. Verder bevat de aflevering enige *Documenten*, het Vlaamse sprookje van de ‘Drie zusters’ en een aantal boekbeoordelingen.

Tijdschrift voor Ned. taal- en letterkunde XLVII, afl. 3-4.

C.G.N. de Vooys vervolgt het overzicht van de *Rederijkersspelen*

uit het archief van '*Trou moet blijcken*'. Van de zes folio handschriften met *Sinnespelen* worden er in dit artikel drie behandeld, die door Goossen ten Berch afgeschreven zijn. Opnieuw blijkt dat deze rederijker 'zich niet beperkte tot zijn Haarlemse kring, maar al wat hem aantrok in de rederijkerslitteratnnr, of wat hij bemachtigen kon, aan zijn verzameling toevoegde.' Van enige stukken is de Zuid-Nederlandse afkomst aan te tonen. - J. van Dam beantwoordt in een uitvoerig artikel de vraag naar de echtheid en die naar naar *De letterkundige beteekenis van Veldeke's Servatius* in onderling verband. De tot nu toe aangevoerde argumenten zowel tegen als voor Veldeke's auteurschap acht de schr. onvoldoende. 'De beslissing zal wel moeten liggen op het gebied van den stijl.' Hij gaat dus na, hoe Veldeke zijn bron behandeld heeft en concludeert op grond van de 'vaagheid' en de 'breedvoerigheid' van zijn behandeling, 'de omzetting van een beknopten kroniekstijl in een breeden vorm, den stijl van het epos', dat 'de Servatius als epos geconcipieerd is', dat Veldeke heeft gepoogd 'de techniek van het hoofsche epos op het gebied der geestelijke poëzie over te dragen.' Ook een onderzoek naar de gehele schat aan epiese formules die Eneide en Servatius bezitten, leidt tot de gevolgtrekking, dat inderdaad beide werken zozeer overeenstemmen, dat ze ongetwijfeld van dezelfde auteur zijn.

Leuvensche Bijdragen XX, afl. 1-2.

G.G. Kloeke polemiseert in den brede tegen de verhandeling van W. de Vries, die een uitvoerige kritiek bevatte op zijn publicaties over de Hollandse taalerpansie. Deze anti-kritiek is getiteld: *De uu-expansie nogmaals aan de feiten getoetst*. Hij beklaagt zich vooral, dat zijn beoordelaar de juistheid der door hem vastgestelde feiten betwist, zonder zelf ter plaatse een onderzoek in te stellen, of de taalkaarten zelf voldoende te bestuderen. - H.J. van de Wijer geeft een verslag van *Ons Toponymisch onderzoek*, waarin hij de bronnen nagaat, die de toponymist ten dienste staan. - H. Logeman geeft een Engels artikel over Jespersen's *World-Language*.

Verslagen en Mededeelingen der Kon. Vlaamsche Academie. Maart.

Een zeer uitvoerige studie van J. Muyldermans is gewijd aan het leven en de werken van *Joan. Jos. Vanden Elsken (1759-1803)*, die onder de deknaam 'Keuremenne' schreef.

April.

J. Salsman handhaaft in zijn *Poirteriana* het jaar 1605 als Poirters' geboortejaar. - Am. Joos behandelt *De Associatie door Gelijkenis*. - D.A. Strache publiceert verminkte *Perkamenten fragmenten* van een Mnl. prozatraktaat, waarschijnlik een Spiegel der zonden, of uitlegging van de tien geboden, met enige exempelen. De identificatie van deze tekst is hem niet gelukt.

Mei.

Am. Joos geeft enige beschouwingen *Bij vier gevoelszinnen van Gezelle*, om te verklaren hoe een anakolouthe door gevoelswerking ontstaan kan.

Museum. Aug.-Sept.

J.W. Muller bespreekt uitvoerig en in biezonderheden het laatste deel van J. te Winkel's *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche Letterkunde*.

Indogermanisches Jahrbuch XII (1-28).

Porzig bespreekt in het hoofdartikel *Sprachform und Bedeutung* de betekenis van Marty's ‘Sprachphilosophie’, die hij als een konsekwent doordacht positivisme karakteriseert. Verder bevat dit deel de bibliografie over 1926 in de rubriek Germaans door Karg, waarbij het Nederlands schraal bedeeld wordt, enige nekrologieën (o.a. die van Hermann Müller door Holger Pedersen), verslagen van kongressen (o.a. een voorlopig bericht over het in het voorjaar gehouden linguistenkongres in Den Haag, door Debrunner), en personalia.

Ons eigen blad, Jaarg. XVI.

P. Gerlach Royen schreef in dit blad twee leerzame artikels: *De befaamde buigings-n*, deels polemies-getint, en *De buigings-n in het Saksies*, gegrond op materiaal dat belangstellende medewerkers hem verschaften.

Die Neueren Sprachen.

M.H. Jellinck toont zijn belangstelling in de studie van het Nederlands door een uitvoerige bespreking van M.J. van der Meer's *Historische Grammatik der niederländischen Sprache*.

Germanisch-Romanische Monatsschrift. Sept.-Okt.

Een artikel van Robert Petsch behandelt de *Epische Grundformen*.

C.D.V.